

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE



Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus Suomessa





Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus Suomessa

IHMISOIKEUSKESKUS on itsenäinen ja riippumaton asiantuntijaelin. Se edistää perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista ja lisää ihmisoikeustoimijoiden välistä yhteistyötä ja tiedonvaihtoa Suomessa. Ihmisoikeuskeskus on perustettu vuonna 2012. Se toimii hallinnollisesti eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteydessä.

Ihmisoikeuskeskuksen selvitys ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tilasta Suomessa julkaistiin keväällä 2014.

Sisällysluettelo

Johdanto	6
1 Esipuhe	6
2 Mitä ihmisoikeudet ovat?	10
3 Mitä ihmisoikeuskasvatus on?	17
4 Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämiseksi Suomessa	23
Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus eri koulutussektoreilla	33
5 Valtioneuvoston koulutusta ja lapsi- ja nuorisotyötä ohjaavat politiikkaohjelmat KRISTIINA VAINIO	34
6 Varhaiskasvatus ERJA RUSANEN	49
7 Perusopetus JOHANNA LAMPINEN	66
8 Lukiokoulutus MIA MATILAINEN	84
9 Ammatillinen koulutus JARKKO KORPELA	96
10 Ammattikorkeakoulut TIINA-MARIA LEVAMO	114

11 Yliopistot	138
REETTA TOIVANEN JA MERJA PENTIKÄINEN	
12 Valtion omat koulutuslaitokset ja korkeakoulut	156
ELINA HAKALA	
13 Virkamiesten ja viranhaltijoiden täydennyskoulutus	176
KRISTIINA VAINIO	
14 Vapaa sivistystyö	186
JANICA ANDERZÉN JA LEENA SALOHEIMO	
Liitteet	203
15 Kirjoittajien esittelyt	203
16 Lyhenteet	205
17 Sopimukset, säädökset ja muut asiakirjat	206
18 Lähteet	213

Johdanto

1 Esipuhe

IHMISOIKEUSKASVATUS ja -koulutus ovat olennaisen tärkeitä edellytyksiä ihmisoikeustietoisuuden kehittymiselle ja viime kädessä ihmisoikeuksien toteutumiselle. YK:n yleiskokouksen vuonna 2011 yksimielisesti hyväksymän Ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen (UN Declaration on Human Rights Education and Training, A/RES/66/137) mukaan jokaisella on oikeus saada tietoa ihmisoikeuksista ja perusvapauksista. Ensisijainen vastuu ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen järjestämisestä kuuluu valtioille.

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistäminen kuuluu myös vuonna 2012 perustetun Ihmisoikeuskeskuksen keskeisiin lakisääteisiin perus- ja ihmisoikeuksien edistämistä koskeviin tehtäviin.

Yhdessä eduskunnan oikeusasiamiehen ja laajasti kansallisia ihmisoikeustoimijoita edustavan ihmisoikeusvaltuuskunnan kanssa Ihmisoikeuskeskus muodostaa YK:n kriteerit eli nk. Pariisin periaatteet täyttävän riippumattoman kansallisen ihmisoikeusinstituution (National Human Rights Institution, NHRI). Hallinnollisesti Ihmisoikeuskeskus toimii eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteydessä.

Ihmisoikeuskeskus päätti toteuttaa selvityksen ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteutumisesta suomalaisessa koulutusjärjestelmässä heti toimintansa käynnistyttyä.

Päätöksen taustalla on keskuksen mandaatin lisäksi aiempien valtioneuvoston ihmisoikeuspoliittisten selontekojen ja kansallisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman arviot ihmisoikeuskoulutuksen tilasta Suomessa.

Näissä arvioissa on korostettu ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tärkeyttä niin julkisen vallan käytön kuin yksilöiden oikeuksien toteutumisen kannalta (ks. esim. Ihmisoikeuspoliittinen selonteko, Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle Suomen ihmisoikeuspolitiikasta, 2009).

Kansalaisjärjestöt, jotka ovat pitkään olleet keskeisiä toimijoita ihmisoikeuskasvatuksen kentällä, ovat puolestaan peräänkuuluttaneet valtiolta vahvempaa vastuuta koulutuksen järjestämisestä.

Asiaan ovat kiinnittäneet huomiota myös kansainväliset ihmisoikeuksien valvontaelimet, kuten lapsen oikeuksien komitea ja kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen toimeenpanoa valvova ihmisoikeuskomitea. Se on nostettu esiin myös ihmisoikeusneuvostossa yleismaalimallisen määräaikaistarkastelun yhteydessä (Universal Periodic Review, UPR).

Varsinaista kartoitusta ihmisoikeuskoulutuksen määrästä, laajuudesta tai laadusta Suomessa ei tähän mennessä ole tehty. Sen sijaan esim. demokratia- ja kansainvälisyyskasvatus ovat olleet selvityksen kohteena (ks. esim. Demokra-

tiaselvitys, OPH 2011:27 ja Kansainvälisyyskasvatus 2010 -ohjelman arviointi, OKM 2011:13).

Kattavan perusselvityksen tekemistä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tilasta on suositeltu Yhdistyneiden Kansakuntien (YK) jäsenvaltioille myös ihmisoikeuskasvatusvuosikymmenen (1994–2004) ja sittemmin YK:n ihmisoikeuskasvatusohjelman puitteissa, perustana ja ensi askeleena kansallisten ihmisoikeustoimintaohjelmien laadinnalle.

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen määritelmästä

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen käsitteen laajuus ja jonkinasteinen epämääräisyys on ollut haaste selvityksen fokusten asettamisen ja rajaamisen näkökulmasta. Myös suhdetta edellä mainittuihin lähikäsitteisiin, demokratia- ja kansainvälisyyskasvatukseen, kansalais- ja monikulttuurisuuskasvatukseen, ihmisoikeuksia edistäviin hankkeisiin sekä eräisiin oppiaineisiin, kuten esimerkiksi etiikkaan, elämäntietoon, filosofiaan ja yhteiskuntatieteisiin on ollut aiheellista pohtia.

Joskaan näiden käsitteiden osittaista päällekkäisyyttä ja limittäisyyttä ei voida, eikä pidäkään kokonaan välttää, nähtiin ihmisoikeuksien normatiivisen ja velvoittavan luonteen ja universaalisuuden näkökulmasta tässä selvityksessä perustelluksi ja tarkoituksenmukaiseksi soveltaa ensimmäistä virallista ihmisoikeuskasvatusta koskevaa kansainvälistä määritelmää, joka on kirjattu edellä mainittuun YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevaan julistukseen.

Määritelmä rakentuu aiemmalle työlle YK:n maailmanlaajuisen ihmisoikeuskasvatusohjelman puitteissa ja sen voi sanoa edustava tämän hetkistä kansainvälisoikeudellista käsitystä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen sisällöistä. Julistus ei kuitenkaan ole valtioita oikeudellisesti sitova instrumentti.

Ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskeva määritelmä sisältyy julistuksen 2 artiklaan, jonka mukaan ihmisoikeuskasvatusta on kaikki sellainen koulutus, kasvatus, tiedotus, tietoi-

suuden edistäminen ja oppiminen, joka tähtää ihmisoikeuksien ja perusvapauksien maailmanlaajuiseen kunnioitukseen, ja joka siten ehkäisee ihmisoikeusloukkauksia. (Ks. tästä lisää jäljempänä artikkelissa Mitä ihmisoikeuskasvatus on?).

Artiklassa 2(2) määritellään ihmisoikeuskasvatusta edelleen sen sisältöjen ja tavoitteiden kautta. Sen mukaan ihmisoikeuskasvatus pitää sisällään opetusta:

- ihmisoikeuksiin perustana olevista *arvoista* (esim. ihmisarvon loukkaamattomuus ja yhdenvertaisuus),
- *normeista* (esim. ihmisoikeusjulistus ja kansainväliset sopimukset, sekä kansallisesti perusoikeudet) ja
- *mekanismeista* (kansalliset ja kansainväliset valvonta- ja oikeussuojamekanismit, esim. valtion velvollisuus turvata ihmisoikeuksien toteutuminen, yksilön oikeus vedota ihmisoikeuksiin ja mahdollisuus valittaa loukkauksista ja saada hyvitystä, valtion velvollisuus raportoida ihmisoikeustilanteesta kv. elimille).

Lisäksi opetuksen tulee tapahtua:

- *ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla* (kunnioittavat sekä kouluttajien/opettajien että oppilaiden/opiskelijoiden esim. toimintaympäristö ja -tavat ovat osallistavia ja inklusiivisia) ja sen tulee
- *voimaannuttaa* ihmisiä ihmisoikeuksien toteutumiseksi (esim. rohkaisemalla ihmisiä puuttumaan ihmisoikeusloukkauksiin; vaatimaan oikeuksiaan ja puuttumaan toisiin kohdistuviin ihmisoikeuksien loukkauksiin).

Miten selvitys toteutettiin?

Julistuksessa käytetystä englanninkielisestä termistä "education" on tässä selvityksessä pääsääntöisesti käytetty termiä "ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus", jotta myös em. määritelmään sisältyvät niin tiedolliset, toiminnalliset ja

asenteelliset näkökohdat tulevat huomioiduksi. Käytännön syistä käytetään samassa tarkoituksessa kuitenkin myös termiä ”ihmisoikeuskasvatus”.

Esikuvaksi selvitykselle otettiin Irlannin kansallisen ihmisoikeusinstituution, Irlannin ihmisoikeuskomission vuonna 2011 julkaisema kansallinen perusselvitys (Human Rights Education in Ireland – An Overview, Irish Human Rights Commission 2011). Irlantilaisilta kollegoilta saimme myös käytännön ohjeita ja arvokkaita näkemyksiä selvityksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Ihmisoikeuskasvatusta koskevia perusselvityksiä on Irlannin lisäksi viime vuosina toteutettu myös mm. Australiassa, Armeniassa ja Bangladeshissa.

Selvitys oli luontevaa jakaa eri koulutussektoreita tarkasteleviin osioihin. Koulutussektoreiden lähtökohtaisessa määrittelyssä sovellettiin opetus- ja kulttuuriministeriön ja opetushallituksen vakiintuneita määritelmiä. Ihmisoikeuskeskuksen rajallisten henkilöresurssien ja toisaalta kartoitettavan kentän laajuuden takia selvitys päätettiin toteuttaa artikkelikokoelman muotoisena siten, että eri koulutussektoreiden ja ihmisoikeuskasvatuksen asiantuntijoilta tilattiin kutakin sektoria käsittelevät artikkelit.

Kirjoittajille annettiin tehtäväksi tähdätä ns. hyvään yleiskuvaan kyseisen koulutussektorin ihmisoikeuskasvatuksesta tarkastellen sitä miten edellä mainitun ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän sisältämät osaelementit – *arvot, normit, mekanismit, toimintaympäristö ja voimaannuttamisen tavoite* – on kullakin sektorilla toteutetuissa koulutuksissa huomioitu.

Erilaiset kasvatus- ja koulutusmuodot ja ikäasteet ovat kuitenkin edellyttäneet jossain määrin erilaisia lähestymistapoja. Miten ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta toteutetaan esim. varhaiskasvatuksessa tai toisaalta yliopistossa tai eri ammattiryhmien kohdalla, vaihtelee luonnollisesti niin sisältöjen kuin metodienkin suhteen.

Jokaisessa osiossa selvitetään kyseistä koulutussektoria koskeva lainsäädäntö ja muu velvoittava valtakunnallinen ohjeistus (kuten

esim. opetussuunnitelmien perusteet) ja kartoitetaan ihmisoikeusopetuksen sisältöä kyseisen koulutussektorin osalta arvioiden myös opettajien, kouluttajien ja kasvattajien ammatillisia valmiuksia ihmisoikeuskasvatustyöhön. Sen sijaan opetuksen laadun tai vaikuttavuuden arviointi todettiin jo suunnitteluvaiheeksi liian haastavaksi tehtäväksi tämänkaltaisen selvityksen puitteissa.

Yleiskuvan saamisen ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tämänhetkisestä tilasta lisäksi selvityksen tavoitteeksi asetettiin luoda pohjaa (mahdollisen) kansallisen ihmisoikeuskasvatusohjelman laatimiselle. Katse suunnattiin siis myös tulevaisuuden kehittämistarpeisiin ja -suunnitelmiin.

Tässä tarkoituksessa kirjoittajia pyydettiin arvioimaan ihmisoikeuskoulutuksen mahdollisuuksia, haasteita ja esteitä ao. koulutussektorilla sekä esittämään konkreettisia toimenpide-ehdotuksia, joilla ihmisoikeuskoulutusta voitaisiin kehittää. Näiden ehdotusten pohjalta koottuja suositusluonnoksia käsiteltiin ihmisoikeusvaltuuskunnassa kahteen otteeseen. Ihmisoikeusvaltuuskunnan hyväksymät ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämistä Suomessa koskevat yleiset suositukset julkaistaan osana tätä selvitystä.

Mainittakoon tässä yhteydessä, ettei hankkeelle käytettävissä oleva rahoitus olisi mahdollistanut sitä määrää henkilökohtaisia haastatteluja tai kyselyitä, joita eräissä osioissa tehtiin. Pääosin tiedot perustuvat kuitenkin julkiseen aineistoon: lainsäädäntöön, opetusviranomaisen ohjeistuksiin, oppilaitosten opetussuunnitelmiin, strategioihin ja muihin vastaaviin asiakirjoihin.

Kirjoittajien lisäksi selvityksen tekemisessä mukana ovat olleet ihmisoikeusvaltuuskunta, sen alainen koulutusjaosto ja lukuisat asiantuntijat.

Erityisesti haluamme kiittää seuraavia henkilöitä: Pentti Arajärvi, Maria-Kaisa Aula, Ulla Aunola, Mikko Cortés Téllez, Tuomas Forsberg, Laura Francke, Mervi Friman, Inka Hetemäki, Henna Huttu, Fidelma Joyce, Marita Karvinen,

Kristiina Kaihari, Liisa Keltikangas-Järvinen, Kalle Könkkölä, Johanna Lampinen, Monica Melén-Paaso, Liisa Murto, Jussi Pajuoja, Elina Pirjatanniemi, Asta Rentola, Rauni Räsänen, Aija Salo, Ida Staffans, Håkan Stoor, Mikko Vieltojärvi, Reetta Toivanen ja Esa Ylikoski.

Yhteenvetona selvityksen pohjalta voidaan todeta, että ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta toteutetaan Suomessa monimuotoisesti ja monella taholla. Kenttää leimaavat kuitenkin epäyhtenäisyys ja systemaattisuuden puute. Joskin kasvatuksen ja koulutuksen toimintaympäristöön ja -kulttuuriin on viime aikoina kiinnitetty lisääntyvässä määrin huomiota, on ihmisoikeusnormiston ja -mekanismien opetus verrattain vähäistä.

Suurimmat haasteet voidaan identifioida ihmisoikeuskoulutuksen puutteeseen yhtäältä opettajien ja kasvattajien toisaalta virkamiesten ja viranhaltijoiden koulutuksessa. Erityisesti kunnallisella sektorilla tilanne on huolestuttava.

Suomen kansainvälisesti saama menestys ja tunnustus koulutuksen kärkimaana antavat meille erinomaiset lähtökohdat myös ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edelleen kehittämiseen. Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus tulisikin nähdä myös koulutuksen laadun keskeisenä kriteerinä.

Selvitys kokonaisuudessaan julkaistaan sähköisenä ja se on ladattavissa osoitteesta www.ihmisoikeuskeskus.fi. Sen lisäksi julkaistaan painettuna koulutussektorikohtaisia artikkeleita koskevat tiivistelmät, kirjoittajien toimenpideehdotukset sekä ihmisoikeusvaltuuskunnan hyväksymät ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämistä koskevat suositukset.

Artikkeleissa esitetyistä näkemyksistä vastaavat kirjoittajat itse. Artikkeleita koskevat tiivistelmät ja toimenpideehdotukset ovat artikkelien kirjoittajien laatimia ja Ihmisoikeuskeskuksen toimittamia. Ihmisoikeuskeskus ja ihmisoikeusvaltuuskunta vastaavat suositusten sisällöstä.

Ihmisoikeuskeskus haluaa kiittää lämpimästi kaikkia, jotka ovat osallistuneet tämän kansallisen perusselvityksen tekemiseen. Tämä selvitys olkoon alkusysäys paitsi Ihmisoikeuskeskuksen työlle ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen alalla, toivottavasti myös laajemman ja systemaattisemman ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämiseksi ja toimeenpanemiseksi Suomessa.

Helsingissä 19.1.2014

Kristiina Kouros ja Kristiina Vainio

2 Mitä ihmisoikeudet ovat?

IHMISOIKEUDET ovat kaikille ihmisille yhtäläisesti kuuluvia oikeuksia, jotka on määritelty kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja muissa ihmisoikeusasiakirjoissa. Ihmisoikeudet ovat kansainvälisen oikeuden normeja, jotka suojaavat yksilöitä ensisijaisesti julkisen vallan väärinkäytöltä. Lähes kaikki maailman valtiot ovat sitoutuneet keskeisimpiin yleismaailmallisiin ihmisoikeussopimuksiin.

Ihmisoikeuksien ytimessä on käsitys ihmisarvon yhtäläisyydestä ja loukkaamattomuudesta. Ihmisiä ei saa syrjiä esimerkiksi sukupuolen, iän, etnisen taustan tai terveydentilan perusteella. Kaikilla ihmisillä on itsemääräämisoikeus ja oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteisten asioiden hoitoon.

Luonteeltaan ihmisoikeudet ovat yleismaailmallisia, perustavanlaatuisia, jakamattomia ja luovuttamattomia. Perustavanlaatuisuus tarkoittaa sitä, että ihmisoikeudet ovat erityisen tärkeitä oikeuksia, luovuttamattomuus sitä, että ne kuuluvat jokaiselle ihmiselle hänen ihmisyytensä perusteella, eikä niitä voida ottaa tai luovuttaa pois. Jakamattomuudella tarkoitetaan, että kaikki ihmisoikeudet ovat yhtä tärkeitä ja osa samaa kokonaisuutta: niin taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset kuin kansalais- ja poliittiset oikeudet.

Kulttuuriset erot voidaan ottaa jossain määrin huomioon siinä, miten ihmisoikeudet toimeenpannaan, mutta yleismaailmallisuuden vaatimus kuitenkin edellyttää, ettei ihmisoikeuksia voida kulttuuriin vedoten jättää toteuttamatta.

Historialliselta taustaltaan ihmisoikeudet nousevat enemmän moraalien, filosofian ja uskontojen kuin oikeustieteen käsitteistöä.

Ihmisarvon ideaa on pohdittu jo paljon ennen kansainvälisten ihmisoikeussopimusten syntymistä. Ihmisoikeudet tuleekin nähdä niiden kansainvälisoikeudellisen luonteen lisäksi kaikille yhteisenä arvopohjana.

YK:n ihmisoikeusjulistuksen johdanto osassa puhutaan ihmisoikeuksien toteuttamisesta kaikkien yhteiskunnallisten toimijoiden ja jokaisen yksilön tehtävänä. Muiden kuin valtioiden osalta vastuu ihmisoikeuksista on pääsääntöisesti moraalista vastuuta.

Kaikkein vakavimpiin ihmisoikeusloukkauksiin syyllistyneet voivat kuitenkin joutua myös kansainväliseen rikosoikeudelliseen vastuuseen viime kädessä kansainvälisessä rikostuomioistuimessa.

Ihmisoikeusajattelun uusimpana kehitysuuntana mainittakoon yritystoiminnan vastuu ihmisoikeusvaikutuksista. Tätä teemaa koskevassa uudessa kansainvälisessä ohjeistuksessa yhdistyy ihmisoikeuksien merkitys valtioita kansainvälisoikeudellisesti sitovina oikeudellisina normeina ja vähintäänkin yrityksiä kansainvälisesti velvoittavina arvoina.

Kansallisella tasolla valtioiden tulee nykyänsäytymisen mukaan kehittää lainsäädäntöä, jolla yritysten moraalinen vastuu konkretisoituu oikeudelliseksi vastuuksi.

2.1 Ihmisoikeuksien kunnioittaminen, suojeleminen ja turvaaminen

Ihmisoikeussopimukset ovat kansainvälisoikeudellisia sopimuksia ja velvoittavat siten valtioita oikeudellisesti. Ihmisoikeussopimuksiin liittyneet valtiot ovat velvollisia kunnioit-

tamaan, suojelemaan ja turvaamaan näitä oikeuksia.

Kunnioittamisella (respect) viitataan siihen, että sopimusvaltio pidättäytyy loukkaamasta ihmisoikeuksia, suojelulla (protect) puolestaan siihen, että valtion tulee tarjota suojaa ihmisoikeusloukkauksia vastaan. Turvaaminen (fulfill) vaatii valtiolta aktiivisuutta.

Kansallisella tasolla ihmisoikeuksien toimeenpano tapahtuu lainsäädännön lisäksi muun muassa oikeudellisin ja hallinnollisin keinoin sekä politiikkaohjauksella, suuntaamalla taloudellisia voimavaroja, kouluttamalla ja tiedottamalla.

Sopimusvaltiot sitoutuvat takaamaan sopimuksessa mainitut oikeudet paitsi omille kansalaisilleen, tietyin poikkeuksin myös kaikille muille oikeudenkäyttöpiiriinsä kuuluville henkilöille.

2.2 Perusoikeudet yksilön turvana

Perusoikeuksilla tarkoitetaan yksilölle Suomen perustuslaissa turvattuja oikeuksia, jotka ilmaisevat yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyt perusarvoja. Suomen perustuslain katsotaan sisältävän kaikki Suomen ratifioimien ihmisoikeussopimusten oikeudet, ja menevän osin pidemmällekin. Siksi perus ja ihmisoikeuksista puhutaan usein rinnakkain.

Perusoikeudet turvaavat yksilön vapautta julkisen vallan puuttumiselta. Tällaisia vapausoikeuksia ovat muun muassa oikeus elämään, oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, liikkumisvapaus, yksityiselämän suoja, sananvapaus, kokoontumis- ja yhdistymisvapaus sekä omaisuuden suoja.

Perusoikeuksiin kuuluvat myös taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, joita ovat esimerkiksi oikeus työhön, sosiaaliturvaan ja koulutukseen. Lisäksi perustuslaki suojaa yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa, vaali ja osallistumisoikeuksia, kielellisiä oikeuksia, ympäristöä sekä oikeusturvaa. Perusoikeuksille on ominaista niiden tärkeyden ja perustavanlaatuisuuden lisäksi erityinen pysyvyys, joka johtuu perustuslain säätämisyjärjestyksestä,

sekä ylempi asema kansallisessa normihierarkiassa.

Lisäksi perustuslain 22 §:n mukaan julkisella vallalla on velvollisuus turvata perus ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Kuten ihmisoikeuksilla, myös perusoikeuksilla on vaikutusta myös yksilöiden väliin suhteisiin. Kotimaisten perusoikeuksien lisäksi Euroopan unionin (EU) alueella yksilön oikeuksia turvaavat lisäksi EU:n perusoikeudet, jotka on vahvistettu EU:n perusoikeuskirjassa.

2.3 Ihmisoikeussopimukset

Ihmisoikeuksien perusasiakirjana pidetään Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta vuodelta 1948. Myöhemmin hyväksytyt yleismaailmalliset ja alueelliset ihmisoikeussopimukset pohjautuvat pitkälti ihmisoikeusjulistukseen kirjattuihin oikeuksiin ja periaatteisiin.

Yleismaailmallisista ihmisoikeussopimuksista keskeisimmät ovat YK:n kansalaisyhteiskunta- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (nk. KP-sopimus) sekä YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (nk. TSS-sopimus).

Molemmat sopimukset ovat laajasti ratifioituja. Ne astuivat kansainvälisesti voimaan 1966 ja Suomi liittyi niihin kymmenen vuotta myöhemmin.

YK:n sopimusjärjestelmässä on näiden lisäksi seitsemän muuta keskeiseksi ihmisoikeussopimukseksi luokiteltavaa sopimusta ja kuusi niihin liittyvää pöytäkirjaa. Suomi on sitoutunut yhtä (siirtotyöläisiä koskevaa) sopimusta lukuun ottamatta kaikkiin näihin sopimuksiin.

YK:n yleismaailmallisten sopimusten lisäksi ihmisoikeussopimuksia on laadittu myös alueellisten hallitustenvälisten järjestöjen, kuten Euroopan neuvoston (EN), Amerikan valtioiden yhteistyöjärjestön (OAS) ja Afrikan unionin (AU), kesken. Euroopan neuvoston parissa solmitut ihmisoikeussopimukset ovat Suomelle erityisen merkityksellisiä. Näistä keskeisimmät ovat Euroopan ihmisoikeussopimus, jonka noudatta-

mista turvaa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien sekä Euroopan neuvoston uudistettu sosiaalinen peruskirja, jonka noudattamista valvoo sosiaalisten oikeuksien komitea.

Lisäksi kansainvälisen työjärjestön ILO:n puitteissa on laadittu työelämän ihmisoikeuksia koskevia sopimuksia. Näiden keskeisten työelämän ihmisoikeuksia koskevien sopimusten sisältämät oikeudet on koottu julistukseen työelämän perusperiaatteista ja -oikeuksista vuonna 1998. Alkuperäis- ja heimokansojen oikeuksia koskeva ILO:n yleissopimus nro 169 on Suomelle erityisen merkityksellinen saamelaisien oikeuksien kannalta.

2.4 Ihmisoikeuksia edistävät ja suojelevat muut kansainväliset asiakirjat

Kansainvälisoikeudellisesti sitovien ihmisoikeussopimusten lisäksi ihmisoikeuksia edistävät ja suojelevat monet muut oikeudelliselta sitovuudeltaan heikommat asiakirjat (ns. soft law), kuten sopimusvalvontaelinten yleiskommentit, julistukset ja ohjeet. Nämä auttavat ymmärtämään ihmisoikeuksia syvemmin ja ne saattavat kehittyä myöhemmin oikeudellisesti sitoviksi normeiksi. Lisäksi kansainvälisissä järjestöissä laaditaan ihmisoikeuksia koskevia poliittisesti sitovia asiakirjoja. Suomi on sitoutunut esimerkiksi useisiin Euroopan turvallisuus- ja yhteistyöjärjestön (ETYJ) ihmisoikeusasiakirjoihin.

2.5 Keskeisiä sopimuksia ja pöytäkirjoja

- Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus
- Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus
 - * Valinnainen pöytäkirja koskien yksilö- ja ryhmävalitusta
- Kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen ja halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus

- * Valinnainen pöytäkirja kansallisesta ja kansainvälisestä valvontajärjestelmästä
- Yleissopimus lapsen oikeuksista
 - * Valinnainen pöytäkirja lasten osallistumisesta aseellisiin selkkauksiin
 - * Valinnainen pöytäkirja lasten myynnistä, lapsiprostituutiosta ja lapsipornografiasta
 - * Valinnainen pöytäkirja valitusmenettelystä
- YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus
 - * Valinnainen pöytäkirja, joka mahdollistaa yksilövalitukset ja tutkintamenettelyn
- Tahdonvastaisten katoamisten vastainen kansainvälinen yleissopimus
- Siirtotyöläisten ja heidän perheenjäsentensä oikeuksien suojelua koskeva kansainvälinen yleissopimus

2.6 Ihmisoikeuksien sisältö

Keskeisimpiä yksilöille taattuina ihmisoikeuksina on luokiteltavasta riippuen 40–50. Näiden lisäksi voidaan tunnistaa ryhmille kuuluvia ns. kollektiivisia oikeuksia, kuten vähemmistöjen oikeudet ja alkuperäiskansojen oikeudet.

KANSALAIISOIKEUKSIA JA POLIITTISIA OIKEUKSIA KOSKEVA KANSAINVÄLINEN YLEISSOPIMUS

Sopimus koostuu seuraavista oikeuksista jotka ovat ensisijaisesti yksilön vapausoikeuksia

Artikla 1: Kansojen itsemääräämisoikeus

Artiklat 2–5: Läpileikkaavat periaatteet: syrjinnän kieltä, valtion sitoutuminen turvaamaan oikeudet lainsäädännön ja toimivan tuomioistuinlaitoksen kautta

Artikla 6: Oikeus elämään

Artikla 7: Oikeus olla joutumatta kidutetuksi tai julman, epäinhimillisen tai halventavan rangaistuksen kohteeksi

Artikla 8: Orjuuden kieltä

Artikla 9: Oikeus vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen

Artikla 10: Vapautensa menettäneiden oikeus inhimilliseen kohteluun

Artikla 11: Vangitsemisen kieltä sen perusteella, ettei joku kykene täyttämään sopimusvelvoitettaan

Artikla 12: Vapaus liikkua ja valita asuinpaikkansa

Artikla 13: Mielivaltaisten karkotusten kieltä

Artikla 14: Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin

Artikla 15: Taannehtivan rikoslain kieltä

Artikla 16: Oikeus henkilöllisyyteen

Artikla 17: Oikeus yksityis- ja perhe-elämään

Artikla 18: Oikeus ajatuksen-, omantunnon- ja uskonnonvapauteen

Artikla 19: Oikeus omaan mielipiteeseen ja sen ilmaisuun (sanavapaus)

Artikla 20: Oikeus vapauteen sotaan yllyttävästä propagandasta sekä kansallisen, rotu- tai uskonnollisen vihan puoltamisesta

Artikla 21: Oikeus kokoontua vapaasti

Artikla 22: Oikeus yhdistymisvapauteen

Artikla 23: Oikeus perustaa perhe

Artikla 24: Lasten oikeus erityissuojeluun

Artikla 25: Oikeus ottaa osaa yleisten asioiden hoitoon

Artikla 26: Oikeus oikeudelliseen yhdenvertaisuuteen ja syrjinnän kieltä

Artikla 27: Kansallisten vähemmistöjen oikeus nauttia omasta kulttuurista ja kielestä

TALOUDELLISIA, SOSIAALISIA JA SIVISTYKSELLISIÄ OIKEUKSIA KOSKEVA KANSAINVÄLINEN YLEISSOPIMUS

Sopimus kattaa seuraavat oikeudet:

Artikla 1: Kansojen itsemääräämisoikeus

Artiklat 2–5: Ns. läpileikkaavat periaatteet: syrjinnän kieltö, valtion sitoutuminen turvaamaan oikeudet lainsäädännön ja toimivan tuomioistuinlaitoksen kautta

Artikla 6: Oikeus hankkia toimeentulo vapaasti valitsemallaan tai hyväksymällään työllä

Artikla 7: Oikeus nauttia oikeudenmukaisista ja suotuisista työoloista

Artikla 8: Oikeus muodostaa ammattiyhdistyksiä ja liittyä ammattiyhdistykseen sekä lakko-oikeus edellyttäen, että sitä käytetään asianomaisen valtion lainsäädännön mukaisesti

Artikla 9: Oikeus sosiaaliturvaan sosiaalivaikutus mukaan luettuna

Artikla 10: Oikeus perhe-elämän suojaan sekä odottavien/vastasyntyneiden äitien ja lasten ja nuorten erityissuojelu

Artikla 11: Oikeus saada itselleen ja perheelleen tyydyttävä elintaso, joka käsittää riittävän ravinnon, vaatetuksen ja sopivan asunnon, sekä oikeuden elinehtojen jatkuvaan parantamiseen

Artikla 12: Oikeus nauttia korkeimmasta saavutettavissa olevasta ruumiin- ja mielen-terveydestä

Artiklat 13–14: Oikeus koulutukseen

Artikla 15: Oikeus ottaa osaa kulttuurielämään; päästä osalliseksi tieteen kehityksen ja sen soveltamisen eduista ja nauttia tieteellisten, kirjallisten tai taiteellisten tuotteidensa henkisille ja aineellisille eduille suodusta suojasta

2.7 Ihmisoikeuksien kansainvälinen valvonta

YK:n ihmisoikeussopimusten valvonta jakaantuu sopimusvalvontaan ja YK:n peruskirjaan nojautuvaan valvontaan. Ihmisoikeussopimusten noudattamista valvovat riippumattomista asiantuntijoista koostuvat sopimusvalvontakomiteat, joille valtiot raportoivat määräajoin sopimusvelvoitteiden toimeenpanosta.

Raportit käsitellään vuoropuhelua korostavassa prosessissa, jonka päätteeksi sopimusvalvontaelin antaa suositusluontoiset loppupäätelmät.

Osa YK:n sopimusvalvontakomiteoista vastaanottaa ja käsittelee myös nk. yksilövalituksia

ja YK:n kidutuksen vastainen komitea (Committee Against Torture) tekee tarkastusvierailuja suljettuihin laitoksiin.

YK:n peruskirjan osalta keskeisin valvontamekanismi on YK:n ihmisoikeusneuvostossa tapahtuva yleismaailmallinen määräaikaistarkastelu (Universal Periodic Review, UPR), jonka kohteena ovat vuorollaan kaikki jäsenvaltiot.

YK:n ihmisoikeusneuvosto voi asettaa myös itsenäisiä ihmisoikeusasiantuntijoita määrääkseen temaattisiin tai maakohtaisiin tehtäviin. YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto avustaa näitä nk. erityismekanismeja.

Asiantuntijat muun muassa tekevät maa-vierailuja ja tapaavat ihmisoikeusloukkausten uhreja ja valtion edustajia. Toiminnastaan he raportoivat ihmisoikeusneuvostolle ja mandaattinsa mukaisesti usein myös YK:n yleiskokoukselle. Raportit ovat julkisia. Keväällä 2013 asetettuna oli 36 temaattista ja 13 maakohtaista erityismekanismia.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on Strasbourgissa toimiva ylikansallinen tuomioistuin, joka valvoo Euroopan ihmisoikeussopimuksen noudattamista. EIT:een voivat valittaa sopimusosapuolina olevat valtiot ja sopimukseen piiriin kuuluvat yksityiset ihmiset, ryhmät ja kansalaisjärjestöt.

Valittaa voi määräjän puitteissa, jos koee ihmisoikeussopimuksessa turvattujen oikeuksiensa tulleen loukatuksi ja asia on ensin käsitelty kansallisessa tuomioistuimessa. EIT:ssa osapuolina ovat aina valtio ja yksityinen valittaja, eikä toista yksityistä vastaan voi nostaa kanetta. Kaikki asiakirjat ja tuomiot ovat julkisia.

Euroopan sosiaalisen peruskirjan valvontajärjestelmä rakentuu kollektiivisen kantelu- ja raportointimenettelyn varaan. Kansainvälisillä työntekijä- ja työnantajajärjestöillä, eräillä kansainvälisillä kansalaisjärjestöillä ja kansallisilla järjestöillä (mikäli sopimusvaltio on tämän hyväksynyt) on kantelu-oikeus.

Ihmisoikeuksien kansainvälinen valvonta ei ole aina kovinkaan tehokasta. Valtioiden halutessaan jättää suositukset - ja jopa tuomiot - huomioimatta. Tällaisessa tilanteessa on kansainvälisestä politiikasta kiinni, mitä seurauksia valtiolle koituu. Valvonnalla on kuitenkin suuri merkitys. Yhdistettynä globaaliin tiedonvälitykseen ja ihmisoikeusjärjestöjen aktiivisuuteen ihmisoikeusloukkaukset eivät jää piiloon.

2.8 Perus- ja ihmisoikeuksien valvonta ja edistäminen Suomessa

Kansallisella tasolla perusoikeuksien valvonta on järjestetty eri maissa eri tavoilla. Suomessa valvonta on jaettu useaan instituutioon.

Lainsäädännön ennakkovalvontaa tekevät

eduskunnan perustuslakivaliokunta ja hallituksen toimintaa valvova valtioneuvoston oikeuskansleri. Lähtökohtana on, että jo ministeriöissä tapahtuvassa lainsäädännön valmistelutyössä perus- ja ihmisoikeudet otetaan huomioon.

Eduskunnan oikeusasiamies valvoo perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista. Käytännössä tämä tarkoittaa sekä oikeusasiamiehen perinteistä laillisuusvalvojan roolissa tekemää valvontaa, joka kohdistuu viranomaisiin jälkikäteen, että yhä useammin myös tulevaisuuteen suuntautuvaa usein oma-aloitteista toimintaa, jolla oikeusasiamies pyrkii parantamaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.

Tarkastusten määrän kasvua ja viranomaisten huomion kiinnittämistä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista edistäviin näkökohtiin voidaan pitää osoituksina oikeusasiamiehen vahvistuvasta roolista perus- ja ihmisoikeuksien valvojana ja edistäjänä. Vastaava valvontatehtävä on myös valtioneuvoston oikeuskanslerilla.

Yksittäistapauksissa perus- ja ihmisoikeusloukkaus voi tulla esiin tuomioistuimessa käsiteltävissä jutuissa. Tuomioistuimissa voidaan vedota perus- ja ihmisoikeuksiin ja tuomioistuinten tulee ottaa ne huomioon omassa ratkaisutoiminnassaan. Jos tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa lain säännöksen soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa, tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle.

Määrättyihin perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin keskittyviä oikeusturvaelimiä on useita. Syrjintään liittyviä yksittäistapauksia käsitellään esimerkiksi syrjintälautakunnassa (etninen syrjintä yhdenvertaisuuslain mukaisesti) ja tasa-arvolautakunnassa (sukupuolen perusteella tapahtuva syrjintä tasa-arvolain mukaisesti).

Aluehallintoviranomaiset, sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto (Valvira), potilasasiamiehet ja useat muut viranomaiset käsittelevät myös tärkeitä perus- ja ihmisoikeuksiin liittyviä kysymyksiä, vaikkei tätä aina mielletäkään perus- ja ihmisoikeuksien valvonnaksi.

Tasa-arvovaltuutettu, tietosuojavaltuutettu,

vähemmistövaltuutettu ja lapsiasiavaltuutettu edistävät ja kehittävät oman erityisalansa osalta keskeisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutusta. Lapsiasiavaltuutettua lukuun ottamatta ne käsittelevät myös heille tehtyjä kanteluita, joskin selkeästi erilaisin toimivaltuuksin.

Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen melko kattavaan arviointiin tähtäsi ihmisoikeuspoliittinen selonteko, jonka valtioneuvosto antoi eduskunnalle vuonna 2009. Se sisälsi ensimmäisen kerran katsauksen Suomen kansainvälisen ihmisoikeuspolitiikan lisäksi perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen kotimaassa.

Valtioneuvoston vuonna 2012 hyväksymässä ensimmäisessä kansallisessa perus- ja ihmisoikeuksia koskevassa toimintaohjelmassa koottiin yhteen konkreettisia hankkeita, joilla hallitus pyrki edistämään perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista vuosina 2012 ja 2013. Hallitus antaa eduskunnalle vaalikauden lopulla myös ihmisoikeuspoliittisen selonteon, jossa arvioidaan toimintaohjelman toteuttamista.

Toimintaohjelman mukaisesti valtioneuvosto on kehittänyt ministeriöiden välistä perus- ja ihmisoikeusyhteistyötä asettamalla valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeusyhteyshenkilöiden verkoston, jonka tehtävänä on muun muassa tarkastella Suomen perus- ja ihmisoikeustilannetta ja Suomen ihmisoikeusveloitteiden ja -sitoumusten täytäntöönpanoa. Tätä varten on tarkoitus myös kehittää indikaattoreita, joiden avulla oikeuksien toteutumista voitaisiin seurata systemaattisemmin.

2.9 Uusi kansallinen ihmisoikeusinstituutio

Vuoden 2012 alussa eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen perustettiin Ihmisoikeuskeskus. Ihmisoikeuskeskuksella on laissa säädetty, laajasti perus- ja ihmisoikeustoimijoita edustava ihmisoikeusvaltuuskunta. Ihmisoikeuskeskuksen lakisääteisenä tehtävänä on:

1. Edistää perus- ja ihmisoikeuksia koskevaa tiedotusta, kasvatusta, koulutusta ja tutkimusta sekä näihin liittyvää yhteistyötä;

- 2.** Laatia selvityksiä perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta;
- 3.** Tehdä aloitteita sekä antaa lausuntoja perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseksi ja toteuttamiseksi;
- 4.** Osallistua perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen liittyvään eurooppalaiseen ja kansainväliseen yhteistyöhön;
- 5.** Huolehtia muista vastaavista perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen ja toteuttamiseen liittyvistä tehtävistä.

Ihmisoikeuskeskus ei käsittele kanteluita.

Ihmisoikeuskeskus muodostaa yhdessä eduskunnan oikeusasiamiehen kanssa Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution, joka täyttää YK:n asettamat nk. Pariisin periaatteet itsenäisille ja riippumattomille, lailla säädetyille ihmisoikeuksia edistäville ja valvoville kansallisille toimijoille.

Muista perus- ja ihmisoikeuksia osaltaan seuraavista tahoista mainittakoon myös valtioneuvoston parissa toimivat lukuisat neuvottelukunnat, joiden tehtäviin kuuluu perus- ja ihmisoikeuksiin liittyviä asioita.

Lopuksi on syytä muistaa kansalaisyhteiskunnan, järjestöjen ja yhteiskunnallisten liikkeiden ensisijaisen tärkeä merkitys ihmisoikeuksien toteutumisen seurannalle niin kansainvälisesti kuin kansallisestikin. Aktiiviset ihmisoikeuksia puolustavat ihmiset ovat useimmiten ensimmäisiä, jotka tuovat epäkohdat ilmi.

Vaikka perus- ja ihmisoikeuksia seuraavia tahoja on Suomessa näinkin runsaasti, kokonaiskuvan saaminen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta ei ole aina helppoa. Perus- ja ihmisoikeudet kattavat valtavan laajan kirjon elämänalueita ja monista oikeuksista puhumme toisilla termeillä. Ihmisoikeuksista on kyse myös silloin, kun puhumme terveydenhoidon järjestämisestä tai teemme sosiaali- ja koulutuspolitiikkaa.

Tärkeintä on muistaa, että ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle meistä, puhuimmepa niistä millä nimellä tahansa.

3 Mitä ihmisoikeuskasvatus on?

YK:N IHMISOIKEUSKASVATUSTA ja -koulutusta koskevan julistuksen mukaan ihmisoikeuskasvatusta on kaikki sellainen koulutus, kasvatus, opetus ja tiedotus, joka tähtää ihmisoikeuksien ja perusvapauksien maailmanlaajuiseen kunnioitukseen ja noudattamiseen ja joka siten ehkäisee ihmisoikeusloukkauksia. Ihmisoikeuskasvatus antaa ihmisille mm. tietoja, taitoja ja ymmärrystä omien asenteiden ja toimintatapojen kehittämiseksi vahvistamaan ihmisoikeusmyönteistä kulttuuria.

Julistuksen mukaan (art. 2[2]) ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus pitää sisällään

- tietoa ja ymmärrystä ihmisoikeusnormeista ja -periaatteista, niiden perustana olevista arvoista ja niiden suojelemiseen tarkoitettuihin mekanismeista
- oppimisen ja opettamisen sekä kasvattajien ja kouluttajien että oppijoiden oikeuksia kunnioittavalla tavalla
- ihmisten voimaannuttamisen siten, että he voivat nauttia omista oikeuksistaan ja käyttää niitä sekä kunnioittaa ja puolustaa muiden oikeuksia

Ihmisoikeuskasvatuksen tulee siis sisältää tietoa ja ymmärrystä ihmisoikeuksista kansainvälisiin sopimuksiin ja muihin asiakirjoihin sisältyvinä oikeudellisina, valtioita sitovina normeina ja periaatteina. Lisäksi sen tulee välittää tietoa näiden normien toimeenpanoa valvovista kansallisista ja kansainvälisistä mekanismeista, sekä ihmisoikeusnormien perustana olevista kaikille yhteisistä arvoista - viime kädessä siis

ihmisarvosta ja sen kunnioittamisen edellytyksistä.

Ihmisoikeustiedon ja -ymmärryksen välittämisen ohella ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tulee tapahtua ihmisoikeuksien kautta.

Tämä tarkoittaa, että kasvatuksen ja koulutuksen toimintaympäristössä, sekä fyysisessä että henkisessä, tulee kunnioittaa ihmisoikeuksia. Opetuksen tulee tapahtua oppilaiden ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla. Myös oppilaiden on kunnioitettava niin toistensa kuin kasvattajien ja opettajien oikeuksia. Vastuu ihmisoikeuksien toteutumisesta kasvatuksen ja koulutuksen toimintaympäristössä ja -kulttuurissa on siis kaikille yhteinen.

Lisäksi ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen perimmäisenä tavoitteena ja samalla sen onnistumisen mittarina tulee olla yksilöiden, 35 meidän kaikkien, voimaantuminen nauttimaan ja käyttämään ihmisoikeusiamme, sekä kunnioittamaan ja tarvittaessa puolustamaan muiden ihmisoikeuksia – ei pelkästään omiamme.

Julistukseen sisältyvä laaja määritelmä kokoaa yhteen ihmisoikeuskasvatusta koskevia aiempia (esim. YK:n ja Unescon) määritelmiä, joissa usein on painottunut vaihtelevalla tavalla joko ihmisoikeuksia koskeva tiedollinen, asenteellinen tai toiminnallinen puoli.

Ihmisoikeuskasvatuksella ja -koulutuksella on olennainen merkitys ihmisoikeuksien toteutumisen kaikilla alueilla niiden edistämisessä, käytössä, suojelemisessa, turvaamisessa ja puolustamisessa.

Kuten edellä on jo käynyt ilmi, on YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevaan julistukseen sisältyvä määritelmä ihmisoikeuskasvatuksesta

otettu lähtökohdaksi myös tässä selvityksessä. Julistuksen epävirallinen käännös löytyy liitteenä tämän julkaisun lopusta.

3.1 Ihmisoikeuskasvatuksen suhde lähikäsitteisiin

Ihmisoikeuskasvatuksen kanssa läheisiä ja osittain päällekkäisiä käsitteitä ovat esimerkiksi demokratiakasvatus, kansalaisyhteiskunta, kansainvälisyyskasvatus, globaalikasvatus, kulttuurienväläinen kasvatus, monikulttuurisuuskasvatus ja kasvatus kulttuurien väliseen ymmärtämiseen.

Ihmisoikeuskasvatuksella on tavoitteiden ja sisältöjen osalta paljon yhteistä erityisesti demokratiakasvatukseen, kansainvälisyyskasvatukseen, globaalikasvatukseen ja kansalaisyhteiskunnan käsitteiden kanssa. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteissa on kuitenkin aivan selkeitä omia painotuksia. Lisäksi se on tietosisällöltään niin tarkasti määriteltävissä, että sitä on perusteltua tarkastella ja toteuttaa omana kasvatuksena ja koulutuksen alueenaan.

Suurin ja merkittävin ero lähikäsitteisiin syntyy siitä, että valtioilla on kansainvälisoikeudellinen velvollisuus ihmisoikeuksien kunnioittamiseen, suojelemiseen ja turvaamiseen. Tähän sisältyy velvollisuus ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen toimeenpanoon.

3.2 Ihmisoikeuskasvatus on ihmisoikeus

YK:n yleiskokous hyväksyi ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskevan julistuksen joulukuun 19. päivänä 2011 (A/RES/ 66/137). Julistus luonnosta oli työstänyt vuodesta 2008 lähtien YK:n asettama työryhmä ja se oli hyväksytty ihmisoikeusneuvostossa 23.3.2011.

Julistus on ihmisoikeuskasvatusta koskevan kansainvälisen kehityksen tärkein asiakirja. Siinä on kirjattu kaikkien maailman ihmisten oikeus ihmisoikeuskasvatukseen, ihmisoikeuskasvatuksen sisältö ja sen ulottuminen kaikille opetukselle ja -aloille sekä elinikäiseen oppimiseen.

Artiklan 1 mukaan jokaisella on oikeus saada, etsiä ja vastaanottaa kaikkia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia koskevaa tietoa ja jokaisella tulee olla pääsy ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen piiriin.

Valtioiden on ryhdyttävä asianmukaisiin toimenpiteisiin julistuksen tehokkaan toimeenpanon ja seurannan varmistamiseksi ja järjestettävä tähän tarvittavat resurssit.

Vaikka julistus ei ole valtioita oikeudellisesti sitova asiakirja, voi ihmisoikeuskasvatus veloitteen sitovuuden johtaa monista ihmisoikeussopimuksista.

Esimerkiksi YK:n taloudellisia, sosiaalisia, ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan yleissopimuksen (TSS-sopimuksen) mukaan ihmisoikeuskoulutuksen voi nähdä osana oikeutta koulutukseen. Artiklan 13(1) mukaan opetuksentarkoituksena on ihmisen persoonallisuuden ja sen arvon tajuamisen täydellinen kehittäminen. Lisäksi opetuksen on vahvistettava ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamista.

Myös lapsen oikeuksien sopimuksen 29 artiklan mukaan lapsen koulutuksen tulee pyrkiä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien sekä YK:n peruskirjan periaatteiden kunnioittamisen kehittämiseen. Lapsen oikeuksien sopimukseen sisältyy lisäksi velvoite sopimusta koskevaan 37 tiedottamiseen. Artiklan 42 mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat saattamaan yleissopimuksen periaatteet ja määräykset yleisesti niin aikuisenkin tietoon tarkoituksenmukaisesti ja aktiivisesti.

3.3 Ihmisoikeuskasvatuksen historiaa

Ihmisoikeuskasvatusveloitteen voidaan nähdä juontavan juurensa vuoden 1948 YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisesta julistuksesta, jonka YK:n yleiskokous antoi

kaikkien kansojen ja kaikkien kansakuntien voimaksi yhteiseksi ohjeeksi, jotta kukin yksilö ja kukin yhteiskuntaelin pyrkisi, pitäen

alati mielessään tämän julistuksen, valistamalla ja opettamalla edistämään näiden oikeuksien ja vapauksien kunnioittamista sekä turvaamaan jatkuvin kansallisin ja kansainvälisin toimenpitein niiden yleisen ja tehokkaan tunnustamisen ja noudattamisen sekä itse jäsenvaltioiden kansojen että niiden oikeuspiirissä olevien alueiden kansojen keskuudessa.

Julistuksen 26 artiklassa taataan oikeusopetukseen. Opetuksen tavoitteista (art. 26(2)) puolestaan sanotaan seuraavaa:

“Opetuksen on pyrittävä ihmisen persoonallisuuden täyteen kehittämiseen ja ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamisen vahvistamiseen. Sen tulee edistää ymmärtämystä, suvaitsevaisuutta ja ystävyyttä kaikkien kansakuntien ja kaikkien rotu- ja uskontoryhmien kesken sekä pyrkiä edistämään Yhdistyneiden Kansakuntien toimintaa rauhan ylläpitämiseksi.”

Ihmisoikeuskasvatuksen merkitys on ajan myötä korostunut YK:n asiakirjoissa. Vielä 1970-luvulla sitä kuitenkin käsiteltiin kansainvälisyyskasvatusta koskevassa suosituksessa.

Vähitellen ihmisoikeuskasvatus-käsite (human rights education, education for human rights) vakiintui yleiseen käyttöön. Sen rinnalle on ihmisoikeuskasvatuksessa ja siihen liittyvissä asiakirjoissa 1990-luvulta nostettu käsite ”ihmisoikeuskulttuuri” (human rights culture) ja sen rakentaminen.

YK:n kasvatus-, tiede- ja kulttuurijärjestö Unesco on ollut keskeinen toimija etenkin ihmisoikeuskasvatuksen alkutaipaleella. Unesco on perustamisestaan lähtien korostanut yhteisten, kansainvälisten koulutustavoitteiden merkitystä.

Vuonna 1974 Unesccon yleiskokous hyväksyi suosituksen kansainvälisen yhteisymmärryksen, yhteistyön ja rauhan sekä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien opetuksesta. Vuonna 1978 järjestettiin ensimmäinen konferenssi ihmisoikeuksien opettamisesta. Se aloitti ihmisoikeuskasvatukseen keskittyvien YK-konferenssien sarjan.

Vuonna 1993 laadittu Montrealin ihmisoikeus-

keus- ja demokratiakasvatuksen toimintaohjelma ja -suunnitelma (World Plan of Action on Education for Human Rights and Democracy) painotti rauhankulttuurin ja suvaitsevaisuuden vahvistamista demokratian keinoin. Tätä toimintaohjelmaa seurasivat myöhemmin YK:n ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmen ja maailmanohjelma.

3.4 YK:n ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmen ja maailmanohjelma

Vuonna 1993 Wienissä järjestetyssä ihmisoikeuksien maailmankonferenssissa kiinnitettiin erityistä huomiota ihmisoikeuskasvatukseen. Konferenssin loppuasiakirjassa suositeltiin, että kansallisiin opetussuunnitelmiin lisättäisiin opettavina aiheina ihmisoikeudet, humanitaarinen oikeus, demokratia ja oikeusvaltioperiaatteet.

Maailmankonferenssin suosituksesta YK:n yleiskokous julisti ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmenen (1995–2004). Vuosikymmentä varten laaditun toimintaohjelman perustalle rakennettiin YK:n yleiskokouksen päätöksellä ihmisoikeuskasvatuksen maailmanohjelma (World Programme on Human Rights Education). Ohjelmaa koordinoi YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto ja sen toimintaohjelmat hyväksyy ihmisoikeusneuvosto.

Ohjelman ensimmäinen vaihe (2005–2009) keskittyi kouluissa tapahtuvaan ihmisoikeuskasvatukseen. Tällä hetkellä meneillään on ohjelman toinen vaihe (2010–2014), jonka kohderyhmänä ovat korkeakoulut ja viranomaiset.

Viranomaisilla tarkoitetaan ohjelmassa kaikkia valtion ja kuntien työntekijöitä sekä puolustusvoimia. Ohjelman kolmannen vaiheen suunnittelu on jo käynnissä.

3.5 Euroopan neuvoston peruskirja demokratia- ja ihmisoikeuskasvatuksesta

YK:n ja sen alajärjestöjen lisäksi myös alueelliset hallitustenväliset järjestöt ovat aktiivisia ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen alueella. Koulutuksella on keskeinen rooli erityisesti

Euroopan neuvoston (EN) työssä järjestön perusarvojen eli demokratian, ihmisoikeuksien ja oikeusvaltioperiaatteiden edistämiseksi sekä ihmisoikeusloukkauksien ehkäisemiseksi.

Koulutus nähdään myös yhä useammin keinona ehkäistä väkivallan, rasismin, ääriliikkeiden, muukalaisvihan, syrjinnän ja suvaitsemattomuuden lisääntymistä.

Vuonna 2010 Euroopan neuvoston 47 jäsenmaata hyväksyivät EN:n demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta koskevan peruskirjan (EDC/HRE, Suositus CM/Rec [2010]7). Peruskirjaa on edeltänyt joukko aiempia ihmisoikeus ja/ tai demokratiakasvatusta edistäviä suosituksia.

Peruskirjan tarkoituksena on toimia ohjavana lähtökohtana kansalais- ja ihmisoikeuskasvatuksen vahvistamiseksi ja laatu tavoitteiden edistämiseksi jäsenmaissa. Keskeisenä tavoitteena on, että mahdollisuus demokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen toteutuisi jokaiselle henkilölle jäsenvaltioiden alueella. Sisällöltään peruskirja on monilta osin yhteneväinen YK-julistuksen kanssa.

Myös Euroopan neuvoston paikallis- ja aluehallintoasiain kongressi tekee yhteistyötä paikallis- ja aluedemokratian edistämiseksi.

3.6 Ihmisoikeuskasvatuksen kehitys Suomessa

Suomalaisen ihmisoikeuskasvatuksen historia liittyy kiinteästi kansainvälisyyskasvatuksen kehittymiseen. Suomi hyväksyttiin YK:n jäsenmaaksi 1955 ja vuotta myöhemmin vuonna 1956 Suomi liittyi YK:n kasvatusta, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescoon.

Vuonna 1974 Suomi oli toisena aloitteen tekijänä, kun em. kansainvälisyyskasvatusta, rauhaa ja ihmisoikeuksia koskeva julistus hyväksyttiin Unescon ohjelmaan. Vuonna 1997 Turussa järjestettiin ensimmäinen alueellinen eurooppalainen ihmisoikeuskasvatusta koskeva konferenssi "Unesco Regional Conference on Human Rights Education in Europe". Vuonna 2003 Jyväskylässä järjestettiin "Unesco Conference on Intercultural Education".

Kansainvälisyyskasvatukseen liittyvää työtä tehdään Suomen valtionhallinnossa usean eri ministeriön hallinnonalalla. Ihmisoikeuskasvatuksen kannalta Opetushallitus on keskeinen opetusalan kansallinen kehittämisvirasto, sillä opetussuunnitelmien perusteiden laatiminen on yksi sen tehtävistä. Ulkoministeriön ja Opetushallituksen globaalikasvatushanke, "Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen" (2007-2009), voidaan nähdä myös ihmisoikeuskasvatukseen liittyvänä.

Hankkeen tavoitteena oli lisätä globaalikasvatuksen laatua ja vaikuttavuutta Suomessa. Päämääränä oli myös lisätä tietoisuutta globaaleista kehityskysymyksistä sekä tarjota välineitä globaalikasvatuksen toteuttamiseksi kouluissa. Tavoitteisiin kuului myös lisätä kansalaisten aktiivisuutta ihmisoikeuksien sekä oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman maailman puolesta toimimisessa.

YK:n kasvatusta, tiede- ja kulttuurijärjestö Unescon perussäännössä jäsenvaltiot veloitettiin perustamaan kansallinen toimikunta, jossa ovat edustettuina hallitus ja tärkeimmät kasvatuksen, tieteen ja kulttuurin kansalliset yhteisöt. Suomen Unesco-toimikunta toimii opetusministeriön asiantuntijaelimenä ja kuuluu opetushallinnon alaisuuteen. Toimikunta osallistuu esim. tutkimusohjelmiin, järjestää seminaareja, harjoittaa julkaisutoimintaa, koordinoi Unescon koulujen toimintaa ja vastaa Unescoon liittyvää tiedotuksesta.

YK:n ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmen merkitsi Suomen kannalta monia mahdollisuuksia ja velvollisuuksia. Osaan niistä on Suomessa vastattu, osaan ei.

YK:n ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmenen Unesco-seminaarissa (1997) annettiin kaksi konkreettista suositusta: ihmisoikeuskasvatusta tulee sisällyttää koulujen opetussuunnitelmaan ja opettajien tulee saada riittävästi ihmisoikeuskoulutusta.

Uusissa kotimaisissa opetussuunnitelmien perusteissa (POPS 2004, LOPS 2003), jotka ovat ilmestyneet YK:n ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmenen aikana, ihmisoikeudet

mainitaankin koulun yleisessä arvoperustassa, sittemmin ne on myös lisätty historian opetuksen oppisisältöihin (ks. tarkemmin artikkeli perusopetuksesta).

Opettajien ihmisoikeuskoulutus on kuitenkin edelleen vähäistä, kuten tästä selvityksestä käy ilmi. Vain pari yliopistoa tarjoaa perusopin-tovaiheessa opettajille ihmisoikeuksiin liittyvää koulutusta. Näissäkin yliopistoissa ihmisoikeuksiin liittyvä koulutus on opiskelijoille vapaaehtoista.

YK:n ihmisoikeussopimusten noudattamista valvovat komiteat ovatkin esittäneet huolensa ihmisoikeuskasvatuksen puutteista Suomessa.

YK:n lapsen oikeuksien komitea on ollut kriittinen sen suhteen, ettei Suomen osalta ole tietoa siitä, missä määrin opettajat noudattavat ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä velvoitteita. Komitea toi esiin huolensa siitä, etteivät kaikki oppilaat välttämättä saa ihmisoikeuskasvatusta ja ihmisoikeuskasvatuksen sisällyttäminen opetukseen on vieläkin riippuvaista yksittäisen opettajan päätöksestä.

Komitea suositteli asian selvittämistä ja sen varmistamista, että kaikki lapset saavat ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta ja kasvatusta. YK:n ihmisoikeusneuvoston määräaikaistarkastelussa Suomelle esitettiin myös suositus ihmisoikeuksien lisäämisestä opettajien koulutukseen.

Suomen valtion ihmisoikeuskasvatus ja -koulutusveloitteen toimeenpanon yhteydessä on tärkeää muistaa, että ihmisoikeuskasvatus toteutuu parhaiten silloin, kun siihen liittyvät teemat tulevat esille opetuksessa eri koulutusaloilla ja -asteilla, useissa eri oppiaineissa.

Ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän mukaisten opintokokonaisuuksien toteuttamisen lisäksi tarvitaan siis ihmisoikeusperustaisen lähestymistavan valtavirtaistamista kaikkeen kasvatukseen ja koulutukseen.

3.7 Kansalaisjärjestöjen ihmisoikeuskasvatuksesta

Monet kansalaisjärjestöt kertovat tekevänsä kansainvälisyyskasvatus- tai ihmisoikeuskasva-

tustyötä. Järjestöt kuitenkin määrittelevät itsensä, mikä heidän mielestään on kansainvälisyyskasvatusta tai ihmisoikeuskasvatusta.

Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen (KEPA) kansainvälisyyskasvatusrekisterin 72 järjestöstä kaikkiaan 31 (43 %) nimesi ihmisoikeuskasvatuksen tekemänsä kansainvälisyyskasvatuksen muodoksi. Näistä järjestöistä yhdeksän voidaan katsoa tekevän pääasiassa kansainvälisyyskasvatustyötä. Näistä yhdeksästä järjestöstä taas erityisesti kolmen voidaan katsoa olevan nimenomaan ihmisoikeusjärjestöjä: Amnesty Internationalin Suomen osasto, Ihmisoikeusliitto ry ja Kynnys ry.

Erityistä ihmisoikeuskasvatusmateriaalia esimerkiksi koulujen käyttöön on tehty useissa eri järjestöissä. Esimerkiksi Suomen YK-liitto ja Ihmisoikeusliitto ovat tuottaneet tällaista materiaalia. Ihmisoikeusliitto on myös tuottanut ihmisoikeuskasvatusmateriaalia yhdessä Suomen Unesco-toimikunnan kanssa.

Suomen Unesco-toimikunnan kouluille suunnattuja ihmisoikeuskasvatusmateriaaleja ovat esimerkiksi julkaisut ”Rauhan-, ihmisoikeus- ja demokratiakasvatuksen yhteiset perusteet”, ”Peruskoulun ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja” ja ”Ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja”.

Myös Suomen Unicef ry. on ollut aktiivinen ja mm. kääntänyt ja julkaissut Euroopan neuvoston tuottaman lapsille suunnatun ihmisoikeuskasvatusta koskevan käsikirjan (Compasito).

Vuonna 2004 avattiin internetissä järjestöjen toimittama virtuaalinen oppikirja Ihmisoikeudet.net (www.ihmisoikeudet.net) ihmisoikeuksista yläaste- ja lukioikäisille. Toteuttajina ovat mukana Amnesty Internationalin Suomen osasto, Ihmisoikeusliitto ja Suomen YK-liitto. Myös esimerkiksi Väestöliitto ja Plan Suomi Säätiö ovat julkaisseet ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää materiaalia.

Muun muassa Euroopan neuvoston demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta koskeva peruskirja CM/Rec(2010) sisältää suosituksen valtioille tukea kansalaisjärjestöjen ihmisoikeuskasvatusta. Suoraan kansalaisjärjestöille ja

MITÄ IHMISOIKEUSKASVATUS ON?

pelkästään ihmisoikeuskasvatukseen suunnatun tuen määrää on kuitenkin hankala selvittää.

Ihmisoikeuskasvatukselle ei ole olemassa nimenomaista rahoituskehystä. Eri ministeriöillä on joitain rahoituskanavia erilaisille ihmisoike-

uskasvatusta sivuaville hankkeille. Hankkeet ovat pääosin lyhytaikaisia ja hyvin harva hanke sellaisenaan kattaa YK:n ihmisoikeuskasvatukselle ja -koulutukselle asetetut tavoitteet.

4 Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset ihmisoikeus- kasvatukseen ja -koulutuksen edistämiseksi Suomessa

1. Valtioneuvoston tulee laatia ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskeva toimintaohjelma
2. Ihmisoikeudet on sisällytettävä kaikkeen kasvatukseen ja koulutukseen
3. Ihmisoikeuskasvatuksen tulee tukea ja edistää ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön toteutumista
4. Opettajien ja kasvattajien ihmisoikeusosaamista on vahvistettava
5. Viranhaltijoiden ja muiden julkisia tehtäviä hoitavien ihmisoikeusosaaminen on varmistettava
6. Ihmisoikeusoppimateriaaleja ja -opetusmenetelmiä on kehitettävä
7. Ihmisoikeusopetusta, -kasvatusta ja -osaamista on seurattava, arvioitava ja kehitettävä

1 Valtioneuvoston tulee laatia ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskeva toiminta-ohjelma

OIKEUSIHMISOIKEUSKOULUTUKSEEN on itsessään ihmisoikeus, jonka toteuttaminen on valtion velvollisuus. Valtioneuvoston tulee laatia erillinen ihmisoikeuskasvatusta koskeva toimintaohjelma ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen systemaattisen ja koordinoitun toimeenpanon varmistamiseksi koko koulutusjärjestelmässä. Toimintaohjelmaan tulee kirjata yleiset ja koulutusala- ja koulutusastekohtaiset tavoitteet, toimenpiteet ja vastuutahot. Toimintaohjelmassa tulee myös määritellä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen sisällölliset tavoitteet, seuranta ja indikaattorit.

Miksi tätä tarvitaan?

Oikeus ihmisoikeuskoulutukseen ei vielä toteudu Suomessa kansainvälisten sitoumusten

mukaisesti. Ihmisoikeusaiheisia ja ihmisoikeustavoitteita edistäviä oppisisältöjä on käytössä eri koulutusaloilla ja oppilaitoksissa. Kenttää leimaavat kuitenkin suppeat sisällöt, epäyhtenäiset käytännöt ja opintojen valinnaisuus. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteuttaminen on liikaa kansalaisjärjestöjen, yksittäisten koulutuksen järjestäjien ja opettajien vastuulla. Tämä osoittaa, että ihmisoikeuskoulutuksen velvoittavuutta ei täysin tiedosteta.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

Valtioneuvoston tulee laatia ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskeva toimintaohjelma, jossa määritellään yleiset ja koulutusala- ja koulutusastekohtaiset tavoitteet, toimenpiteet, vastuutahot ja seuranta.

2 Ihmisoikeudet on sisällytettävä kaikkeen kasvatukseen ja koulutukseen

SEKÄ IHMISOIKEUKSIEN PERUSTANA olevat arvot että niitä määrittävät normit ja valvontamekanismit tulee sisällyttää kaikkeen koulutukseen ja kasvatukseen. Ne on systemaattisesti ja kattavasti huomioitava kaikessa koulutusta ja kasvatusta koskevassa ohjauksessa ja sääntelyssä, toimeenpanossa, arvioinnissa ja seurannassa.

Miksi tätä tarvitaan?

Ihmisoikeuksien edistäminen on kirjattu perusopetuksen tavoitteeksi ja opetussuunnitelman perusteiden arvopohjaan sekä lisätty historian opetuksen ainesisältöön. Ihmisoikeudet on huomioitu vaihtelevalla tavalla myös muiden koulutusalojen ja -asteiden opetussuunnitelmien perusteissa. Tämä ei kuitenkaan ole riittänyt varmistamaan ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpanoa ja käytännön toteutumista. Erityisesti ihmisoikeusnormien ja -mekanismien opetus on usein puutteellista eikä niiden veloitavuuteen kiinnitetä riittävästi huomiota.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta on toimeenpantava eri koulutusaloilla ja -asteilla kokonaisuutena, joka kattaa ihmisoikeuskasvatuksen kansainvälisen määritelmän koko sisällön: arvot, normit, mekanismit, toimintaympäristön sekä voimaantumisen tavoitteen

- Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpano on kirjattava
 - * kaikkeen koulutusta koskevaan lainsäädäntöön
 - * keskeisiin koulutusta ja lapsi- ja nuorisotyötä ohjaaviin ministeriöiden ja valtioneuvoston hyväksymiin ohjelmiin ja valtavirtaistettava muihin relevantteihin ohjelmiin ja linjauksiin, joiden ihmisoikeusperustaisuutta on lisäksi vahvistettava
 - * koulutusala- ja -astekohtaisiin opetussuunnitelman perusteisiin ja vastaaviin linjauksiin, osana oikeusperustaa, ei ainoastaan arvopohjaan
 - * koulutusala- ja -astekohtaisiin ja paikallistason opetussuunnitelmiin
- Koulutusala- ja koulutusastekohtaisesti on määriteltävä ihmisoikeuskasvatukselle ja -koulutukselle sitovat ja kunkin koulutusalan erityistarpeet huomioivat minimisisällöt.
- Vapaan sivistystyön piirissä toteutettua ihmisoikeuskasvatusta tulee edistää ja tukea, jotta tavoitetaan muun koulutusjärjestelmän ulkopuolelle jäävät väestöryhmät.

3 Ihmisoikeuskasvatuksen tulee tukea ja edistää ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön toteutumista

IHMISOIKEUDET KUULUVAT KAIKILLE. Ihmisoikeuskasvatuksen tulee tukea ja edistää ihmisoikeuksien ja ihmisoikeusperiaatteiden, kuten yhdenvertaisuuden, syrjinnän kiellon ja osallisuuden toteutumista niin oppisisällöissä kuin oppilaitosten toimintaympäristössä ja -kulttuurissa, digitaalinen toimintaympäristö mukaan lukien.

Ihmisoikeuskoulutuksen tulee olla esteetöntä ja kaikkien saavutettavissa. Inklusiota tulee edistää opetuksen pääsääntöisenä toimintaperiaatteena huomioiden kuitenkin erilaisten oppijoiden tarpeet ja oikeudet.

Ihmisoikeusystävällisen toimintaympäristön toteutuminen edellyttää, että kaikessa koulutuksessa järjestelmällisesti edistetään erityissuojaa tarvitsevien yksilöiden ja ryhmien oikeuksien toteutumista ja tietoa näistä oikeuksista.

Erytysuojan tarpeessa voivat usein olla esimerkiksi kielellisiin, kulttuurisiin, uskonnollisiin tai katsomuksellisiin vähemmistöihin ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset sekä lapset ja nuoret, vammaiset ihmiset, vanhuksat, alkuperäiskansat (Suomessa saamelaiset), maahanmuuttajat, mielenterveyskuntoutajat, köyhyydessä elävät, ihmisoikeuspuolustajat sekä varhaiskasvatus- ja kouluympäristössä erityisesti erilaiset oppijat ja koulukiusatut.

Viranomaisilla ja oppilaitosten johdolla on erityinen vastuu ihmisoikeusystävällisen toimintaympäristön perusedellytysten takaamisessa ja opettajilla käytännön toimeenpanijoina ja esikuvina; vastuu ihmisoikeuksia kunnioittavan

toimintaympäristön toteutumisesta kuuluu kuitenkin jokaiselle.

Miksi tätä tarvitaan?

Ihmisoikeuskasvatuksessa on kyse sekä koulutuksen tietosisällöistä että arvopohjasta. Tavoitteena on kasvattaa yksilöitä, jotka tuntevat omat ja toisten ihmisoikeudet, kunnioittavat niitä ja haluavat toimia aktiivisesti niiden edistämiseksi ja puolustamiseksi. On olennaista, että ihmisoikeudet toteutuvat lähtökohtaisesti myös oppilaitosten omissa arjessa.

Tällä hetkellä kaikki lapset ja nuoret eivät voi kouluissa hyvin, oppilaat eivät pysty tarpeeksi vaikuttamaan koulujen arjen toimintaan, eikä esimerkiksi syrjintään ja kiusaamiseen aina puututa riittävästi. Ihmisoikeuskasvatuksen oppisisällöt ja toimintakulttuuri eivät linkity riittävästi eikä pääsy ihmisoikeusopetukseen toteudu yhdenvertaisesti.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Ihmisoikeuksien ja ihmisoikeusperiaatteiden kunnioittaminen ja noudattaminen tulee kirjata koulutuksen ja kasvatuksen toimintaympäristöä koskeviin tavoitteisiin sekä valtakunnallisissa opetussuunnitelmien perusteissa, paikallisissa opetussuunnitelmissa että oppilaitosten strategioissa ja toimintasäännöissä.

- Kaikilla koulutusaloilla ja -asteilla tulee aktiivisesti edistää ihmisoikeuksien toteutumista vahvistavaa toimintakulttuuria ja hankkeita, jotka kannustavat oikeuksien kunnioittamiseen ja puolustamiseen.
- Jo olemassa olevissa oppilaitosten toimintakulttuuria uudistavissa ohjelmissa (esim. KiVa koulu, Verso) tulee tehdä näkyväksi niiden linkittyminen perus- ja ihmisoikeuksiin.
- Lapset ja nuoret tulee nähdä ihmisoikeuskasvatuksen voimavarana ja heidän osallisuuttaan tulee tukea ja vahvistaa.
- Oppilaitosten johto tulee vastuuttaa ja sitouttaa ihmisoikeusystävällisen toimintaympäristön edistämiseen.
- Jokaisen kasvattajan ja kouluttajan tulee edistää yhdenvertaisuuden ja osallisuuden toteutumista oppilaitosten toimintakulttuurissa.
- Jokaisen yksilön tulee tunnustaa ja tunnistaa oma vastuunsa ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön toteutumisesta.

4 Opettajien ja kasvattajien ihmisoikeusosaamista on vahvistettava

OPETTAJILLA JA KASVATTAJILLA tulee kaikilla koulutusaloilla ja -asteilla, oppilaitoksissa ja oppiaineissa olla riittävät perustiedot ihmisoikeuksista sekä arvopohjana että normisisältöinä.

Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus tulee saattaa opettajankoulutuksen pakolliseksi osaksi. Ihmisoikeuskasvatus tulee nähdä opetustyössä positiivisena voimavarana ja opettajat ja kasvattajat ihmisoikeusmyönteisen toimintakulttuurin muutoksen moottoreina ja esimerkin antajina. Oppilaitosten johdolla on erityinen vastuu ihmisoikeusopetuksen edistämisessä ja toteutumisessa.

Opettajat ja kasvattajat tulee sitouttaa ihmisoikeusopetukseen ja -kasvatukseen omien oppisisältöjensä ja -menetelmien kautta. Varhaiskasvatuksessa ja esi- ja perusopetuksessa keskeistä on lapsen ihmisoikeuksien tunteminen ja kunnioittaminen ja lapsen edun ensisijaisuus.

Perusopetuksessa ja lukioissa tulee vahvistaa sekä luokan- että aineenopettajien ja erityisesti katsomusaineiden, historian ja yhteiskuntaopin opettajien ihmisoikeusosaamista.

Yliopistoissa, ammattikorkeakouluissa, ammatillisissa oppilaitoksissa ja valtion omista koulutuslaitoksissa tulee varmistaa, että opettajilla on riittävä osaaminen ja soveltavaa tietoa vähintäänkin ammattialansa kannalta keskeisistä ihmisoikeuskysymyksistä. Vapaan sivistystyön ja aikuiskoulutuksen opettajilla tulee olla perustiedot ihmisoikeuksista ja valmiudet ihmisoikeuksien edistämiseen oman opetuksensa toimintaympäristössä.

Miksi tätä tarvitaan?

Opettajien ja kasvattajien rooli ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen toteuttajina ja kehittäjinä on keskeinen. Onnistuakseen tässä tehtävässä he tarvitsevat oppilaitosten johdon tuen sekä tiedollisia, taidollisia ja toiminnallisia valmiuksia, joiden avulla edistää ihmisoikeustietoutta ja rakentaa ihmisoikeusmyönteistä toimintakulttuuria niin kouluissa kuin koulujen ja kotien välisessä yhteistyössä.

Opettajien koulutuksessa tätä roolia ei toistaiseksi ole riittävästi huomioitu, eivätkä opettajat koe opetussuunnitelman arvopohjaa riittävän velvoittavana. Yliopistoissa ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta on saatavilla lähinnä oikeustieteellisissä tiedekunnissa. Kasvatustieteellisissä tiedekunnissa tarjonta on vähäistä, lapsen oikeuksia lukuun ottamatta, eikä yhdessäkään ole tarjolla kaikille pakollista opetuskokonaisuutta ihmisoikeuksista. Yliopistojen ulkopuolisessa opettajien ja kasvattajien koulutuksessa tilanne on vielä heikompi

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Kasvatustieteellisissä tiedekunnissa ja muissa opettajankoulutusta antavissa laitoksissa opettajien perus- ja täydennyskoulutukseen tulee lisätä ihmisoikeudet (arvot, normit, mekanismit, toimintaympäristö ja voimaannuttaminen) ja ihmisoikeusopetus kaikille pakollisena sisältönä.

- Opettajien ja kasvattajien koulutuksessa tulee vahvistaa eri toimijoiden välistä yhteistyötä ja erityisesti yhteistyötä kasvatustieteellisten ja oikeustieteellisten tiedekuntien välillä.
- Opettajien ja kasvattajien jo olemassa olevissa opetussisällöissä tulee tehdä näkyväksi niiden linkittyminen perus- ja ihmisoikeuksiin, ja toisaalta kirkastaa erot lähikäsitteisiin kuten demokratia-, globaali- ja kansainvälisyyskasvatukseen.
- Lapsen oikeuksien tulee olla keskiössä varhaiskasvattajien ja opettajien koulutuksessa. Koko ihmisoikeuksien kokonaisuus on kuitenkin huomioitava ja panostettava ihmisoikeuksien edistämiseen kasvatuksen ja koulutuksen toimintaympäristössä ja -kulttuurissa.
- Kouluttajien koulutukseen ja kohderyhmäkohtaisten tietosisältöjen ja opetusmenetelmien opettamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota

5 Viranhaltijoiden ja muiden julkisia tehtäviä hoitavien ihmisoikeusosaaminen on varmistettava

KAIKKIEN VALTION JA KUNTIEN viranhaltijoiden ja muiden julkisia tehtäviä hoitavien ihmisoikeusosaaminen on varmistettava tarjoamalla riittävä koulutusta. Kaikilla viranhaltijoilla tulee olla perustiedot ihmisoikeuksista ja erityisosaamista oman hallinnonalansa ihmisoikeuskysymyksistä. Myös lainsäätäjille tulee tarjota ihmisoikeuskoulutusta.

Ihmisoikeuskoulutus on integroitava viranhaltijoiden ja muiden julkisia tehtäviä hoitavien perehdyttämis- ja täydennyskoulutukseen. Myös kunnallisten luottamushenkilöiden ihmisoikeusosaamista on vahvistettava.

Miksi tätä tarvitaan?

Viranhaltijat ovat avainasemassa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta, erityisesti niitä koskevan ohjauksen, toimeenpanon ja valvonnan osalta.

Julkisen vallan käyttäjinä viranhaltijoiden velvoite ihmisoikeuksien toteuttamiseen on johdettavissa suoraan ihmisoikeussopimuksista. Tämä velvoite on kirjattu myös perustuslakiin, jonka 22 § mukaan julkisen vallan on turvattava perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Ilman riittävää ihmisoikeusosaamista tämän velvoitteen toimeenpanolle ei ole edellytyksiä.

Velvoite järjestää viranhaltijoille riittävää

ihmisoikeuskoulutusta löytyy useista kansainvälisistä ihmisoikeusasiakirjoista. Tarpeeseen vahvistaa suomalaisten viranhaltijoiden ihmisoikeusosaamista on kiinnitetty useasti huomiota niin kansallisissa kuin kansainvälisissä yhteyksissä. Siihen viitataan myös hallituksen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Ihmisoikeudet tulee ottaa osaksi kaikkien valtion omien koulutuslaitosten opetusta.
- Ihmisoikeusopintokokonaisuus tulee sisällyttää valtion viranhaltijoiden perehdyttämisohjelmaan, nk. Valtioneuvostopassiin, ja integroida hallinto-alakohtaisiin täydennyskoulutuksiin.
- Ihmisoikeuskoulutus tulee sisällyttää kunnallisille viranhaltijoille, muille julkisia tehtäviä hoitaville ja luottamushenkilöille tarjottavaan perehdyttämis- ja täydennyskoulutustarjontaan.
- Kuntaliiton tulee selvittää mikä sen rooli voisi olla kunnallisten viranhaltijoiden ja muiden julkisia tehtäviä hoitavien sekä luottamushenkilöiden ihmisoikeuskoulutuksen edistämässä.

6 Ihmisoikeusoppimateriaaleja ja -opetusmenetelmiä on kehitettävä

KAIKKIEN OPPIMATERIAALIEN ja -menetelmien ihmisoikeusperustaisuutta on kehitettävä. Myös ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen eri koulutusaloille ja -asteille ja oppimisympäristöihin soveltuvia oppimateriaaleja ja -menetelmiä on kartoitettava, jaettava nykyistä tehokkaammin ja kehitettävä.

Materiaalien ja opetusmenetelmien kehittämisessä on huomioitava ihmisoikeusasiantuntijoiden, opettajien ja opiskelijoiden näkökulma ja hyödynnettävä heidän asiantuntemustaan.

Ajantasaista ihmisoikeustietoa ja tietopalveluita tulee olla saatavilla ainakin suomeksi ja ruotsiksi, saamen kielillä, romanikielellä ja viittomakielellä helposti saavutettavassa ja sovellettavassa muodossa ja erilaisia kohderyhmiä varten räätälöityinä.

Ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta tarjoavien tahojen ja toimijoiden (viranomaiset, opettajat ja kasvattajat, kasvatus- ja ihmisoikeusalojen asiantuntijat, kansalaisjärjestöt) välistä yhteistyötä, koordinaatiota, tietojen vaihtoa sekä hyvien käytäntöjen kartoittamista ja jakamista on tuettava ja vahvistettava.

Miksi tätä tarvitaan?

Koulutuksen toteutumisen edellytykset ovat heikot ilman koulutussektori- ja oppiainekohtaisesti määriteltyjä minimisisältöjä ja niitä vastaavia oppimateriaaleja. Kohderyhmän tarpeita vastaavien opetussisältöjen ja -menetelmien

käyttö on paras tae oppimistavoitteiden toteutumiselle. Tällä hetkellä sopivia aineistoja on eri koulutussektoreilla käytössä hyvin vaihtelevasti.

Ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen kehittäminen koko koulutusjärjestelmän kattavaksi ja eri kohderyhmille soveltuvaksi edellyttää materiaalien ja menetelmien saattamista tavoitteiden tasalle.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Oppimateriaaleja ja -menetelmiä tulee kehittää ihmisoikeusperustaisiksi.
- Kansallisia ja kansainvälisiä, kuten YK:n ja Euroopan neuvoston ihmisoikeusoppimateriaaleja ja -menetelmiä tulee hyödyntää ja materiaaleja ja menetelmiä kehittää sekä yleisellä että koulutusala- ja -astekohtaisella tasolla.
- Oppimateriaalien rinnalle tulee kehittää opettajien oppaita.
- Ihmisoikeuskasvatusta ei pidä rajata opetuksen teoriasisältöihin, vaan se tulee sisällyttää myös käytännön opetusjaksoihin.
- Toiminnallisia menetelmiä tulee kehittää tiedollisten rinnalle ihmisoikeusmyönteisen toimintakulttuurin edistämiseksi.
- Ihmisoikeustietopalveluja sekä viranhaltijoiden että kansalaisten käyttöön tulee kehittää ja ylläpitää ja olemassa olevia tietopalveluja vahvistaa ihmisoikeuksien osalta.

7 Ihmisoikeuskasvatusta, -opetusta, -oppimista ja -osaamista on arvioitava

TIETOA IHMISOIKEUSKOULUTUKSESTA ja -kasvatuksesta sekä niiden tuloksellisuudesta tulee kerätä säännöllisesti ja systemaattisesti. Toimeenpanoa tulee arvioida säännöllisesti ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän koko sisällön osalta.

Arviointia tulee tehdä sekä kvantitatiivisesti että kvalitatiivisesti. Arvioinnin on vastattava kysymykseen siitä, onko kohderyhmien ihmisoikeustietoisuus lisääntynyt ja ovatko yksilöt voimaantuneet toimimaan omien ja muiden oikeuksien edistämiseksi ja puolustamiseksi.

Näiden tavoitteiden saavuttamisen arvioinnin tulee sisältyä myös kurssi-arviointeihin ja loppututkintoihin. Ihmisoikeuskasvatuksen sisältöä, laajuutta ja tavoitteiden saavuttamista on arvioitava monipuolisesti myös tieteellisessä tutkimuksessa, erityisesti oikeustieteen ja kasvatustieteen alueella.

Miksi tätä tarvitaan?

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpano on valtion ihmisoikeusvelvollisuus,

jonka tavoitteiden toteutumista tulee säännönmukaisesti seurata ja arvioida myös kansallisella tasolla. Tulosten seuranta ja arviointi myös luovat pohjan koulutuksen edelleen kehittämiseksi.

Toimenpiteet – Miten tätä edistetään?

- Ihmisoikeuskoulutusta ja -kasvatusta koskeva tiedonkeruuvollisuus tulee määritellä ja sen vastuutahot nimetä.
- Säännöllinen arviointi tulee ulottaa sekä opetukseen että oppimiseen, sekä teoriaan että käytännön opetusjaksoihin.
- Koulutuksen arviointineuvoston tulee ottaa vastuu myös ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen arvioinnista.

Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus eri koulutussektoreilla

Tämä osio sisältää asiantuntijoiden laatimat eri koulutussektoreita käsittelevät artikkelit sekä niitä koskevat toimenpide-ehdotukset. Artikkeleiden tiivistelmät on julkaistu tämän selvityksen painetussa versiossa.

5 Valtioneuvoston koulutusta ja lapsi- ja nuorisotyötä ohjaavat politiikkaohjelmat

5.1 Johdanto

Ratifioidessaan kansainvälisiä ihmisoikeusso-
pimuksia valtiot sitoutuvat toimeenpanemaan
niihin sisältyvät velvoitteet kansallisella tasol-
la. Miten tämä tapahtuu, on valtion omassa
harkintavallassa, mutta usein se edellyttää niin
lainsäädännöllistä kuin sitä toimeenpanevaakin
poliittista ja hallinnollista ohjausta ja ohjeistusta
eri tasoilla. Ihmisoikeuskasvatusta koskevan
julistuksen (UN Declaration on Human Rights
Education) johdanto-osassa vahvistetaan
kansainvälisiin sopimusvelvoitteisiin viitaten
valtioiden velvollisuus taata, että koulutuksen
tavoitteena on ihmisoikeuksien ja perusvapa-
uksien toteutumisen vahvistaminen. Artiklan
7(1) mukaan valtioilla ja asianomaisilla viran-
omaisilla on ensisijainen vastuu ihmisoikeus-
kasvatuksen ja koulutuksen edistämisestä ja
turvaamisesta, ja tämän velvoitteen toimeenpa-
nosta tulee huolehtia *kaikin käytettävissä olevin
keinoin mukaan lukien lainsäädäntö, hallin-
nolliset toimenpiteet ja politiikat* (artikla 7[3]).
Edelleen artiklan 8(1) mukaan valtioiden tulisi
politiikkojen ja strategioiden lisäksi kehittää eri
tasolla tarvittavia ohjelmia ja toimintasuunni-
telmia ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen
toimeenpanemiseksi, kuten integroimalla
ihmisoikeuskasvatus koulujen ja koulutusten
opetussuunnitelmiin.

Lainsäädännön jälkeen korkeimman tason
ohjaavana viitekehyksenä toimivat laajat poli-
tiikkaohjelmat ja strategiat, jotka asettavat ta-
voitteita eri hallinnonaloille tai poikkialhallin-

lisesti toimeenpantaviksi ja ohjaavat alueellisen
ja paikallisen tason ohjelmatyötä ja toimeen-
panoa. Seuraavassa tullaan tarkastelemaan
sitä, miten ihmisoikeuskasvatus- ja koulutus on
huomioitu valtioneuvoston koulutuksen ja lapsi-
ja nuorisotyön alueen keskeisissä poikkialhallin-
nollisissa politiikkaohjelmissa.

Ihmisoikeuskasvatusta koskevaan julistuk-
seen sisältyvään määritelmään nojaten pyritään
vastaamaan kysymyksiin siitä, onko mainituissa
ohjelmissa huomioitu:

- Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus sinänsä
- Yksittäisiä ihmisoikeusteemoja koskeva kas-
vatus ja -koulutus
- Ihmisoikeusarvot ja -periaatteet
- Ihmisoikeuksia kunnioittava toimintaympä-
ristö
- Voimaantuminen vaatimaan ja puolustamaan
ihmisoikeuksia

Tarkastelun kohteena ovat ensisijaisesti Lapsi-
ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma (LANU-
KE, 2012-2015) ja Koulutuksen ja tutkimuksen
kehittämissuunnitelma (KESU, 2011-2016).
Näiden lisäksi huomioidaan Hallitusohjelma
(Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma,
22.6.2011), Kansallinen perus- ja ihmisoike-
ustoimintaohjelma (2012-2013) ja Sisäisen
turvallisuuden ohjelma (2012-2015) sekä
temaattisesti relevantit tasa-arvo selonteko
(VNS 7/2010), tasa-arvo- ohjelma (2012-2015),

demokratian edistämistä koskeva periaatepäätös (4.2.2010), demokratiakasvatusselvitys (OKM 2011), kansainvälisyyskasvatusta koskeva ohjelma (Kansainvälisyyskasvatus 2010) ja Lapsen oikeuksien viestintästrategia (2010), joista viimeksi mainittu on valmistunut OKM:n työryhmämuistiona, mutta jota toteutetaan poikkihallinnollisesti ja joka on sisällöltään po. teeman näkökulmasta erityisen merkityksellinen. Tässä yhteydessä on syytä huomioda, ettei Suomessa ole valmisteltu yleistä ihmisoikeuskasvatusta tai -koulutusta koskevaa strategiaa tai toimintaohjelmaa, kansainvälisten ihmisoikeuskasvatustohjelmien suositusten mukaisesti (Ks. World Programme for Human Rights Education, tai aiempi World Decade for HRE 1995–2004).

5.2 Hallitusohjelma

Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen 22.6.2011 hyväksytyssä hallitusohjelmassa köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen määritellään yhdeksi ohjelman kolmesta keskeisestä painopistealueesta. Hallitusohjelmaan on myös kirjattu tavoite vahvistaa kansanvaltaa ja ihmisoikeuksien kunnioittamista. Ihmisoikeuksien edistäminen määritellään myös hallituksen ulkopoliittiseksi ja EU-poliittiseksi tavoitteeksi. Ihmisoikeusnäkökulmasta erityisesti merkillepantavaa on ohjelmaan kirjattu Suomen ensimmäisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman laatiminen (ks. tästä ohjelmasta tarkemmin alla, kappaleessa 3).

Ihmisoikeuskasvatusta ja/tai -koulutusta ihmisoikeusnormit ja -mekanismit sisältävänä koulutuskokonaisuutena tai ihmisoikeustietoisuuden tai -osaamisen vahvistamista tavoitteena ei hallitusohjelmaan sisälly. Ihmisoikeudet arvoina luvataan kuitenkin huomioda koulutuspoliittisissa tavoitteissa, ja koulutus- ja kulttuuripolitiikan tarkoituksiksi määritellään taata kaikille, syntyperän, taustan ja varallisuuden rajoittamatta yhtäläiset mahdollisuudet ja oikeudet sivistykseen, laadukkaaseen maksuttomaan koulutukseen sekä täysivaltaisen kansalaisuuden edellytykset, siten syrjimättömyysperiaatetta kunnioittaen.

Kaikessa koulutuksessa, tieteessä, kulttuurissa, liikunnassa ja nuorisotyössä on lisäksi toteutettava yhdenvertaisuusperiaatetta. Myös tavoitteet sukupuolten välisen tasa-arvon edistämiseksi tullaan hallitusohjelman mukaan sisällyttämään kasvatus- ja koulutuspoliittiseen suunnittelu- ja kehittämistyöhön. Edelleen, rasisminvastaisuutta luvataan edistää koulutuksen keinoin.

Ihmisoikeusarvoja ja -periaatteita kunnioittavan toimintaympäristön vahvistamisen, mutta myös voimaantumisen näkökulman voi nähdä sisältyvän ohjelmaan kirjattuihin opiskelijahuollon kehittämistavoitteisiin, joilla pyritään ehkäisemään syrjäytymistä, mm. moniammatillisen oppilashuollon, erityis- ja tukiopeutuksen, tehostetun koulukiusaamisen vähentämisen ja järjestelmällisen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyön keinoin. Lisäksi demokratiakasvatuksen vahvistaminen erityisesti oppilaitoksissa on kirjattu hallitusohjelmaan erilliseksi tavoitteeksi. Opetukseen tullaan tämän tavoitteen mukaisesti lisäämään sisältöjä ja toimintatapoja, jotka tukevat osallistumista, vaikuttamismahdollisuuksia sekä politiikan ja yhteiskunnallisen lukutaidon kehittymistä -elementtejä, jotka tukevat myös ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön tavoitteita. Demokratiakasvatusta ei kuitenkaan lähestytä oikeusperustaisesta näkökulmasta.

Nimenomaisiksi ihmisoikeuskoulutusta koskeviksi tavoitteiksi hallitusohjelmassa on kirjattu ainoastaan tavoite vahvistaa maahanmuuttajien tietoisuutta suomalaisen yhteiskunnan toiminnasta ja perusoikeuksista kotoutumiskoulutuksessa sekä Koulutuksen työelämäyhteyksiä alainen tavoite vahvistaa tietoa kansalaisen, työntekijän ja yrittäjän oikeuksista ja velvollisuuksista antavaa työelämä- ja yrittäjyyskasvatusta kaikilla koulutusasteilla, sen kansalaisten ja työntekijöiden oikeustietoisuutta vahvistavien tavoitteiden osalta.

5.3 Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma

Suomen ensimmäinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma (2012–2013) hyväksyttiin

22.3.2012. Toimintaohjelma on merkittävä ja pitkään odotettu askel kohti ihmisoikeuksien kokonaisvaltaisempaa ja systemaattisempaa huomioimista julkishallinnossa. Toimintaohjelman tarkoituksena on määrittää konkreettisia hallituksen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvollisuutta, tehostaa yksilön oikeuksien toteutumista ja luoda menettely, jolla perus- ja ihmisoikeustilannetta seurataan systemaattisesti ja jonka kautta havaittuihin ongelmiin puututaan tehokkaasti ja johdonmukaisesti.

Perus- ja ihmisoikeuskasvatuksen edistäminen (nimenomaisesti, mutta spesifioimatta tarkemmin) mainitaan yhtenä ohjelman valmistelussa identifioidujen kehittämistarpeiden alueista, samoin kuin oikeusperustaisen ajattelun vahvistaminen hallinnossa ja omistajuus perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisesta, etenkin alue- ja paikallisviranomaisten osalta. Ihmisoikeuskoulutus ja -kasvatus sinänsä jäävät ohjelmassa verrattain vähälle huomiolle, eikä niitä identifioida oikeudeksi tai valtion velvollisuudeksi. Hallitus viittaa ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutuksen tärkeyteen sen varmistamisessa, että ihmisoikeuslähtöinen tarkastelutapa vallitsisi julkisessa hallinnossa, ja näkee toisaalta yksilöiden oikeustietoisuuden edellytyksenä oikeuksien toteutumiselle. Näille alueille ei kuitenkaan määritellä tarkempia kehittämistavoitteita, lukuun ottamatta yleistasoista viittausta tarpeeseen huomioida ihmisoikeussopimusten kokonaisuus virkamiesten koulutuksessa.

Toimintaohjelmaan ei myöskään sisälly nimenomaista laajaa tai kokonaisvaltaista, eri sektorit kattavaa, yleistä ihmisoikeuskasvatusta tai koulutushanketta eikä ihmisoikeuskasvatusta ole systemaattisesti huomioitu toimintaohjelmassa toimeenpaneivissa hankkeissa. Useamman hankkeista (Huom. tässä huomioitu ne hankkeet, joiden hankekuvauksiin sisältyy koulutusta tai koulutus- tai tiedotuselementtejä) tavoitteena on kuitenkin perus- tai ihmisoikeusosaamisen ja -tietoisuuden vahvistaminen jollain tietyllä alueella, kuten lainvalmistelun yhteydessä (*Säädösvalmistelijoille tarkoitettuna perus- ja ihmisoikeusneuvonnan kehittäminen*: lainlaatijan

oppaan päivittäminen perus- ja ihmisoikeuksien huomioon ottamisen osalta erityisesti perustuslakivaliokunnan käytännön valossa, OM) tai vapauden menettämiseen liittyvissä tilanteissa (*Oikeuksista tiedottamisen tehostaminen vapauden menettämiseen liittyvissä tilanteissa*, SM) valmistamalla erillinen lomake, josta ilmenee vapautensa menettäneiden oikeudet) tai liittyen lapsiin rikoksen uhreina (*"Lapsi rikoksen uhrina" -opas*, OM, internet -opas, jossa välitetään uhreiksi joutuneiden lasten vanhemmille tietoa rikosprosessiin liittyvistä asioista lapsen edun näkökulmasta).

Ihmisoikeustietoisuutta edistäviä asioita tai elementtejä sisältyy samaten mm. itsemääräämisoikeuden vahvistamista sosiaali- ja terveydenhuollossa koskevaan hankkeeseen (*Itsemääräämisoikeutta koskevan lainsäädännön kehittäminen ja toimeenpano*, STM), jonka puitteissa rajoitustoimenpiteitä käyttävälle henkilökunnalle ja soveltuvin osin rajoitetuimenpiteiden käyttöä koskevaan prosessiin osallistuville tuetun päätöksenteon tukihenkilöille ja omaisille annetaan tietoa perusoikeuksista, kansalaisoikeuksista ja vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan sopimuksen velvoitteista, sekä *Valtioneuvoston perus- ja ihmisoikeusyh-teyshenkilöiden verkoston asettamista* koskevaan hankkeeseen (OM ja UM), johon sisältyy mahdolliseen perus- ja ihmisoikeusportaaliin liittyvää selvitystyötä. (Portaaliin koottaisiin erilaisia perus- ja ihmisoikeusasiakirjoja eri hallinnonalueilta ja kansainvälisistä valvontaelimistä.) Myös itse verkoston toiminnan tarkoituksena on lisätä perus- ja ihmisoikeustietoisuutta eri hallinnonaloilla. *Lapsen oikeuksien sopimuksen toimeenpanon vahvistamista* koskevaan kehittämishankkeeseen (STM), jonka tarkoituksena on sopimuksen toimeenpanon vahvistaminen ja valtavirtaistaminen, sisältyy sopimuksesta tiedottaminen vähintäänkin implisiittisesti osana komitean suositusten toimeenpanoa.

Yhdenvertaisuus- ja syrjimättömyystyön kehittäminen oppilaitoksissa -hankkeessa toteutetaan yhdenvertaisuus ja syrjimättömyyskoulutusohjelma eri oppilaitoksissa (SM:n yhdessä

PLM:n kanssa, osana YES-5 -kampanjaa) ja ihmisoikeusystävällistä ja ihmisoikeuksien kunnioittamista edistävää kasvatus- ja toimintaympäristöä pyritään vahvistamaan myös *Oppilaiden emotionaalisten ja sosiaalisten taitojen kehittämisen tukemista* koskevassa hankkeessa (OKM, sisältyy Kesuun, ks. alla kappale 5), ja *Kaikkien lasten ja nuorten (ml. vähemmistöryhmiin kuuluvat, köyhyydessä elävät ja syrjäytymisvaarassa olevat lapset ja nuoret) harrastusmahdollisuuksien tasa-arvon ja osallistumisen edistämistä taide-, kulttuuri-, liikunta- ja nuorisotoiminnassa* koskevassa hankkeessa (toteutetaan osana Lanukea, ks. alla kappale 4) sekä *Suvaitsevaisuus osana koulujen kerhotoimintaa* -hankkeessa, jossa suvaitsevaisuuskasvatuksen avulla pyritään vahvistamaan suvaitsevaista ilmapiiriä ja ennaltaehkäisemään rasistisia asenteita.

5.4 Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma (lanuke)

Nuorisolain (72/2006) 4 § mukaan valtioneuvosto hyväksyy joka neljäs vuosi nuorisopolitiikan kehittämisohjelman, joka sisältää valtakunnalliset nuorisopolitiikan tavoitteet ja suuntaavat alueelliselle ja kunnalliselle ohjelmatyölle. Kehittämisohjelman valmistelee opetus- ja kulttuuriministeriö. Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma vuosille 2012–2015 hyväksyttiin 8.12.2011. Kehittämisohjelman tavoitteenasettelun voi todeta olevan monilta osin yhteneväinen ihmisoikeustavoitteiden kanssa. Kaksi keskeistä ihmisoikeusperiaatetta, osallisuus ja yhdenvertaisuus, määrittellen ohjelman keskeisiksi ylätavoitteiksi ("kärki"), arjen rakentamisen seurannan ja valvonnan ohella. Lisäksi ohjelman läpileikkaaviksi teemoiksi nimetään kestävä kehitys sekä ihmis- ja perusoikeuksien toteutuminen lasten ja nuorten osalta, missä yhteydessä viitataan yleisesti sekä kansainväliseen että kansalliseen lainsäädäntöön. Tavoitteeksi asetetaan, että politiikkaohjelman toimenpiteet toteutetaan siten, että huolehditaan kaikkien toimintaan osallistuvien ja toiminnan kohteena olevien lasten ja nuorten oikeuksien toteutumi-

sesta kiinnittäen erityistä huomiota vähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten oikeuksien toteutumiseen. Oikeuksia ei kuitenkaan tarkemmin spesifioida tai määritellä, eikä tarvetta niitä koskevaan kasvatukseen tai koulutukseen identifioida.

Kehittämisohjelman *oikeuserustaa* on tuotu poikkeuksellisen hyvin esiin ohjelman yleisissä perusteissa (joskin nämä on valitettavasti sijoitettu kokonaan ohjelman loppuosaan) viittaamalla nimenomaisesti kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, erityisesti Lapsen oikeuksien sopimukseen (LOS), jonka pöytäkirjoineen todetaan antavan normatiiviset puitteet lapsia ja nuoria koskeville kansallisille toimintaohjelmille. Lisäksi viitataan sopimuksen keskeisiin periaatteisiin, jotka ovat syrjimättömyys, lapsen etu, henkiinjäämisen ja kehittymisen edellytykset sekä lapsen mielipiteen huomioonottaminen ja hänen mahdollisuutensa osallistua itseään ja lähiympäristöään koskevaan päätöksentekoon. Sopimusmääräyksistä kehittämisohjelman kannalta yhdeksi keskeisimmistä nostetaan artikla 12 koskien lasten ja nuorten kuulemista heitä koskevassa päätöksenteossa. Sopimuksen ohella sen toimeenpanosta saadut huomautukset ja suositukset lapsen oikeuksien komitealta nimetään niin ikään keskeiseksi ohjelman pohja-aineistoksi. Vaikka LOS lähtökohtaisesti siten asetetaan keskeiselle sijalle ohjelman säädösperustaa, ei tässä yhteydessä kuitenkaan nosteta esiin tarvetta sopimusta koskevan tietoisuuden vahvistamiseen, tai viitata tiedottamista koskevaan nimenomaiseen velvoitteeseen, joka on kirjattu sopimusartikklaan 42. LOS:n ohella kansainvälisen säädöspohjan osalta mainitaan lisäksi TSS, KP, CEDAW, CRDP (ja muut sopimukset joihin sisältyy lasten ja nuorten oikeuksien ja elinolojen kannalta tärkeitä määräyksiä) sekä poliittisten sitoumusten osalta YK:n toimintaohjelmat ja vuosituhatjulistus.

Kehittämisohjelma sisältää yhdeksän *strategista tavoitetta* ja näiden alaisia toimenpidekokonaisuuksia, joista jokaisen voi nähdä sisältävän vähintäänkin ihmisoikeusarvojen ja

-periaatteiden kanssa yhteneväisiä osatavoitteita ja/tai elementtejä. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta huomio kiinnittyy erityisesti seuraaviin strategisiin tavoitteisiin: lapset kasvavat aktiivisiksi ja yhteisvastuuta kantaviksi kansalaisiksi (tavoite 1), yhdenvertaisuus toteutuu (tavoite 4), tytöillä ja pojilla on tasa-arvoiset oikeudet ja mahdollisuudet (tavoite 5), kaikilla lapsilla ja nuorilla on lähtökohdistaan riippumatta mahdollisuus saada itselleen korkeatasoinen koulutus (tavoite 7), ennaltaehkäisevillä toimilla ylläpidetään lasten ja nuorten hyvinvointia ja terveyttä (tavoite 8) sekä lasten, nuorten ja perheiden asioita hoidetaan osaavasti ja hyvässä yhteistyössä (tavoite 9). Näitä jokaista tarkastellaan alla erikseen.

Aktiiviseen kansalaisuuteen ja maailman-kansalaisuuteen (tavoite 1) ymmärretään laaja-alaisesti kuuluvan nimenomaisesti myös ihmisoikeuksien ja yhdenvertaisuuden puolustaminen, yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja kansalaisaktiivisuuden, vastuullisen kuluttajakansalaisuuden, itsensä kehittämisen sekä vastuun ympäristöstä ohella. Yhteisöllisyyteen ja vastuuseen kasvamisen lisäksi viitataan maailman laajuiseen vastuuseen kasvamiseen, jonka kuvataan olevan prosessi, joka opettaa kunnioittamaan erilaisuutta ja moninaisuutta globalisoituvassa maailmassa, heijastaen tältä osin myös ihmisoikeusarvoja. Ihmisoikeusystävällisen ympäristön elementtejä voidaan nähdä implisiittisesti sisältyvän vuorovaikutteisten yhteisöjen ja yhteisöllisyyden kehittämisen tavoitteeseen, mihin liittyen ohjelmassa perään kuulutetaan toimintakulttuurin muutosta, uusia tapoja toimia ja opettaa kouluihin ja oppilaitoksiin. Monipuolista lukutaitoa, media- ja teknologialukutaito mukaan luettuna, korostetaan edellytyksenä täysipainoiselle osallistumiselle yhteiskuntaan ja välineenä tiedonhankintaan, itsensä ilmaisemiseen ja kulttuuriin osallistumiseen. Ihmisoikeuslukutaitoa tai -tietoisuutta ei tässä yhteydessä mainita, mutta viitataan tietoyhteiskuntaosallisuuden toteutumiseksi lukutaidon vahvistamisen olevan erityisen tärkeää kieli- ja kulttuurivähemmistöjen lapsille

ja nuorille sekä eri syistä erityistä tukea tarvitsevien osalta.

Aktiivisen kansalaisuuden strategista tavoitetta edistäviin toimenpidekokonaisuuksiin ei sisälly ihmisoikeuskasvatusta erillisenä kokonaisuutena. *Lasten ja nuorten kuuleminen sekä osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet* -toimenpidekokonaisuuden puitteissa kuitenkin luvataan lisätä tiedotusta lapsen oikeuksista ja mahdollisuuksista osallistua sekä hyödyntää lapsen oikeuksien sopimuksen kansallisen viestintästrategian ehdotuksia. Miten ja missä yhteyksissä tiedotusta lisätään, ja etenkin miten lapsen oikeuksien sopimuksen kansallisen viestintästrategian ehdotuksia - ja mitä niistä - hyödynnetään jää kuitenkin täsmentämättä. (Ks. viestintästrategiasta tarkemmin, alla kappaleessa 6.) Myöskään *Demokratia, globaali ja ympäristökasvatuksen toimenpidekokonaisuuteen* eivät ihmisoikeudet ainakaan eksplisiittisesti sisälly, joskin toimenpiteiden voi nähdä tukevan ihmisoikeusperiaatteita ja vahvistavan toimintaympäristön ihmisoikeusystävällisyyttä. Demokratiasivatusta oppilaitoksissa tullaan tämän kokonaisuuden puitteissa lisäämään, ja opetukseen lisäämään sisältöjä ja toimintatapoja, jotka tukevat osallistumista, vaikutusmahdollisuuksia sekä politiikan ja yhteiskunnallisen lukutaidon kehittymistä. Lisäksi oppilaita, opiskelijoita ja opettajia luvataan osallistaa kaikessa koulutuksen kehittämisessä.

Yhdenvertaisuuden strategisen tavoitteen (tavoite 4) osalta ohjelmassa fokusoidaan erityisryhmiin ja pyritään yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden toteutumiseen erityisesti maahanmuuttajien, romanien, saamelaiden, vammaisten lasten ja nuorten, sateenkaariperheiden lasten sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten osalta. *Rasismi, syrjintä ja suvaitsemattomuus* -toimenpidekokonaisuuden alla määriteltäviin alueellisiin ja paikallisiin suuntaviivoihin sisältyy lasten ja nuorten tietoisuuden eri uskonnoista, elämäntapomuksista, kulttuureista ja tavoista lisääminen kouluissa ja oppilaitoksissa.

Tyttöjen ja poikien tasa-arvoisten oikeuksi-

en ja mahdollisuuksien strategisen tavoitteen (tavoite 5) yhteydessä määritellään sukupuolten välinen tasa-arvo keskeiseksi suomalaiseksi arvoksi viitaten oikeusperustan osalta perustuslakiin ja tasa-arvolakiin, mutta ei ihmisoikeuksiin tai ihmisoikeusperiaatteisiin. Järjestelmällisen tasa-arvotyön perusopetuksessa osalta todetaan, että tasa-arvon edistämisen on lähdeittävä varhaiskasvatuksesta. Oikeus- tai ihmisoikeuskasvatukseen ei huomioida, ei myöskään toimenpidetasolla, lukuun ottamatta *Fyysisen ja psyykkisen koskemattomuuden* varmistamisen osalta toimenpiteinä mainittua lasten ja nuorten oman tietoisuuden oikeudesta koskemattomuuteen edistämistä.

Ennaltaehkäisevillä toimilla ylläpidetään lasten ja nuorten hyvinvointia ja terveyttä -strategisen tavoitteen (tavoite 8) yhteydessä ohjelmassa kiinnitetään erityistä huomiota kiusaamiseen ja todetaan, ettei kiusaamisessa ole kyse ainoastaan näkyviin nousseiden kiusaamistapausten käsittelystä, vaan koko organisaation tai yhteisön rakenteiden, johtamisen ja toimintatapojen kokonaisvaltaisesta muuttamisesta ja kiusaamisen ehkäisemisestä. Ympäristön ja toimintakulttuurin muuttamiseksi identifioidaan nimenomainen ihmisoikeuskoulutuksen tarve, todeten varmistettavan (OKM), että lasten ja nuorten kanssa toimivien koulutukseen sisältyy tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja ihmisoikeuksia käsitteleviä oppisisältöjä. Viittaus jää kuitenkin yksittäiseksi ja epämääräiseksi.

Strategisen tavoitteen *lasten, nuorten ja perheiden asioiden hoitamisesta osaavasti ja hyvässä yhteistyössä* (tavoite 9) osalta peräänkuulutetaan useassa yhteydessä uudenlaista osaamista ja työmuotoja, jotka ovat lasta, nuorta ja perhettä kunnioittavia ja aidosti kuulevia ja kuuntelevia. Sekä valtakunnalliselle että alueelliselle ja paikalliselle tasolle suunnattaviin toimenpiteisiin sisältyy koulutusta koskevia tavoitteita, jotka ovat ihmisoikeusaiheisia ja ihmisoikeuskasvatustavoitteiden kanssa yhteneviä. Valtakunnallisen toteutuksen osalta lasten ja nuorten kanssa toimivien lisä- ja täydennyskoulutuksen teemoina ovat

erityisesti vuorovaikutustaidot, lasten ja nuorten osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet, yhdenvertaisuus ja tasa-arvo, kestävä kehitys sekä globaalikasvatus. Lasten ja nuorten kanssa toimivien ammatillisen koulutuksen tutkintorakennetta kehitettäessä luvataan varmistaa, että uudistuksessa tulevat huomioon otetuiksi lasten ja nuorten osallisuus ja vaikuttamismahdollisuudet, demokratiakasvatus ja yhdenvertaisuus ja tasa-arvokasvatus. Niin sanotun kunniaväkivallan samoin kuin pakkoavioliittojen kohteeksi joutumisen riskien tunnistamista tullaan tehostamaan, ja viranomaisille suuntaamaan koulutusta ja kehittämään varhaisen puuttumisen malleja. Alueellisella ja paikallisella tasolla sitoudutaan lisäksi parantamaan lasten ja nuorten parissa työskentelevien osaamista kohtaamaan seksuaalisuuden suuntautuneisuuden, sukupuolen sekä perhemuotojen moninaisuus ja myös tunnistamaan ne riskit, joita lapset ja nuoret kohtaavat. Ihmisoikeusperustaista näkökulmaa näihin kysymyksiin ei kuitenkaan nimenomaisesti oteta, eikä oikeustietoisuuden tai -kasvatuksen vahvistamisen tarvetta näiden osatavoitteiden saavuttamiseksi identifioida.

Yhteenvedona Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämissuunnitelman osalta voidaan todeta, että ihmisoikeudet ovat voimakkaasti läsnä ohjelman eri tasoilla, tavoitteenasettelussa ja toimenpiteissä, mutta eivät välttämättä nimenomaisesti oikeuksina vaan aiheina, arvoina ja ohjaavina periaatteina, joita ei lähestytä oikeusperustaisesti, huolimatta siitä, että kansainvälisiin sopimuksiin, erityisesti LOS:iin, viitataan ohjelman keskeisenä säädöspohjana. Ihmisoikeuskasvatukseen tai -koulutuksen tarpeeseen ei kiinnitetä systemaattista huomiota, vaan ne nostetaan esiin joidenkin yksittäisten strategisten tavoitteiden tai toimenpiteiden yhteydessä ja silloinkin yleensä yleisellä tasolla. Tavoitteiden toteutumisen näkökulmasta ilmeinen johtopäätös ihmisoikeuskasvatuksen ja -osaamisen vahvistamisen tarpeesta jää siten usein miten tekemättä.

(Toimintaohjelman seurantaan kehitettävien indikaattoreiden oli tarkoitus valmistua vuoden

2012 aikana. Indikaattorien valinnassa sanotaan hyödynnettävän Euroopan komission valmisteluasiakirjaa nuorisoindikaattoreista, esitystä Lasten hyvinvoinnin kansallisiksi indikaattoreiksi, esitystä nuorten hyvinvoinnin indikaattoreiksi sekä Findikaattori -palvelun indikaattoreita, ei siis varsinaisia ihmisoikeusindikaattoreita. Ovatko indikaattorit valmistuneet vai eivät, on epäselvää.)

5.5 Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelma (kesu) 2011-2016

Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan koulutuksen ja yliopistoissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelmasta annetun asetuksen (987/1998) mukaan valtioneuvosto hyväksyy joka neljäs vuosi suunnitelman koulutuksen ja tutkimuksen kehittämisestä hyväksymisvuotta ja sitä seuraavaa viittä kalenterivuotta varten. Voimassa oleva kehittämissuunnitelma hyväksyttiin 15.12.2011 koskien vuosia 2011-2016. (Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2012:1, OKM, Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto). Suunnitelma kattaa kaikki koulutussektorit varhaiskasvatuksesta yleisivistävän, ammatillisen ja korkeakoulukoulutuksen kautta aikuiskoulutukseen. Sen erityisiksi painopisteiksi on määritelty köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen, julkisen talouden vakauttaminen sekä kestävä talouskasvu, työllisyyden ja kilpailukyvyyn vahvistaminen. Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelma sisältää useita tärkeitä uudistuksia niin koulutuksen sisältöjen kuin oppilaitosten ja korkeakoulujen toiminnankin osalta, mukaan lukien perusopetuksen ja lukion tavoitteiden, tuntijaon ja opetussuunnitelman uudistaminen ja uuden *Koulutuksen arviointikeskuksen* perustaminen. Suunnitelman toteutumista tullaan arvioimaan vuonna 2015.

Verrattuna edellä käsiteltyyn Lapsi- ja nuorisopoliittiseen kehittämissuunnitelmaan voidaan po. kehittämissuunnitelman todeta tunnistavan ihmisoikeudet oikeuksina yleisesti ottaen jossain määrin heikommin. Huolimatta siitä,

että koulutuksellinen tasa-arvo ja syrjäytymisen ehkäiseminen on asetettu suunnitelman keskeisiksi tavoitteiksi, ei näitä tavoitteita lähestytä oikeusperustaisesta näkökulmasta, tai linkitetä perus- ja/tai ihmisoikeusnormistoon. Oikeuteen koulutukseen tai oikeuteen ihmisoikeuskoulutukseen ei yleisen tavoitteen asettelun tasolla viitata, eikä tasa-arvo- ja/tai ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta ole huomioitu suunnitelmaan sisältyvässä alatasen tavoitteenasettelussa tai toimenpidekokonaisuuksissa, kuten koulutuksen tasa-arvon toimenpideohjelman, koulutuksen eriarvoisuuden vähentämisen, kuntauudistuksen, koulutuksen lainsäädännön tai hallinnon ja rahoituksen muutoksista tehtävän tasa-arvoaikutusten arvioinnin yhteydessä tai näiden rinnalla. Lapsi- ja nuorisopoliittiseen kehittämissuunnitelman kanssa yhteisen *Aktiivisen kansalaisuuden* tavoitteen (vrt. edellinen kappale) yhteydessä todetaan ammatillisen koulutuksen opiskelijoiden yhteiskuntaa ja yhteiskunnallista vaikuttamista koskeissa tiedoissa havaitun puutteita, joita korjaamaan pyritään kehittämään demokratiakasvatusta oppilaitoksissa. Opetukseen tullaan tämän tavoitteen puitteissa lisäämään sisältöjä ja toimintatapoja, jotka tukevat osallistumista, vaikutusmahdollisuuksia sekä politiikan ja yhteiskunnallisen lukutaidon kehittymistä, kuten myös Lapsi- ja nuorisopoliittisessa toimintaohjelmassa. Ihmisoikeuksia ei tässä yhteydessä mainita.

Ihmisoikeuskoulutusta koskevia tavoitteita tai toimenpiteitä ei sisälly myöskään koulutussektorikohtaisiin suunnitelmiin, joskin perusopetuksen yhteydessä viitataan yksittäisiin koulutuksellisiin oikeuksiin erityistä tukea tarvitsevien osalta, ja oikeuden koulutukseen osa-alueisiin ja implisiittisesti myös oikeuden ihmisoikeuskasvatukseen toimintaympäristöelementteihin. Siten opetuksen toimintaympäristöä koskevien haasteiden yhteydessä viitataan Lapsen oikeuteen turvalliseen ja laadukkaaseen opetukseen lähikoulussa, ja edelleen perusopetuksen laatuksellisten yhteydessä tavoitteeksi asetetaan opetuksen korkean laadun ja monipuolisen tarjonnan turvaamisen ohella

opetuksellisten ja sivistyksellisten perusoikeuksien takaaminen lapsille ja nuorille asuinpaikasta, kielestä ja taloudellisesta asemasta riippumatta. Oikeutta ihmisoikeuskasvatukseen ei kuitenkaan huomioida eikä ihmisoikeussisältöihin viitata osana laadukkaana opetuksen sisältökriteerejä. Ihmisoikeuksiin, tasa-arvoon ja demokratiaan viitataan myös yleissivistävän opetuksen arvopohjana, mutta ei normipohjana, eikä ihmisoikeuksia huomioida opetuksen sisältöjen tai opettajien koulutuksen yhteydessä, vaan osana oppilaiden emotionaalisten ja sosiaalisten keinojen tukemisen kehittämistä. Tältä osin todetaan, että lapsella on oikeus turvalliseen kasvu- ja opiskeluympäristöön ja tunnustetaan tarve vahvistaa lasten ja nuorten vaikutusmahdollisuuksia ja kehittää erilaisuuden hyväksymistä ja yksilöiden yhdenvertaista kohtelua sekä ehkäistä koulukiusaamista, syrjintää ja rasismia mm. tehostamalla toimia koulukiusaamisen vähentämiseksi ja lisäämällä suvaitsevaisuus- ja tapakasvatusta koulujen toiminnassa. Ihmisoikeuskasvatusta sinänsä ei tässä yhteydessä kuitenkaan mainita.

Ottaen huomioon, että po. kehittämissuunnitelma määrittelee raamitavoitteet koko koulutusjärjestelmän kehittämiseksi ajanjaksona, jonka aikana opetus suunnitelmien perusteella tullaan uusimaan, voidaan todeta, että suunnitelma tukee valitettavan heikosti ihmisoikeuskasvatusvelvoitteiden toteutumista. Myös oikeusperustaisemman lähtökohdan omaksuminen läpileikkaavasti tukisi ihmisoikeuskoulutuksen ja -kasvatuksen tarpeen parempaa huomioon ottamista.

Kuten edellä jo mainittiin, sisältyy kehittämissuunnitelmaan uuden Kansallisen koulutuksen arviointikeskuksen perustaminen, jolla tulee olemaan tärkeä rooli koulutusta koskevassa kehittämisessä ja mm. opetustoimen henkilöstön tukemisessa. Arviointikeskukseen tullaan kokoamaan Koulutuksen arviointineuvoston, Korkeakoulujen arviointineuvoston ja Opetushallituksen arviointia koskevat tiedot ja sen on tarkoitus aloittaa toimintansa 2014. Yksi ulkopuolisen arvioinnin painopisteitä 2012-2013 tu-

lee olemaan tasa-arvon toteutuminen. Opettajien ja henkilöstön osalta suunnitelmassa todetaan tässä yhteydessä, että valtion rahoittama opetustoimen henkilöstökoulutusta kohdennetaan koulutukseen, joka parantaa opetus- ja muun henkilöstön valmiuksia kohdata erilaisia oppijoita, ennaltaehkäisee syrjäytymistä ja edistää monikulttuuristuvassa yhteiskunnassa tarvittavia valmiuksia, työelämä tietoutta sekä monipuolisten oppimisympäristöjen käyttöä ja tieto- ja viestintätekniikan hyödyntämistä. Ihmisoikeus- tai edes demokratiakasvatustavoitteita ei mainita.

5.6 Lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia

Lapsen oikeuksien sopimuksen (LOS) 42 artiklan mukaisen valtion velvollisuuden saattaa sopimuksen periaatteet ja määräykset aikuisten ja lasten tietoon laajalti, tarkoituksenmukaisesti ja aktiivisesti on Suomen osalta monissa yhteyksissä ja moneen kertaan noin kahdenkymmenen vuoden ajan, mm. lapsen oikeuksien komitean ja eduskunnan taholta, todettu toteutuvan puutteellisesti. Päävastuun tiedottamisesta ja kouluttamisesta ovat kantaneet lapsijärjestöt. Huhtikuussa 2010 työryhmämuistiona valmistunut lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia (Lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia: Oikeuksista on vähän käyttöä ihmisille, jos he eivät tiedä niistä, Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:14) pyrki korjaamaan tilannetta ja vahvistamaan valtiovallan osuutta viestinnän vastuunkantajana sopimusvelvoitteiden ja lapsen oikeuksien komitean suositusten mukaisesti. Strategia sisältää viestinnän lisäksi koulutukseen ja toiminnallisen yhteistyön rakenteeseen liittyviä suosituksia. Näistä useammilla voi nähdä olevan suoraa relevanssia myös yleisen ihmisoikeuskasvatuksen ja -tiedotuksen näkökulmasta (ks. myös suositusten perustelut).

Viestinnän rakenteita koskien strategiassa esitetään pysyvän yhteistyörakenteen luomista (opetusministeriön johtama laaja-alainen työ-

ryhmä) suunnittelemaan ja arvioimaan vuosittaista viestintää, sekä ministeriöille vastuuta tiedon jakamisesta ja kouluttamisesta osana oman alansa lainsäädäntöä ja kehittämistoimia. Ministeriöiden tulisi lisätä osio lapsen oikeuksien sopimuksen tiedottamista uusien virkamiesten koulutukseen ja virkamiesten henkilöstökoulutukseen sekä henkilöstöpäivien aiheeksi. Lisäksi työryhmä esittää sopimuksen tunnettuuden säännöllistä seurantaa (jota on aiemmin, vuosina 2008 ja 2009, toteutettu osana lasten, nuorten ja perheiden politiikkaohjelmaa), ja lasten ja nuorten osallisuuden lisäämistä viestinnässä (toimintatapa- ja -ympäristö), miltä osin todetaan myös, että tiedon tuottamisessa on otettava huomioon erityisen haavoittuvat ryhmät, syrjäytyemisvaarassa olevat, maahanmuuttajat, vammaiset ja kielivähemmistöt.

Koulutuksen osalta työryhmä toteaa, että tähänastiset kirjaukset peruskoulun opetussuunnitelman valtakunnallisissa perusteissa ja eri oppiaineiden perusteissa eivät ole riittävät varmistamaan ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista kouluissa ja suosittaa lapsen oikeuksien liittämistä peruskoulun ja toiseen asteen opetukseen sekä lapsen oikeuksien sisällyttämistä lasten kanssa työskentelevien ammatti- ja täydennyskoulutukseen. Työryhmän mielestä perusopetuslain ja lukiolain, niitä koskevien asetusten sekä opetussuunnitelmien eettisen arvopohjan yhteys YK:n ihmisoikeussopimukseen tulee selkeyttää ja konkretisoida. Lisäksi asetukseen ammatillisesta koulutuksesta tulee lisätä tavoitteet sivistykselliselle, kulttuuriselle, eettiselle ja moraaliselle kasvulle ja ammatillisen tutkintojen opetussuunnitelmien yleisiin oppiaineisiin sisällyttää pakollinen ihmisoikeusopetus. Perusteluissa huomautetaan, että ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia ja monikulttuurisuuden hyväksyminen on kirjattu ainoastaan perusopetuksen arvopohjaan ja ihmisenä kasvamisen aihekokonaisuuteen. Niitä oppiaineita, joiden tulee kyseistä aihekokonaisuutta käsitellä, ei ole kuitenkaan määritelty, eikä aihekokonaisuutta ole sisällytetty

oppisisältöihin elämäkatsomustietoa lukuun ottamatta.

Strategiassa suositellaan myös, että ammatti- ja täydennyskoulutukseen kehitetään suunnitelmallisesti opetusta lapsen oikeuksien sopimuksesta. Työryhmä kehottaa tekemään päätökset siitä, miten lapsen oikeuksien ja yleisen ihmisoikeuskasvatuksen ammatillisen opetuksen ja täydennyskoulutuksen kehittämistyö koordinoidaan ja rahoitetaan toisen asteen oppilaitoksissa, ammattikorkeakouluissa sekä yliopistossa. Työryhmä suosittaa edelleen lapsen oikeuksien koulutusta ja tutkimusta valtakunnallisesti edistävän ja koordinoivan yksikön perustamista (ja resursoimista) jonkin yliopiston ja/tai ammattikorkeakoulun yhteyteen ja suositusten luomista lapsen oikeuksia käsittelevistä opintosisällöistä lasten kanssa työskentelevien opintoihin eri koulutusasteilla sekä täydennyskoulutuksen kehittämistä.

Lapsen oikeuksien viestintästrategian toimeenpanotilanteesta tehtiin katsaus strategian toimeenpanon puolella välissä kesällä 2012. Lapsiasiainneuvottelukunnan lapsen oikeuksien viestinnän ja kansainvälisten asioiden jaosto lähetti valmistelussa mukana olleille tahoille kyselyn strategian toimeenpanosta. Vastauksista ilmeni, ettei viestinnän yleinen koordinaatio ole toteutunut suunnitellun mukaisesti, mikä on haitannut lapsen oikeuksien sopimuksen viestinnän kokonaisuutta ja viestintästrategian ehdotusten eteenpäinviemistä. Vastauksissa peräänkuulutettiin myös selkeää päätöstä siitä, kenelle viestinnän koordinaatiovastuu kuuluu, ja mm. ehdotettiin vastuun siirtämistä OKM:stä lapsiasiainvaltuutetun toimistolle ja lapsiasiainneuvottelukunnan em. jaostolle. Ko. jaosto on esittämässä yhteistyösitoumusta strategian toimeenpanon uudelleen vauhdittamiseksi ja yhteistyön edistämiseksi lapsen oikeuksien viestinnän ja tiedotuksen ja ihmisoikeuskasvatuksen ja koulutuksen alalla toimivien järjestöjen, lapsiasiainvaltuutetun toimiston ja muiden valtionhallinnon toimijoiden kesken. Yhteistyösitoumuksella sovittaisiin koordinaation järjestämisestä ja toiminnallisista tavoitteista myös

hemmin erikseen. (Ks. lapsiasiaivaltuutetun kotisivut osoitteessa www.lapsiasia.fi).

5.7 Muut relevantit ohjelmat ja linjaukset

Suoraan koulutukseen ja lapsi- ja nuorisotyöhön liittyvien politiikkaohjelmien lisäksi tässä po. teeman näkökulmasta on perusteltua luoda lyhyt katsaus myös teeman kannalta temaattisesti relevantteihin muihin politiikkaohjelmiin ja linjauksiin. Tällaisia ovat erityisesti valtioneuvoston tasa-arvo-selonteko ja -ohjelma, valtioneuvoston periaatepäätös demokratian edistämisestä Suomessa sekä demokratiakasvatusselvitys, ja sisäisen turvallisuuden ohjelma. Lisäksi on huomioitu kansainvälisyyskasvatusohjelma, joka ei kuitenkaan ole valtioneuvoston ohjelma, vaan opetus- ja kulttuuriministeriössä valmistelu selvitys.

5.7.1 Tasa-arvoselonteko ja Tasa-arvo-ohjelma

Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (VNS 7/2010), linjaa tasa-arvopoliittisia tavoitteita vuoteen 2020 asti. Selonteossa tasa-arvo linkitetään näkyvästi sen kansainväliseen ihmisoikeustaustaan, erityisesti Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimukseen (CEDAW), ILO -sopimukseen ja EU-lainsäädäntöön. Koulutus ja tutkimus ovat yksi selonteon pääteemoista. Hallitus asettaa tavoitteekseen varmistaa, että tasa-arvon edistämistä koskevat tavoitteet ja toimenpiteet sisällytetään koulutuspolitiikkaan suunnittelu- ja kehittämistyöhön ja että sukupuolinäkökulma valtavirtaistetaan osaksi opetusta ja kasvatusta koskevaa päätöksentekoa ja sen valmistelua. Myös oppimateriaaleilla pyritään edistämään sulkupuolten välistä tasa-arvoa. Lisäksi kaikkien opettajankoulutukseen tullaan sisällyttämään tasa-arvo ja sukupuolittietoisuuden edistäminen.

Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen tasa-arvo-ohjelmasta 2012–2015 perustuu hallitusohjelmaan ja valtioneuvoston tasa-

voselontekoon. Tasa-arvo-ohjelmassa naisten ja miesten yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet tunnustetaan perustavanlaatuisiksi ihmisoikeuksiksi ja viitataan Suomea sitoviin velvoitteisiin toteuttaa tarpeelliset toimet syrjinnän poistamiseksi ja tasa-arvon edistämiseksi. Hallituksen tasa-arvopolitiikan tavoitteeksi määritellään vahvistaa omalta osaltaan perus- ja ihmisoikeuksien tasa-arvoista toteutumista Suomessa.

Tasa-arvo-ohjelman tasa-arvokoulutusta koskevat tavoitteet ja toimenpiteet on asetettu tasa-arvoselonteon linjausten mukaisesti. Kaikkien opettajankoulutukseen tullaan integroimaan tasa-arvo- ja sukupuolittietoisuuden edistäminen. Hallituksen tavoitteena on, että opettajankoulutuksen järjestäjät sisällyttävät tasa-arvoa ja sukupuolittietoisuutta edistävät sisältökokonaisuudet ja näkökulmat kaikkien opettajien ja oppilaan- ja opinto-ohjaajien peruskoulutukseen ja täydennyskoulutukseen. Näiden tavoitteiden saavuttamiseksi tasa-arvo- ja sukupuolittietoisuus opettajankoulutuksessa -hankkeen tulokset sisällytetään opettajankoulutuksen eri alueille ja sukupuolittietoisuutta opettajankoulutuksessa ja opettajan työssä tukevaa tutkimusta edistetään. Opetus- ja kulttuuriministeriö vastuulle asetetaan tukea yliopistoja eri keinoin, jotta hankkeessa tuotetut hyvät käytännöt otetaan osaksi opettajankoulutuksen käytäntöjä.

Myös korkeakoulujen tasa-arvotyötä ja sukupuolinäkökulman sisällyttämistä korkeakoulujen opetukseen ja tutkimukseen luvataan jatkaa. Opetushallituksen vastuulle asetetaan tuottaa tasa-arvoa edistäviä tukimateriaaleja ja toimintamalleja sekä selvittää yhdessä oppikirjakeskustajien kanssa opetushallituksessa laaditun, oppimateriaaleja ja sukupuolten tasa-arvoa koskevan oppaan käyttöä. Myös oppimateriaaleja luvataan arvioida sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta. Lisäksi opetushallituksen tehtäväksi asetetaan tarjota opettajille osana valtion rahoittamaa opetustoimen henkilöstökoulutusta tasa-arvo-ohjelman tavoitteita edistävää täydennyskoulutusta, jonka tavoitteena on edistää sukupuolten tasa-arvoa koulutuksessa.

Naisiin kohdistuva väkivallan ja lähisuhteiden väkivallan teeman osalta ohjelmassa luetaan vahvistaa asennekasvatusta ja väkivallan ehkäisyä oppilaitoksissa, työpaikoilla ja kansalaisyhteiskunnassa. Väkivallan uhreja työssään kohtaavien ja väkivallan ehkäisytyötä tekevien ammattiryhmien koulutusta tullaan lisäämään kaikkien väkivallan muotojen osalta mukaan lukien kunniaan perustuva ja seksuaalinen väkivalta ja naisiin kohdistuvan ja lähisuhteessa tapahtuvan väkivallan ehkäisy tulee lisäksi ottaa osaksi erityisesti sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten, tuomareiden, syyttäjien ja poliisien perus- ja täydennyskoulutusta. Lisäksi ohjelmassa suositellaan väkivaltakysymysten sisällyttämistä myös oikeustieteelliseen koulutukseen.

5.7.2 Valtioneuvoston periaatepäätös demokratian edistämisestä Suomessa ja Demokratiakasvatusselvitys

Valtioneuvoston 4.2.2010 antamassa periaatepäätöksessä demokratian edistämisestä Suomessa (Oikeusministeriön julkaisuja 17/2010) demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta nähdään suomalaisen demokratian keskeisenä haasteena. Demokratiakasvatukseen tulisi hallituksen mukaan pitää sisällään sekä aitoja osallistumisen ja vaikuttamisen kokemuksia, että osallistumisessa tarvittavaa tietosisältöä. Demokratiakasvatusta edistäviin toimenpiteisiin sisältyy kampanjan perusoikeuksien tunnetuksi tekemiseksi, jonka kohteeksi määritellään erityisesti nuoret ja maahanmuuttajat, sekä opetussuunnitelmien uusimisen yhteydessä toteutettava arviointi keinoista demokratiakasvatukseen vahvistamiseen. Lisäksi periaatepäätöksessä edellytetään demokratiakasvatusselvityksen toteuttamista koskien perusopetusta, lukiokoulutusta ja ammattikoulutuksen oppilaitoksia.

Demokratiaselvitys toteutettiin opetus- ja kulttuuriministeriön toimeksiannosta (Raportit ja selvitykset 2011:27). Selvityksen johtopäätöksiin ja ehdotuksiin sisältyy yhteisö- ja

kansalaistaitokokonaisuuden kytkeminen alaluokkien oppiaineisiin, ja ihmisoikeusteemojen sisällyttäminen tähän kokonaisuuteen, mm. konkreettisen osallistumaan oppimisen ja lähidemokratian ja yhteiskunnassa toimimisen teemojen lisäksi. Tämä on kuitenkin selvityksen ainoa nimenomainen viittaus ihmisoikeussisältöihin. Lisäksi kouluja, oppilaitoksia, kuntia ja koko yhteiskuntaa koskevia erilaisia kuulemista, osallistumista ja osallistumiseen kannustavaa ilmapiiriä, rakenteita ja yhteistyötä vahvistavia mekanismeja edellytetään kehitettävän eri tavoin.

Selvityksen alkuosaan sisältyvässä katsauksessa demokratiakasvatukseen lainsäädäntötaustaan viitataan kuitenkin perustuslain, kunta-, nuoriso- ja lastensuojelulain kuulemista koskevien määräysten lisäksi ihmisoikeuksiin ja lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklaan, sekä Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja sosiaaliseen peruskirjaan, ja todetaan, että lasten oikeuksien tulisi ohjata viranomaisten ja muiden toimijoiden päätöksiä. Selvitykseen sisältyy yksittäinen viittaus lapsen oikeuksien sopimuksen toteutumisen varmistamiseen lähidemokratian kehittämisen yhteydessä, mutta tämä jää erilliseksi viittaukseksi ja asiayhteydessään irralliseksi.

5.7.3 Sisäisen turvallisuuden ohjelma

Sisäisen turvallisuuden ohjelma on valtioneuvoston joka neljäs vuosi tekemä periaatepäätös, joka tehtiin kolmannen kerran vuonna 2012 (Turvallisempi huomina - Sisäisen turvallisuuden ohjelma, 26/2012). Sisäisen turvallisuuden ohjelma on osa hallitusohjelman toimeenpanoa ja sen mukaisesti tavoitteeksi asetetaan, että Suomi on Euroopan turvallisimma maa, jossa ihmiset ja eri väestöryhmät kokevat yhteiskunnan yhdenvertaisena ja oikeudenmukaisena. Sisäinen turvallisuus määritellään sellaiseksi yhteiskunnalliseksi olotilaksi, sellaista yhteiskunnan olotilaa, jossa väestö voi nauttia oikeusjärjestelmän takaamista oikeuksista ja vapauksista ilman rikollisuudesta, häiriöistä, onnettomuuksista

sista ja kansallisista tai kansainvälisistä ilmiöistä johtuvaa pelkoa tai turvattomuutta.

Ohjelman toimenpiteisiin sisältyy valtakunnallisesti opettajankoulutuksen tilan kartoittaminen ihmisoikeuskasvatuksen osalta ottaen huomioon esimerkiksi opettajankoulutushenkilökunnan valmiudet ja koulutusohjelmien sisällöt. Kartoituksen pohjalta tulotisiin laatimaan ehdotukset suosituksiksi ihmisoikeuskasvatuksen huomioimisesta opettajankoulutuksessa niin, että kaikki opettajat ja opettajankouluttajat saavat perustiedot ihmisoikeuskasvatuksesta. Ohjelman mukainen selvitystyö käynnistettiin syksyllä 2013 ja sen on tarkoitus valmistua toukokuun 2014 loppuun mennessä.

Ohjelmaan sisältyy lisäksi lapsiin ja nuoriin kohdistuvaa seksuaalista häirintää ja seksuaalirikoksia ehkäiseviä toimenpiteitä, kuten lapsille ja nuorille netissä suunnattu tiedottaminen seksuaalisesta häirinnästä ja väkivallasta sekä tiedonvälityksen koordinoiminen tätä tarkoitusta varten perustettavan verkoston kautta nuorille, nuorten vanhemmille ja nuorten parissa työskenteleville. Toteutus tulotisiin tekemään yhteistyössä naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämishojelman toimeenpanon kanssa.

5.7.4 Kansainvälisyyskasvatus 2010

Kansainvälisyyskasvatusohjelma (Opetusministeriön julkaisu 2007:11) taustoittaa kansainvälisyyskasvatuksen kehityslinjoja Suomessa ja esittää kansainvälisyyskasvatuksen kansalliset tavoitteet ja niitä koskevat toimenpiteet. Ihmisoikeuskasvatus (ja tasa-arvokasvatus) määritellään osaksi kansainvälisyyskasvatusta yhtenä sen osa-alueista ja ihmisoikeudet kuuluviksi maailmankansalaisuuden eettisiin perusteisiin (oikeudenmukaisuuden ohella). Ohjelma suosittelee kansainvälisyyskasvatuksen mukaan ottamista laajoihin politiikkaohjelmiin ja keskeisiin koulutus-, tutkimus-, kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopoliittisiin sekä yhteiskuntapoliittisiin linjauksiin. Toimenpidesuositukset systemaattisen kansainvälisyyskasvatuksen toteuttamiseksi ovat huomionarvoisia myös ihmisoikeuskas-

vatuksen toteuttamista suunniteltaessa ja toimeenpantaessa. Yhteneväisyyksiä ihmisoikeuskasvatukseen voi nähdä myös siltä osin, että ihmisoikeuskasvatus ja kansainvälisyyskasvatus molemmat voidaan nähdä niin kasvatuksen sisältönä kuin sen keinona. (Ks. myös Kansainvälisyyskasvatusohjelman arvio: Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:13).

5.8 Yhteenveto

Yhteenvetona voidaan todeta, että *ihmisoikeuskasvatusta ja/tai -koulutusta kansainväliset ihmisoikeusnormit ja mekanismit sisältävänä opintokokonaisuutena* ei ole kirjattu keskeisiin koulutusta ja nuorisotyötä ohjaaviin ohjelmiin, Lapsi- ja nuorisopoliittikan kehittämissuunnitelmaan (LANUKE) ja Koulutusta ja tutkimusta koskevaan kehittämissuunnitelmaan (KESU), ei myöskään muihin edellä käsiteltyihin relevantteihin politiikkaohjelmiin tai linjauksiin.

Tarve ihmisoikeuskasvatuksen vahvistamiseen on kuitenkin identifioitu perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa yleisellä tasolla, viitaten sen tärkeyteen sekä yksilön oikeuksien toteutumisen edellytyksenä että oikeusperustaisen ajattelun vahvistamiseksi hallinnossa. LANUKEssa viitataan tarpeeseen varmistaa lasten ja nuorten kanssa työskentelevien koulutukseen tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta ja ihmisoikeuksia käsitteleviä oppisisältöjä ympäristön ja toimintakulttuurin muutosten aikaan saamiseksi. Lapsen oikeuksien viestintästrategiassa puolestaan todetaan, etteivät tähänastiset kirjaukset peruskoulun opetussuunnitelman valtakunnallisissa perusteissa ja eri oppiaineiden perusteissa ole riittävät varmistamaan ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista kouluissa. Lisäksi sisäisen turvallisuuden ohjelmaan on kirjattu ihmisoikeuskasvatusta opettajankoulutuksessa käsittelevän selvityksen toteuttaminen, jonka pohjalta tullaan tekemään suositukset koskien opettajankoulutuksessa tarvittavia perustietoja ihmisoikeuskasvatuksesta. Myös demokratiaa koskevassa periaatepäätöksessä viitataan de-

mokratia- ja ihmisoikeuskasvatukseen suomalaisen demokratian keskeisenä haasteena.

Yksittäisiä ihmisoikeusteemoja koskevan kasvatuksen ja koulutuksen osalta tasa-arvo, yhdenvertaisuus ja demokratia on huomioitu kattavimmin. Tasa-arvo-ohjelmaan ja -selontekoon sisältyy tasa-arvoisältöjen integroiminen opettajankoulutukseen, opetustoimen täydennyskoulutukseen ja oppimateriaaleihin, ja yhdenvertaisuus- ja syrjimättömyyskoulutusohjelman toteuttaminen eri oppilaitoksissa perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan kirjattuun yhdenvertaisuushankkeeseen (osa YES-5 -kampanjaa). LANUKEssa luvataan varmistaa, että lasten ja nuorten kanssa toimivien ammatillisen koulutuksen tutkintorakennetta koskevien uudistusten yhteydessä mm. demokratiakasvatus ja yhdenvertaisuus ja tasa-arvokasvatus tulevat huomioiduksi ja että jälkimmäiset huomioidaan myös lasten ja nuorten kanssa toimivien lisä- ja täydennyskoulutuksen teemoina. Lisäksi viitataan tasa-arvotyöhön perusopetuksessa ja varhaiskasvatuksessa. KESUUN tasa-arvokoulutus ei nimenomaisesti sisälly (mutta tasa-arvotietoisuuden edistäminen sisältyy Koulutuksellisen tasa-arvon toimenpideohjelmaan, joka on osa KESUa).

Ihmisoikeuskasvatuksen kanssa temaattisesti limittäiset ja osittain päällekkäiset demokratiakasvatusta ja kansainvälisyyskasvatusta koskevat ohjelmat huomioivat ihmisoikeuskasvatuksen yllättävän huonosti. Demokratiakasvatus on ollut keskeisellä sijalla tämän ja edellisen hallituksen ohjelmissa, joissa sitä kuitenkin lähestytään ensisijaisesti äänestysaktiivisuuden ja yhteiskunnallisen osallistumisen, ei niinkään osallistumisoikeuksien näkökulmasta, eikä ihmisoikeuksia ole selkeästi integroitu osaksi demokratiakasvatusta. Yksittäisiä viittauksia ihmisoikeuksiin kuitenkin löytyy. Demokratiakasvatus sisältyy demokratiaohjelman lisäksi LANUKEEN ja KESUun osana aktiivisen kansalaisuuden tavoitetta. Kansainvälisyyskasvatusohjelmassa ihmisoikeudet ja tasa-arvo määritellään osaksi kansainvälisyyskasvatusta, mutta muuten ne jäävät vähäiselle huomiolle.

Lapsen oikeuksia ja erityisesti lapsen oikeuksien sopimusta (LOS) koskevan koulutuksen ja tiedotuksen systemaattisen toimeenpanon heikkous on ollut Suomessa pitkäaikainen ongelma, jota korjaamaan laaditun lapsen oikeuksien viestintästrategian toimeenpano ei ole edennyt toivottavalla tavalla. Kuten edellä todettiin, monet viestintästrategian suosituksista ovat relevantteja myös yleisen ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Nimenomaisia viittauksia lapsen oikeuksia koskevaan koulutukseen sisältyy viestintästrategian lisäksi myös perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmaan ja LANUKEen. Niin demokratiakasvatuksen, kansainvälisyyskasvatuksen kuin lapsen oikeuksia koskevien koulutuskokonaisuuksien ja muiden relevanttien teemojen kohdalla on tärkeää pohdita, miten teemat suhtautuvat toisiinsa ja miten koulutuskokonaisuudet voidaan suunnitella ja toteuttaa toisiaan vahvistavalla tavalla. Perus- ja ihmisoikeusperustaisen lähtökohdan vahvistaminen on ensisijaisen tärkeää.

Mitä tulee *ihmisoikeusarvoihin ja -periaatteisiin*, voidaan yleisenä huomiona todeta että arvopohjan osalta ihmisoikeudet ovat mukana kaikissa tarkastelun kohteena olleissa politiikkaohjelmissa vähintäänkin implisiittisesti, usein myös eksplisiittisesti, kuten esim. hallitusohjelmassa, ja ihmisoikeusperiaatteet, kuten tasa-arvo, yhdenvertaisuus, syrjinnän ja rasismien kieltäminen, ja osallisuus ovat varsin keskeisellä sijalla koulutuspoliittisessa tavoitteenasettelussa. Oikeusperustaista lähtökohtaa ei kuitenkaan aina välttämättä tunnisteta tai huomioida. Linkki arvoista normeihin ja näiden linkittäminen ohjelmallisiin tavoitteisiin ja toimenpiteisiin saattaa siten jäädä heikoksi, huolimatta siitä, että ihmisoikeusnormit olisi kirjattu säädöspohjaan varsin näkyvästikin, kuten esim. LANUKEen kohdalla. Osittain ehkä tästä johtuen myöskään ihmisoikeuskasvatusta ei identifioida välineenä asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. KESUssa yhdeksi perusopetuksen tavoitteista kuitenkin nimenomaisesti asetetaan opetuksellisten perusoikeuksien takaaminen lapsille ja nuorille asuinpaikasta, kielestä ja taloudellisesta asemasta riippumatta.

Ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön kehittämiseen on kiinnitetty runsaasti huomiota koulutusta linjaavissa ohjelmissa, sekä tavoitteenasettelussa että toimenpiteissä. Osallistumista ja vaikuttamista tukevien mekanismien kehittäminen huomioidaan mm. osana demokratiakasvatusta ja opiskelijahuoltoa ja lasten, nuorten, perheiden ja koulujen välistä yhteistyötä, ja koulukiusaamista, syrjintää ja rasismia pyritään ehkäisemään mm. tehostamalla toimia koulukiusaamisen vähentämiseksi ja lisäämällä suvaitsevaisuus- ja tapakasvatusta koulujen toiminnassa (KESU). LANUKEssa todetaan, ettei kiusaamisessa ole kyse ainoastaan näkyviin nousseiden kiusaamistapausten käsittelystä, vaan koko organisaation tai yhteisön rakenteiden, johtamisen ja toimintatapojen kokonaisvaltaisesta muuttamisesta ja kiusaamisen ehkäisemisestä. Ihmisoikeussisältöjen lisääminen oppisisältöihin tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden ohella nähdään yhtenä keinona toimintakulttuurin muutosten aikaansaamiseksi.

Onko sitten ihmisoikeudet huomioitu kouluksessa tavalla joka pyrkii *voimaannuttamaan* yksilöitä siten, että he aktivoituvat puolustamaan omia ja toisten oikeuksia. LANUKEn ja KESUun sisältyvään aktiivisen kansalaisuuden ja maailmankansalaisuuden tavoitteeseen ymmärretään laaja-alaisesti kuuluvan nimenomaisesti myös ihmisoikeuksien ja yhdenvertaisuuden puolustaminen mm. yhteiskunnallisen aktiivisuuden ja ympäristövastuullisuuden ohella. Perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa puolestaan kehittämistarpeeksi identifioidaan viranomaisten omistajuuden vahvistaminen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamiseksi.

Lopuksi voidaan todeta, että ihmisoikeuskasvatusvelvoitteen toimeenpanemiseksi ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus tulisi kirjata selkeästi ja systemaattisesti läpivietävänä koulutuskokonaisuutena koulutuksen ja lapsi- ja nuorisotyön keskeisiin politiikkaohjelmiin, mutta myös valtavirtaistaa johdonmukaisesti muihin relevantteihin linjauksiin. Erillisen poikkihallinnollisen ihmisoikeustoimintaohjelman laatimista tai ihmisoikeuskasvatuksen lisäämistä selkeäksi

osakokonaisuudeksi esim. demokratiakasvatuksen yhteyteen tulisi harkita koordinoitun ja systemaattisen toimeenpanon varmistamiseksi. Lisäksi ylätasen ohjauksen oikeusperustaisuutta tulisi yleisesti ottaen vahvistaa. Ihmisoikeusperustaisuus tulisi huomioida myös ohjelmien seurannassa ja indikaattoreissa. Ihmisoikeuskasvatuksen toteuttaminen on ihmisoikeusvelvoite, mutta ihmisoikeusopetuksen ja kasvatuksen integroiminen koulutusjärjestelmään tulisi nähdä myös laadukkaana koulutuksen keskeisenä kriteerinä (Ks. esim. YK:n erityisraportoiija Kishore Singh; Normative Action for Quality Education, A/HRC/20/21.).

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Valtioneuvoston tulee laatia ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta koskeva toimintaohjelma

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen systemaattiseksi toteuttamiseksi koko koulutusjärjestelmässä tulee laatia kansainvälisten suositusten mukainen erillinen toimintaohjelma tai strategia, jonka seuranta ja indikaattorit ovat ihmisoikeusperustaisia.

2. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpano tulee valtavirtaistaa ylätasen poliittiseen ja hallinnolliseen ohjaukseen

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpano kansainvälisen määritelmän mukaisena kokonaisuutena tulee kirjata tavoitteeksi keskeisiin koulutusta ja nuorisotyötä ohjaaviin ohjelmiin ja valtavirtaistaa muihin relevantteihin poliittisiin ja hallinnollisiin ohjelmiin ja linjauksiin. Lisäksi tulee varmistaa, että ohjelmien seuranta ja indikaattorit ovat ihmisoikeusperustaisia.

3. Poliittisen ja hallinnollisen ohjauksen ihmisoikeusperustaisuutta tulee vahvistaa

Eritasoisen poliittisen ja hallinnollisen ohjauksen ihmisoikeusperustaisuutta tulee vahvistaa. Ihmisoikeusperustaisuus tulee

huomioida myös erilaisten ohjelmien ja linjausten seurannassa ja indikaattoreissa.

4. Ihmisoikeuskasvatuksen suhde temaattisesti läheisiin kasvatusalueisiin tulee kirkastaa

Ihmisoikeuskasvatuksen kanssa temaattisesti läheisten ja limittäisten demokratiakasvatuksen ja kansainvälisyyskasvatuksen, kuten myös lapsen oikeuksia koskevien koulutuskokonaisuuksien ja muiden relevanttien teemojen kohdalla on tärkeää pohtia, miten nämä suhtautuvat toisiinsa ja miten koulutuskokonaisuudet voidaan suunnitella ja

toteuttaa toisiaan vahvistavalla tavalla. Perus- ja ihmisoikeusperustaisen lähestymistavan vahvistaminen on tärkeää.

5. Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus tulee asettaa laadukkaan koulutuksen kriteeriksi

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteuttaminen on ihmisoikeusvelvoite, mutta ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen integroiminen koko koulutusjärjestelmään tulisi nähdä myös laadukkaan koulutuksen keskeisenä kriteerinä.

6 Varhaiskasvatus

6.1. Varhaiskasvatusta koskeva lainsäädäntö

VALTIONEUVOSTON periaatepäätös varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista (28.2.2002) määrittelee varhaiskasvatuksen seuraavasti: varhaiskasvatus on lapsen eri elämänpiireissä tapahtuvaa kasvatuksellista vuorovaikutusta, jonka tavoitteena on edistää lapsen tervettä kasvua, kehitystä ja oppimista.

Lasten ensisijainen kasvusoikeus ja -vastuu on vanhemmilla. Yhteiskunnan palveluiden tehtävänä on tukea kotikasvatusta. Päivähoito on yhteiskunnallisen varhaiskasvatuksen pääasiallinen muoto. Sen lisäksi varhaiskasvatukseen kuuluvaksi luetaan esiopetus.

Varhaiskasvatuksen valtakunnallisissa linjauksissa varhaiskasvatuksen oikeusperustaan nimetään kuuluviksi YK:n lapsen oikeuksien sopimus (LOS), perusoikeudet sekä muu kansallinen lainsäädäntö. Perusoikeuksista varhaiskasvatuksen osalta keskeisiksi nimetään yhdenvertaisuus, ihmisarvon loukkaamattomuus, yksilön vapauden ja oikeuksien turvaaminen, uskonnonvapaus sekä kielelliset ja kulttuuriset oikeudet.

Keskeisin voimassa oleva varhaiskasvatusta ohjaava ja ihmisoikeusteeman kannalta relevantti lainsäädäntö käsittää lain lasten päivähoidosta (36/1973), lain lasten kotihoidon ja yksityisen hoidon tuesta (1128/1996) sekä esiopetuksen osalta perusopetuslain (628/1998). Varhaiskasvatuksen toteuttamisessa relevantteja säännöksiä sisältyy lisäksi mm. sosiaalihuollon alan lainsäädäntöön.

Lakiin lasten päivähoidosta (36/1973) ei sisälly viittauksia ihmisoikeuksiin tai ihmisoikeuskasvatukseen. Perusopetuslaissa ihmisoikeuksia tai niiden kunnioittamista ja edistämistä ei myöskään ole kirjattu opetuksen nimenomaisiin tavoitteisiin (2§) tai sisältöihin (11§, jossa määritellään kaikille yhteiset pakolliset oppiaineet).

Tavoiteenasettelultaan perusopetuslaki on kuitenkin yhtenevä ihmisoikeustavoitteiden kanssa. Tavoitteina mainitaan mm. oppilaiden kasvu ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen, sivistyksen ja tasa-arvoisuuden edistäminen yhteiskunnassa sekä riittävä yhdenvertaisuuden turvaaminen koulutuksessa koko maan alueella.

Lisäksi ihmisoikeudet ja ihmisarvon loukkaamattomuuden edistäminen lisättiin perusopetuslain mukaisesti opetuksen yleisiin valtakunnallisiin tavoitteisiin asetuksella (422/2012) vuonna 2012. Erityisesti esiopetuksen osalta tavoitteeksi asetettiin (5§) edistää yhteistyössä kotien ja huoltajien kanssa lapsen kehitys- ja oppimisedellytyksiä sekä vahvistaa lapsen sosiaalisia taitoja ja tervettä itsetuntoa leikin ja myönteisten oppimiskokemusten avulla.

Perusopetuslain 29§:ssä säädetään lisäksi oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön. Sen mukaan opetuksen järjestäjän tulee laatia opetussuunnitelman yhteydessä suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä, toimeenpanna suunnitelma

*Varhaiskasvatusta koskeva osio koostuu kahdesta kirjoituksesta: KT Erja Rusasen artikkelista sekä PM Kristiina Vainion laatimasta lyhyestä katsauksesta varhaiskasvatusta koskevaan lainsäädäntöön ja muuhun ohjaukseen.

sekä valvoa sen noudattamista ja toteutumista.

Myös laki päivähoidosta linjaa, että päivähoidon tulee omalta osaltaan tarjota lapselle jatkuvat, turvalliset ja lämpimät ihmissuhteet, lapsen kehitystä monipuolisesti tukevaa toimintaa sekä lapsen lähtökohdat huomioon ottaen suotuisa kasvuympäristö.

Varhaiskasvatusta koskevan lainsäädännön uudistusprosessi on ollut käynnissä kymmenisen vuotta ja on nyt loppusuoralla. Uutta varhaiskasvatustalakea koskeva hallituksen esitys on tarkoitus antaa eduskunnalle keväätuntokaudella 2014. Uusi lainsäädäntö astuisi suunnitelun mukaisesti voimaan vuoden 2015 alussa.

Uudistusta valmisteleavan työryhmän tulee asettamispäätöksen mukaan ottaa valmistelutyössään huomioon mm. kansallisen ja kansainvälisen toimintaympäristön muutokset ja kehityssuunnat, ja huomioida erityisesti lasten ja lapsiperheiden mahdollisuudet saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin.

Ihmisoikeuskasvatuksen systemaattisen edistämisen näkökulmasta on kiinnostavaa, että varhaiskasvatuksen ja päivähoitopalvelujen lainsäädännön valmistelu, hallinto ja ohjaus siirrettiin sosiaali- ja terveysministeriöstä opetus- ja kulttuuriministeriöön vuoden alussa 2013.

6.2 Ihmisoikeudet varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa

Lainsäädännön lisäksi varhaiskasvatusta ohjaavat valtakunnan tasolla varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (Stakes, Oppaita 56, 2005) ja esi-opetuksen opetussuunnitelman perusteet, jotka sääntelevät varhaiskasvatuksen sisältöä, laatua ja kuntien varhaiskasvatussuunnitelmien laatimista.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa varhaiskasvatuksen arvopohja on määritelty oikeusperustaisesti. Mukana on nimenomainen viittaus lapsen oikeuksia määritteleviin sopi-

muksiin, erityisesti lapsen oikeuksien yleissopimukseen (LOS) ja sen neljään yleisperiaatteen (syrjinnän kieltö, lapsen etu, lapsen oikeus elämään ja täysipainoiseen kehittymiseen sekä lapsen mielipiteen huomioon ottaminen).

Lisäksi viitataan perusoikeussäännöksiin ja muuhun oikeussäätelyyn ja niistä nouseviin periaatteisiin. Näiksi periaatteiksi määritellään lapsen oikeus turvallisiin ihmissuhteisiin, turvattuun kasvuun, kehittymiseen ja oppimiseen, turvattuun ja terveelliseen ympäristöön, jossa voi leikkiä ja toimia monipuolisesti, tulla ymmärretyksi ja kuulluksi ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti, saada tarvitsemaansa erityistä tukea, sekä oikeus omaan kulttuuriin, äidinkielen ja uskontoon tai katsomukseen.

Varhaiskasvatuksen valtakunnallisissa linjauksissa yksi kehittämisen painopistealueista oli varhaiskasvatusta koskevan tutkimuksen ja henkilöstön koulutuksen kehittäminen ja laadun arviointimenetelmien aikaansaaminen. Henkilöstön ja henkilöstön koulutuksen osalta linjaukseen ei kuitenkaan sisälly mitään oikeusperustaisia viittauksia, eikä viittauksia ihmisoikeuskasvatukseen, sen enempää lapsia kuin vanhempia koskien.

Yhteenvedona voidaan todeta, ettei varhaiskasvatusta koskeva nykyinen lainsäädäntö sisällä nimenomaisia viittauksia ihmisoikeuskasvatukseen, lukuun ottamatta esiopetuksen yleisiin tavoitteisiin tehtyjä lisäyksiä vuodelta 2012. Lapsen oikeudet ja erityisesti lapsen oikeuksien sopimus ihmisoikeuksien erityisalueena ovat sen sijaan vahvasti läsnä erityisesti opetussuunnitelmien perusteissa ja varhaiskasvatuksen valtakunnallisissa linjauksissa.

Ihmisoikeuskasvatuksen jatkumon ja systemaattisuuden turvaamiseksi olisi tärkeää, että ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus kirjataan tavoitteeksi valmisteilla olevaan varhaiskasvatusta koskevaan uuteen lakiin.

6.3 Kasvatus- ja kehityspsykologinen näkökulma ihmisoikeuskasvatukseen varhaislapsuudessa

6.3.1 Lähtökohtia ihmisoikeuskasvatukseen varhaislapsuudessa

Alle esikouluikäisen lapsen ihmisoikeuskasvatus on kehityspsykologisesta näkökulmasta paljolti sama asia kuin lapsen kannalta relevanttien ihmisoikeuksien toteutuminen, koska pienen lapsen kehityshaasteet ja oppiminen ovat aivan poikkeukselliset muihin ikävaiheisiin nähden. Aivojen synaptiset yhteydet kehittyvät vielä pitkään syntymän jälkeen, mikä näkyy sekä fyysisenä että psyykkisenä kehityksenä. Viime aikoina on yhä selvemmin osoitettu, että perimä yksinomaan ei määrää sitä, millaiseksi aivot kehittyvät, vaan hoivan laatu muokkaa aivojen rakennetta ja toimintaa (ks. Dahlström 2008; Heim 2009). Varhaislapsuudessa pätee enemmän kuin missään muussa elämänvaiheessa se periaate, että tullakseen ihmisoikeuksia edistäväksi, lapsen tulee saada ensin itse nauttia näistä oikeuksista. Lapsen erityislaatuisuus pitää paitsi hyväksyä, niin hänen pitää saada kokemus, että tämä erityislaatuisuus tuottaa ympärillä oleville iloa. Se, mitä lapsi saa mielensä sisälle ensi vuosina, säteilee hänestä ulos myöhemmin, kun hän toimii toisten kanssa.

Mitä ovat pienen lapsen kehityksen kannalta relevantit ihmisoikeudet? Tämän kirjoituksen lähtökohtana ovat YK:n Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (IOJ) ja sitä täydentävä YK:n Lapsen oikeuksien sopimus (LOS). Nämä asiakirjat velvoittavat valtioita järjestämään

sellaiset olosuhteet, jotka turvaavat lapsen kaikinpuolisen hyvän kehityksen. Asiakirjat määrittelevät paitsi lapsen kasvatuksen ja koulutuksen tavoitteet niin myös lapsen kohtelun ja osallistumisen peruseriaatteita.

Lapsen oikeuksia koskevan sopimuksen (artiklat 6 ja 29) mukaan koulutuksessa pyritään lapsen persoonallisuuden, lahjojen sekä henkisten ja ruumiillisten valmiuksien mahdollisimman täyteen kehittämiseen. Tämä on erityisen iso tavoite, mikäli asiaa tarkastellaan kehityspsykologisista lähtökohdista, kuten tässä kirjoituksessa tehdään. Tämän lisäksi sopimustekstin syrjinnän kieltö (artikla 2) ja lapsen edun huomioonottamisen (artikla 3) periaate voidaan tulkita asettavan velvoitteita sekä varhaiskasvatuksen oppimisympäristöille että pedagogisille prosesseille. Lapsen asemaa subjektina, eikä kasvatuksen kohteena, tuodaan esille useissa kohdissa puhumalla ajatuksen- ja ilmaisunvapaudesta sekä velvoittamalla lapsen näkemysten huomioon ottamiseen (IOJ, artikla 19; LOS, artiklat 12 ja 13). Lisäksi tunnustetaan vanhempien ensisijainen kasvatustavoite (LOS, artikla 18) sekä lapsen edun huomioonoton ensisijaisuus (LOS, artikla 3). Sopimuksen termi ”koulutus” ymmärretään tässä kirjoituksessa kasvatuksena, jota pidetään kasvatustieteessä koulutukseen ja opetukseen nähden laajempana yläkäsitteenä. Kasvatus sopii käsitteenä paremmin varhais-

lapsuuden pedagogiseen ja hoiva pienimpien lasten kasvatuksen tarkasteluun.

On huomattava, että edellä mainittuihin kansainvälisiin sopimuksiin sitoutuminen ei ole pelkkä suositus, vaan LOS on oikeudellisesti sopimusvaltioita sitova, lakiin rinnasteinen asiakirja. Jo tästä lähtökohdasta ihmisoikeuksien edistäminen varhaiskasvatuksessa on pohtimisen arvoinen asia. Lisäksi LOS:iin kirjatun persoonallisuuden ja henkisen kapasiteetin kehittämisessä varhaislapsuus on kehityspsykologisesta näkökulmasta erityisasemassa muihin ikäkausiiin nähden. Kasvuolojen on todettu vaikuttavan jopa geenien aktivoitumiseen ja sammumiseen. Nämä epigeneettiset muutokset voivat olla paitsi pitkäkestoisia, ne voivat myös siirtyä sukupolvelta toiselle, ja ne voivat vaikuttaa monella tavalla sekä fyysiseen että psyykkiseen kehitykseen (Lahti 2013).

Varhaislapsuudella ja -kasvatuksella viitataan kirjoituksessa alle esikouluikäisiin ja heidän kasvatukseensa riippumatta siitä, hoideaanko lapsia kotona vai päivähoitossa, vaikkakin painotus kirjoituksessa on kodin ulkopuolisen varhaiskasvatuksen tarkastelussa. Painotuksen perusteluna voi muun muassa mainita, että kodin ulkopuolinen hoito koskee suurta osaa ikäluokasta, ja sitä koskeva lainsäätö, ohjeet ja toiminta ovat valtion ja kuntien vastuulla. Vuoden 2011 lopussa 1–2-vuotiaista runsaat 40% ja 3–5-vuotiaista runsaat 70% on päivähoitossa, valtaosa kokopäivähoitossa (Säkinen, Kuoppala 2011). Hyvän kasvun edellytyksinä tarkastellaan sekä päivähoiton rakenteellisia että pedagogisia tekijöitä uusimman tutkimustiedon varassa. Rakenteellisia tekijöitä pidetään tässä kirjoituksessa osana päivähoiton laatua. Alle kolmevuotiaiden kehitystä pidetään perustana myöhemmälle kehitykselle. Siksi tarkastelu painottuu tähän ikäryhmään.

Lapsen oikeuksia käsitellään tässä kirjoituksessa lapsen kehityksen näkökulmasta. Koska lapsen oikeuksia koskeva sopimus lähtee puhtaasti lapsen subjektiivisuuden näkökulmasta, tämän kirjoituksen tarkoituksena on kuvata lapsen subjektiivutta ikään ja kehitykseen

liitettynä. Kirjoitus keskittyy lapsen psyykkiseen ja sosiaaliseen kehitykseen niiden hitauden, monimutkaisuuden ja kumuloituvuuden asettamien haasteiden vuoksi. Hyvän psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen turvaaminen asettaa lapsen kasvuympäristöille sellaisia laadullisia vaatimuksia, joita ei mahdollisesti ole riittävästi otettu huomioon viime vuosikymmeninä. Kehityksen monimutkaisuus aiheuttaa helposti vaikeuksia ymmärtää, mitä esimerkiksi sosiaalisen kehityksen tukeminen lapsen eri ikävaiheissa vaatii ja ei vaadi vanhemmilta, kasvattajilta sekä lapsen kasvu- ja oppimisympäristöiltä. Pelkääntään sosiaalisuuden määrittely on asia, joka vaatisi monipuolisesti lasten persoonallisten ja yksilöllisten erojen ja yhteisön sosiaalisuutta koskevien arvojen nykyistä analyttisempää huomioonottoa ja jopa kyseenalaistamista (vrt. Keltikangas-Järvinen 2012).

LOS:iin sisältyvien lapsen edun ja osallisuuden periaatteiden ja lapsivaikutusten arvioimisella kehityspsykologisesta näkökulmasta pyritään vastaamaan erityisesti seuraaviin kysymyksiin: 1) Mitä lapsen psyykinen ja sosiaalinen kehitys edellyttää vanhemmilta, kasvattajilta ja yhteiskunnalta? 2) Mitkä tekijät tukevat ja heikentävät vanhempien kasvatusvastuuta? 3) Miten lasten kuuleminen ja näkemysten huomioonottaminen palvelee lapsen kehitystä? Tarkastelemalla näitä kysymyksiä kehityspsykologisesta näkökulmasta pyritään avaamaan keskustelu siitä, mitä ihmisoikeuskasvatus voisi tarkoittaa varhaiskasvatuksessa.

Monia tärkeitä varhaiskasvatusta koskevia teemoja jää tämän kirjoituksen ulkopuolelle. Esimerkiksi kotona lastaan hoitavat tekevät arvokasta yhteiskunnallista työtä etenkin kun tiedämme, ettei lapsen erottaminen emotionaalisesti tärkeistä henkilöistä liian varhain nykyisellä tavalla rersursoituun päivähoitoon tue parhaalla tavalla hänen kehitystään. Tästä huolimatta kotona lastaan hoitavien tukea ei ole millään tavalla suhteutettu muihin päivähoitomuotoihin. Lasten hoidon erilainen taloudellinen tukeminen verovaroista sen mukaan, missä lasta hoidetaan, sekä kotihoidontuen enna-

koimattomat leikkaukset tai sen ehtoja koskevat muutokset ovat mielenkiintoisia kysymyksiä syrjinnän ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Koko yhteiskunnan asenneilmapiiri on vähättelevä lasten kotihoitoa kohtaan ja kotona lastaan hoitavien työn arvoa pyritäänkin asiantuntijalainsunnoissa julkisesti toistuvasti alentamaan.

Laajemmin käsittelemättä jää myös aiheita, joissa aikuisten tarpeista lähtevä yhteiskunnallinen kehitys on ristiriidassa lapsen psykologisten ehtojen vaatiman iänmukaisen kehityksen kanssa. Myös tällaisia tilanteita ratkaistaessa tulee ensisijaisesti harkita lapsen etua. Esimerkiksi sukupuolten tasa-arvopyrkimykset yhteiskunnassa ovat tärkeä asia, mutta niiden toteuttaminen ei saisi loukata lapsen oikeutta hyvään kehitykseen. Samoin pyrkimykset taata molempien vanhempien mahdollisuudet vanhemmuuteen ja työhön sekä niiden yhteensovittamiseen saattavat käytännössä olla ristiriidassa lapsen tarpeiden pysyviin ja turvallisiin kiintymyssuhteisiin kanssa. Jos näissä tai muissa vastaavissa tilanteissa lapsen ja aikuisen tarpeiden välillä on sellaisia ristiriitoja, jota ei voida yhteen sovittaa tai poistaa, ja jotka häiritsevät tai heikentävät lapsen kehitystä, tulisi aikuisten kyetä laittamaan lasten tarpeet omiensa edelle, mikäli asiaa tarkastellaan kehityspsykologisista lähtökohdista. Lapsen edun periaatteen tulkinnasta pitäisikin mielestäni käydä perusteellinen yhteiskunnallinen keskustelu.

6.3.2 Pienen lapsen psyykinen kehitys edellyttää aivojen kehityksen turvaamista

Lapsen oikeuksien sopimus edellyttää *lapsen henkisten valmiuksien kehittämistä mahdollisimman täysimääräisesti* (artiklat 6 ja 29). Tämä vaatimus voidaan kehityspsykologisesta näkökulmasta tulkita monella tavalla. Yhteiskunnallinen tilanne ja aikakausi asettavat reunaehdot sille, miten lapsuutta tai hyvää lapsuutta määritellään. Sitä, mitä pidetään hyvänä kehityksenä tänään, ei mahdollisesti nähdä samalla tavalla sadan tai kahdensadan vuoden kuluttua. Lapsuutta koskevat määritelmät ovat erilaisia

erilaisesta viitekehyksestä tai eri aikakaudesta tarkasteltuina. Tämän kirjoituksen tarkastelunäkökulma on kehityspsykologinen. Näkökulmaa voidaan pitää suhteellisen ajattomana, koska ihminen geneettispsykologisena kokonaisuutena muuttuu hyvin hitaasti, ja esimerkiksi aivojen rakenne on pysynyt samana vuosituhsia, vaikkakin luonnollisesti tiedot näistä kehitysprosseista tulevaisuudessa täydentyvät.

Tämän kirjoituksen kirjoittaja on varsin tietoinen siitä, että lapsen oikeuksien tulkitseminen kehityspsykologisessa viitekehyksessä asettaa nyky-yhteiskunnan rakenteet suurten muospaineiden eteen (mm. työelämä, verotus, eläkejärjestelmä, päivähoito- ja neuvolapalvelut). Erityisesti alle kolmevuotiaiden kehityksen täysimittainen huomioonottaminen vaatisi niin laajoja yhteiskunnan rakenteita koskevia muutoksia, ettei niiden toteuttaminen ole todennäköisesti ainakaan nopealla aikataululla realistista. Kehityspsykologisen näkökulman nykyistä parempi huomioonottaminen lapsia ja perheitä koskevassa päätöksenteossa tukisi kuitenkin näkemykseni mukaan myös lapsen oikeuksien toteutumista varhaiskasvatuksessa.

Tässä luvussa tarkastellaan varhaiskasvatusta alle 3-vuotiaan kehityksen näkökulmasta, koska silloin tapahtuvat kaikkein perustavanlaatuisimmat kehityskulut, jotka vaikuttavat yksilön loppuelämään. Kolmen ensimmäisen ikävuo- den aikana tapahtuva mielen- sisäinen psykologinen kehitys on merkitykseltään ja peruuttamattomuudeltaan rinnastettavissa ennen syntymää tapahtuvaan kehon kehitykseen. Henkisen kehityksen turvaaminen on siis yhtä tärkeää kuin kehon kehityksen ja kasvun turvaaminen äidin kohdussa.

Kolmen ensimmäisen ikävuo- den aikana lapsi *syntyy psykologisesti* (Mahler, Pine, Bergman 2002). Psykeen kehitys on paljolti aivojen kehitystä, mikä vaatii riittävän hyvää hoivaa. Kosketuksella, katseella ja tunnekokemuksilla on aivan erityinen merkitys aivojen kehityksessä (Mäkelä 2003). Vastasyntyneen aivot ovat 25-30% aikuisen aivojen painosta, kun taas 4. ikävuo- teen mennessä ne saavuttavat 85-90%

aikuisen aivojen painosta (Paus 2011). Aivojen painon suhteellinen kehitys on siis huomattavasti nopeampaa kuin lapsen painon lisääntyminen kokonaisuudessaan. Koska kyse on sekä biologisesta kasvusta että vuorovaikutuksen kautta tapahtuvasta neurologisesta kehityksestä, on huonon, puutteellisen tai vääränlaisen hoivan aiheuttamia vaurioita hankalaa tai jopa mahdotonta myöhemmin korjata. Tämän peruuttamattomuuden vuoksi aivojen kehityksen edistämisen voi nähdä olevan keskeistä LOS:ssa mainitun henkisten valmiuksien täysimääräisen kehityksen turvaamisen kannalta. Aivojen plastisuudesta huolimatta puutteellinen hoiva voi vahingoittaa aivoja pysyvästi (ks. Mäntynen, Luoma, Puura, Tamminen 2003). Kehityksen peruuttamattomuus voidaan nähdä myös mahdollisuutena. Lapsen kehitystarpeet huomioonottavalla hoivalla voidaan edistää aivojen ja psyyken kehitystä tavalla, joka vaikuttaa yksilön loppuelämään ja koko yhteiskuntaan positiivisella tavalla.

Kolmen ensimmäisen ikävuoden haasteena on solmia riittävän hyvä *peruskiintymys* yhteen luotettavaan henkilöön (Bowlby 1991). Tämän rinnalla vauvalla voi olla useita muita kiintymyssuhteita, ja ne ovat hyväksi hänen kehitykselleen mutta ei siten, että peruskiintymys vaihdetaan muutaman kuukauden välein esimerkiksi siksi, että työelämä tarvitsee vauvan peruskiintymyksen kohdetta tai kohde työelämää tai että sukupuolten tasa-arvon vuoksi vauvan hoito jaetaan joustamattomasti tasan äidin ja isän kesken. Hoitovastuun vaihto äidiltä isälle tai päinvastoin voi toimia lapsen edun näkökulmasta osassa perheitä ja oikein toteutettuna mutta valtaosassa se voi myös häiritä tai jopa vaarantaa lapsen psyyken hyvän kehityksen. Lapsen edun punnitseminen on erityisen tärkeää silloin kun aikuisten ja lasten etu ovat ristiriidassa aikuisten omien mielihalujen, identiteettiin, ideologioiden tai aikuisille koituvien etujen vuoksi. Peruseräite on se, että yhden, muita emotionaalisesti tärkeämmän aikuisen olemassaolon periaatetta ensivuotena ei voi liikaa korostaa lapsen psyykkisen kehityksen turvaajana. Se auttaa lasta sisäis-

tämään tärkeitä henkilöitä, auttaa turvallisten kiintymysmallien rakentamista peruskiintymyksen ohella, edistää kielen, muistin ja sosiaalisten taitojen oppimista sekä tunteidensäätelytaitojen kehittymistä, vähentää aggressiivista käyttäytymistä ja ehkäisee stressiä. Peruskiintymyksen turvaaminen on siis tärkeää sekä fyysisen että psyykkisen hyvinvoinnin kannalta.

Tärkein kiintymyssuhde ei saa katketa liian varhain siinä vaiheessa, kun lapsi tarvitsee tätä kehityksensä tueksi. Suhteiden katkeamisella tarkoitetaan lapsen näkökulmasta sellaisia liian pitkiä eroja, jolloin lapsi ei aivojen muistitoiminoista vastaavien osien kehittymättömyyden vuoksi kykene pitämään tärkeintä henkilöä mielessään. Liian pitkät erot tässä vaiheessa häiritsevät lapsen psyykkistä ja neurobiologista kehitystä. Lapsi joutuu aloittamaan uuden henkilön kanssa alusta, koska hän ei kykene pitämään kiintymyskohdetta mielessään pitkän päivän aikana ja saattaa kokea eron hylkäämiseenä. Mikäli suhteet katkeavat usein, lapsi voi lopulta luovuttaa, eikä yritäkään enää kiintyä. Aivojen hippokampus, johon muistin toiminta perustuu, kehittyy voimakkaasti ensimmäisinä ikävuosina. Lapsen kokeman stressin - esimerkiksi hylkäämiskokemusten - on todettu aiheuttavan epäedullisia muutoksia aivojen tähän osaan. Hippokampuksen tilavuus jää pienemmäksi ja elastisuus vähäisemmäksi. (mm. Heim 2009; Gunnar, Herrera & Hostinar 2009; McEwan 2010.)

Tämä aivojen ja psyyken rinnakkainen kehittyminen olisi hyvä pitää mielessä, kun järjestetään lasten hoitoa ajatuksena edistää lasten oikeuksien sopimuksessa mainittua henkistä kapasiteettia mahdollisimman hyvin (artiklat 6 ja 29). Syntymän jälkeen hoitovastuun ottaneen pitäisi sitoutua hoitamaan lasta niin pitkään, että lapsi kestää ensin lyhyitä ja sitten vähän pidempiä eroja. Työelämä, vanhempainvapaat, kotihoidontuki, päivähoito ja neuvolapalvelut pitäisi järjestää siten, että lapsen peruskiintymyssuhdetta tuetaan oikealla tavalla. Vanhemmille pitäisikin antaa nykyistä objektiivisempaa tietoa kehitys- ja neuropsykologisen

tiedonmuodostuksen pohjalta mm. siitä, minkä ikäisenä lapsen voi turvallisesti erottaa pääasiallisesta kiintymiskohteesta, kuinka usein ja kuinka pitkäksi aikaa kerrallaan ja millaista korvaavan hoidon pitäisi olla. Myös lapsen syntymän jälkeen äitien ja isien tulisi halutessaan saada hoitotilanteissa tukea ja ohjausta turvallisten kiintymyssuhteiden edistämistavoista. Ohjauksen tarkoituksena olisi tukea vanhempien sellaisia kasvatuskäytäntöjä, joilla edistetään turvallisten kiintymysmallien kehittymistä ja vähennetään turvattomuutta. Sukupolvelta toiselle turvattomuuden ja turvallisuuden välittyminen hoivasuhteen kautta on empiirisesti todettu asia (mm. Hautamäki ym. 2008). Koska turvattomuuden tiedetään syntyvän sosiaalisissa kontakteissa, voidaan sitä myös vähentää kasvatuskäytäntöjä muuttamalla.

Alle kolmevuotiaan hyvän kehityksen kriteereinä voidaan pitää kehityksen monivaiheisuutta, riittävää hitautta sekä tärkeimmän henkilön määrällisesti ja laadullisesti riittävää hoivaa. Lapsi kyllä pakotettaessa saavuttaa kehitysvaiheet nopeammin tai sopeutuu tilanteisiin kuin tilanteisiin, mutta tämä tapahtuu hänen fyysisen ja psyykkisen kehityksensä kustannuksella ja näkyy myöhemmin erilaisina vaikeina ongelmina, koska ongelmilla on taipumus kumuloitua varhaislapsuuden kehityksen pohjalta. Kehitysvaiheen lopputuloksena lapsi sisäistää hänelle tärkeät henkilöt, minkä jälkeen hänen on helpompaa säädellä emotionaalisesti tärkeistä henkilöistä tapahtuvan eron aiheuttamia epämiellyttäviä tunteita eikä tämän vuoksi ole enää niin haavoittuvainen eroille vanhemmista. Lapsi on huomattavasti itsenäisempi, koska tämän säätelykyvyn vuoksi erosta aiheutuva tuska on helpompaa kestää. (Mahler ym. 2002) Hyvä lapsentahtinen hoiva luo perustan lapsen kyvyille kiintyä.

Jotta taataan edellytykset empatiakyvylle ja toisten ihmisten huomioonottamiselle ja kunnioittamiselle on tärkeää tiedostaa, että väkivallattomuuden perusta rakennetaan jo alle 3-vuotiaana. Tämä tapahtuu siten, että lapselle luodaan mahdollisuus rakastaa samaa henkilöä, jolle hän voi myös osoittaa syvimmät pettymyk-

sen tunteensa. Lapsen kehityksen kannalta on siis tärkeää se, että sama henkilö, johon lapsi muodostaa vahvimman kiintymyksen ja joka pitää lapsesta huolta ja täyttää tarpeet, asettaa myös ikäkauteen sopivat rajat. Joidenkin asiantuntijoiden mukaan tällä tavalla voidaan estää jopa täysin empatiakyvyttömän ihmisen, psykopatin syntyminen. Näiden käsitysten mukaan kukaan ei synny psykopaatiksi, vaan sellaiseksi kehitytään vääränlaisen vuorovaikutuksen seurauksena. Psykopatia on sikäli vaarallinen ilmiö, ettei sitä nykykäsityksen mukaan voida parantaa. (Brudevold 2011.)

Toista ikävuotta pidetään *myötätunnon kehittymisen kannalta* olennaisen tärkeänä. Tuolloin kehittyy hyvin voimakkaasti aivojen orbitofrontaalikorteksi, jota pidetään tunne-elämän kannalta keskeisenä. Yhden vuoden iässä hyvin kehittyneellä lapsella on vahva kuvitelma omasta mahtavuudestaan (ns. grandioosiharha tai -fantasia). Realiteetteihin nähden virheellinen käsitys omasta suuruudesta kuuluu tässä iässä hyvään kehitykseen ohimenevänä asiana. Tämä harha omasta mahtavuudesta on kehittynyt ensimmäisen ikävuoden aikana, kun lapsen tarpeisiin on vastattu asiallisesti. 12-18 kuukauden ikä puolestaan on olennaisen tärkeä tämän harhan purkautumisen kannalta. Tämä tapahtuu asettamalla lapselle sopivat rajat. Kun lapselle osoitetaan eri tavoin (kannustamalla ja kieltämällä, kasvojen ilmeillä ja eleillä), mikä on sallittua ja sopivaa ja mikä ei, lapsi kokee ei-sallitusta toiminnastaan häpeää. Tämä epämu-kava tunne puolestaan alkaa muuttaa käsitystä itsestä realistisempaan suuntaa ja säädellä suuruuskuvitelmaa. On huomattava, että kehitys on biologista, osa aivojen kehitystä ja siksi pysyvää, mutta vaatii laadullisesti oikeanlaista vuorovaikutusta aikuisen ja lapsen välillä. (Brudevold 2011, 78-85)

Tässä ikävaiheessa ei voi siis liikaa korostaa aikuisen vastuuta sopivien rajojen asettajana. Luonnollisesti aikuisen on tunnettava lapsi riittävästi hyvin, lapsen täytyy olla kiintynyt aikuiseen ja aikuisen pitää myös kestää lapsen protestointia. Lapsi hyväksyy aikuisen asettamat sopivat

rajat hyvän tunnesuhteen kautta. Monista erisistä lapsen vanhempien kuuluisi ottaa päävastuu tästä kehitysvaiheesta ja vanhemmille pitäisi myös mahdollistaa tämä yhteiskunnallisessa työnjaossa. Tässä iässä liian pitkät päivittäiset erot tärkeimmästä henkilöstä todennäköisesti häiritsevät vahvasti empatiakyvyn kehitystä etenkin, jos lapselta puuttuu korvaava kiintymyssuhde tai se vaihtuu.

Kolmen ensimmäisen ikävuoden kehitys ohjaa paljolti lapsen kykyä toimia suhteessa muihin. Tällöin aikuisen tarjoaman hoivan kautta kehittyvät mielensisäiset kiintymysmallit, jotka muodostavat itsetunnon perustan ohella myös käsityksen siitä, kuinka sosiaalisessa maailmassa ylipäätään toimitaan. Se, miten lasta on kohdeltu, kumuloituu ja kääntyy koskemaan sitä, kuinka lapsi kohtaa ja kohtelee muita lapsia ja aikuisia. Varhaislapsuus on muita elämänvaiheita perustavanlaatuisempi muun muassa sen vuoksi, että ensimmäisten viiden vuoden aikana muodostettujen kiintymysmallien on todettu olevan suhteellisen pysyviä. Tällä ei viitata näiden mallien absoluuttiseen muuttumattomuuteen vaan siihen, että varhain vinoutuneella kehityksellä on taipumus kumuloitua samaan suuntaan lapsen kasvaessa. Ei ole sen vuoksi samantekevää, millaisissa oloissa lapsi kasvaa ja kehittyi. (Bowlby 1991; Sroufe 2005.)

Uusimmat tutkimustulokset viittaavat siihen, että ensimmäiset kolme vuotta ovat sosiaalisen kehityksen kannalta vielä perustavamman laatuilla ja eri tavalla tärkeitä kuin on aiemmin ymmärretty (mm. Raikes, Thompson, Ross 2008). On havaittu, että varhaisen hoivan laatu on ratkaisevaa leikki-ikäisen sosiaalisen kehityksen kannalta, eikä tätä hoivaa voi toisten lasten seura korvata, kuten Suomessa on laajasti kodin ulkopuolisen kasvatuksen myötä virheellisellä tavalla ymmärretty. Vahva varhainen peruskiintymys ja hoivan sensitiivisyys sekä lapsen ikään ja kehitykseen nähden oikein asetetut rajat antavat kuitenkin hyvän kehityksellisen perustan ottaa toisten näkemyksiä huomioon (vrt. LOS, artikla 14) vertaisryhmissä myöhemmin.

Vasta kolme vuotta täyttäneellä lapsella on

paremmat edellytykset toimia samanikäisten kanssa neuvottelevasta näkökulmasta. 4-5-vuotiaan mieli on kehittyneempi, ja lapsi alkaa ymmärtää vähitellen, että hänellä on sisäinen maailma, ja että muilla on oma erillinen maailmansa ja että uskomukset jostakin asiasta ovat aina suhteellisia (Kosonen 2002; Rusanen 2008). Tämä antaa aivan uuden perspektiivin toimia samanikäisten kanssa. Tämänikäisten lasten sosiaalisia verkostoja pitäisi kaikin tavoin tukea järjestämällä mahdollisuuksia vertaisten seuraan ja vapaaseen leikkiin (vrt. LOS 31[1]). Aikuisten pedagogisena haasteena pitäisikin olla tuossa vaiheessa lasten keskinäisten monimutkaisten sosiaalisten suhteiden säätelyssä auttaminen ja tukeminen mm. siten, ettei sallita ketään syrjittävän esimerkiksi jättämällä leikin ulkopuolelle tai tarjoamalla toistuvasti heikoimpia leikkioleja tai tehtäviä.

6.3.3 Vanhempien ensisijainen kasvatusvastuu

Vanhemmuus on oppimisprosessi, joka vaatii yhteistä aikaa lapsen kanssa. Lapsen kasvaessa myös haasteet muuttuvat. Se, mikä on hyvää vanhemmuutta yhdessä kehitysvaiheessa, voi olla päinvastaista toisessa. Lapsen kasvu ja kehitys asettaa vanhemmat jatkuvasti uusien haasteiden eteen.

Vanhempien ensisijaisen kasvatusvastuun tunnustaminen (LOS, artikkelit 14 ja 18) on erittäin tärkeä periaate, joka pitäisi ottaa huomioon monipuolisesti yhteiskunnan rakenteissa, muun muassa työelämässä. Rakenteilla voidaan valitettavasti kuitenkin myös heikentää vanhemmuudessa onnistumista. Tällaisia heikentäviä tekijöitä ovat esimerkiksi ylipitkät hoitopäivät. Liian pitkät hoitopäivät ja erossaolot vanhemmista merkitsevät lapselle lastenkotiin rinnastettavaa kasvuympäristöä. Tällaisissa oloissa kasvavien lasten osalta pitäisi arvioida, toteutuvatko heillä riittävät mahdollisuudet vanhempiensa tuntemiseen (vrt. LOS artikkelit 7 ja 9) tai ylläpitää vanhempiin henkilökohtaisia suhteita (vrt. LOS artikkelit 9-10). Lisäksi ylipitkät hoitopäivät vaikeuttavat vanhemmuudessa kehitty-

mistä sekä saattavat häiritä kiintymyssuhteita (Cugmas 2008). Liian pitkistä hoitopäivistä, joiden taustalla ovat työelämän joustamattomat rakenteet, voi olla pitkäkestoisia epäedullisia seurauksia koko perheelle.

Päiväkotien ryhmäkoko on toinen asia, jolla voidaan tukea tai heikentää vanhemmuutta. Ylisuuret ryhmät eivät mahdollista sellaisia pedagogisia periaatteita, joissa lasta pyrittäisiin hoitamaan kotia jäljittelevällä tavalla. Jos ryhmät ovat riittävän pieniä, päivähoidon henkilökunnalla on edellytyksiä oppia tuntemaan jokainen lapsi ja kommunikoida vanhemmille päivän kulusta lapsikohtaisesti. Tällöin vanhemmat saavat asianmukaista tietoa ja kykenevät toimimaan paremmin lapsensa kanssa kotona. Sen sijaan vanhemmuudessa vastuun ottamista ei tue päivähoitoon enemmän tai vähemmän vakiintunut kulttuuri, jossa hoitopäivän sujumisesta välitetään vanhemmille liian positiivinen kuva. Vaikka lapsi olisi ikävöinyt koko päivän, vanhemmille saatetaan kuitenkin kertoa, että päivä on sujunut hyvin. Vanhemmille pitäisi antaa totuudenmukaista tietoa lapsesta, vaikka samalla tulnaisiin paljastaneeksi päivähoiton laadun puutteita.

Työelämän rakenteiden ja päivähoiton laadun lisäksi sukupuolten välisen tasa-arvoaateen taustaoletuksia ja toteutustapoja voidaan tarkastella kriittisesti lapsen ja vanhemmuuden edun loukkauksen näkökulmasta. On varottava, ettei edistyksen nimissä luoda vaihtoehdotonta vanhemmuutta, joka pakottaa suuren osan vanhemmista valitsemaan tavalla, jota he eivät haluaisi ja joka ei palvele heidän lastensa kehitystä parhaalla mahdollisella tavalla. Esimerkkinä voidaan mainita ns. 6+6+6 -malli (Salmi, Lammi-Taskula 2010), joka vaihtoehdottomuudessaan asettaisi vanhemmat eriarvoiseen asemaan. Tässä tulevaisuuden vanhempainvapaan mallissa uudenlainen, ansiosidonnaisperusteinen tuki lapsen hoitamiseksi kotona sallittaisiin 18 kuukauden ikään saakka vain niille perheille, joissa isät osallistuisivat äidin tavoin vauvan ja taaperoikäisen hoitoon viimeistään kun lapsi on 12 kuukauden ikäinen. Perheet, joissa van-

hemmuus perustuu äidin ja isän eriytyneeseen toisiaan täydentävään työnjakoon, nähdään taantumuksellisia. Valtio ohjaisi taloudellisin rakentein äidin ja isän lastenhoitoon liittyvää työnjakoa perheessä, vaikka se olisi vastoin lapsen etua. Vastaava kehitys on jo tapahtunut Ruotsissa. Christian Sörlie Ekström (2012) kritisoi kirjassaan vanhempien pakottamista taloudellisin keinoin valitsemaan yhdenlaisen vanhemmuuden mallin, jossa vanhemmat jakavat tasan lapsen hoitovastuun tämän 13 ensi kuukauden aikana. Tämä malli perustuu hänen mukaansa virheelliseen oletukseen naisen ja miehen samanlaisuudesta, jonka juuret ovat radikaalifeminismissä. Hänen mukaansa äidin ja isän samanlaisuus- ja vaihdettavuusoletus on lopulta pienen eliitin ajama ja poliittisesti hyväksytty teesi, jota valtaosa vanhemmista ei halua, ja joka ei ole hyväksi lapsille. (Sörlie Ekström 2012, 56–59, 61–65.)

Vaihtoehdottomaan vanhemmuusmalliin ajaminen edistyksen nimissä taloudellisin keinoin ei nähdäkseni palvele lapsen etua erityisesti iässä, jolloin lapsi tarvitsee kehityksensä tueksi tiettyä henkilöä enemmän kuin muita. On muistettava, että hyvin varhainen hoiva integroituu muistijärjestelmiin ei-kielellisessä muodossa. Tämän vuoksi kokemus hoivaajasta on aikuisena osa minuutta, eikä erotettavissa samalla tavalla kuin muut myöhemmin rakentuvat muistot. Suomen malli pyrkii edistämään sukupuolten tasa-arvoa, mutta lähtee mielestäni sellaisesta tasa-arvon ideasta, jolla loukataan vanhemmuuden moninaisuutta ja lopulta käsitkseni mukaan myös lapsen oikeutta hyvään kehitykseen. Ei ole myöskään todistettu, että äidin ja isän olisi toimittava samalla tavalla, jotta lapsi kehittyisi hyvin tai että äidin ja isän eriytynyt tai toisiaan täydentävä työnjako heikentäisi lasten kehitystä tai suhteita vanhempiin.

6.3.4 Varhaiset kiintymyssuhteet kehityksen perustana

Suomalaisessa yhteiskunnan tärkeänä haasteena on tietoisuuden lisääntyminen varhaisten

suhteiden suojaavasta merkityksestä lapsuuden ja koko myöhemmän elämän kannalta. Vanhempien asemaa tulisi vahvistaa ja heidän pitäisi tulla nykyistä enemmän tietoisiksi omasta merkityksestä lapsen kehityksen ja hyvinvoinnin kannalta. Mahdollisesti tällöin tulisi myös helpommin ymmärrettäväksi varhaisten suhteiden katkeamisen aiheuttaman psykologisen stressin haitallisuus kehitykselle. Tällaisen stressin on osoitettu heikentävän jopa perimän antamia edellytyksiä. Stressin aiheuttamat fyysisen ja psyykkisen kehityksen muutokset ovat pitkäkestoisia ja voivat olla jopa pysyviä (Dahlström 2008; Lahti 2012.) Kaiken kaikkiaan lapsen etu on se, että varhaisia kiintymyssuhteita suojellaan ja tuetaan, hoidetaanpa häntä missä hoitomuodossa tahansa. Erityisen tärkeää on suojella alle 3-vuotiaita.

Kaikissa hoitajanvaihtumistilanteissa, olipa kyse ensimmäisen kerran päivähoitoon jäämisestä, päivähoidon sisällä hoitajavaihdoksista tai koko hoitopaikan vaihtumisesta, on perimältään kyse tutun henkilön menetyksestä ja uuden hyväksymisestä ja siten potentiaalisesta stressistä varhaisissa vuorovaikutussuhteissa. Hoitajavaihdoksiin ei ole vuosikymmeniin kiinnitetty niin vakavasti huomiota kuin pitäisi – niistä ei pidetä edes tilastoa.

Mikäli lapsi viedään kodin ulkopuoliseen hoitoon kesken psykologisen syntymän (alle 3-vuotiaana) tai kiintymysmallien kehittymisen (alle 5-vuotiaana), pitäisi pyrkiä noudattamaan yhden hoitajan periaatetta ja välttää hoitajavaihdoksia. Kodin ulkopuolisessa hoidossa ei hoitajavaihdoksia alle 3-vuotiaana pitäisi olla laisinkaan ja yli 3-vuotiaiden hoitajavaihdoksiin pitää varata riittävät pedagogiset resurssit. Alle 1-vuotiaita ei nykytiedon mukaan pitäisi viedä kodin ulkopuoliseen kokopäivähoitoon lainkaan, koska kiintymyssuhde on voimakkaimmillaan, eikä lapsi kykene vielä pitämään mielessään poissaolevaa kiintymyksen kohdetta. Tämä tarkoittaa sitä, etteivät mitkään pedagogiset toimenpiteet auta tämän ikäistä lasta, ja päivähoito on riski lapsen kehitykselle.

Mikäli LOS:iin sisältyvässä kuulemisperiaat-

teessa (artikla 12) halutaan toteuttaa kehityopsykologista näkökulmaa, voitaisiin lasta kuulla nykyistä huomattavasti tarkemmin ikä huomioon ottaen, muun muassa lapsen hoitajan tai hoitopaikan vaihtuessa. Jo aivan pienet lapset osaavat ilmaista itseään tehokkaasti monin eri tavoin kuten itkulla, takertumalla, vetäytymällä, levottomuudella tai jopa haluttomuudella syödä tai ulostaa. Näitä ei-verbaalisia tapoja tulkitaan kuitenkin liian usein epäensitiivisesti siten, että lasten kuuluu itkeä eikä siten, että itku on tuskan ilmaus, jolla lapsi voi kertoa muun muassa, mitä hän ei halua. Tunneelämältään terve lapsi takertuu, hätäntyy ja alkaa itkeä, kun hän huomaa hänelle tärkeän ihmisen lähtevän ja häntä uhkaa jääminen vieraseen paikkaan, vieraiden ihmisten seuraan. On hyvä muistaa, että ryhmätilanteissa tuska ennen psyykkisten rajojen kehittymistä on moninkertainen, koska toisten lasten itku koetaan omana pahana olona. Siksi pikkulasten ryhmässä itku helposti ”tarttuu” ts. kun yksi alkaa itkeä, muut tekevät samoin. Tämän itkun syynä on siis psyykkisten rajojen puuttuminen. Itku ei ole empatiaa muita kohtaan, vaan todellista omaa pahaa oloa.

Päiväkotien laatu lasten tunnesäätelyn osalta vaihtelee, sillä on havaittu, että itkun suhteen päiväkodeissa on suuria eroja. On itkemisen esiintymisen suhteen päiväkoteja, joissa usea lapsi itkee päivittäin jopa 60 minuuttia tai yksittäinen lapsi lähes koko ajan, ja päiväkoteja, joissa kukaan ei itke (Lipponen, Adje, Lastikka, Luotola, Ojala, Hytönen & Keltikangas 2010). Koska kiintymyssuhteet suojaavat monella tavalla lapsen kehitystä, tulisi näiden edistämiseen päivähoidon rakenteissa, pedagogiikassa ja työjärjestelyissä kiinnittää huomiota nykyistä enemmän.

Lapsentahtisuus on tärkeää. Lasta ei pidä pakottaa jäämään tuntemattomaan paikkaan ennen kuin lapsi on muodostanut riittävän hyvän kiintymyssuhteen uuteen henkilöön. Tuntematon herättää pikkulapsessa samaan aikaan kiinnostuksen ja pelon. On muistettava, että pelko kuuluu lapsen kehitykseen. Vaikka

pelkoa voidaan pitää luonnollisena reaktiona, aikuisen kyky vastata pelkoon ja rauhoittaa lapsi ennustaa hyvää kehitystä. Pääperiaate on, että pelko voitetaan tutustuttamalla lapsi uuteen henkilöön tai tilanteeseen lapselle tutun ihmisen seurassa lapselle tutussa ympäristössä olipa kyse hoitajavaihdoksista päivähoidon sisällä, päivähoidon tms. aloituksesta tai päivähoitopaikan vaihdoksesta. Lapsentahtisuuden huomiointi pelon voittamiseksi hoitajavaihdosten yhteydessä vaatii riittävästi resursseja, aikaa ja viitseliäisyyttä kaikilta osapuolilta. Esimerkiksi ennen hoidon alkamista hoitajan pitäisi vierailla ensin lapsen kodissa, tutustua lapsen vanhempiin ja lapselle tärkeisiin tapoihin, leluihin sekä vanhempien tapaan hoitaa lasta (Kanninen ym. 2009). Vasta tämän jälkeen tutustumisen voi jatkaa uudessa hoitopaikassa. Päivähoitokasvatuksen suunnittelu kodin ja vanhempien toimintatapojen tuntemiseen perustuen tunnustaa konkreettisesti LOS:iin kirjatun vanhempien ensisijaisen kasvatusvastuun periaatteen (vrt. artikkelit 14 ja 18).

6.3.5 Turvalliset kiintymismallit: avain sosiaalisuuteen, osallisuuteen ja yhteiskuntaan kuulumiseen

Kiintymismallit säätelevät sitä, miten lapsi suhtautuu sellaisiin uusiin tilanteisiin, jotka ahdistavat tai pelottavat. *Turvallisesti kiintyneillä* on yksi etu puolellaan turvattomiin nähden. Heillä on hyvien kokemustensa vuoksi muodostunut sellainen vakiintunut käsitys, että ahdistavissa tai pelottavissa (usein uusissa) tilanteissa aina voi kääntyä jonkun puoleen ja että apua ja tukea on saatavissa (mm. Moss ym. 2006; Bureau 2006). Turvattomasti kiintyneellä tätä käsitystä ei ole, vaan hänen oletuksensa vaihtelevat sen mukaan, millä tavalla hän on turvaton. *Välittelevästi turvaton* ennakoii jäävänsä yksin, koska hänet on jätetty yksin (mm. Moss ym. 2006; Cyr ym. 2008; Gosselin 1999). *Ristiriitaisesti turvaton* ennakoii saavansa apua konfliktien avulla, koska hän on saanut apua vain intensiivisten vaatimusten kautta (Walsh 2004; Dickerson 2003). *Jäsen-*

tymättömästi turvaton on varuillaan ja pitää aikuista arvaamattomana ja uhkaavana tämän runsaiden rangaistusten vuoksi (Forbes 2007). *Kontrolloivasti turvaton* on rankaiseva ja vihamielinen, koska lapsi on kokenut huolenpidon puutteita, minkä vuoksi aikuisen ja lapsen roolit ovat kääntyneet päinvastaisiksi (Cyr ym. 2008).

Turvattomuuden on osoitettu heikentävän monella tavalla lapsen kykyä toimia sosiaalisissa suhteissaan (Sroufe ym. 2005, Wayment 2006; Bernier ym. 1998). Kiintymismalli näyttää muun muassa säätelevän myöhemmin nuoruudessa herkkyyttä päätyä kiusaajaksi tai joutumista kiusatuksi (Dykas ym. 2008; Boykin ym. 2006; Booth-Laforce ym. 2005). Turvalliset kiintymismallit näyttäisivät suojaavan sekä aggressiiviselta käyttäytymiseltä että uhriksi joutumiselta. Turvallisesti kiintynyt on kokemuksensa kautta oppinut tuntemaan oman arvonsa, eikä suostu aggression kohteeksi, eikä myöskään käyttäydy vihamielisesti muita kohtaan. Kyky arvostaa itseään antaa turvallisesti kiintyneille selvästi paremmat edellytykset toimia yhteiskunnan jäsenenä kuin turvattomasti kiintyneille. Koska kiintymismalli opitaan, turvallisen kiintymyksen pitäisi olla kasvatuksen keskeisenä tavoitteena.

Kiintymyssuhdeteoriaa tulkiten päivähoitokasvatuksen tehtävänä olisi tukea vanhemman ja lapsen välistä kiintymystä muun muassa vahvistamalla turvallista kiintymystä sekä myös kompensoimalla kiintymyssuhteeseen liittyviä puutteita. Tämä olisi mahdollista toteuttaa pedagogisten valintojen avulla osana päivähoitokasvatusta ja ohjaamalla vanhempia. Tällainen lapsen tukeminen olisi tarpeen sillä näyttää siltä, että päivähoito ei kykene nykypedagogisilla toimenpiteillä edistämään turvallisia sisäisiä malleja ainakaan kompensoivasta näkökulmasta (Cugmas 2007).

6.3.6 Hoitotuntien määrä ja ryhmän koko käyttäytymisen ongelmien ehkäisijänä

Nykytietämyksen mukaan hoitotuntimäärien kertyminen kumulatiivisesti on riski sosiaalisemotionaalisen kehityksen kannalta. Liisa Kelti-

kangas-Järvinen on teoksessa Pienen lapsen sosiaalisuus (WSOY 1012) esitellyt yhdysvaltalaisen laajan varhaislapsuutta koskevan tutkimushankkeen NICHD:n päätulokset, jotka osoittavat, että mitä enemmän tunteja lapselle kertyy neljanteen ikävuoteen mennessä päiväkodissa, sitä epäsosialisempi lapsi on leikki-ikässä. Jopa huomattavalla osalla (25 %) kokopäivähoitoon osallistuneilla lapsilla on havaittu riskirajat ylittävää epäsosiaalista käyttäytymistä, mikä näkyy vielä nuoruusiässä (Böhm 2012). Edes hoidon laadulla ei kyetä kompensoimaan tuntimäärien vaikutusta. Käytöshäiriöitä on havaittu myös suomalaisessa päivähoitossa niin aiemmin (ks. mm. Rusanen 1995) kuin nykyään (Oulasmaa, Riihonen 2013). On myös huomattava, että suomalaislasten kodin ulkopuolisen hoidon tuntimäärät ovat todennäköisesti suurempia kuin amerikkalaistutkimuksissa, joissa suurena viikkotuntimääränä pidetään jo 32 tuntia.

Suuret tuntimäärät lisäävät myös lapsen stressiä, joka on todettu kortisolitasojen eli stressihormonin epänormaalina vaihteluna. Jo yli kuuden tunnin hoitopäivä lisää stressiä ja ylipitkät, yli kymmenen tunnin hoitopäivät saavat aikaan pitkäkestoista stressiä, ellei lapsi saa välissä vapaapäiviä hoidosta (Watamura 2003). Seurauksena voi olla hormonaalisen stressinsäätelyjärjestelmän häiriintyminen. Vaikutusten on todettu nisäkäskokeissa ulottuvan aivojen fysiologiseen kehitykseen ja olevan pysyviä. (Dahlström 2008.) Stressillä karaiseminen saa aikaan siis päinvastaisen ilmiön kuin halutaan. Lapsesta tulee stressiylherkkä. Pitkäkestoisella stressillä on monenlaisia haitallisia fyysisiä ja psyykkisiä seurauksia.

Käytösongelmien on havaittu myös lisääntyvän ryhmän koon kasvaessa. Tämän vuoksi voidaan ymmärtää, että niitä on enemmän päiväkotihoidossa kuin kotona tai pienemmässä 2-3 lapsen ryhmässä. Edellä mainittu NICHD:n tutkimuksen tulokset osoittavat edelleen, että jos ryhmä on pieni ja hoitajat pysyviä, eivät pitkätkään hoitoajat lisää epäsosiaalista käyttäytymistä (ks. Keltikangas-Järvinen 2012). Empiirisissä tutkimuksissa on todettu,

että ryhmän pieni koko ja hoitajan pysyvyys ovat ainoat tekijät, joilla voidaan vähentää tuntimäärien kumuloitumisen aiheuttamia kehityksellisiä riskejä. Suositeltavaa on, että alle 3-vuotiaita hoitaisi yksi pysyvä hoitaja 2-4 lapsen ryhmässä, jossa lapset eivät vaihdu. Näillä ehdoilla voidaan kompensoida pitkän päivän lapselle aiheuttamia riskejä. Pienen ryhmän ja pysyvän hoitajan periaatetta erityisesti silloin, kun hoitopäivät ylittävät kuusi tuntia, voidaan nykytiedon perusteella pitää henkisen kehityksen näkökulmasta turvallisina olosuhteina (vrt. LOS artikkelit 6 ja 29). On kuitenkin huomattava, että vaikka päivähoiton edellä mainitut rakenteet riittäisivät tukemaan lapsen kehitystä, niin myös liian pitkiä hoitopäiviä pitäisi välttää, jotta vanhemmuudelle olisi riittävästi aikaa ja se voisi toteutua tarkoituksenmukaisella tavalla.

Hoitotuntien kumuloitumisen taustalta saattaa löytyä taloudellisten syiden ohella myös vanhemmuuden ominaislaatuun liittyviä tekijöitä. Aiemmin mainittu NICHD:n mukaan mitä epäsensitiivisempi on äiti, sitä pitempiä ovat lapsen hoitopäivät. Myös kyvyttömyys kommunikoida ja ratkaista perheen sisäisiä ongelmia näyttää ohjaavan perheitä herkemmin valitsemaan kodin ulkopuolisen hoidon kun lapsi on alle 1-vuotias riippumatta vanhempien ansiotuloista (Côté; Borge; Geoffroy; Rutter & Tremblay 2008). Hoitotuntien kumuloitumisen yhtenä syynä saattaa olla vanhempien epäsensitiivisyydestä ja kommunikoinnin heikkoudesta johtuvaa kyvyttömyyttä nähdä tai ottaa huomioon isojen ryhmien, vaihtuvien hoitajien ja pitkien päivien lapsille aiheuttamia vahinkoja. Nämä tulokset eivät kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikki pitkän hoitopäivän omaavien lasten vanhemmat olisivat epäsensitiivisiä tai kaikilla alle 1-vuotiaana hoidon aloittaneiden lasten vanhemmilla olisi perheensisäisiä kommunikointiongelmia. Tämän hoitotuntien kumuloitumisen ja vanhempien empatia- ja kommunikointikyvyn puutteiden välinen yhteys on kuitenkin hyvä pitää mielessä silloin kun päivähoiton laatua arvioidaan vanhempien tyytyväisyyteen perustuen sekä myös silloin

kun yhteiskunnan rakenteellisten tekijöiden avulla rajoitetaan vanhempien mahdollisuuksia hoitaa omia lapsiaan silloin kun nämä ovat pieniä. Joidenkin vanhempien havainto- ja myötäelämiskyvyn puutteet eivät siis saa määrätä kodin ulkopuolisen hoidon laatua eivätkä myöskään varhaiskasvatuksen rakenteita kokonaisuudessaan tavalla, jolla loukataan kaikkien lasten oikeutta hyvään kehitykseen ja vanhempien oikeutta vanhemmuuteen.

Koska alle 3-vuotiaan kehityshaasteena on minuuden syntyminen, ei ryhmäopetus ylipäättään ole paras oppimisympäristö näin pienelle lapselle. Jos ryhmän koko on liian suuri iässä, jossa lapsi vasta harjoittelee hoitavien henkilöiden kuvien sisäistämistä ja toimimista ensimmäisissä vertaissuhteissa, tätä kehityskulkua todennäköisesti vaikeutetaan. Hoitoryhmän pienen koon suuri merkitys keskeisenä kehitykseen vaikuttavana tekijänä on ymmärrettävissä myös resurssien ja lapsen vaatiman hoivan näkökulmasta. Pieni lapsi tarvitsee paljon syliä ja fyysisiä läheisyyttä sekä auttamista, mikä voi vaihdella päivän aikana ja päivästä toiseen paljonkin. Isossa ryhmässä hoitajat joutuvat itsenäistämään lapset liian varhain resurssien niukkuuden vuoksi. Lapset oppivat näennäisen itsenäisiksi, mutta pitkän aikavälin itsenäistymiskehitys voi vaarantua. Erityisesti uusissa tilanteissa kaikki lapset tarvitsevat ylimääräistä tukea hoitajiltaan. Koska tämä ei ole ennakoitavissa ja jokainen lapsi on erilainen, ei ryhmä voi tämänkään vuoksi olla suuri.

Edellä mainitun valossa pitäisi olla selvää, että enää ei voida jatkaa vuosikymmeniä jatkuneella linjalla, jossa työelämän vaatimukset tai sukupuolten tasa-arvon kehittämissyrkimykset polkevat pienen lapsen oikeutta hyvään kehitykseen. Lapsen etu (vrt. LOS, artikla 3) tulee harkita ensisijaisesti niin työelämän rakenteita kuin päivähoitoa kehitettäessä. Empiiristen tutkimusten näkökulmasta laadukkaassa, lapsen kehitystä tukevassa päivähoitossa lapsia hoidetaan pienissä, pysyvissä ryhmissä, joissa lapset ja hoitajat eivät vaihdu ja kumuloituvien hoitotuntien määrä on vähäinen (ks. Keltikan-

gas-Järvinen 2012). Vasta tällaisissa puitteissa pedagogiikalla on todellisia mahdollisuuksia. Päivähoitoa koskeva lainsäädäntö antaa toki mahdollisuuksia perustaa pieniä neljän lapsen ryhmiä. Infrastrukturi ohjaa kuitenkin käytännössä muodostamaan liian suuria, vähintään 12 lapsen, mutta usein tätä huomattavasti suurempia, ryhmiä. Riskit näkyvät erilaisena häiriökäyttäytymisenä. Päivähoidon henkilökunta toteaa tämän työssään päivittäin (Oulasmaa, Riihonen 2013), mutta jostain syystä alan ammattilaisten näkemyksiä ei oteta vakavasti.

6.3.7 Ihmisoikeusperustaisuus varhaiskasvatuksessa

Varhaiskasvatusta koskevassa ihmisoikeuskasvatuksessa on kyse kolmen tason periaatteiden samanaikaisesta toteuttamisesta. Ensinnäkin, hoivan ja opetuksen rakenteiden pitää tukea ihmisoikeusperustaista lapsen kehitystä, Toiseksi, varhaiskasvattajien pitää osata omissa työssään implementoida lapsen ihmisoikeuksia. Kolmanneksi, varhaiskasvattajien tulee edistää ja välittää tietoa lapsen oikeuksista.

Hoivarakenteet mahdollistajina tai estäjinä

Päivähoidon kehittämiseksi on erityisen tärkeää, mutta myös vaikeaa, yhteen sovittaa rakenteelliset ja pedagogiset tekijät. Kun päivähoiton rakenteelliset tekijät ovat kunnossa, on pedagogiikalla mahdollisuuksia. Pedagogiset toimenpiteet eivät kuitenkaan riitä, mikäli rakenteelliset edellytykset ovat heikot. Tämä todettiin eräässä suomalaisessa päiväkodissa järjestetyssä omahoitajuuskokeilussa, jossa WHO:n suositusten ylittävä melu heikensi lasten oppimisen edellytyksiä eli sitoutumista toimintaan (Lipponen ym. 2008.) Edes yhden kiinteän hoitajan periaate ei siis tukenut riittävästi lapsen kehitystä, mikäli koko infrastruktuuri oli vääränlainen. Tulos ei tarkoita kuitenkaan sitä, ettei yhden hoitajan periaate olisi tärkeää lapsen kehitykselle vaan sitä, että melu tunkeutuu saasteen tavoin kaikkialle, eivätkä

mitkään hyväksi todetut pedagogiset periaatteet kykene suojaamaan tältä. Infrastruktuuri on väärenlainen, jos lapsia on liikaa. Optimi olisi, jos alle 3-vuotiaat voisivat olla neljän lapsen pienryhmissä, mutta ellei tämä ole mahdollista, ryhmäkoko ei saisi ylittää kahdeksaa lasta. Myös liian pitkät hoitopäivät, hoitotuntien suuri kumuloituminen tai hoitajien tai ryhmän lapsien vaihtuminen ovat riski kehitykselle. Jo yli 6 tunnin hoitopäivät näkyvät lasten kortisolitasojen epänormaalina vaihteluna, eikä edes päivähoidon paras laatu kykene suojaamaan tältä (Watamura, Kryzer, Robetson 2009) ja tilanne voi jatkua hoidon aloituksesta jopa lähes puoli vuotta (Ahnert 2004). Toistaiseksi puuttuu vielä tarkempaa tietoa siitä, millaisia välittömiä ja pitkäaikaisvaikutuksia kortisolitasojen epätyypillisellä vaihteluilla on lapsen terveyteen. Pitkiltä hoitopäiviltä näytävät suojaavan vain pysyvät hoitajat ja pieni, riittävän kiinteä ryhmä. Pitkät hoitopäivät estävät vanhempia tutustumasta riittävästi lapseen. Vanhemmat voivat estyä havaitsemasta lapsen muuttumista ja nopeaa taitojen lisääntymistä, mikä puolestaan voi estää vanhempia toimimasta kasvattajina oikealla tavalla lapsen kehityksen asettamista vaatimuksista käsin.

Eräessä kirjoittajan johtamassa kokeiluprosjektissa osoitettiin, että vallitsevassakin infrastruktuurissa voidaan tietyin ehdoin pelkällä pedagogiikan laadulla lisätä lasten hyvinvointia (ks. Rusanen 1995). Tässä projektissa keskityttiin antamaan yksilöllistä huomiointia kaikkien ongelmallisimmiksi koetuille lapsille, jonka seurauksena havaittiin kaikkien lasten käyttäytymisessä ja mielialassa myönteisiä muutoksia. Kun ongelmalliseksi koetuille annettiin heidän kaipaamaansa yksilöllistä huomiointia eri tavoin pitkin päivää, rauhoittuivat ryhmän muutkin lapset. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta on kuitenkin muistettava, ettei pedagogiikan suhteuttaminen lasten yksilöllisesti vaihteleviin tarpeisiin saa kuitenkaan loukata ryhmän muiden lasten oikeutta riittävään aikuisen toimesta tapahtuvaan huolenpitoon, hellyyteen ja huomioon. (vrt. LOS, art. 2).

Varhaiskasvattajien taidot soveltaa ihmisoikeuksia

Pelkkä infrastruktuuri ei kuitenkaan riitä vaan tiedetään myös, että *responsiivisuus eli lapsen aloitteisiin vastaaminen* (Feng ym. 2007), *sensitiivisyys ja joustavuus* (Raikes & Thompson 2008), *käytettävissä tai saatavilla oleminen ja helposti lähestyttävyyys* (mm. Bowlby 1991) on se pedagoginen perusta, jonka on todettu tukevan lapsen psyykkistä kehitystä. Sensitiivisyydellä tarkoitetaan muun muassa aikuisen kykyä tulkita lasta oikein sekä vastata lapsen tarpeisiin asianmukaisesti lapsen ikä huomioonottaen. Sopimukseen kirjattu periaate ottaa huomioon lapsen mielipiteet (artikla 12) saa siis vahvan tuen kehityspsykologisesta tiedonmuodostuksesta, jonka mukaan sensitiivisyyden edellä mainitulla tavalla määriteltynä katsotaan olevan hyvin tärkeä asia lapsen kehityksen kannalta.

Sensitiivisyyden ja responsiivisuuden on havaittu olevan yhteydessä tunteiden säätelykyvyn kehittymiseen erityisesti aggressiivisuutta vähentävästi. Jos hoitaja on epäsensitiivinen ja toiminta hyvin ylhäältä alaspäin tapahtuvaa (toiminnasta toiseen siirrytään aikuistahtisesti), näyttäisivät erityisesti ei-aggressiiviset pojat kärsivän eniten. Riskinä on stressin lisääntyminen. (Gunnar ym. 2010.) Toisaalta nämä pojat myös hyötyvät kaikkein eniten hoitajan sensitiivisyydestä ja toiminnan joustavuudesta, kun ryhmä on pieni ja lapset yli 3-vuotiaita. Sensitiivinen hoitaja ei ole myöskään tunkeileva tai joustamaton esimerkiksi laatimalla päivittäisen ohjelman sellaiseksi, ettei lasten omaehtoiselle toiminnalle jää riittävästi tilaa. Tämä puolestaan vaatii hoitajilta ja vanhemmilta jatkuvaa lasten seuranta, arviointia ja keskustelua, jotta käsitkset lapsen kehityksestä olisivat ajan tasalla (vrt. LOS, artiklat 3, 12, 18).

Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa järjestämään lapsille mahdollisuuden vapaa-aikaan ja leikkiin (artikla 19). Päivän ohjelma ja aika-aulut vaikuttavat siihen, missä määrin ja millä tavalla tähän on mahdollisuuksia. Päivittäisten ohjelmien suunnittelussa lasten näkemyksiä

voitaisiin nähtäväsi ottaa huomioon nykyistä selvästi enemmän (Lahikainen, Rusanen 1991; Rusanen 2008) ja antaa lapsille ja vanhemmille (vrt. LOS, artikkelit 12, 14 ja 18) mahdollisuus osallistua päivittäisten rakenteiden luomiseen. Vielä esikouluikäisissäkin lapset kaipaavat runsaasti vapaata leikkiä ja ryhmätoimintaan joustavuutta (Rusanen 2008). Lasten keskinäinen leikki antaa aikuisille mahdollisuuden säädellä lasten keskinäisiä suhteita ja kehittää lasten sosiaalisia taitoja.

Tukea edellä mainittuun käsitykseeni vanhempien ja lasten nykyisistä vähäisistä osallistumismahdollisuuksista päivähoiton suunnitteluun ja sen kehittämiseen antaa tuore Opetus- ja kulttuuriministeriön tekemä selvitys, johon vastasi 11 266 vanhempaa (85% äitejä). Alustavien tulosten mukaan vain neljäsosa (26%) vanhemmista katsoi saavansa riittävästi tietoa lapsensa varhaiskasvatussyksikön toiminnasta (ts. päivähoitopaikasta) ja runsas kolmasosa (36%) vastaajista katsoi saavansa riittävästi tietoa lapsensa päivästä. Kolmasosa (33%) vanhemmista kokee olevansa tervetullut seuraamaan lapsensa päivää ja sama määrä kokee voitavansa osallistua lapsensa päivän suunnitteluun, toteuttamiseen ja kehittämiseen. Vain viidesosa (20 %) vanhemmista katsoi lapsen kuulemisen ja osallistumisen tapahtuvan erittäin hyvin. (Vai-kuta varhaiskasvatukseen 2014.)

Helposti lähestyttävyyttä tarkoittaa sellaista ilmapiiriä, jossa lapsi kykenee kääntymään hoitajan puoleen missä asiassa tahansa, milloin tahansa. Lapsen oikeuksien sopimuksen veloitteet lapsen kuulemisesta ja näkemyksen huomioonottamisesta (artikkelit 12-13) saavat siis vahvan tuen kehityspsykologisista teorioista ja tutkimuksista. Mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä tärkeämpää on vastata lapsen henkilökohtaisiin toiveisiin. Ryhmän kautta osallistumiseen lapsi on valmis vasta leikki-ikässä ja sitenkin ryhmän on oltava pieni ja vakiintunut. On huomattava, että suurimmat stressilukemat on havaittu juuri 2-4-vuotiailla, mikäli he joutuvat taitoihinsa nähden sopimattomaan ryhmään.

Mitä pienempi lapsi on, sitä voimakkaam-

min kasvatuksessa on kyse siitä, kuinka lapsi kohdataan, miten hänen odotuksensa ja toiveensa tulkitaan ja miten niihin vastataan. Tämä aikuisen tapa vastata lapselle sanoin, elein, äänenpainoin ja teoin on aivan keskeistä pikkulapsipedagogiikassa. Vaikka aikuinen ei tiedostaisi toimintatapojaan, vaikuttaa hän tästäkin huolimatta lapseen. Samoin myös reagoimattomuus, passiivisuus ja epäsensitiivisyys sekä kaikki ne olosuhteet, joissa lapsi kasvaa, ovat kasvatuksen näkökulmasta vaikuttamista.

Jos lapsi kohtaa runsaasti epäsensitiivisyyttä aikuisen taholta joko epäedullisten rakenteiden tai pedagogisten periaatteiden tai näiden molempien vuoksi, lapsi luovuttaa eikä enää yritäkään kiintyä. Turvallinen kiintymyssuhde suojaa lasta muun muassa stressiltä. Stressi puolestaan pitkään jatkuessaan vaarantaa aivojen kehityksen. Tiedetään, että erityisen herkkää aikaa ovat ensivuodet. (Gunnar ym. 2009.) Kiintymyssuhteissa luovuttaminen pitäisi ymmärtää signaaliksi, joka uhkaa lapsen oppimista ja kehitystä. Päiväkodissa kiintymyssuhteet aikuisten ja lasten välillä ovat toteutuneet perinteisesti nähtävästi heikommin kuin kodeissa ja perhepäivähoidossa (Lahikainen & Sundqvist 1979), eikä nykypedagogisilla käytännöillä kyetä riittävästi kompensoimaan kotien puutteita (Cugmas 2008). Lapsi tarvitsee myös turvallisia kiintymyssuhteita koko valvellaoloajan - osa-aikainen kiintymys ei ole riittävä. Jo 30 vuotta sitten suomalaistutkimuksella todistettiin, että päiväaikainen turvattomuus näkyy lapsen tasapainottomuutena. (Lahikainen & Asikainen 1981.)

Leikki-ikäiselle samanikäisten ryhmä voi toimia voimavarana, mikäli kasvattajat ja ryhmän jäsenet eivät vaihdu eikä ryhmä kasva liian suureksi. Ryhmässä toimittaessa aikuisen tehtävänä on huolehtia lasten yksilöllisestä ja tasapuolisesta kohtelusta sekä rohkaista lapsia osallistumaan leikki-, keskustelu- ja toimintatilanteissa sekä suhtautumalla ja ohjaamalla lapsia suhtautumaan arvostavasti erilaisiin näkemyksiin (vrt. LOS, artikkelit 12 ja 13; IOJ, artikla 19). Lasten ystävällinen, oikeudenmukainen ja

tasapuolinen ohjaaminen vahvistaa varhaisten kiintymyssuhteiden perusteella muodostunutta käsitystä omista ja toisten oikeuksista ja velvollisuuksista. Ihmisoikeuksien periaatteista voidaan siis viestittää leikki-ikäisille lapsille tavoilla, joissa otetaan huomioon heidän ikänsä ja kehitystasonsa.

Tiedon välittäminen lapsen oikeuksista

Varhaiskasvattajien velvollisuus on edistää tiedon leviämistä lapsen oikeuksista. Ensinnäkin, työyhteisössä pitää aktiivisesti edistää ihmisoikeusperustaisen kasvatuksen toteutumista. Mikäli työyhteisössä joku tai jotkut eivät näe lapsen näkökulmaa, eikä sensitiivinen pedagogiikka toteudu tai pedagogiset toimenpiteet ovat lapsen oikeuksien sopimuksen vastaisia, pitää tähän puuttua, estää ne ja antaa työntekijälle mahdollisuus korjata toimintaansa.

Sekä kotien että päivähoiton varhaiskasvatus voi sisältää edelleen myös lapsen oikeuksien sopimuksen vastaisia pedagogisia käytäntöjä. Artiklassa 19 kielletään paitsi fyysinen ja psyykinen väkivalta myös laiminlyönnit, välinpitämättömyys ja huono kohtelu. Sekä kotien että päivähoiton varhaiskasvatuksessa pitäisi tarkkaan arvioida olemassa olevien kasvatuskäytäntöjen todelliset lähtökohdat ja tavoitteet erityisesti silloin kun toimitaan piittaamattomasti lasten näkemysistä tai rajojen nimissä luodaan joustamattomia toimintatapoja. Tällaisia pikkulasten kasvatuksessa takavuosina ja mahdollisesti edelleen esiintyviä käytäntöjä ovat esimerkiksi ruokailussa joustamattomat maistamisrituaalit, vaikka lapsi on osoittanut lukuisia kertoja inhoavansa tiettyjä makuja, tai nukuttamisrituaalit, vaikka lapsi valvoo ja on selvästi osoittanut pitkästyvänsä lepohetkillä tai kaipaavansa tiettyä henkilöä, tai rangaistukset kuten istuttaminen, toisista eristäminen tai puhuttelut ryhmän edessä (Lahikainen & Rusanen 1991; Rusanen 2008). Myös liian varhaisen itsenäistämiskasvatuksen syynä voivat tosiasiaissa olla liian vähäiset resurssit, vaikka ne puetaan lapsen kehitystä edistävään peda-

gogiseen muotoon. Kun lasta ei oteta syliin, ettei lapsi totu sylissä oloon (karaisukasvatus) tai auteta, koska lapsi osaa jo itse (itsenäistämiskasvatus), saadaan aikaan juuri päinvastainen vaikutus kuin oli tarkoitus. Lapsesta tulee riippuva, ja hänen voi olla vaikeaa itsenäistyä, tai aiheutetaan riski muiden psyykkisten ongelmien kehittymiselle.

Varhaiskasvattajien peruskoulutukseen pitäisi sisällyttää tietoa ja harjoittelua niistä pedagogisista käytännöistä, joilla edistetään lapsen sopimukseen kirjattujen periaatteiden toteuttamista käytännössä. Tieto yksin ei siis riitä, vaan lisäksi tarvitaan käytännön harjoittelua, jotta varhaiskasvattajat kykenevät työssään erottamaan lapsen näkökulman hyvin monenlaisissa tilanteissa. Tätä tietämystä ja osaamista pitäisi syventää täydennyskoulutuksessa.

Varhaiskasvattajien tehtävänä on jakaa tietoa vanhemmille lapsen oikeuksista. Kodeissa on edelleen piittaamattomuutta lapsen oikeuksista. Liian moni esimerkiksi hyväksyy lapsen kovakouraisen kurituksen. Vanhemmilla on oikeus saada tietoa oman päätöksenteon ja vahingollisen kasvatuksen aiheuttamista riskeistä. Tämän vuoksi mm. fyysisen kurituksen, vanhemmista liian pitkien ja toistuvien erojen sekä epäsensitiivisen kasvatustyylin vahingollisuudesta pitää vanhemmille kertoa. Myös päivähoiton riskeistä (melu, suuri ryhmä, vaihtuvat hoitajat ja muut lapset, ikään liittyvät kehityshaasteet, hoitotuntien kumuloituminen) kertominen kuuluu tähän tiedotusvastuuseen. Vanhempien pitää saada uusinta, totuudenmukaista tietoa, jotta he voivat päätellä, mitä he itse voivat tehdä lastensa hyvinvoinnin eteen.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeudet tulee sisällyttää varhaiskasvattajien koulutukseen

Varhaiskasvattajien koulutukseen tulee lapsen ihmisoikeuksien rinnalle sisällyttää ihmisoikeuskasvatuksen koko määritelmän mukaiset perustiedot (arvot, normit, mekanismit, toimintaympäristö). Lisäksi varhaiskasvattaji-

en peruskoulutukseen tulee sisällyttää tietoa ja käytännön harjoittelua ihmisoikeusperustaisista kasvatusten menetelmistä.

2. Varhaiskasvattajien tulee edistää ja välittää tietoa lapsen oikeuksista

Varhaiskasvattajien tulee edistää ja välittää tietoa lapsen oikeuksista. Tämä pitää sisällään tiedottamisen niin lapsen edun ja osallisuuden huomioivista pedagogisista periaatteista kuin lapsen oikeuksista varhaiskasvatuksen toimintaympäristössä, työyhteisö ja vanhemmat mukaan lukien.

3. Varhaiskasvattajien pitää omassa työssään toteuttaa lapsen ihmisoikeuksia

Varhaiskasvattajien tulee toimia lapsen oikeuksien sopimuksen keskeisten periaatteiden mukaisesti lapsen mielipiteet, lapsen edun ja osallisuuden huomioivalla ja niitä kunnioittavalla tavalla.

4. Lapsen ihmisoikeudet tulee huomioida varhaiskasvatuksen rakenteita kehitettäessä

Lapsen edun ensisijaisuus ja lapsen oikeudet tulee huomioida päivähoidon rakenteita kehitettäessä.

5. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpano on sisällytettävä varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen uudistusprosessiin

Varhaiskasvatusta koskevaa uutta lainsäädäntöä valmistellaan parhaillaan. Myös esiopetuksen opetussuunnitelman perusteita ollaan uudistamassa. On ensisijaisen tärkeää, että ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus huomioidaan valmisteilla olevissa uudistuksissa, lainsäädäntö mukaan lukien.

7 Perusopetus

7.1 Perusopetusta koskeva lainsäädäntö ja valtakunnallinen perusopetussuunnitelma

Tässä artikkelissa tehdään katsaus ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tilaan Suomen perusopetuksessa. Eri selvitysten ja tutkimusten tulosten avulla vastataan siihen, miten YK:n ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän mukaiset elementit toteutuvat perusopetuksessa. YK:n ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän mukaisesti huomiota kiinnitetään ihmisoikeuksista, niitä koskevista arvoista, normeista ja mekanismeista tapahtuvaan opetukseen, ja lisäksi selvitetään toteutuuko opetus ihmisoikeuksia kunnioittavalla ja edistävällä tavalla.

Perusopetusta koskevassa lainsäädännössä opetuksen ja kasvatuksen tavoitteet velvoittavat ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen hyvin pitkälti YK:n ihmisoikeuskasvatuksesta esitetyn määritelmän mukaisesti. Ihmisoikeudet esiintyvät arvopohjana ja eetoksen tasolla vahvasti perusopetuslaissa ja perusopetussuunnitelmassa. Kysymykseen, tapahtuuko opetus peruskoulussa käytännössä ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla ja ihmisoikeuksien toteutumiseksi, vastataan keskittymällä toimintaympäristöön ja toimintatapoihin, kuten opetusmenetelmiin ja -materiaaliin sekä opettajien osaamiseen ja eettiseen ohjeistukseen. Tutkimusten ja arviointien tulosten avulla luodaan kokonaiskuvaa siitä, onko opetus ja koulun toimintakulttuuri osallistavaa, inklusiivista ja ihmisoikeuksien toteuttamiseen voimaannuttavaa, sekä miten yhdenvertaisuus toteutuu koulun arjessa. Lisäksi pyritään hahmottamaan tulevaisuuden suuntauksia koulutuspolitiikan suhteen, eli millaisia ovat toimenpiteet ja kehittä-

mässuunnitelmat tilanteen edistämiseksi.

Ihmisoikeuskasvatuksesta, oppikirjojen sisällöistä ja opettajien ihmisoikeustietoudesta on tehty jonkin verran pro gradu -opinnäytetöitä 2000-luvulla ja Unicef on tehnyt selvityksiä oppilaiden tietoudesta lapsen oikeuksista, mutta yleisesti ottaen tutkimusta suoraan ihmisoikeuskasvatuksen toteutumisesta on vähän. Laajimmin ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista sekä opettajien ja opiskelijoiden näkemyksiä ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta on pohtinut Mia Matilainen väitöskirjassaan ”Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää” (2011). Matilaisen väitöskirja kuvaa lukiokoulutusta, mutta opettajien asennoitumisessa ja tietotasossa voi löytää yhtymäkohtia myös yläkoulun todellisuuteen. Väitöskirjan tutkimustuloksia esitellään tässä selvityksessä lukiota koskevassa osuudessa.

Esitetyt johtopäätökset peruskoulun toimintaympäristöstä ja opetuksen pedagogiikasta perustuvat pääosin koulutuksen arviointineuvoston, opetushallituksen ja muiden tahojen tutkimusten ja selvitysten tarkasteluun. Keskeisiksi tiedon lähteiksi nousevat Suvianna Hakalehto-Wainion kirja ”Oppilaan oikeudet opetustoimessa” (2012) sekä Esko Korkeakosken ”Tavoitteista vuorovaikutukseen – Perusopetuksen pedagogiikan arvioinnin tulosten tiivistelmä ja kehittämisehdotukset” (2008). Hakalehto-Wainio tarkastelee perus- ja ihmisoikeuksien sekä lapsen oikeuksien yleisopimuksen toteutumista koulua käyvän lapsen näkökulmasta. Tiivistelmässään koulutuksen

arviointineuvoston tutkimuksesta Korkeakoski puolestaan tarkastelee pedagogiikkaa opettajan näkökulmasta.

Hakalehto-Wainiolla (2012) on kriittinen lähestymistapa oppilaan oikeuksien toteutumiseen ja hän nostaa tutkimuksessaan johdonmukaisesti esille peruskouluun liittyviä ongelmia perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta. Hän tuo voimakkaasti esille, että oppilasta ei ole totuttu näkemään itsenäisenä oikeuksien haltijana opetustoimen hallintokulttuurissa. Hänen keräämänsä esimerkit todistavat, että usein tämä hallintokulttuurin piirre vaikuttaa oppilaan käsittelyyn koulun arjessa. Vaikka Hakalehto-Wainio keskittyy opetustoimen hallintokulttuuriin, se vaikuttaa vahvasti koulujärjestelmän arkeen sekä opettajien toimintaan tai toimimatta jättämiseen. Koulun käytänteiden ja tehtyjen päätösten lapsilähtöinen tarkastelu on oppilaan oikeuksien toteutumisen ja samalla myös ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteiden toteutumisen edellytys.

Korkeakosken (2008) tiivistelmä koulutuksen arviointineuvoston tekemästä tutkimuksesta on merkittävä, koska se keskittyy kokonaisuudessaan pedagogiikkaan, ei oppimistuloksiin. Se on ensimmäinen perusopetuksen pedagogiikkaan kokonaisuudessaan kohdennettu arviointi, jonka tavoitteena on auttaa kansallisia ja paikallisia päätöksentekijöitä oppimisen edellytysten parantamisessa sekä opettajia pedagogiikan kehittämisessä. Perusopetuksen pedagogiikan arvioinnin keskeisiä sisältöalueita olivat opettajien pedagogisten periaatteiden luonne, opettajien tavoitetietoisuus, oppilaiden ominaislaadun huomioon ottaminen, opetusmenetelmien monipuolisuus, opiskeluympäristön tarkoituksenmukaisuus sekä opetus-, opiskelu-, ja oppimisprosessien tasa-arvo. Kaikkien sisältöalueiden tulosten tarkastelu tuo arvokasta lisätietoa ihmisoikeuksien toteutumisesta koulussa, esimerkiksi opettajien näkemyksistä työn periaatteista sekä vuorovaikutussuhteesta oppilaisiin. Ihmisoikeusnäkökulmasta nostan esiin joitain arvioinnin tiivistelmässä esitettyjä tuloksia ja kehittämisohdotuksia.

Opettajan työn tarkastelussa pohjana on opettajan eettinen ohjeistus vuodelta 1998. Opettajien ihmisoikeusosaamisen selvittämissä taustamateriaalina on käytetty kansalaisjärjestöjen esittämiä lausuntoja, kirjoittajan omia kokemuksia luokanopettajana, erityisluokanopettajana ja opettajien täydennyskouluttajana sekä opettajankoulutuslaitoksille maaliskuussa 2013 tehdyssä kyselyssä saatua tietoa ihmisoikeuksien asemasta opettajankoulutuksessa.

Selvityksen perusteella vaikuttaa, että opettajat ja koulutuksen järjestäjät eivät suhtaudu riittävällä vakavuudella opetus suunnitelman ihmisoikeuksien arvopohjan merkittävyyteen ja lapsen oikeuksien sopimuksen artiklan 42 velvoittavuuteen lapsen oikeuksista tiedottamiseksi: *”Sopimusvaltiot sitoutuvat saattamaan yleissopimuksen periaatteet ja määräykset yleisesti niin aikuisten kuin lasten tietoon tarkoituksenmukaisesti ja aktiivisesti.”* On mahdollista toteuttaa näitä esitettyjä velvoitteita, jos opettaja itse ei tiedä tarpeeksi ihmisoikeuksista. Opettajilla tulee olla riittävästi tietoa oppilaiden oikeuksista ja niiden merkityksestä koulutyössä.

Koulutuksen arviointineuvoston tutkimuksen (2008) johtopäätöksenä on, että peruskoulu tarjoaa oppilaille tasa-arvoisen, laadukkaan ja hyvin saavutettavan opetuksen, joka tukee oppilaiden oppimista. Tulokset osoittavat, että valtaosa opettajista pitää oikeudenmukaisuutta ja tasapuolisuutta tärkeimpänä pedagogisena periaatteenaan. Kehittämisen kohteeksi on kuitenkin esitetty se havainto, että vastauksissa innovatiivisuutta, luovuutta ja muutoshakuisuutta ei korostettu juuri lainkaan. Koulun kasvatuskulttuurin muuttaminen YK:n esittämien tavoitteiden mukaiseksi vaatisi muutosta. Muutoshakuisuuden, oman työn pohdinnan ja uuden etsimisen mainintojen puuttuminen opettajien pedagogisista periaatteista luovat haasteen sen suhteen, miten lapsen edun huomioiminen sekä koulun toimintakulttuuri ja opettajan ammatillinen toimiminen saadaan paremmin vastaamaan ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteiden vaatimuksiin.

Perusopetuslaki ja perusopetuksen opetussuunnitelma on sama koko peruskoululle. Alakoulujen (vuosiluokat 1-6) ja yläkoulujen (vuosiluokat 7-9) opettajien pedagogisissa periaatteissa on kuitenkin havaittavissa eroja. Alakoulun opettajien vastauksissa korostuu tuntemus kasvatustieteistä ja yläkoulussa aineenhallinta. Peruskoulujärjestelmä on tarpeen mukaan jaettu ala-kouluun (vuosiluokat 1-6) ja yläkouluun (vuosiluokat 7-9). Yhtenäisen peruskoulun malli on ollut käytössä koko 2000-luvun, kuitenkin vuonna 2012 vain 13 % peruskouluista oli kaikki vuosiluokat käsittäviä yhtenäiskouluja. Lisäksi yläkouluja oli 13 % ja alakouluja 74 %, suuri ero selittyyneen yläkoulujen yksiköiden suuremmalla koolla.

7.2 Perusopetusta koskeva lainsäädäntö ja valtakunnallinen perusopetussuunnitelma

Perusopetuslaissa (628/1998) säädetään perusopetuksesta ja oppivelvollisuudesta, jotta opetus olisi mahdollisimman laadukasta ja tasapuolista. Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta (422/2012) asettaa perusopetuslain (628/1998) 14§ 1 momentin nojalla opetuksen ja kasvatuksen tavoitteet ihmisoikeuslähtöisesti seuraavasti (2 luku):

2§ Kasvu ihmisyyteen ja yhteiskunnan jäsenyyteen

Opetuksen ja kasvatuksen tavoitteena on tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuunkykyisen yhteiskunnan jäsenyyteen. Opetus edistää kulttuurien sekä aatteellisten, maailmankatsomuksellisten ja uskonnollisten, kuten kristillisten perinteiden sekä länsimaisen humanismin perinteen tuntemusta ja ymmärtämistä. Opetuksella ja kasvatuksella edistetään elämän, ihmisarvon loukkaamattomuuden, ihmisoikeuksien, luonnon ja toisten ihmisten kunnioittamista sekä tuetaan oppilaiden kasvua tasapainoisiksi ja terveen itsetunnon omaaviksi ihmisiksi. Tavoitteena on oppilaiden

terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen ja kasvu hyviin tapoihin.

Opetus ja kasvatustukevat oppilaiden kasvua erilaisuuden kunnioittamiseen sekä vastuullisuuteen, yhteistyöhön ja toimintaan, joka edistää ihmisryhmien, kansojen, aatteiden, uskontojen ja kulttuurien välistä kunnioittamista ja luottamista.

3§ Tarpeelliset tiedot ja taidot

Opetuksen tavoitteena on oppilaan laajan yleisivistyksen muodostuminen, maailmankuvan avartuminen ja syveneminen.

Opetuksessa vahvistetaan oppilaiden ajattelun, oppimaan oppimisen, vuorovaikutuksen ja yhteistyön taitoja sekä motivaatiota.

Opetuksen tavoitteena on tukea aktiivista kansalaisuutta ja antaa oppilaille valmiuksia yhteiskunnalliseen ajatteluun ja toimintaan sekä kestävä kehityksen edistämiseen. Lisäksi opetuksen tulee vahvistaa oppilaiden eettistä ajattelua ja toimintakykyä ja vahvistaa heidän kansalaisvalmiuksiaan ja tietoja työelämästä ja yrittäjyydestä.

4§ Sivistyksen, tasa-arvoisuuden ja elinikäisen oppimisen edistäminen

Kasvatuksessa, opetuksessa ja ohjauksessa sekä kaikessa koulun toiminnassa tulee aktiivisesti vahvistaa koulutuksellista tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta.

Koulun toimintakulttuurin ja ympäristön tulee olla turvallisia ja terveellisiä, huomioida oppilaiden yksilölliset tarpeet, tukea yksilön ja yhteisön kasvua, oppimista ja vuorovaikutusta. Toiminnassa edistetään hyvää työrauhaa ja oppimisympäristön turvallisuutta. Erityistä huomiota kiinnitetään oppimisen esteiden ja oppimisvaikeuksien varhaiseen tunnistamiseen ja tukitoimien oikea-aikaiseen kohdentamiseen sekä syrjäytymisen ehkäisemiseen.

Opetussuunnitelman perusteissa määritellään ne tiedot ja taidot, jotka oppilaan tulee

perusopetuksen oppimäärän suorittaessaan saavuttaa. Voimassa olevan perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan ihmisoikeudet huomioidaan hyvin opetuksen arvopohjana.

Perusopetussuunnitelman sisällössä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteita nousee esille mm. seuraavissa osioissa: arvot ja toiminta-ajatus; yleiset kasvatuksen ja opetuksen tavoitteet; toimintakulttuurin, oppimisympäristön ja työtapojen kuvaukset; aihekokonaisuuksien toteuttaminen; opetuksen tavoitteet ja sisällöt vuosiluokittain eri oppiaineissa tai opintokokonaisuuksittain vuosiluokkiin jakamattomassa opetuksessa; tavoitteet oppilaan käyttäytymiselle; todistukset sekä toiminnan arviointi ja jatkuva kehittäminen.

Opetushallituksen hyväksymät perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004 (Opetushallituksen määräys 1/011/2004) ja niihin tehty lisäys (Opetushallituksen määräys 41/011/2010 Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen) määrittävät perusopetuksen arvopohjan seuraavasti:

Perusopetuksen arvopohjana ovat ihmisoikeudet, tasa-arvo, demokratia, luonnon monimuotoisuuden ja ympäristön elinkelpoisuuden säilyttäminen sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Ihmisoikeuksia määrittäviä keskeisiä asiakirjoja ovat YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, Lapsen oikeuksien sopimus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus.

Tarkastettuun opetussuunnitelmaan, joka on määrätty otettavaksi käyttöön 18.8.2011, lisättiin opetettavien aineiden sisältöihin luokkien 7-9 historian opetukseen uusi sisältöalue:

Ihmisoikeuskysymykset ja kansojen yhteistyö; Ihmisoikeudet, ihmisoikeusrikokset kuten joukkotuhonta, holokausti ja muut kansanvainot; YK:n toiminta, ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus; Lapsen oikeuksien sopimus, Euroopan ihmisoikeussopimus ja muut keskeiset ihmisoikeussopimukset.

Varsinaisesti ihmisoikeusnormit ja -mekanismit opetetaan perusopetussuunnitelman mukaisesti historian oppiaineen sisällössä peruskoulun 9. luokalla. Lisäksi normit ja mekanismit kuuluvat myös elämäkatsomustiedon oppiaineen sisältöihin.

Historian opetuksen tavoitteiden ja sisältöjen lisäksi ihmisoikeuskasvatuksen teemoja nostetaan esille läpäisyperiaatteena opetukseen kuuluvissa aihekokonaisuuksien sisällöissä ja tavoitteissa. Ihmisenä kasvaminen, kulttuuri-identiteetti ja kansainvälisyys, osallistuva kansalaisuus ja yrittäjyys sekä vastuu ympäristöstä, hyvinvoinnista ja kestävästä tulevaisuudesta ovat aihekokonaisuuksia, joissa on nähtävissä ihmisoikeuskasvatuksen elementtejä. Muita aihekokonaisuuksia ovat viestintä- ja mediataito, turvallisuus ja liikenne sekä ihminen ja teknologia. Aihekokonaisuudet on määritelty kasvatus- ja opetustyön keskeisiksi painopistealueiksi, joiden sisällöt ja tavoitteet sisältyvät useisiin oppiaineisiin ja ne ovat opetusta eheyttäviä teemoja.

Esimerkiksi ihmisenä kasvamisen aihekokonaisuuden päämäärä on tukea oppilaan kokonaisvaltaista kasvua ja elämänhallinnan kehittymistä. Esitetty tavoite on luoda kasvuympäristö, joka tukee toisaalta oppilaan yksilöllisyyden ja terveen itsetunnon ja toisaalta tasa-arvoon ja suvaitsevaisuuteen pohjautuvan yhteisöllisyyden kehitystä. Tavoitteina on mainittu esimerkiksi, että oppilas oppii arvioimaan toimintansa eettisyyttä ja tunnistamaan oikean ja väärän sekä toimimaan yhteisön jäsenenä. *Minkään aihekokonaisuuden tavoitteissa tai keskeisissä sisällöissä ei mainita erikseen ihmisoikeuksia tai niiden sisältöjä.* Aihekokonaisuudet tietysti perustuvat opetussuunnitelman yleiseen arvopohjaan, missä ihmisoikeudet on mainittu. Aihekokonaisuuksien voi katsoa tukevan ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta, mutta ei sellaisenaan täyttävän sille asetettuja kriteerejä.

Opetushallitus (2012:1) on tehnyt yhdeksän vuoden vuosiluokan aihekokonaisuuksien seuranta-arvioinnin, jonka tavoitteena oli saada tietoa siitä, miten aihekokonaisuudet toteutuvat ope-

tuksessa ja miten opetussuunnitelmassa annetut tavoitteet on saavutettu. Arvioinnin mukaan opettajien mielestä Ihmisenä kasvamisen aihekokonaisuutta pidettiin tärkeimpänä. Ihmisenä kasvamisen tavoitteista vähiten selkeä opettajien mielestä oli ”ymmärtää oman itsensä ainutkertaisuuden”, selkeämpiä olivat sen sijaan tavoitteet ”toimii ryhmän ja yhteisön jäsenenä”, ”tunnistaa oikean ja väärän”. Arviointi ei anna kovin selkeää kuvaa siitä, miten aihekokonaisuudet vaikuttavat koulun toimintakulttuuriin tai miten ne toteutuvat opetuksessa ja muussa koulun toiminnassa.

Lukuvuodesta 2011 käyttöön otettuihin opetussuunnitelmiin lisättiin ihmisoikeuksia määrittelevät asiakirjat (Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus, YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus ja Euroopan ihmisoikeussopimus), mikä on ihmisoikeuskasvatuksen kannalta merkittävä tarkennus ihmisoikeuksien perustietämyksen takaamiseksi. Se tuo myös vahvemmin esiin kansainvälisten sopimusten velvoittavuuden. Uudistusten toteutumisen varmistaminen vaatii seurantaa siitä, miten hyvin koulut noudattavat määräystä.

Tehdystä lisäyksestä huolimatta perusopetussuunnitelman tarkastelun johtopäätös on, että *ihmisoikeuskasvatus on ihmisoikeus, joka ei toteudu tällä hetkellä riittävän hyvin perusopetuksessa*. Osasyynä on se, että yleisesti ottaen vaikuttaa siltä, että *opettajat eivät koe perusopetussuunnitelman arvopohjaa riittävän velvoittavana*, jotta he käsittelisivät ihmisoikeuksia oppitunneillaan. Ihmisoikeudet perusopetuksen arvopohjana jää tyhjäksi osittain myös sen vuoksi, että edes opettajien koulutus ei tavallisesti sisällä opetusta siitä mitä ihmisoikeudet ovat.

Opetussuunnitelman uudistusprosessi on parhaillaan käynnissä, perusteet uudistetaan suunnitellun mukaisesti vuonna 2014 ja ne astuvat voimaan 2016. Ihmisoikeudet tulisi sisällyttää kokonaisuudessaan perusopetuksen yleisiin valtakunnallisiin tavoitteisiin ja sopimusten nimeäminen tulisi säilyttää myös uudessa suunnitelmassa. Oppilaitosten toimintakulttuuria kehitettäessä enemmän huomiota tulisi

kiinnittää oikeuksien toteutumiseen ja lapsen edun huomioimiseen toiminnan lähtökohtana.

7.2.1 Toimintaympäristö

Koulun toimintakulttuurilla on suuri merkitys oppilaiden oikeuksien toteutumisessa, vuorovaikutustaitojen ja toisten kunnioittamisen oppimisessa sekä opetuksen tukena. Toimintakulttuuri vaikuttaa siihen toteutuuko opetus ihmisoikeuksia kunnioittavalla ja edistävällä tavalla.

Keskityn tässä osiossa perusopetuksessa havaittuihin esteisiin ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintakulttuurin luomisessa. *Suomalaisten peruskouluikäisten lasten ja nuorten heikko kouluviihtyvyys, kiusaamisen laajuus, häiriökäyttäytyminen sekä inklusion ja oppilaiden osallisuuden vähäisyys ovat negatiivisia asioita, jotka tekevät koulun toimintaympäristöstä ongelmallisen ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta*. Ongelmat näissä asioissa vaikuttavat suoraan siihen, että ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteiden saavuttaminen on erittäin hankalaa.

7.2.2 Turvallinen kouluympäristö

Oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön on kirjattu perusopetuslakiin (628/1998, 29§). *Perusopetukseen osallistuvalla on oikeus fyysiseen, psyykkiseen, sosiaaliseen ja pedagogiseen turvallisuuteen*. Opiskelun mielekkyyttä luonnollisestikin lisäävät jokaisen oppilaan turvallisuuden kokemukset. Pelkkien sääntöjen laatiminen ja noudattaminen eivät sinänsä johda turvallisuuden tunteen syntymiseen, vaan kyse on aikuisen aidosta läsnäolosta ja välittämisestä.

Lainsäädännössä ei ole selvästi säädetty, mitä toimia koulun henkilökunnalta edellytetään turvallisen opiskeluympäristön luomiseksi. Opetuksen järjestäjällä, yleensä kunnalla sekä rehtorilla on päävastuu koulun toimista. Opettajien asenne ja toiminta vaikuttavat myös käytännössä siihen kuinka hyvin asiat hoidetaan.

Viranomaisten ratkaisusta voidaan linjata, että tarvitaan riittävää havainnointia, asioiden selvittämistä, asiallista suhtautumista, kurinpitotoimia ja -rangaistuksia kiusaajalle sekä jälkiseuranta (Hakalehto-Wainio 2012, Mäntylä 2013).

Koulujen turvallisuutta pyritään koko ajan parantamaan. Opetushallitus on vuonna 2012 julkaissut *Opetustoimen turvallisuusoppaan*, joka sisältää laajasti ohjeistusta ja tietoutta opetuksen järjestäjille turvallisuussuunnitelmien laatimisesta. Siinä ohjeistetaan kokonaisturvallisuuden suunnitteluun, riskien tunnistamiseen ja ennaltaehkäisyyn sekä eri suunnitelmien yhteensovittamiseen ja käyttöönottoon.

7.2.3 Kiusaaminen ja kiusaamiseen puuttuminen

Tutkimusten mukaan kiusaamiseen puututaan liian vähän ja sen ehkäisy on heikkoa. Kiusaaminen on huolestuttavan yleistä ja lisäksi opettajien tai aikuisten puuttuminen tilanteeseen on puutteellista. Tällaisia tuloksia on luettavissa esimerkiksi Kouluterveyskysely 2011, Pelastakaa kiusattu! (Mäntylä 2013), Hyvä paha koulu (Harinen & Halme 2012) ja Kuka ei kuulu joukkoon? (Kankkunen ym. 2010) -tutkimuksista.

Kouluterveyskyselyssä 2011 (Opetushallitus 2010) peruskoulun 8. ja 9. luokan oppilaat kertoivat nimittelyn, naureskelun ja loukkaavan kiusoittelun olevan yleisin kiusaamisen muoto (4 %). Toiseksi yleisin oli ulkopuolelle jättäminen (28 %) ja yhdessä juoruilu ja valheiden levittäminen (19 %). Epäsuoraa kiusaamista on siis paljon. Kiusaajaksi ilmoitti opettajan 7 % kyselyyn vastanneista. Kiusaajista jää kiinni alle 1/3. Kiusaamien saatiin loppumaan 28 %:ssa tapauksista, puolessa tapauksista kiusaaminen ei loppunut, tai se muutti muotoaan tai paheni puuttumisen vaikutuksesta. Kouluterveyskyselyn mukaan kiusaaminen oli alkanut alkuopetuksessa tai nivelvaiheessa 6. ja 7. luokan. Noin viidesosa vastaa, että kiusaaminen oli alkanut heti koulun alkaessa, noin 17 % siirryttäessä yläkouluun ja noin 10 % uuteen kouluun siirryt-

täessä. Noin 44 %:ssa kiusaaminen oli alkanut 7-9-vuotiaina. Kaikista kiusatuista yli 60 %:ssa oli kiusattu yli 3 vuotta.

Lainsäädännössä ei ole konkreettisesti säädetty mitkä toimenpiteet ovat riittäviä kiusaamisen ehkäisemiseksi (Hakalehto-Wainio 2012, Mäntylä 2013). Kiusaamisen käsite lisättiin perusopetuslakiin (POL 628/1998) lakiuudistuksella 477/2003, kun opetuksen järjestäjälle tuli velvollisuus laatia suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Kiusaamisen käsitettä ei kuitenkaan määritellä, mikä altistaa tilanteen liialliselle tulkinnalle. OAJ:n mukaan kiusaaminen on toistuvaa, yhteen henkilöön kohdistuvaa (suoraa tai epäsuoraa) toimintaa. Tämä ei ole riittävä määritelmä, koska kiusaamista voi tapahtua myös niin, että kiusaamisen kohde vaihtuu tilanteen mukaan. Hakalehto-Wainio (2012) pitää OAJ:n määrittelyssä ongelmallisena myös mainintaa, että kiusaaja on vastuussa kiusaamisesta. Lapsen oikeudet huomioiden, ympärillä olevat aikuiset ovat päävastuussa kiusaamisen jatkumisesta, tai pikemminkin sen lopettamisesta.

Tutkimusten mukaan on selvää, että opettajien ja aikuisten tulisi ottaa suurempi vastuu kiusaamiseen puuttumisesta. Lapset odottavat aikuiselta puuttumista kiusaamisen lopettamiseksi, mutta kyselyjen mukaan he eivät luota siihen. Kouluterveyskyselyyn (2011) vastanneista moni epäili, että opettaja oli kyllä nähnyt kiusaamisen, koska kiusaaminen tapahtui tilanteessa, jossa opettajalla oli valvontavastuu, mutta hän ei kuitenkaan puuttunut. Jopa 70 prosenttia oli vastannut, että koulun aikuiset eivät olleet puuttuneet kiusaamiseen. Kysely oli suunnattu kaikille 8.-9. luokkalaisille, ei vain kiusatuille. Kiusaamista oli usein vähätelty ja kiusattua oli ainoastaan yritetty lohduttaa kiusaamiseen puuttumisen sijaan.

Lapsen etu ei myöskään toteudu tilanteessa, jossa aikuinen ei ole ollut todistamassa kiusaamista, eikä lapsen subjektiivista kokemusta pidetä riittävänä kiusaamisen todisteena. Kun kiusaaminen ei näyntyä aikuiselle, kiusaami-

seen ei puututa. Tämän seurauksena aikuisen uskottavuus kärsii ja lapsen käsitys oikeudenmukaisuudesta ja luottamuksesta horjuu. Kiusattujen kokemukset kertovat tilanteista, jossa heille on naureskeltu ja pilkattu jopa keskellä tuntia, mutta mitään ei ole aikuisten puolelta tapahtunut kiusaamisen lopettamiseksi. Tutkimukset tuovat esille myös sen, että kiusaamiseen puuttumisen keinot eivät ole toimivia. Kiusaamisesta jätetään myös usein kertomatta, koska ei uskota, että tilanne muuttuisi paremmaksi, pikemminkin siitä saattaa olla huonoja seurauksia.

Pedagogisen arvioinnin yhteydessä opettajille tehdyssä kyselyssä havaittiin, että kiusaamisen ehkäisyyn ei juurikaan esitetty uusia keinoja (Korkeakoski 2008). Tämä on huolestuttava havainto, koska nyt tarvittaisiin asennemuutos ja uskoa siihen, että kasvatuksen ammattilaisilla löytyy keinoja kiusaamisen ehkäisyyn.

Onnistunut ihmisoikeuskasvatus olisi tervetullut tekijä tässä prosessissa. Kiusaamista ehkäisevät toimenpiteet voivat olla varsin yksinkertaisia. Ne vaativat opettajalta kaikkien ihmisarvon ymmärrystä. Pelastakaa koulukiusattu! -tutkimuksessa (Mäntylä 2013) esitetään yhtenä keinona kiusaamisen estämiseksi, että opettaja päättää koulutyöskentelyssä ryhmät, työparit ja joukkueet, jolloin oppilaat oppivat toimimaan yhdessä erilaisissa sosiaalisissa kokoonpanoissa. Kun opettaja antaa oppilaiden itse muodostaa ryhmät, hän helposti sallii heidän käyttää ryhmien muodostamista osana kiusaamiseen liittyvää syrjintää. Ohje on yksinkertainen, mutta valitettavan vähän käytetty kouluissa. Jostain syystä valinnan vapaus katsotaan tärkeämmäksi.

Tässä kiteytyy yksi kiusaamisen problematiikkaan liittyvä ongelma-kohta. Opettajat eivät luokkaympäristössä aina lähtökohtaisesti toteuta lapsen oikeuksien sopimuksen ajatusta, että kaikilla on oikeus kuulua joukkoon. Koulukiusaamisen johtava tutkija Suomessa, professori Christina Salmivalli nostaa Helsingin Sanomien haastattelussa (28.3.2013) esille, että hän joutuu usein vastaamaan opettajien kyselyihin mitä voisi tai tulisi tehdä, koska ”ketään ei

voi pakottaa kenenkään kaveriksi”. Kyse ei ole kaveriksi pakottamisesta vaan siitä, että jokaista tulee kunnioittaa ja jokaisella on oikeus kuulua ryhmään ja yhteisöön, siinä ei tarvitse ansaita paikkaansa. Salmivallin sanoin: ”Ainakin opettaja voi pitää kiinni siitä, että kaikkia kohdellaan kunnioittavasti. Kun luokassa tehdään ryhmitöitä, oppilaat eivät valitse ryhmäänsä itse, vaan opettaja jakaa ryhmät niin, että kaikki pääsevät joskus tekemään yhteistyötä toistensa kanssa.”

Syinä siihen miksi koulun henkilökunta ei puutu kiusaamiseen esitetään, että kiusaamista on vaikea havaita tai opettajaa harhautetaan eikä hän näe kiusaamistilanteita, vaikka ne tapahtuisivat hänen silmiensä edessä. Oppilaiden vastauksissa kiusaamiskokemuksista nousee ryhmän ulkopuolelle jättäminen, joka johtaa myös helposti havaittaviin kiusaamisen merkkeihin kuten välituntejaan yksin viettävät ja ryhmien ulkopuolelle jäävät oppilaat. Kiusaamisessa toistuu hyvin usein sama kaava, josta tutkimustuloksia on runsaasti. Opettajien tulisi kasvatusalan ja vuorovaikutuksen ammattilaisina nähdä ja ymmärtää tilanteet. Opettajasta voi tuntua, ettei hänellä ole työkaluja puuttumiseen, hän ei uskalla puuttua, tai hän voi pelätä vanhempien reaktioita.

Kiusaamisen vastaiset valtakunnalliset hankkeet, joihin koulu osallistuu, eivät ole riittävää puuttumista kiusaamiseen. Teoreettisen tiedon lisäksi kiusaamistilanteisiin tulee puuttua konkreettisesti. Pelkkä kiusaamisen kieltäminen ei riitä, vaan opettajan tulisi aktiivisesti ohjata ja tukea kiusatun itsetunnon vahvistamista ja toiminnan muuttamista sekä vaikuttaa muiden oppilaiden käytöksen muuttamiseen, jotta kiusaamien konkreettisesti loppuu ja tilanne muuttuu.

Opettajalla tulee olla myös riittävä ammattitaito piilokiusaamisen havainnointiin. Koulutulla aikuisella tulee olla kyky erottaa leikkimielinen nahinointi tappelusta, koska leikkimielisessä nahinoinnissa osapuolet ovat aina ystäviä keskenään, mutta eivät kiusaamistilanteessa. Oman kokemukseni mukaan ainakin alakouluissa oppilaat vastaavat avoimesti ja mielellään salassa pidettäviin kyselyihin koulun ilmapiiristä ja ovat hyvin tietoisia ketkä koulun oppilaat

kiusaavat ketä ja pystyvät melko hyvin mainitsemaan myös kiusaamiselle riskialttiit paikat ja ajankohdat koulun pihalla tai sisätiloissa.

Rehtorin ja opettajan vastuuta tulee korostaa myös valtakunnallisten vertaissovitteluhankkeiden yhteydessä. Koulukiusaamistilanteet ovat osapuolten valta-asemien suhteen epätasapainoisia. Sovittelu edellyttää tasavertaista ilmapiiriä, joka pitkään jatkuneessa alistustilanteessa on mahdoton saavuttaa. Koulun henkilökunnan tulee huolehtia ongelmien ytimen selvittämisestä ja ratkaisemisesta. Henkilökunnan vastuulla on oppilaiden turvallisuus koulussa, joten tilannetta tulee seurata, mahdollinen rangaistus on vain yksi osa prosessia.

Lasten oikeudet ja yhdenvertaisuus perusopetuksessa -hankkeessa (2011-2013) tarkasteltiin koulukiusaamista koulukiusattujen kokemusten ja koulun oikeudellisen vastuun kautta. Lisäksi oikeustapausten ja ylimpien lainvalvojien sekä aluehallintovirastojen ratkaisujen pohjalta määritettiin, mikä on riittävää puuttumista koulukiusaamiseen. Tutkimus toteutettiin Vaasan yliopiston julkisoikeuden sekä sosiaali- ja terveyshallintotieteiden yksiköiden yhteistyönä.

7.2.4 Häiriökäyttäytyminen

Opettajien ja oppilaiden kokemusten mukaan oppitunteja häiritseviä oppilaita tuntuu olevan runsaasti. Koulutuksen arviointineuvoston tutkimuksen (Korkeakoski 2008) mukaan opettajista jopa 45 % koki häiriökäyttäytymisen vaikeuttavan tai estävän tuntien onnistumista paljon tai erittäin paljon.

Ihmisoikeuskasvatuksen kannalta on olennaista, että tilannetta tarkastellaan kokonaisuutena. Tutkimuksessa esitetyt tulevaisuuden kehittämistarpeet ja -ehdotukset tuovat ansiokkaasti esille monipuoliset toimintatavat työrauhaongelmiin puuttumisessa. Korkeakosken (2008) mukaan häiriökäyttäytymisen vähentämisessä tai hillitsemisessä on osin kysymys siitä, millainen pedagogiikka takaa työrauhan. Avainasiaksi nostetaan, miten opettaja suhtau-

tuu itseensä ja oppilaisiinsa. Häiriökäyttäytymisen ehkäisemisen suhteen merkittävimmät tekijät viittaavat opettajaan – osin persoonaan sinänsä, opettajan minäkuvaan ja myös tapaan, jolla opettaja kohtaa oppilaansa eli vuorovaihtuksen laatuun ja oikeudenmukaisuuden toteutumiseen opetuksessa.

Ihmisoikeusnäkökulmasta olisi tärkeää tuoda keskusteluun nämä huomiot pedagogiikan merkityksestä, jotta häiriökäyttäytymiseen puuttumisessa ei turvaututtaisi ratkaisuihin, jotka perusteettomasti kyseenalaistavat lapsen oikeuksien toteutumista. Häirintä- ja kiusaamistilanteiden selvittelyssä ei myöskään saa lähteä hakemaan muutosta pelkästään yksilön toiminnan korjaamisesta. Kurinpitotoimia mietittäessä ensisijaisena tulee pitää niiden kasvatuksellista päämäärää. Kokonaistilanteen tarkastelu on välttämätöntä, koska yhteen asiaan huomion kiinnittäminen voi jättää perussyyn korjaamatta.

7.2.5 Inklusio ja vammaisten lasten oikeudet

Vammaisten lasten oikeuksien toteutumisessa on ongelmia peruskoulujärjestelmässä. Timo Saloviita (2011) tuo esille ristiriidan suomalaisissa kouluissa vallitsevan erottelukulttuurin historian ja kansainvälisissä sopimuksissa esitetyn pyrkimyksen inklusiiviseen kaikille yhteiseen perusopetukseen välillä. Suomi ratifioi kansainvälisiä sopimuksia ja sitoutuu näin inklusion edistämiseen, mutta peruskoulujärjestelmän päätöksenteossa ratkaisut ovat toisinaan vastakkaisia. Inklusioon kuuluva täysi osallistuminen ja tasa-arvo jäävät saavuttamatta. Inklusio käsitteenä ja termin käyttö on laajentanut viime vuosikymmeninä, mutta edelleenkin sen keskiössä voi nähdä mm. Salamancan julistuksessa (1994) esitetyn ajatuksen koulusta, joka hyväksyy kaikki lapset yleisopetuksen luokalle. (Kansainvälisiä sopimuksia, sitoumuksia ja periaateohjelmia inklusion määrittelemiseen ja edistämiseen liittyen on lueteltu Saloviidan tekstissä [2011, 6-7], ks. myös Unesco Policy Guidelines on Inclusion in Education [2009, 29-32].)

YK on ihmisoikeusohjelmissaan asettanut

vastustamaan koulujen erityisluokkajärjestelmää jo 1980-luvulta (YK, 1983, Rule 6). YK:n yleiskokous hyväksyi Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat ohjeet vuonna 1993. Niiden mukaan vammaisten lasten opetuksen tulee tapahtua muiden kanssa ja hallituksilla tulee olla selkeä politiikka, joka pyrkii tähän. Erityisluokat ovat hyväksyttäviä vain poikkeuksina. Myös Unescon Salamancan julistus vuodelta 1994 tukee inklusiivista ajattelua, jonka mukaan vammaiset lapset otetaan mukaan tavallisille luokille (Saloviita 2011).

Vammaisen lapsen opiskeluoikeus normaaliopetuksen ryhmässä on siis ihmisoikeuskysymys. Vaikka vammaisilla lapsilla on erityistarpeita, se ei oikeuta jättämästä lapsen oikeuksien sopimuksen artiklan 23 kohtaa 1. huomiotta. Sen mukaan *”[s]opimusvaltiot tunnustavat, että henkisesti tai ruumiillisesti vammaisen lapsen tulisi saada nauttia täysipainoisesta ja hyvästä elämästä oloissa, jotka takaavat ihmisarvon, edistävät itseluottamusta ja helpottavat lapsen aktiivista osallistumista yhteisönsä toimintaan”*.

Suomi on saanut YK:n lapsen oikeuksien komitean suosituksissa kesäkuussa 2011 (suositus 40) huomautuksen, että sen tulisi luoda kokonaisvaltainen oikeudellinen poliittinen kehys, jolla taataan vammaisten lasten oikeus osallistua yleisopetukseen sekä parannetaan opettajien valmiuksia opettaa vammaisia lapsia, joilla on erityistarpeita. Yleissopimuksen 23 artiklan sekä vammaisten lasten oikeuksia koskevan komitean yleiskommentin no. 9 (2006) (CRC/C/GC/9) perusteella komitea suosittelee, että Suomen valtio

- a. luo kokonaisvaltaisen oikeudellisen ja poliittisen kehyksen, jolla taataan vammaisten lasten yhdenvertainen oikeus saada hyvälaatuisia terveydenhuoltopalveluja, päästä julkisiin rakennuksiin ja joukkoliikennevälineisiin sekä osallistua yleisopetukseen;
- b. varmistaa vammaisille lapsille riittävän määrän henkilökohtaisia avustajia sekä tulkkaus- ja kuljetuspalveluja;
- c. parantaa opettajien valmiuksia opettaa

vammaisia lapsia ja lapsia, joilla on erityistarpeita;

- d. tukee vammaisten lasten perheitä antamalla heille opetuksen ohjausta; ja
- e. nopeuttaa vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen ratifiointiprosessia.

Inklusiokeskustelussa voi kärjistettynä erottaa intressiritiriidan, jossa vastakkain ovat opettajan oikeus valita oppilaansa ja työnsä laatu ja kaikkien lasten oikeus saada opetusta yhteisessä koulussa. Saloviita (2011) esittelee kirjoituksessaan poliittisia päätöksiä, opettajien ammattijärjestön OAJ:n kirjoituksia ja opetushallituksen linjauksia, jotka selkeästi puoltavat opettajan oikeuksia. Inklusioon suhtaudutaan kielteisesti, muuan muassa siksi, että sen katsotaan lisäävän opettajan töitä. Viimeaikaisten tutkimusten mukaan erityisluokasta on enemmän haittaa kuin hyötyä oppilaan oppimistulosten ja sosiaalisten taitojen tai itsetunnon kehitymisessä (ks. Saloviita 2011, Keltinkangas-Järvinen 2007). Kansainvälisen ja Pohjoismaiden välisen vertailun mukaan Suomessa on paljon erityisopetuksessa opiskelevia oppilaita ja määrä on kasvanut samalla kun se muissa Pohjoismaissa on laskenut. Esimerkiksi Helsingissä erityisopetuksessa oli vuonna 2000 4,2 % ja vuonna 2009 7,4 % oppilaista.

Erityisluokkajärjestelyt ovat osaltaan perusteltuja, koska niiden avulla helpotetaan vammaisen lapsen kuntoutuksen ja erityisen tuen järjestämistä, mikä on lapsen oikeuksien sopimuksen 23 artiklan 2 ja 3 kohtien mukaista.

2. *Sopimusvaltiot tunnustavat vammaisen lapsen oikeuden saada erikoishoitoa sekä rohkaisevat ja varmistavat avun ulottamisen käytettävissä olevien voimavarojensa mukaisesti siihen oikeutettuihin lapsiin sekä heidän hoidostaan vastaaviin henkilöihin, silloin kun apua on haettu ja kun se soveltuu lapsen tilanteeseen ja hänen vanhempiansa tai muiden hoitajiensa olosuhteisiin.*
3. *Tunnustetaan vammaisen lapsen erityistarpeet*

tämän artiklan 2 kappaleen määräysten mukaista apua on annettava tarvittaessa kiinnittäen huomiota vanhempien tai lapsen muiden hoitajien varallisuuteen. Apu on suunniteltava varmistamaan vammaisen lapsen mahdollisuus koulunkäyntiin, koulutukseen, terveydenhoito- ja kuntoutuspalveluihin, ammattikoulutukseen ja virkistystoimintaan siten, että lapsi sopeutuu mahdollisimman hyvin häntä ympäröivään yhteiskuntaan ja että hän saavuttaa mahdollisimman korkean yksilökohtaisen kehitystason, sivistyksellinen ja henkinen mukaan luettuina.

Toisinaan erityisluokkasiirtojen pohdinnassa tuodaan myös esille huoli siitä, miten muut oppilaat suhtautuvat erityisoppilaaseen. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteet huomioiden tällainen huoli tuntuu käsittämättömältä. Tavoitteena tulisi olla, että opetusalan ammattilaiset kykenisivät luomaan yhteishenkeä, jossa lapset oppisivat kunnioittamaan toisiaan koulumenes-tyksestä tai erilaisista persoonista riippumatta.

Inklusiossa on kyse yhdenvertaisuudesta. Opettajien ja koulutuksen järjestäjien tulee sitoutua kaikkien lasten yhdenvertaisuuteen riippumatta heidän yksilöllisistä ominaisuuksistaan ja kaikkien lasten hyvään opetukseen YK:n esittämässä hengessä. Vaikka opettajien ihanteena usein on homogeeninen luokka, jossa kaikkia voisi opettaa samassa tahdissa, tästä ihanteesta luopuminen on yhdenvertaisuuden toteutumisen edellytys. Perusopetuslain mukaan erityisluokkasiirto voi olla pakkotoimi, eli se voidaan tehdä oppilaan/vanhempien/ huoltajien tahdonvastaisesti.

Inklusioajattelu korostaa yhteisöön kuulumi-
sta jokaisen yksilön oikeutena, jota ei tarvitse erikseen ansaita. Saloviita (2011) huomauttaa perusopetuksessa ilmenevästä ristiriidasta, kun toisaalta opettajien koulutus on laadukasta ja opettajien ammattieettiset periaatteet korostavat kaikkien lasten ihmisarvoa ja syrjimättömyyden periaatetta, mutta toisaalta erityisluokkien määrä lisääntyy ja lapsia syrjäytetään yleisope-
tuksesta hyvässä kuntouttavassa tarkoituksessa.

Syrjintä kätkeytyy auttamiseksi ja kuntoutus vie mahdollisuuden osallistua aktiivisesti yhteisön jäsenenä. Saloviita esittää muitakin yleisiä pelkoja, jotka tuovat esille yhteiskunnan ja opettajien asenteellisen suhtautumisen vammaisen lapsen oikeuksien toteutumiseen perusopetuksessa.

7.2.6 Koti-koulu -yhteistyö

Kodin ja koulun yhteistyöstä on määrätty perusopetuslaissa (3§) ja perusopetussuunnitelmassa (POPS 2004, 22). Perusopetuslaki velvoittaa järjestämään opetuksen oppilaiden ikäkauden ja edellytysten mukaisesti yhteistyössä kotien kanssa. Opetussuunnitelma edellyttää yhteistyötä ja velvoittaa koulun antamaan huoltajille tietoa opetussuunnitelmasta, opetuksen järjestämisestä ja oppilashuollosta. Selkeitä ohjeita yhteistyön sisällöstä tai käytännön toteutuksesta ei kuitenkaan ole.

Vanhempien tai huoltajien yhteistyöhön koulun kanssa perustuu vapaaehtoisuuteen. Päävastuu yhteistyöstä on koulutuksen järjestäjällä, käytännössä useimmiten rehtorilla ja opettajalla. Koulun tulee tukea koteja ja vanhempia niiden kasvatustyössä ja huoltajat on otettava huomioon kaikessa oppilasta koskevassa päätöksenteossa. Vanhemmat ovat yleensä kiinnostuneita lapsen koulunkäynnistä, mutta osallistuvat melko vähän koulussa tapahtuvaan toimintaan. Ensijainen kasvatustavoite on aina vanhemmilla. Parhaimmillaan koulun ja kodin yhteistyö tukee lapsen kehitystä ja edistää lapsen edun toteutumista erilaisissa tilanteissa.

Kodin ja koulun välisen yhteistyön merkitys ja haasteet nousevat esille useissa tutkimuksissa. Yhteistyö koetaan toisinaan hankalaksi, koska koulujärjestelmän ei koeta tarpeeksi huomioivan yksittäisen oppilaan oikeuksia. Toisinaan ongelmia koulun toimintakulttuurin kehittämiseksi tuo vanhempien heikko valmius hyväksyä uudet pedagogiset mallit ja oppilaiden osallisuuden lisääminen koulun käytänteissä. Koulun tulisi huolehtia siitä, että myös vanhemmat ovat tietoisia perusopetuksen arvopohjasta. Ihmisoikeusperustaisuus velvoittaa koulun

huolehtimaan jokaisen oppilaan oikeuksien toteutumisesta. Jo opettajien peruskoulutuksessa tulee kiinnittää huomio opettajan vastuulliseen ammattirooliin yhteistyösuhteen luomisessa.

7.2.7 Kouluviihtyvyys ja oppilaiden osallisuus

Kansainvälisessä vertailussa (WHO 2012) suomalaisten nuorten kouluviihtyvyys näyttää heikolta hyvistä oppimistuloksista huolimatta (esimerkiksi PISA 2000-tulokset). Myös rehtorit määrittelevät PISA 2000 -tuloksissa oppimismaston kouluissa kielteiseksi. Työrauhaongelmat koettiin lähes samanlaisiksi ala- ja yläkouluissa (Korkeakoski 2008), yläkoulussa huolenaiheeksi nousee lisäksi välinpitämättömyys koulua kohtaan.

Koulussa lapset ja nuoret oppivat ja hankkivat uusia tietoja ja taitoja ja sen lisäksi he rakentavat käsitystä itsestään ryhmän jäsenenä. Koulun toimintakulttuurissa on havaittavissa piirteitä, jotka eivät tue lasten ja nuorten osallistumista. Suomalaiset oppilaat tuntevat osallistumismahdollisuutensa kansainvälisten vertailujen valossa heikoksi (WHO 2012). UNICEF huomauttaa lausunnossaan (8/010/2013), että osallisuuteen suhtaudutaan lähinnä vaikuttamisen ja päätöksenteon näkökulmasta. Osallisuus ei ole pelkkää kuulemis- ja vaikuttamiskäytäntöjen kehittämistä, vaan tulisi selkeästi panostaa kaikkien lasten osallisuuden lisäämiseen, jotta ihmisoikeuskasvatuksen periaatteiden voidaan katsoa toteutuvan.

7.3 Opettajien ja kasvattajien koulutus, ihmisoikeustietoisuus ja -osaaminen sekä ammattietiikka

Virassa toimivat opettajat ovat Suomessa suorittaneet kasvatustieteen maisterin tai vastaavan tutkinnon. Yliopistojen tutkinnoista annetussa valtioneuvoston asetuksessa (794/2004) määritellään yleiset opettajankoulutuksen tavoitteet. Koulutuksen tavoitteena on antaa opiskelijalle valmiudet itsenäiseen toimintaan opettajana, ohjaajana ja kasvattajana. Tutkintoasetuksessa

säädetään opettajankoulutukseen kuuluvista opinnoista ja niiden laajuudesta. Asetukseen sisältyvät säädökset opettajankoulutuksen opintojen rakenteesta ja koulutukseen kuuluvasta ohjatusta harjoittelusta.

Opetusministeriön asetuksessa (568/2005) määritellään, miten opettajankoulutuksen tehtävät jakaantuvat eri yliopistojen kesken. Opettajankoulutuskohtaisia tavoitteita ei säädöksissä ole, sillä niistä ja koulutuksen sisällöistä päättävät yliopistot.

Opetus- ja kulttuuriministeriön selvityksen mukaan (2011) opettajuus edellyttää laaja-alaisia valmiuksia, jotka liittyvät kykyyn havainnoida ja analysoida opetus- ja kasvatustyön ilmiötä, arvioida tilanteita omassa työssä ja tehdä johtopäätöksiä kehittämisen perustaksi. Nämä valmiudet edellyttävät vahvaa ihmis-, tiedon- ja oppimiskäsityksen teoreettista perustaa. Selvityksen mukaan opettajat tarvitsevat opetussisältöjen hyvää hallintaa, oppimisen ja opetuksen monipuolista asiantuntemusta, sosiaalisia ja eettisiä valmiuksia sekä käytännön koulutyön-osaamista.

Selvitys linjaa myös ajankohtaisia opettajien perus- ja täydennyskoulutuksen painopiste-alueita, joita ovat erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden opetus ja ohjaus, tieto- ja viestintätekniikan opetusikäyttö, oppimisympäristöjen kehittäminen, monikulttuurisuuskyvykset, koulutuksellisen tasa-arvon kysymykset, kodin ja koulun yhteistyö sekä opettajan työn yhteiskunnallinen vastuu ja vuorovaikutus. Opettajat kohtaavat työssään uusia kasvatuksen ja opetustyön haasteita, jotka tulee ottaa huomioon. Opettajien peruskoulutuksesta, uusien opettajien työhöntulo-ohjauksesta ja opettajien täydennyskoulutuksesta tulee muodostaa tutkimusperustainen sisällöllinen jatkumo, joka tukee opettajan ammatillista kasvua ja kehittymistä koko työuran ajan. Huolimatta tästä esitetystä tavoitteesta, täydennyskoulutusta ei ole laadukkaasti järjestetty ja siihen osallistuu vain osa opettajista. Täydennyskoulutus ei siten ole systemaattista eikä inklusiivista.

Opetushallitus julkaisee säännöllisesti tilas-

tollisen kuvauksen opettajakunnan ikä-, kelpoisuus- ja koulutusrakenteesta. Samalla kerätään tiedot opettajien täydennyskoulutuksesta, opettajien tietokoneen käyttömahdollisuuksista työpaikallaan, ammatillisen koulutuksen opettajien työelämäjaksoista sekä perusopetuksen opettajien opettamien ryhmien koosta. Julkaisusta on käytännön hyötyä opettajille, opettajankouluttajille, koulutuksen suunnittelijoille ja koulutuspolitiikasta päättävälle. Opettajat Suomessa 2010 -julkaisun mukaan opettajien täydennyskoulutukseen osallistuminen vaihtelee sen mukaan mihin opettajaryhmään hän kuuluu ja missä oppilaitoksessa hän työskentelee.

Korkeakoski (2008) mainitsee, että opetus on Suomessa hyvätasoista koulusta riippumatta. Hän lisää kuitenkin, että liiankin suuria yksittäisiä eroja on opettajien kesken esimerkiksi suhtautumisessa oppilaisiin, opetusmenetelmiin, oppimateriaaleihin, opetussuunnitelmiin sekä opetus- ja kasvatustavoitteisiin. Korkeakoski painottaa tahtotilan merkitystä ja nostaa esille opettajat, jotka osaisivat lukea vuorovaikutustilanteita, kykenevät mukautumaan uusiin tilanteisiin ja haluavat toimintamalliansa parantuvan.

Yleisesti voidaan todeta, että oppilaiden erilaisista tarpeista huolehtimiselle on opetussuunnitelman, koulutustavoitteiden ja opettajien vastausten mukaan valtakunnallisesti selkeä tahtotila. Pyrkimys oikeudenmukaisuuteen, tasapuolisuuteen, kannustava suhde oppilaseen, halu antaa tukea ja tahto luoda oppilaiden erilaisuuden huomioonottava ilmapiiri ovat opettajien mainitsemia pedagogisia periaatteita Korkeakosken (2008) selvityksen mukaan.

Lampisen pro gradu opinnäytetyön luokanopettajille tehdystä kyselyssä vuodelta 2008 tulee esille, että vanhemmat opettajat olivat nuorempia opettajia tietoisempia ihmisoikeuksista ja pitivät niiden opettamista tärkeämpänä. Yhtenä syynä tähän voidaan nähdä yhteiskunnallinen ilmapiiri, mutta myös opettajankoulutuksen ja opetussuunnitelman muuttuneilla linjauksilla on vaikutusta. Toivottavaa olisi nähdä ihmisoikeuskasvatuksen sisältöjen painotuksen

lisääminen opettajankoulutuslaitosten opetussuunnitelmissa tulevaisuudessa. Esimerkiksi Helsingin ja Oulun yliopistojen yksiköissä on tehty muutoksia tähän suuntaan. Valtakunnallisen perusopetussuunnitelman lisäys vuonna 2010, jossa mainittiin nimeltä erilliset ihmisoikeussopimukset (Lapsen oikeuksia koskeva yleissopimus, YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus), voi olla yksi taustatekijä muutokselle.

Opettajien koulutusta ihmisoikeuksien ja ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen sisältöjen hallintaan tulisi järjestelmällisesti edistää. Rehtoreilta ja opettajilta vaaditaan ihmisoikeustietämystä, jotta he voivat toteuttaa perusopetussuunnitelman mukaista opetusta. Suomi on saanut huomautuksia ihmisoikeusopintojen puuttumisesta opettajankoulutuslaitosten opetussuunnitelmista jo usein. Viimeisimmät ovat YK:n lapsen oikeuksien komitean suosituksissa kesäkuussa 2011 (suositus 20) ”sopimusvaltio tehostaa asianmukaista ja järjestelmällistä koulutusta, jota annetaan kaikille lasten puolesta ja lasten parissa työskenteleville ammattiryhmille.” YK:n määräaikaistarkastelussa (Universal Periodic Review, UPR) 2012 Suomi sai Slovenialta suosituksen ottaa ihmisoikeuskoulutus pakolliseksi osaksi opettajankoulutusta. Suomi otti suosituksen tutkittavaksi, mutta hylkäsi sen, koska katsoo, että opettajankoulutusta tarjoavat korkeakoulut ovat itsenäisiä toimijoita ja päättävät itsenäisesti tarjoamansa opetuksen luonteesta ja sisällöstä. Tämän vuoksi mikään vaatimus pakollisista elementeistä opetukseen on mahdoton.

7.3.1 Opettajan ammattietiikka ja eettiset periaatteet

Opettajan työn ihmisoikeudellinen eetos korostuu perusopetuslain ja perusopetussuunnitelman lisäksi opettajan ammattietiikan ja eettisten periaatteiden määrittelyssä (Puheenvuoroja opettajan etiikasta OAJ 1998). Opettajien eettisten periaatteiden tärkeäksi lähtökohdaksi nostetaan YK:n ihmisoikeuksien julistus. Ammatillisen toiminnan vastuullisuus

perustuu yhtäältä tietoon sekä toisaalta työn arvo- ja normipohjaan eikä kumpaakaan voi korvata toisella:

Opettajan eettisten periaatteiden tarkoituksena on tuoda näkyväksi ja tiedostetuksi opettajan työhön aina kuulunut eettisyys.

*Opettajan ammatti perustuu siihen, että asian-
tuntijoille on yhteiskunnassa annettu erityisteh-
tävä, joihin heidät valmennetaan sen edellyttä-
mällä korkeatasoisella koulutuksella.*

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteiden edistämisen kannalta olisi hyvä, että opettajan työn eettiset periaatteet saataisiin näkyvämmäksi ja mahdollisesti velvoittavammaksi osaksi opettajien työtä. Eettisissä periaatteissa opettajan työn taustalla oleviksi arvoiksi on määritelty ihmisarvo, totuudellisuus, oikeudenmukaisuus ja vastuu ja vapaus. Näiden arvojen avaamisessa on otettu huomioon ihmisoikeuskasvatuksen kannalta keskeisiä sisältöjä: ihmisen kohtelemisen itseisarvona, syrjinnän kieltä, rehellisyys itselle ja muille sekä keskinäinen kunnioitus kaikessa vuorovaikutuksessa, tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistäminen sekä syrjinnän ja suosimisen välttäminen.

Lapsen oikeuksien toteutumisen ensisijaisuutta korostaa ohje, että opettajan tulee edustaa ennen kaikkea oppijan oikeuksia ja etuja, tarvittaessa kriittisestikin, myös suhteessa työyhteisöön, sidosryhmiin ja yhteiskuntaan. Vastuun ja vapauden yhdistämisestä mainitaan, että opetustyössä opettajan vastuu on sidoksissa perustehtävään ja sitä määrittävään normistoon esim. lainsäädäntöön ja opetussuunnitelmaan, vaikka opettajalla on oikeus omaan arvomaailmaansa.

Lisäksi periaatteissa määritellään opettajan suhdetta työhönsä ja oppilaisiinsa. Tässäkin korostetaan, että opettajan tulee sitoutua työssään sitä määrittelevään normistoon ja ammattikuntansa etiikkaan. Opettajan suhteesta oppilasiin tuodaan esille oppilaan oikeuksien kunnioittaminen, inhimillinen ja oikeudenmu-

kainen kohtelu sekä oppilaan hyväksyminen ja hänen huomioiminen ainutkertaisena ihmisenä. Kiusaamista tai toisen ihmisen hyväksikäyttöä ei tule hyväksyä missään muodossa. Syrjinnän kiellosta on erikseen maininta moniarvoisuu-
teen liittyen.

Kokonaisuudessaan eettiset periaatteet ottavat melko hyvin huomioon ihmisoikeuksien toteutumisen eri näkökulmat koulussa. Perusajatus on, että kaikille oppijoille kuuluvat samat yhteiskunnan oikeudet ja velvollisuudet ja opettajan tulee pitää huolta siitä, että tämä toteutuu.

7.4 Opetusmateriaali ja -menetelmät

Opetuksen sisällöllisen suunnittelun perustana toimivat opetussuunnitelma, oppiaineen ominaisluonne ja oppikirjat. Kokonaisuutena ottaen, tutkimustietoa käytössä olevan oppimateriaaliin tai oppikirjojen suhteesta ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteisiin tai perusopetuksen arvopohjan huomioimisesta oppimateriaalissa ei ole saatavilla.

Koulutuksen arviointineuvoston arvioinnissa (Korkeakoski 2008) tulee esille, että oppimateriaalien merkitystä opetuksessa tulisi tutkia enemmän. Oppimateriaalin opetussuunnitelmanmukaisuudesta tai oppikirjojen välittämistä arvoista ja käsityksistä ei ole tietoa tai tieto on ristiriitaista. Oppimateriaalissa heijastuvat tekijöiden käsitykset siitä, mitkä sisällöt, tiedolliset rakenteet, missä järjestyksessä opetettuna sekä millaisilla menetelmillä opetettuna ainekohtaiset tavoitteet saavutetaan parhaiten.

Oppikirjojen asema on edelleen vahva ja niiden ohjausvaikutus erityisesti alakoulussa merkittävä. Tutkimustulosten mukaan seitsemännnen vuosiluokan matematiikan opetuksen sisältö voi vaihdella sen mukaan, mitä oppikirjoja on käytetty sekä 5. ja 6. oppikirjasarjojen välillä on huomattavia eroja lähestymistapojen perusteella.

Opetusmenetelmät ovat opetusmateriaalin valitsemisen lisäksi tärkeä tekijä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteiden saa-

vuttamisessa. Tietyt pedagogiset menetelmät tukevat tavoitteiden toteutumista paremmin, mutta ei ole mahdollista selvittää kuinka laajasti ne ovat käytössä. Opettajan autonominen asema opetussuunnitelman mukaisen toiminnan toteuttajana jättää hyvin paljon liikkumavaraa sekä opetusmenetelmien että - materiaalien valintaan. Opettajat saavat melko itsenäisesti valita käyttämänsä materiaalit, opetussuunnitelman painotukset ja työskentelytavat.

Lapsen oikeuksien ja yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta voidaan katsoa ongelmalliseksi, että oppimateriaalin valintaa perustuu usein enemmän opettajan omaan opetus/oppimistyyliin kuin lasten erilaisten oppimistyylien huomioimiseen. Oppikirjojen valinnassa opettajan rooli korostuu, mutta oppikirjojen sisällöissä suurin valta on kustantamoilla. Opetussuunnitelman perusteet määrittelevät pitkälti sen, mitä oppikirjat sisältävät ja oppikirjojen kustantajat tekevät työtään ammattimaisesti. Oppikirjojen sisältöä ei kuitenkaan tarkasteta minkään julkisen tahon puolesta. Pedagoginen kehittäminen, uudet opetusmenetelmät ja - materiaalit voivat jäädä liiketoiminnan intressien jalkoihin. Kirjasarjojen tekeminen on ammattimaista työtä, mutta siitä huolimatta ne helposti toistavat vanhoja pedagogisia malleja. Yksi syy tähän on, että opettajat haluavat valita itselleen tutuksi tulleen oppikirjan.

Ihmisoikeudet eivät todennäköisesti tule kovin hyvin esille opetuksen sisällöissä. Matilaisen (2011) ja Unicefin (2009) tutkimusten mukaan ihmisoikeusasiakirjat eivät ole opettajille tuttuja. Myös ihmisoikeuksien käsityksen liian kapea (esimerkiksi lähinnä sananvapauden kautta) tai liian laava (kaikki asiat/ilmiöt käsitetään ihmisoikeuksiksi) ymmärtäminen ovat merkkejä ihmisoikeuksien sisältöjen heikosta hallinnasta. Onnistuminen pedagogina vaatii sekä opetusmenetelmän että asiasisällön hallinnan. Erillisen ihmisoikeuskasvatuksen oppiaineen luominen perusopetukseen ei ole välttämätön ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen sisältöjen tuomiseksi kouluun. Opettajien tulisi kuitenkin hallita ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoit-

teiden mukaiset menetelmät ja asiasisällöt, jotta he voisivat toteuttaa sitä opetuksessaan. Tällöin ihmisoikeuskasvatuksen toteuttaminen nykyisen tuntikehyksen puitteissa olisi mahdollista.

Yhteenvetona voisi sanoa, että lähes jokainen opettaja haluaa toimia ihmisoikeuksien periaatteiden mukaisesti. Tietoisuus ihmisoikeuskasvatuksen ja koulutuksen tavoitteista auttaisi siihen soveltuvien opetusmenetelmien ja oppimateriaalien valinnassa kaikkien oppiainneiden tunneilla.

7.5 Valtakunnalliset ihmisoikeuskasvatushankkeet

Peruskouluissa toteutetaan erilaisia hankkeita, joiden avulla ihmisoikeuksien ja lapsen oikeuksien sopimuksen tunnettavuutta lisätään. Eri kansalaisjärjestöt ja toimijat saavat taloudellista avustusta materiaalin ja kouluvierailujen suunnitteluun ja toteuttamiseen opetus- ja kulttuuriministeriöltä, ulkoasianministeriöltä ja jonkin verran muilta rahoittajilta. Esimerkiksi Plan Suomi Säätiö, Unicef ry, Pelastakaa lapset ry, Mannerheimin lastensuojeluliitto ry, Suomen YK-liitto ry, Amnestyn Suomen osasto, Ihmisoikeusliitto ry, Väestöliitto ry ja Taksvärkki ry toteuttavat erilaisia hankkeita ja/tai tekevät kouluvierailuja. Lastensuojelun Keskusliitto, lapsiasiaivaltuutettu ja muuta tahot osallistuvat myös lapsen oikeuksien sisältöjen tuomiseen perusopetukseen. Yhdenvertaisuuteen ja syrjintään liittyvät teemat ovat nousseet esille esimerkiksi kiusaamisen ehkäisyyn tai vertaissovitteeluun liittyvissä hankkeissa kuten Kiva koulu -hanke ja Verso -hanke. Muita kiusaamisen ehkäisemiseksi suunniteltuja valtakunnallisia ohjelmia ovat mm. Koulurauha, Lions Quest, No Excuse, Vaakamalli R ja Askeleittain/StegVis.

Usein hankkeet perustuvat oppilaiden ja/ tai opettajien vapaaehtoiseen osallistumiseen, eivätkä ne kata koko Suomea. Erilaisissa ohjelmissa ja hankkeissa hyvää on se, että ne kohdistuvat usein koko kouluyhteisöön. Esimerkiksi KiVa Koulu on Opetusministeriön rahoittama hanke koulukiusaamisen ehkäisemiseksi

ja vähentämiseksi, joka on toiminut vuodesta 2006. Vuonna 2011 ohjelmaa toteutti 90 % Suomen peruskouluista. Hankkeen tavoitteena on luoda kiusaamisen vastainen ohjelma, joka antaa käytännön työkaluja kiusaamisen ehkäisyyn. Saadut tulokset ohjelman vaikuttavuudesta ovat olleet hyviä 4.- ja 6.-luokilla, yläkoulussa vastaavia positiivisia vaikutuksia ei ole havaittu.

Tuotetut materiaalit sisältävät useimmiten opetusta arvoista ja keskittyvät toiminnallisten menetelmien kautta yhdessä toimimiseen. Hankkeiden tavoitteet tai sisällöt harvoin täyttävät ihmisoikeuskasvatukselle ja -koulutukselle asetettuja tavoitteita kokonaisuudessaan, mutta sisältävät osia vaihtelevasti hankkeesta riippuen.

Lapsen oikeuksien toteutumiseen näissä ohjelmissa pyritään usein lapsia itseään voimaannuttamalla ja tuottamalla materiaalia myös opettajille. Tämä on hyvä perusta. Tärkeää on muistaa, että ihmisoikeusnäkökulmasta lähtökohtaisesti lapset ovat oikeuksien haltijoita ja aikuiset ovat vastuun kantajia. On opettajan tehtävä varmistaa, että lapsille ei säilytetä liian suurta vastuuta omien oikeuksien vaatimisesta. Tietysti samalla on opetettava toisten kunnioittamisesta.

Hankkeet eivät kuitenkaan vaikuta pysyvästi koulun opetukseen, toimintakulttuuriin tai rakenteisiin. Keskeistä on muistaa, että opetusjärjestelmän rakenteiden ja opettajien asenteiden tulee antaa tilaa lapsen oikeuksien toteutumiselle. Hakalehto-Wainion (2012) ja Korkeakosken (2008) tutkimukset antavat käsityksen, että perusopetus ei riittävästi voimaannuta ihmisoikeuksien toteuttamiseen vaan pikemminkin tietyt koulun toimintakulttuurin tavat ja säännöt estävät prosessia.

7.6 Kehittämissuunnitelmat

Merkittävimmät kehittämissuunnitelmat liittyvät opetussuunnitelman uudistukseen ja yksittäisten opettajankoulutuslaitosten opetusohjelmiin. Kansalaisjärjestöt tekevät valtion tukemaa työtä ihmisoikeuskasvatuksen lisäämiseksi peruskouluissa. Kehityksessä ei ole nähtävissä voimakasta suuntausta, mikä takaisi ihmisoike-

uskasvatukselle ja -koulutukselle asetettujen tavoitteiden tavoitteellisempaa ja systemaattisempaa saavuttamista.

Opetussuunnitelma uudistuu ja astuu voimaan 1.8.2016. Opetussuunnitelman luonnoksen arvopohjassa ihmisoikeussopimukset, erityisesti lapsen oikeuksien sopimuksen sisältö ja tavoitteet nostetaan hyvin esille. Myös yhdenvertaisuus ja tasa-arvolaki mainitaan opetusta ohjaavana. Nähtäväksi jää kuinka hyvin ihmisoikeuskasvatuksen ja koulutuksen tavoitteet tulevat näkyviin ainekohtaisissa sisällöissä. Tällä hetkellä ei ole odotettavissa, että ihmisoikeudet tulisivat opetussisällöissä vahvistamaan asemaansa. Vuonna 2010 tehtyjen lisäysten säilyttäminen olisi toivottavaa.

Yliopistojen yhtenäinen ihmisoikeuskoulutuksen järjestäminen ei näytä tällä hetkellä realistiselta. Yliopistojen alaisuudessa toimivat opettajankoulutuksesta vastaavat laitokset ja yksiköt vastaavat sisällöistään itsenäisesti. Opetusministeriön ohjaus koskee pääsääntöisesti resursseja kuten opiskelijamääriä sekä suurempia rahallisia linjauksia. Opetus- ja kulttuuriministeriö linjasi YK:n määräaikaistarkastelussa (UPR 2012), että sillä ei ole mahdollisuutta puuttua yliopistojen itsenäiseen asemaan ja esimerkiksi määrätä ihmisoikeuskoulutusta pakolliseksi opettajankoulutuksen sisällöksi.

Koulujen välisten erojen vähäisyys ja oppilaiden välisten erojen kohtuullisuus on ollut toistuva tulos tutkimuksista 1960-luvulta asti. Arviointiryhmän (Korkeakoski 2008) raportissa tämä nostetaan myös esille. Viimeaikainen yhteiskunnallinen kehitys viittaa siihen, että myös perusopetus on tulevaisuudessa eriytyvässä, mikä todennäköisesti heikentää oppilaiden yhdenvertaisten oikeuksien toteutumista. Asiaan kiinnitetään huomiota ja siitä käydään laajasti yhteiskunnallista keskustelua, mutta kehitystä ei kuitenkaan aktiivisesti pyritä pysäyttämään.

Perusopetuksen pedagogiikan arvioinnissa nousivat esille tietyt osaamistarpeet, jotka olivat opettajan kyky kohdata lapset, nuoret, heidän vanhempansa sekä myös omat kollegansa yhteistyökumppaneina ja aktiivisina opetustyön

kehittäjinä. Nämä osaamisalueet opettajan työssä vahvistuvat yhteiskunnallisten muutosten luomien osaamistarpeiden seurauksena. Opettajien pedagogiseen muutokseen tarvitaan ulkopuolista tukea ja opettajan omaa halua kehittyä. Tähän pyritään vastaamaan opettajien täydennyskoulutuksella, mutta tällä hetkellä ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt nousevat esille koulutuksissa vain satunnaisesti. Täydennyskoulutus perustuu valinnaisuuteen, joten kaikki opettajat eivät välttämättä kohtaa näitä työhön liittyviä kysymyksiä.

Positiivisia viestejä on myös löydettävissä. Opettajankoulutuslaitokset ovat itsenäisesti läheneet kehittämään enemmän arvoja koskevaa koulutusta, jossa keskiössä on usein erilaisuuden kohtaaminen. Useat kunnat ovat myös läheneet kehittämään peruskouluihinsa uusia malleja, jotka pyrkivät oppilaiden inklusioon ja lapsen oikeuksien parempaan huomioimiseen.

7.7 Havaitut esteet ja haasteet

Ideologisella ja koulutuspoliittisella tasolla ei ole havaittavissa selkeitä, ääneen lausuttuja esteitä tai haasteita ihmisoikeustiedon ja -taitojen lisäämisestä perusopetuksessa tai opettajien koulutuksessa. Periaatteessa ihmisoikeudet ovat kaiken opetuksen arvopohjana ja tulevat myös vahvasti esille, laillisesti velvoittavassa perusopetuslaissa ja opetussuunnitelmassa sekä moraalisesti velvoittavassa opettajien eettisessä ohjeistuksessa. Käytännön toteutuksessa on kuitenkin haasteita eikä muutoshalukkuus niiden ratkaisemiseksi aina ole kovin suurta.

Pinnallisesti tarkasteltuna peruskoulun ihmisoikeuskasvatus- ja koulutus koetaan hyvin toteutuneeksi, mikä omalta osaltaan hankaloittaa sen kehittymistä. Opettajien kouluttajien sekä rehtoreina ja opettajina toimivien yleisesti heikko tietotaso ihmisoikeuksista, ihmisoikeussopimusten sisällöistä sekä niiden velvoittavuudesta on ongelma tarkasteltaessa peruskoulua kokonaisuudessaan. Usein ihmisoikeuskasvatus annetaan vastuualueeksi koulun yhdelle opettajalle ja sidotaan kuuluvaksi yhteen oppiaineeseen.

Vaikka opetushallituksen laatimissa perusopetussuunnitelman perusteissa määritellään opetuksen arvopohja, ihmisoikeuksia koskevat kirjaukset eivät ole kuitenkaan varmistaneet ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista kouluissa. Hyvin paljon jää yksittäisen opettajan oman kiinnostuksen varaan. Varsinaisesti ihmisoikeuksien normit ja mekanismit opetetaan vain peruskoulun 9. luokalla historian oppineessa. Laajemmin ihmisoikeuksia käsitellään elämäntiedon oppimäärässä, mikä ei kuitenkaan ole kaikille oppilaille pakollinen. Suurin osa oppilaista suorittaa oman uskonnon opetuksen elämäntiedon oppimäärän sijaan. Oman uskonnon oppiaineiden sisällöissä käsitellään arvoihin liittyviä kysymyksiä. Oppikirjasarjasta ja opettajasta riippuen sisällöt voivat täyttää ihmisoikeuskasvatukselle asetetut tavoitteet.

Huolimatta siitä, että ihmisoikeuskasvatuksen puuttuminen opettajien peruskoulutuksesta tuodaan esille useissa tutkimuksissa tai selvityksissä ja sitä on usein suositeltu lisättäväksi koulutusohjelmaan, tahtotilaa sen lisäämiseksi opetussuunnitelmiin tai tutkintovaatimuksiin ei ole. (Kansainvälisyyskasvatuksen arviointi 2010, Globaalikasvatuksen arviointi suositukset, Lasten oikeuksien komitean suositukset 2011. UPR: Slovenia suosittelee, että Suomi ottaa ihmisoikeuskoulutuksen pakolliseksi osaksi opettajankoulutusta). Myös esimerkiksi Lasten, nuorten ja perheiden hyvinvoinnin politiikkaohjelman tavoitteena on varmistaa lapsen oikeuksien sisältyminen lasten kanssa työskentelevien perus- ja täydennyskoulutukseen, mutta ohjelmaa ei ole toteutettu suunnitellulla tavalla.

Huolestuttavaa on, että näistä puutteista huolimatta Suomen opetuksen taso koetaan usein hyväksi ja kattavaksi myös ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen osalta. Selvästikin ajatellaan, että tilanne on kyllin hyvä eikä varsinaista muutosta tarvita. Esimerkiksi YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallisen määräraikaistarkastelussa Suomi toteaa perus- ja ihmisoikeuskasvatuksesta Suomessa *”Yleistilanne on julkissektorin ammattikuntiin kohdistuvan perus- ja ihmisoikeuskoulutuksen osalta*

kohtuullinen, mutta ihmisoikeustietämyksessä ja perusoikeuksien tuntemuksessa on edelleen myös kehittämistä.”

Koulun muuttamisen haasteet ovat suuret ja ihmisoikeuskasvatuksen toteutuminen edellyttäisi muutoksia niin rakenteissa, opetusjärjestelyissä kuin rehtorien ja opettajien asenteissa. Koulunpidon vahvat perinteet, koulutuksen rakenteet (tuntijako, opettajankoulutus ainejaon pohjalta), intressitahojen näkemykset tai opettajan professioon liittyvät roolikäsitykset nostetaan esille koulun muuttumisen esteinä myös arviointiraportissa (Korkeakoski 2008).

Koulun haasteellisuuden ja käytöshäiriöiden korostaminen tulee esille sekä rehtorien ja opettajien puheissa että laajemmin yhteiskunnallisessa keskustelussa. Eri intressiryhmien tarpeet, opettajien työnkuva yms. voivat olla esteenä reilulle keskustelulle siitä, mikä olisi lapsen edun mukainen lähestymistapa muuttaa koulua. Se vaatisi muutosta opettajien asenteissa ja näkemyksissään työnsä sisällöistä. Opetusviraston, rehtoreiden ja opettajien tulee muistaa koko yhteiskunta ja eri ryhmien intressit siihen, mitä koulussa opetetaan.

Oikeus ihmisoikeuskasvatukseen ei ole Suomessa toteutunut kansainvälisten sopimusten edellyttämällä tavalla. Kansalaisjärjestöt ovat, pienistä resursseistaan huolimatta, kantaneet päävastuun tehdystä työstä. Kansalaisjärjestöjen työ on usein lyhytjänteistä rahoituksen ja muun työn järjestämisen vuoksi, eikä ole tarkoituksenmukaista, että vastuuta ihmisoikeuskasvatuksesta sysätään koulun ulkopuoliselle taholle. Näin YK:n asettamat tavoitteet eivät myöskään täyty, vaan se vaatii koulutuksen järjestäjien, rehtorien ja opettajien sitoutumista.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeen panon velvoittavuus on kirkastettava perusopetuksen järjestämisessä
Opetus viranomaisten ja rehtoreiden täydennyskoulutukseen on lisättävä ihmisoike-

uskoulutusta. Koulutuksen järjestämisestä vastaavien tahojen ihmisoikeustietoisuus ja -osaaminen on keskeinen edellytys ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteutumiseksi käytännössä.

2. Opettajien koulutukseen on sisällytettävä ihmisoikeus- kasvatuksen ja -koulutuksen sisällöt

Opettajien perus- ja täydennyskoulutukseen on integroitava perustiedot ihmisoikeus-sopimusten sisällöistä lapsen oikeuksien komitean ja kansallisten politiikkaohjelmien suositusten mukaisesti. Sekä opetus- että kasvatustehtävä on huomioitava tasavertaisesti perusopetuslaissa asetettujen tavoitteiden mukaisesti.

3. Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus on huomioitava perusopetussuunnitelman uudistusprosessissa

Uusi opetussuunnitelma valmistuu vuonna 2014 ja otetaan käyttöön vuonna 2016. Uudistuksessa on varmistettava, että ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteet huomioidaan läpäisyperiaatteella kaikissa oppiaineissa. Sen lisäksi tulee varmistaa, että ihmisoikeudet sisällytetään nimettyihin vastuuoppiaineisiin kuten historia, katso-musaineet, äidinkieli ja kirjallisuus ja maan-tieto.

4. Oppilaiden osallistamisessa tulee korostaa yhdenvertaisuutta ja laajaa osallistumista

Ihmisoikeussopimusten periaatteiden mukaisesti tavoitteena tulee olla kaikkien oppilaiden osallistumisen mahdollisuus kaikessa toiminnassa. Tästä näkökulmasta esim. perinteinen oppilaskuntamalli ei yksinään riitä, koska se liian usein osallistaa toimintaansa vain pienen, aktiivisen joukon oppilaita. Erityistä huomiota on kiinnitettävä erityistä tukea vaativien oppilaiden opetuksen järjestämiseen ja inklusion edistämiseen.

5. Lapsen oikeuksien toteutumisen tulee olla keskiössä perusopetuksen haastavissa tilanteissa

Perusopetuksessa esiintyvän häiriökäyttäytymisen ehkäisemiseen etsittävien keinojen tulee kunnioittaa lapsen oikeuksia. Näitä keinoja tulee etsiä ensisijaisesti pedagogisista ratkaisuista. Opettajien työn arvostusta tulee edistää ja vanhempien, huoltajien ja

opettajien yhteistyötä kehittää. Peruskoulun muutosprosessi ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteita tukevaksi vaatii eri toimijoilta, viranomaiset, opetushenkilökunta ja vanhemmat mukaan lukien, asenteellisia ja organisatorisia muutoksia, mutta myös tiettyjen rakenteelliseksi muodostuneiden toimintatapojen purkamista.

8 Lukiokoulutus

TÄSSÄ OSIOSSA tarkastellaan ihmisoikeuskasvatusta lukio-opetuksessa. Lukiokoulutusta tarjotaan Suomessa sekä nuorille että aikuisille (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002). Seuraavassa tarkastelussa keskitytään erityisesti nuorten lukiokoulutukseen. Ihmisoikeuskasvatus on yksi läpäisyteema ja integraatioaihe koulujärjestelmässämme, myös lukiokoulutuksessa. Ihmisoikeuskasvatusta ei käsitteenä mainita nyt voimassa olevissa lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003), mutta ihmisoikeudet tulevat esiin sekä yleisenä arvoperustana että opetuksen kohteena. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta mielenkiintoista on myös, että Opetushallitus (2010a & b) teki opetussuunnitelman perusteisiin täydennyksiä, joissa niin perusopetuksen kuin lukion opetussuunnitelman perusteisiin lisättiin ihmisoikeussopimukset ja niiden historia sekä ihmisoikeusrikokset, kuten holokausti. Ihmisoikeuseetoksen voidaan katsoa vahvistuneen opetussuunnitelmissa vuoden 2010 opetussuunnitelmien perusteisiin tehtyjen lisäysten myötä. Opetussuunnitelmia uudistetaan parhaillaan niin perusopetuksessa kuin lukiokoulutuksessa ja on mielenkiintoista nähdä millaiseksi ne muotoutuvat ihmisoikeuskasvatuksen osalta. Vahvistuuko ihmisoikeuseetos entisestään vai oliko kyseessä vain tiettyyn ajanjaksoon liittyvä painotus?

Tämän osion päättökäsitelmä on vuonna 2011 julkaistu väitöstutkimus, ”Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää” (Matilainen 2011). Tutkimuksen teoreettisessa osassa tarkasteltiin ihmisoikeuksia ja ihmisoikeuskasva-

tusta lukion opetussuunnitelmien perusteissa ja työn empiirisessä osassa ihmisoikeuskasvatusta eräässä eteläsuomalaisessa lukiossa. Tiivistysty tutkimuksen kohteena olivat opettajien ja opiskelijoiden näkemykset ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa. Väitöstutkimus tarkasteli sitä, miten ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatus opettajien ja opiskelijoiden näkemysten mukaan toteutuvat lukiossa ja miten ihmisoikeuskasvatuselementit ovat heidän näkemystensä mukaan esillä eri oppiaineiden opetussuunnitelmissa, materiaaleissa ja työtavoissa. Tämän lisäksi tarkasteltiin opiskelijoiden ulkomaalaisiin ja maahanmuuttajiin liittyviä näkemyksiä ja puhutapaa. Tutkimus rajoittui yhteen lukioon, jotta saataisiin syvempi kokonaiskuva ihmisoikeuskasvatuksesta ja sen toteutumisesta eri tasoilla yhden koulun kontekstissa. Ihmisoikeuskasvatus määriteltiin tutkimuksessa YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvien asiakirjojen (esim. YK 1989; YK 1996; YK 1997) ja niissä ihmisoikeuskasvatukselle asetettujen tavoitteiden mukaisesti. Tutkimusaineiston keräämisen jälkeen on julkaistu myös uusia ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä asiakirjoja. Ne eivät kuitenkaan julkaisuajankohtansa vuoksi ole osana väitöstutkimuksen teoreettista kehikkoa.

Tutkimus oli luonteeltaan kvalitatiivinen, laadullinen tutkimus, ja tutkimusmenetelmänä käytettiin teemahaastatteluja ja niiden kvalitatiivista aineistolähtöistä ja teoriaohjaavaa sisällön analyysia. Tutkimusaineisto kerättiin vuosina 2005–2007. Aineistona oli 28 opiskelija- ja 18 opettajahaastattelua. Opiskelijoita valittiin haastatteluihin siten, että he edustivat

mahdollisimman kattavasti lukion eri vuositasoja. Opettajia valittiin haastatteluihin siten, että he edustivat kattavasti lukion eri oppiaineita, mutta kuitenkin niin, että tutkimuksen kannalta keskeisempien oppiaineiden edustajat korostuivat lukumääräisesti. Koska monet lukion opettajat opettavat useampaa kuin yhtä oppiainetta, osa opettajista edusti haastattelussa useampaa oppiainetta. Myös rehtorin ja apulaisrehtorin haastattelut ovat haastatteluaineistossa mukana. (Tutkimuksen toteutuksesta tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Väitöstutkimus ei pyrkinyt olemaan yleistettävä esitys lukiokoulutuksen ihmisoikeuskasvatuksesta, vaan fokuksena oli tutustua ihmisoikeuskasvatukseen opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta eräässä lukiossa. Tutkimuksen luonne ja siihen liittyvän yleistettävyyden rajoitukset on huomioitava tarkasteltaessa lukiokoulutusta tämän tutkimuksen pohjalta tässä raportissa. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyvän tutkimustiedon vähyyks tuli esille myös väitöstutkimusta tehdessä ja antoi väitöstutkimukselle roolin jonkinlaisena pioneeritutkimuksena ihmisoikeuskasvatuksen tilaan lukiossa. Samalla se toi esiin runsaasti kysymyksiä, joita käsitellään myöhemmin tässä luvussa ja joiden ratkaisemiseksi tarvitaan myös uusia tutkimuksia. Väitöstutkimusaineisto kerättiin ennen Opetushallituksen (2010a & b) opetussuunnitelman perusteisiin tekemiä täydennyksiä. Tällainen opetussuunnitelmien perusteiden täydentäminen herättää myös mielenkiintoisia jatkokysymyksiä. Onko täydennykset huomioitu koulussa ja ovatko ne lisänneet aihepiirin käsittelyä? Onko täydennykset huomioitu uudemmissa oppimateriaaleissa? Tutkimuksen pohjalta olisi tärkeää jatkaa aihealueen tutkimusta suomalaisessa koulujärjestelmässä.

Johtuen varsinaisen ihmisoikeuskasvatuksen vähäisestä tutkimuksesta Suomen koulukontekstissa, tutkimustuloksia esitellessä viitataan myös 2000-luvulla tehtyihin selvityksiin ja pro gradu -töihin. Esimerkiksi Unicefin (2007) selvitykset ja Höylän (2007) ja Lampisen (2008) pro gradu -työt tarjoavat tärkeitä vertailevia näkö-

kulmia suomalaisen ihmisoikeuskasvatuksen todellisuuteen.

8.1 Lainsäädäntö ja opetussuunnitelmien perusteet

Ensimmäiseksi tarkastellaan lukion opetussuunnitelman perusteita (2003) ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Lukion arvoperustana on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002; LOPS 2003, 12.) Lukiokoulutuksen tavoitteena on:

tukea opiskelijoiden kasvamista hyväksi, tasapainoisiksi ja sivistyneiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi sekä antaa opiskelijoille jatko-opintojen, työelämän, harrastusten sekä persoonallisuuden monipuolisen kehittämisen kannalta tarpeellisia tietoja ja taitoja.

(Lukiolaki 21.8.1998/629, 1. luku, 2§)

Opetuksen tavoitteena on myös, että opiskelija oppii edistämään yhdessä muiden kanssa ihmisoikeuksia, demokratiaa, tasa-arvoa ja kestäväää kehitystä. (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 955/2002; LOPS 2003, 12.) Sivistysihanteena lukiossa on pyrkimys totuuteen, inhimillisyyteen ja oikeudenmukaisuuteen (LOPS 2003, 12).

Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (2002) ja lukion opetussuunnitelman perusteet (LOPS 2003) määrittelevät koulutuksen keskeiset tavoitteet ja sisällöt. Ihmisoikeudet on määritelty valtioneuvoston asetuksissa ja valtakunnallisissa opetussuunnitelmien perusteissa kaiken koulukasvatuksen lähtökohdaksi. Suomalaisen koulujärjestelmän voidaan katsoa tukeutuvan periaatteellisella tasolla ihmisoikeuksiin keskeisenä arvolähtökohtana. Valtioneuvoston asetuksessa lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta (955/2002) asia ilmaistaan seuraavalla tavalla:

Lähtökohtana opetuksessa on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen. – – Tavoitteena on, että opiskelija oppii edistämään yhdessä muiden kanssa ihmisoikeuksia, demokratiaa, tasa-arvoa ja kestävää kehitystä.

(Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta [955/2002], 3§)

Oheisessa asetuksessa tulee esille myös ihmisoikeuskasvatuksen aktiiviseen toimintaan tähtäävät tavoitteet. Tavoitteena lukio-opetuksessa ei ole vain ihmisoikeuksien kunnioittaminen lukiossa, vaan myös se, että opiskelijat oppivat aktiivisesti edistämään ihmisoikeuksia. Lukion opetus tulee järjestää valtioneuvoston asetuksessa (955/2002) määriteltyjen tavoitteiden mukaan (Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta [955/2002]; LOPS 2003, 24). Asetuksen painotus ihmisoikeuksien aktiivisesta edistamisestä ei tule yhtä selkeästi ja korostetusti kuitenkaan esiin esimerkiksi valtakunnallisen lukion opetussuunnitelman perusteiden 2003 yleisessä osassa, vaikka asetus ja lukion opetussuunnitelman perusteet sinällään perustuvat samalle ihmisoikeuseetoksen peruslähtökohdalle. Asetuksen perusteella voisi olettaa ihmisoikeuskasvatuksen tulevan korostuneemminkin esiin lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003).

Lukion opetussuunnitelman perusteiden 2003 yleisissä osissa Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuksien julistusta ei erikseen mainita, vaikka ihmisoikeudet tulevatkin esille koulun arvoperustaa käsiteltäessä. Ihmisoikeuksien julistuksen teemat tulevat kuitenkin esiin ja ihmisoikeudet mainitaan lyhyesti kummankin opetussuunnitelman perusteiden yleisessä osassa. Lukion opetussuunnitelman vuoden 2003 perusteissa ihmisoikeuksien kunnioittaminen mainitaan koko lukio-opetuksen lähtökohtana: *”Lukio-opetuksen lähtökohtana on elämän ja ihmisoikeuksien kunnioitus”* (LOPS 2003, 12). Lukion opetussuunnitelman perusteita täydennettiin vuonna 2010 opetushallituksen toimesta ihmisoikeuksien ja holokaustin osalta (Opetus-

hallitus 2010a). Esimerkiksi lukio-opetuksen lähtökohtia täydennettiin ihmisoikeusasiakirjojen osalta seuraavasti:

Ihmisoikeuksia määrittäviä keskeisiä asiakirjoja ovat YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus, Lapsen oikeuksien sopimus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus.

(Opetushallitus 2010a)

Lukion opetussuunnitelman perusteiden yleisessä osassa on lueteltu asioita ja aihealueita, joiden tulee toteutua koulun yleisessä toiminnassa ja kaikkien aineiden opetuksessa. Tällaisia aihealueita kutsutaan usein esimerkiksi läpäisyteemoiksi tai integraatioaiheiksi. Lukion opetussuunnitelman perusteissa vuodelta 2003 tällaisia kaikille yhteisiä korostettavia aihealueita tuotiin esille myös erikseen aihekokonaisuuksien muodossa. Ihmisoikeudet mainitaan myös opetussuunnitelman perusteiden aihekokonaisuuksissa *”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”* -teeman yhteydessä (LOPS 2003, 25). Aihekokonaisuuksilla tarkoitetaan yhteiskunnallisesti merkittäviä kasvatus- ja koulutushaasteita. Samalla ne ovat ajankohtaisia arvokannanottoja, toimintakulttuuria jäsentäviä toimintaperiaatteita ja oppiainerajat ylittäviä painotuksia. Lukio-opetuksen aihekokonaisuuksia ovat aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys, hyvinvointi ja turvallisuus, kestävä kehitys, kulttuuri-identiteetti ja kulttuurin tuntemus, teknologia ja yhteiskunta sekä viestintä- ja mediaosaaminen. Lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003) ihmisoikeudet mainitaan sen sijaan *”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys”* -teemaan liittyen yhdessä tavoitekohdassa seuraavasti:

Tavoitteena on, että opiskelija [mm.] syventää demokraattisen yhteiskunnan toimintaperiaatteiden ja ihmisoikeuksien tuntemustaan.

(LOPS 2003, 25)

Kyseisessä kohdassa korostuu ihmisoikeuskasvatuksen tiedollinen puoli. Aktiivista kansalaisuutta korostetaan kyseisen aihekokonaisuuden esittelyssä, mutta se liitetään lähiympäristössä

toimimiseen, ei globaaliin ihmisoikeuksien puolustamiseen. Myös kaikista muista lukion opetussuunnitelman aihekokonaisuuksista voi löytää ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää ainesta. Hyvinvointi ja turvallisuus -aihekokonaisuuden yhteydessä mainitaan tavoitteena konfliktien väkivallaton käsittely. Kulttuuri-identiteetti ja kulttuurien tuntemus -aihekokonaisuuden yhteydessä tavoitteina mainitaan esimerkiksi kommunikointitaito vierailta kielillä kulttuuritaustaltaan erilaisten ihmisten kanssa sekä pyrkiminen toimimaan aktiivisesti keskinäiseen kunnioittamiseen perustuvan monikulttuurisen yhteiskunnan rakentamiseksi. Ihmisoikeuksia tai ihmisoikeuskasvatusta ei kuitenkaan näiden aihekokonaisuuksien kohdalla erikseen mainita. Ajankohtaisuutensa ja kansainvälisiin sopimuksiin liittyvien velvoitteiden perusteella se olisi voinut ja sen olisi olettanut näkyvän selkeämmin opetussuunnitelman perusteissa sekä peruskoulu- että lukiotasolla. Kansaliskasvatus korostuu lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003) esimerkiksi aihekokonaisuuden ”Aktiivinen kansalaisuus ja yrittäjyys” kautta. Kansaliskasvatuksen ihmisoikeuskasvatusdimensio ei kuitenkaan samassa suhteessa korostu, vaikka ihmisoikeudet mainitaankin.

Ainekohtaisissa opetussuunnitelmien perusteissa ihmisoikeuskasvatus näkyy eri oppiaineissa eri tavoin. Verrattaessa opetussuunnitelman oppiainekohtaisia perusteita vuosilta 1994 ja 2003 voidaan todeta, että ihmisoikeuskasvatus on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa sisällöllisesti painottunut samoihin oppiaineisiin kuin vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteissa. Lukion opetussuunnitelman perusteiden oppiainekohtaisissa tavoitteissa ja sisällöissä laajasti ottaen ihmisoikeuksiin jollakin tavalla liittyviä teemoja on pääasiassa uskonnossa, elämäntutkimustiedossa, filosofiassa, historiassa ja yhteiskuntaopissa (LOPS 2003, 157–188).

Yhteiskuntaoppia on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa kaksi pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Yhteiskuntaopin opetuksen yleisesittelyssä ihmisoikeuksien kunnioittaminen mainitaan

opetuksen keskeisenä arvona. Kuten edellä on jo viitattu, opetussuunnitelman perusteiden arvoperustassa ihmisoikeudet on kuitenkin jo mainittu kaiken opetuksen arvoperusteena, ei vain tiettyjen oppiaineiden (LOPS 2003, 12). Tästä näkökulmasta katsottuna ihmisoikeuksien maininta erityisesti yhteiskuntaopin opetuksen keskeisenä arvona ei tuo mukanaan mitään uutta verrattuna muihin oppiaineisiin. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen on opetuksen perusarvo ja lähtökohta. Arvoperustaa tärkeämpää onkin oppiainekohtaisten opetussuunnitelman perusteiden kohdalla katsoa eri kurssien sisältöjä ihmisoikeuksien näkökulmasta. Vuoden 1994 yhteiskuntaopin opetussuunnitelman perusteissa ihmisoikeudet mainittiin erikseen yhteiskuntaopin pakollisen kurssin kohdalla. Uudemmissa vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa yhteiskuntaopin pakollisen kurssin kohdalla ihmisoikeuksia ei enää kuitenkaan erikseen mainita (LOPS 2003, 184).

Historiaa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa neljä pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaiskursseja. Historian opetuksen opetussuunnitelman oppiainekohtaisissa perusteissa ihmisoikeuksien arvostamiseen ja vastuulliseen kansalaistoimintaan kasvattaminen tuodaan esiin opetuksen keskeisenä tavoitteena (LOPS 2003, 176). Historian ja yhteiskuntaopin kurssien sisällöissä ihmisoikeuksia ei erikseen mainittu minkään kurssin kohdalla ennen Opetushallituksen (2010a) täydennyksiä. Täydennyksinä keskeisiin sisältöihin tuli vuonna 2010: ihmisoikeudet, joukkotuhonta, holokausti ja muut kansanvainot, YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus ja sen merkitys sekä muut keskeiset ihmisoikeussopimukset.

Uskontoa ja sille vaihtoehtoinen elämäntutkimustietoa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa kolme pakollista kurssia ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Uskonnonopetuksen yleisissä tavoitteissa mainitaan tavoitealueina esimerkiksi eri kulttuurien uskonnollisen perinteen arvostaminen, erilaisten vakaumusten kunnioittaminen, eri tavoin uskovien ja ajattelevien ihmisten kanssa toimimiseen pystyminen

sekä henkilökohtaisen vastuun ymmärtäminen (LOPS 2003, 158). Vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteiden elämäkatsomustiedon yleisten tavoitteiden viimeisessä kohdassa ihmisoikeuksien periaatteiden sisäistäminen mainitaan erikseen opetuksen tavoitteena (LOPS 2003, 166). Elämäkatsomustiedon kolmannen pakollisen kurssin kurssikohtaisessa esittelyssä (Yksilö ja yhteisö/ET3) mainitaan ihmisoikeuksien toteutumiseen perehtyminen kurssisisällön esittelyssä ja ihmisoikeuksien merkityksen ymmärtäminen kurssin tavoitteiden viimeisessä kohdassa (LOPS 2003, 168). Tavoitteenasettelu näkyy kyseisen kurssin keskeisissä sisällöissä, joissa ihmisoikeudet mainitaan erikseen yhtenä sisältöalueena: ”Ihmisoikeudet ja niiden historia” (LOPS 2003, 168). Opetushallituksen (2010a) täydennyksessä opetussuunnitelman perusteisiin kyseisen kurssin sisältöalueisiin lisättiin myös ihmisoikeussopimukset ja niiden historia sekä ihmisoikeusrikokset kuten holokausti. Myös uskonnonopetuksessa on juutalaisuuden opetuksen yhteydessä perinteisesti tarkasteltu myös holokaustia ja oppikirjoissa on tähän liittyvää aineistoa. Opetussuunnitelman perusteisiin tehdyt ainekohtaiset lisäykset eivät kuitenkaan koskeneet uskonnonopetusta. Aihepiiriin liittyen on tekeillä tutkimus liittyen Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella aloitettuun Fred Dervinin johtamaan tutkimusprojektiin. (Kallioniemi, Lyhykäinen, Matilainen & Salmenkivi 2014, tekeillä).

Myös esimerkiksi filosofiassa voidaan nähdä erityisesti ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä teemoja. Filosofiaa on vuoden 2003 opetussuunnitelman perusteissa yksi pakollinen kurssi ja tämän lisäksi valinnaisia kursseja. Filosofian opetussuunnitelman perusteiden oppiaineen yleisesittelyssä todetaan lopuksi opiskelun tukevan oppilaiden kasvua aktiivisiksi, vastuullisiksi ja suvaitsevaisiksi kansalaisiksi (LOPS 2003, 172). Filosofian kurssikohtaisissa sisällöissä ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja on valinnaisilla filosofisen etiikan ja yhteiskuntafilosofian kursseilla. Filosofisen etiikan kurssin tavoitteena tuodaan esille suvaitsevaisuuden oppiminen. Yhteiskun-

tafilosofian kurssin sisältöalueena ovat yksilön oikeudet ja velvollisuudet. (LOPS 2003, 173-174.) Opetushallituksen opetussuunnitelman perusteisiin liittyvässä täydennyksessä (2010a) yhteiskuntafilosofian valinnaisen kurssin sisältöihin lisättiin dystopioiden, kuten holokaustin käsittely. Edellä on tarkasteltu ihmisoikeuskasvatusta ja opetussuunnitelman perusteita. Niiden perusteella piirtyy kuva erityisesti tietyistä oppiaineista ihmisoikeuskasvatukseen liittyvinä. Samalla on kuitenkin syytä korostaa, että ihmisoikeuskasvatusta kuuluu kaikkeen kasvatukseen.

8.2 Ihmisoikeuskasvatusta opiskelijoiden ja opettajien näkökulmasta tarkasteltuna

Tutkimustehtävänä väitöstutkimuksessa (Matilainen 2011) oli tutkia ihmisoikeuskasvatusta ja sen ulottuvuuksia eräässä eteläsuomalaisessa lukiossa ja tutkimuksen pääkysymyksenä oli: Millaisia näkemyksiä opettajilla ja opiskelijoilla on ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa? Tutkimuksen alakysymyksinä olivat: Millaisia näkemyksiä opiskelijoilla ja opettajilla on ihmisoikeuksista ylipäätään? Miten ihmisoikeuskasvatusta ymmärretään lukiossa? Miten opiskelijat ja opettajat näkevät ihmisoikeuskasvatuksen roolin ja mahdollisuudet ihmisoikeuskasvatukseen lukiossa? Miten ihmisoikeuskasvatusta opettajien ja opiskelijoiden näkemyksen mukaan tulee esille kyseisessä lukiossa? Millaisia opettajien ja opiskelijoiden näkemykset koulun käytänteistä ja koulutodellisuudesta ovat? Millaisia nämä näkemykset ovat ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kannalta? Millaisia opiskelijoiden näkemykset esimerkiksi ulkomaalaisista Suomessa ovat suhteessa ihmisoikeuskasvatukselle asetettuihin tavoitteisiin? Seuraavaksi tarkastellaan tiivistetysti väitöstutkimuksen tuloksia.

Ihmisoikeuskasvatusta-käsite oli tutkimuksen perusteella opiskelijoille ja opettajille outo, ja ihmisoikeuksiin liittyvissä tiedoissa oli puutteita tutkimuksen kohderyhmissä. Ihmisoikeuksien sinänsä katsottiin kuitenkin toteutuvan lukiossa kohtuullisen hyvin, ja opettajat pyrkivät kasva-

tustyössään ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Ihmisoikeustietouden osoittautuessa samaan aikaan haastattelujen perusteella vajavaiseksi voidaan kuitenkin kysyä kriittisesti, kuinka syvästi tutkittavat pystyvät arvioimaan tietoutensa perusteella ihmisoikeuksien toteutumista ja onko tällä vaikutusta tuloksiin. Esimerkiksi tasa-arvon koettiin kuitenkin toteutuvan koulussa hyvin. Ihmisoikeuskasvatukselle YK:n asiakirjoissa asetetut tavoitteet eivät tämän tutkimuksen tulosten perusteella kuitenkaan täyty. Opiskelijat korostivat yksittäisistä ihmisoikeuksista eniten sananvapautta ja mielipiteenvapautta, ja monet opiskelijat eivät osanneet juuri muita ihmisoikeuksia mainitakaan. Sananvapaus ja ”yleinen” vapaus tulivat tutkimusaineistossa erityisen voimakkaasti esiin. Ihmisoikeuksien käsittelyn vapauden näkökulmasta voidaan nähdä heijastelevan omalta osaltaan vapauskeskeistä länsimaista yhteiskuntaamme.

Ihmisoikeuksien luovuttamattomuus, myös esimerkiksi rikollisten kohdalla, ei näyttänyt olevan mikään itsestään selvä asia. Suhteellisuus näkyi opiskelijahaastatteluissa siten, että tuotiin esille, että ihmisoikeudet ovat ihmisellä niin kauan kunnes hän toimii jollakin lailla väärin, tai että korostettiin tiettyjen ihmisoikeuksien kohdalla Suomea tai muita rikkaampia maita ja näkökulmaa, jossa ihmisoikeudet ovat lakien tavoin maakohtaisia sopimuksia. Erilaiset ”oikeudet” myös sekoittuivat opiskelijoilla keskenään. Esimerkkeinä asioista, joita perinteisesti ei ole katsottu varsinaisiksi ihmisoikeusasioiksi, mutta joihin opiskelijahaastatteluissa viitattiin ihmisoikeuksien yhteydessä, mainittakoon jokamiehen oikeudet ja kuluttajansuojaan liittyvät asiat.

Tutkimuksen perusteella vaikuttaa myös siltä, että ihmisoikeusasiakirjoihin liittyvässä tietoudessa on suuria puutteita. Tämä on tullut esiin myös Unicefin (2007) selvityksessä ja Holmin, Tirrin ja Hanhimäen (2008) tutkimuksessa. Ihmisoikeuksiin liittyvät asiakirjat eivät olleet väitöstutkimuksessa (Matilainen 2011) haastatelluille opiskelijoille ja opettajille erityisen tuttuja. Opiskelijat eivät tunteneet hyvin sen enempää ihmisoikeusasiakirjoja kuin esimer-

kiksi ihmisoikeuksiin liittyviä järjestöjä. Useat opiskelijat eivät osanneet mainita yhtäkään ihmisoikeuksiin liittyvää asiakirjaa. Suurin osa opettajista tiesi jonkun ihmisoikeuksiin liittyvän asiakirjan. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus tunnettiin asiakirjoista kummassakin tutkimuksen kohderyhmässä parhaiten.

Ihmisoikeuksista kertominen ja niiden määrittelemisen omin sanoin oli opiskelijoille vaikeaa, mutta samaan aikaan haastatteluaineistosta nousi esiin myös toinen, osin vastakkainen näkökulma, eli ihmisoikeusasioiden korostaminen jonkinlaisena itsestäänselvyytenä. Yleistä ihmisoikeusasioihin suhtautumista voisi luonnehtia näkökulmasta ”Nämä ovat näitä tuttuja asioita”. Ihmisoikeusasioista omin sanoin kertomista luonnehti taas päinvastainen *näkökulma*: ”Nämä ovat liian vaikeita asioita”. Tämä ilmiö sisältää myös yhteyden ihmisoikeuskasvatuksen määrään ja tarpeeseen liittyvään keskusteluun. Kun osa haastatelluista näki Suomen tilanteen ihmisoikeusasioissa ongelmattomana, myös ihmisoikeuskasvatuksen lisäämisen tarve voitiin tästä näkökulmasta kyseenalaistaa tai nähdä *ihmisoikeuskasvatus ennen kaikkea ”muiden ongelmiin tutustumisena”*. Myös esimerkiksi Toivanen (2007, 40) ja Höylä (2007, 78) ovat tuoneet esiin, että *Suomessa yleinen käsitys on, että muualla asuvat ihmiset tarvitsevat ihmisoikeuskasvatusta, mutta eivät Suomessa asuvat*. Maassa, jossa ihmisoikeuksien nähdään toteutuvan ainakin kohtuullisesti, on helpompi olettaa, että ihmisoikeuskasvatuksen eri osa-alueet toteutuvat tai että ihmisoikeuksista ei tarvitse puhua, kun ne jo toteutuvat. Tämä on ongelmallista, kun ajatellaan ihmisoikeusasioiden tärkeyttä ja sitä, että ihmisoikeuksien ideaalia ei missään ole ikinä täysin saavutettu. Haastatteluaineiston keräämisen jälkeen tapahtuneet kouluampumistapaukset Jokelassa ja Kauhavalla kertovat omaa liiankin karua kieltään siitä, että ihmisarvoon liittyvää kasvatusta olisi syytä lisätä. Tapaukset herättivät myös pohdintoja ennaltaehkäisevästä kasvatus-työstä ja arvokasvatuksen tarpeesta kouluissa. (Tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Opiskelijat ja opettajat liittyivät ihmisoikeuk-

sien käsittelyn ja ihmisoikeuskasvatuksen sekä kysyttäessä että spontaanisti eniten *uskontoon, historiaan, ja yhteiskuntaoppiin*. He korostivat oppiaineiden välisenä erona sitä, että historian opetuksessa näkökulma on enemmän historiaan liittyvä, uskonnon opetuksessa nykypäivään liittyvä. Uskonto tuli esiin oppiaineena, jossa erityisesti ihmisarvoon tai ihmisyyteen liittyvät kysymykset ovat tai voivat olla esillä ja johon ihmisoikeuskasvatusta oppiaineen sisällön puolesta sopii. Esimerkkinä mainittiin uskonnon etiikkaan liittyvä kurssi, jossa nähtiin olevan ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää ainesta ja jonne ihmisoikeuskasvatukseen liittyvän aineksen katsottiin sopivan erityisen hyvin. Uskonnonopettajat olivat myös avoimimpia ihmisoikeustematiikan käsittelylle ja lisäämiselle omassa oppiaineessaan eivätkä kokeneet, että ihmisoikeuskasvatusta kuuluisi enemmän jollekin toiselle opettajaryhmälle. Edellä mainittujen oppiaineiden lisäksi mainittiin useita muitakin oppiaineita, joissa ihmisoikeuksia voitaisiin käsitellä tai joissa niitä on joskus käsitelty tai sivuttu. Useat opiskelijat mainitsivat, että ihmisoikeuskasvatusta ei kuulu kaikkii oppiaineisiin tai mainitsivat myös oppiaineita, joihin ihmisoikeuskasvatusta ei kuulu. Tällaisina oppiaineina mainittiin erityisesti matematiikka, fysiikka ja kemia. Osa opiskelijoista tosin tarkensi - sekä kysyttäessä tai oma-aloitteisesti - että ihmisoikeuskasvatusta kuuluu kaikkeen opetukseen siinä mielessä, että kaikkien ihmisoikeuksia pitää kunnioittaa kaikessa opetuksessa.

Opettajilla ja opiskelijoilla oli yleensä positiivinen asenne ihmisoikeuskasvatukseen liittyviin materiaaleihin. Tämä kertoo ihmisoikeuskasvatust materiaalien tarpeesta ja mahdollisuuksista koulutyössä. *Erityisiä ihmisoikeusoppimateriaaleja ei ollut kuitenkaan juurikaan saatu tai käytetty*. Olisikin tärkeää pohtia, miten opettajat voisivat saada käyttöönsä tarkoituksenmukaisella ja toimivalla tavalla ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä materiaaleja. Yhteistyön lisääminen eri tahojen - esimerkiksi koulujen ja materiaalien tuottajien - välillä olisi tarpeellista. Olisi tärkeää saada ihmisoikeuskasvatukseen tuotettu ma-

teriaali laajemmin koulukäyttöön. Järjestöissä voitaisiin esimerkiksi nimetä "koulukummeja", jotka olisivat yhteydessä kouluihin, jakaisivat materiaalia ja neuvoisivat materiaalin käytössä. Oleellista olisi miettiä myös opetusmateriaalien tasolla yhteistyössä eri asiantuntijatahojen kanssa, miten ihmisoikeuskasvatukselle asetetut tavoitteet ja sisällöt voidaan saavuttaa koulujärjestelmän eri tasoilla.

Ihmisoikeuskasvatuksen nähdään toteutuvan parhaiten osana kaikkea kasvatusta ja osana eri oppiaineiden opetusta, ei itsenäisenä oppiaineena (ks. myös esim. YK 1999; Suomen Unesco -toimikunta 2000, 102-107; Allahwerdi 2001, 64). Erillisen ihmisoikeuskasvatusta oppiaineen sijasta oleellisin kysymys lieneekin se, *miten olemassa olevien oppiaineiden puitteissa voidaan toteuttaa ihmisoikeuskasvatusta nykyistä paremmin*. Tällöin tullaan kysymyksiin eri oppiaineille annettavista resursseista, opetussuunnitelman korostuksista sekä opettajankoulutuksen merkityksestä ihmisoikeuskasvatustietoisuuden herättämisessä. Esimerkiksi reaaliaineet, erityisesti uskonto, elämäntietä, historia ja yhteiskuntaoppi ovat oppiaineita, joiden sisältöihin ihmisoikeuskasvatusta monet eri puolet, myös tiedollinen, erityisen luontevasti nivoutuvat.

Opettajien näkemykset ihmisoikeuskasvatuksesta lukiossa ja heidän roolistaan ihmisoikeuskasvatustajina olivat siinä mielessä samansuuntaisia YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvien asiakirjojen kanssa, että miltei kaikkien opettajien näkemyksissä tuli esiin jonkinlainen eriytyneet malli ihmisoikeuskasvatuksesta ja toisaalta ihmisoikeuskasvatukseen kuuluminen kaikkeen kasvatukseen. Opettajien näkemykset ihmisoikeuskasvatuksesta poikkesivat kuitenkin hyvin selvästi YK:n asiakirjoissa ihmisoikeuskasvatukselle asetetuista tavoitteista siinä suhteessa, että ihmisoikeuskasvatusta ei ollut heille tietoinen osa kasvatustyötä, vaikka he käytännössä toimivatkin työssään ihmisoikeuksien periaatteiden mukaisesti *Opettajat eivät näin nähneet ihmisoikeuskasvatusta opetussuunnitelmien perusteista ja kansainvälisistä ihmisoikeuskasvatukseen*

liittyvistä asiakirjoista nousevana veloitteena vaikka katsoivat kasvatustyön sinänsä perustuvan ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että ihmisoikeuskasvatusta ei ole käsitteenä mainittu lukion opetussuunnitelman perusteissa, vaikka ihmisoikeudet sinänsä mainitaan lukio-opetuksen lähtökohtina (LOPS 1994, 15-16; LOPS 2003, 25). Tutkimusaineiston keräämisen jälkeen vuonna 2010 opetushallituksen toimesta tehdyt lisäykset opetussuunnitelman perusteiden arvoperustaan ja tiettyjen oppiaineiden sisältöalueisiin (Opetushallitus 2010a&b) tuovat esiin, että ihmisoikeuksien näkymiseen opetussuunnitelman perusteissa on kiinnitetty huomiota. Ihmisoikeuskasvatusta omana käsitteenään ei kuitenkaan näissä täydennyksissäkään mainita.

Vaikka moni opettaja näki ihmisoikeuskasvatuksen kuuluvan periaatteessa kaikkeen kasvatukseen, ihmisoikeuskasvatukseen viitattiin kuitenkin usein jonkinlaisena ylimääräisenä asiana, "extrana", jolle ei löydy aikaa opetussuunnitelman vaatimusten paineessa. Tämä puhetapa nimettiin tutkimuksessa *"Ihmisoikeudet itsestään selviä, ihmisoikeuskasvatus extraa"* -puhetavaksi. Osa opettajista halusi lisää ihmisoikeuskasvatusta lukioon, mutta toisten mielestä ihmisoikeuskasvatuksen määrä oli riittävä. *Kaiken kaikkiaan ihmisoikeuskasvatuksen määrä, sisältö ja käytännön toteutuminen olivat hyvin paljon riippuvaisia yksittäisen opettajan kiinnostuksesta asiaan.* Mikäli kasvatusalueen halutaan tulevan tiedostetuksi osaksi kasvatusta ja esimerkiksi opettajien ajatusmaailmaa, siitä on puhuttava selkeästi omana käsitteenään koulutusta ohjaavissa asiakirjoissa, esimerkiksi opetussuunnitelmien perusteissa. Haastatteluaineistossa esiintyi myös puhetapaa, joka nimettiin tutkimuksessa *"Maassa maan tavalla, muukalaiset mukautukoot"* -puhetavaksi. Puhetapa liittyi niin vaihto-opiskelijoihin kuin ulkomaalaisiin. Tutkimusaineistossa tulee esiin ennakkoluuloja ja jopa rasismia joidenkin opiskelijoiden suhtautumisessa ulkomaalaisiin. (Tarkemmin ks. Matilainen 2011.)

Ihmisoikeuskasvatuksen tulisi näkyä sel-

vemmin opetussuunnitelmien perusteissa, jotta ihmisoikeuskasvatukselle asetetut kansainväliset ja kansalliset tavoitteet voisivat käytännössä täyttyä. Opetussuunnitelmien perusteet ovat keskeisessä asemassa vaikuttamassa siihen, mitä lukiossa opiskellaan ja miten eri aihealueet painottuvat esimerkiksi opetuksessa, ajankäytössä, oppikirjoissa ja ylioppilaskirjoituksissa. On tarpeen myös oppiainekohtaisesti miettiä ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteita ja sisältöjä ja löytää jokaiselle oppiaineelle soveltuvia tapoja yhdistää ihmisoikeuskasvatusta oppiaineen opetukseen.

8.3 Opettajat ihmisoikeuskasvattajina

Opettajantyö on arvojen ohjaama eettinen professio. Opettajien ammattijärjestö OAJ on laatinut myös opettajan eettiset ohjeet (OAJ 1998). Ihmisarvo todetaan näissä ohjeissa keskeiseksi arvoksi. Näitä ohjeita ja opettajan etiikkaa on käsitelty tarkemmin tämän raportin perusopetusta käsittelevässä osiossa. Opettajankoulutuksen ihmisoikeuskoulutusta ja kasvatusta käsitellään tarkemmin tämän raportin yliopistoa käsittelevässä osiossa. Seuraavaksi käsitellään opettajia ihmisoikeuskasvattajina rajautuen Matilaisen väitöstutkimusaineistoon.

Ihmisoikeuskasvatus-käsite oli haastattelijan perusteella opettajille outo. Käsite ei ollut näin tullut osaksi opettajien kasvatussanastoa, eikä siitä ollut lukiossa puhuttu - toisin kuin esimerkiksi kansainvälisyyskasvatus-käsitteestä. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät kansainväliset asiakirjat eivät näin ole saavuttaneet tavoitettaan ihmisoikeuskasvatuksen tunnetuksi tekemisessä. Tämä ei silti tarkoita sitä, että ihmisoikeuskasvatusta ei lukiossa toteutettaisi, vaan sitä, että käsitteenä ihmisoikeuskasvatus ei ollut kyseisessä lukiossa tutkimusajankohtana aktiivisessa käytössä. Käsitteen outous kertoo kuitenkin myös siitä, että *tätä erityistä kasvatuksen aluetta ei omana kasvatuksen alueenaan ole tiedostettu tai tuotu esiin sillä tavalla, että se käsitteenä olisi voinut tulla tunnetuksi.*

Eriytyinen ihmisoikeuskasvattajan rooli annet-

tiin haastatteluissa usein jollekin muulle opettajalle tai koulun ulkopuoliselle asiantuntijalle. Käsitettä ja sen vaatavuutta vierastettiin monissa opettajahaastatteluissa. *Jokainen opettaja on laajasti ottaen ihmisoikeuskasvattaja.* Opettajan ei kuitenkaan voida olettaa olevan erityinen ihmisoikeusasiantuntija sanan vaativimmassa merkityksessä, vaikka jokaisella opettajalla tulisikin olla perustietous ihmisoikeuksista. Opettajan sitoutuminen ihmisoikeuksiin omassa työssään ja ihmisarvoa kunnioittavan kulttuurin luominen on kaiken kasvatuksen perusta.

Ihmisoikeusasiantuntijoita olisi hyvä olla mukana myös opettajankoulutuksessa ja opettajien täydennyskoulutuksessa, jotta opettajille annettava koulutus ihmisoikeuskasvatuksessa olisi laadukasta ja riittävää. Suotavaa olisi, että erityisten ihmisoikeusasiantuntijoiden vierailu kouluissa olisi säännöllistä ja koulutoimintaan kiinteästi sidottua. Ongelmalliseksi asiantunteuspainotus muodostuu kuitenkin silloin, jos se rajaa ihmisoikeuskasvatuksen muuta toteutumista. Mikäli ihmisoikeuskasvatus nähdään vain erityisille ihmisoikeusasiantuntijoille kuuluvana spesifinä ihmisoikeusopetuksena, se ei toteudu kaikessa koulun toiminnassa ja jää yksittäisten koulun ulkopuolisten vierailijoiden opetustuokioiden varaan. Tällöin se ei määrältään eikä sisältöltään vastaa sille esimerkiksi YK:n asiakirjoissa asetettuja tavoitteita ja sisältöjä. Se ei myöskään tällaisena nivelly välttämättä kiinteäksi osaksi koulun normaalia toimintaa.

8.4 Havaitut esteet ja haasteet ihmisoikeuskasvatuksen toteutumiselle

Seuraavaksi tarkastellaan tiivistetysti tutkimuksen tuloksia erityisesti ihmisoikeuskasvatuksen haasteiden näkökulmasta. Ihmisoikeuskasvatuksen toteutumisessa oli puutteita, eivätkä ihmisoikeuskasvatukselle YK:n ihmisoikeuskasvatukseen liittyvissä asiakirjoissa asetetut tavoitteet (esim. YK 1989; YK 1996; YK 1997) täytyneet. Monissa opiskelija- ja opettajahaastatteluissa tuli esille näkemys, että ihmisoikeusongelmat kuuluvat ”jonnekin muualle” kuin kyseiseen

lukioon tai ylipäätään Suomeen. Opiskelijat eivät tunteneet hyvin ihmisoikeuksiin liittyviä asiakirjoja ja järjestöjä. Yhtäältä ihmisoikeuksia pidettiin outoina ja vaikeina asioina, toisaalta taas itsestään selvinä.

Ihmisoikeuksiin erityisesti liittyviä muita kuin oppikirjamateriaaleja oli käytetty opetuksessa niukasti tai ei ollenkaan. Miksi ihmisoikeuskasvatukseen suunnatut materiaalit eivät löydy tietään kouluihin? Esimerkiksi koulujen ja ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen yhteistyö on tärkeää ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja sisältöjen toteutumisessa. Vaikuttaa siltä, että eri tahot ihmisoikeuskasvatuksen kentällä eivät riittävästi kohtaa ja opettajille ei välity tarpeeksi tietoa ihmisoikeuskasvatuksesta. Opettajat eivät olleet tehneet paljoakaan yhteistyötä ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen kanssa, mutta suhtautuivat tällaiseen yhteistyöhön positiivisesti. Opettajien näkökulmasta yhteistyön tulisi tukea opettajia ja olla opettajille avuksi. Erityisesti tarvitaan kuitenkin sitä, että valtio huolehtii omalta osaltaan ihmisoikeuskasvatusvastuustaan ja takaa sille riittävät resurssit, myös oppimateriaalien osalta.

Tutkimus toi esille lukio-opetuksen oppikirjakeskeisyyden. Tästä syystä ihmisoikeuskasvatuksen kannalta tärkeää on ihmisoikeuskasvatuksen osuus oppikirjoissa. Oppikirjojen perustana ovat opetussuunnitelman perusteet, eli ihmisoikeuskasvatuksen painottuminen opetussuunnitelmien perusteissa on oleellista myös ihmisoikeuskasvatuksen määrän lisäämisessä oppikirjoissa. Oppikirjojen lisäksi ihmisoikeuskasvatusmateriaaleina voi toimia muu opetukseen tarkoitettu materiaali. *Ihmisoikeuskasvatukseen suunnattu materiaali ei näytä löytävän tietänsä opetuskäyttöön. Opettajat eivät myöskään olleet aktiivisesti itse etsineet ihmisoikeuskasvatusmateriaaleja.* Toisaalta lisämateriaalien saamiseen suhtauduttiin yleensä ottaen myönteisesti.

Väitöstutkimus keskittyi haastatteluaineistoon, mutta haastatteluaineistoa analysoidessa myös oppimateriaalien merkitys nousi kiintoisalla tavalla esiin. Myös väitöstutkimusta

edeltävä opinnäytetyö fokusoi oppikirjoihin (Matilainen 2004). Väitöstyön puitteissa ei ollut kuitenkaan mahdollista laajentaa tutkimusta oppimateriaaleja kattavaksi. Oppimateriaalin tuottamisessa luotetaan materiaalin tekijöiden ja materiaaleja käyttävien opettajien ammattitaitoon materiaalin teossa ja valinnassa eikä aikaisemmin käytössä ollutta oppikirjojen virallista tarkistusprosessia enää käytetä. Kustantajat toki tarkistavat tekeillä olevaa materiaalia omien asiantuntijalausannonantajien toimesta, mutta yhtenäistä velvoittavaa tarkistusprosessia tähän ei ole. Oppimateriaalilla on keskeinen merkitys opetuksessa. Oppimateriaalien tutkiminen ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta on ajankohtaista myös siitä näkökulmasta, miten esimerkiksi edellä tarkastellut holokaustiin liittyvät lisäykset (2010) opetussuunnitelmien perusteissa on otettu huomioon lisäysten jälkeen ilmestyneissä oppimateriaaleissa. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksella on aloitettu tähän liittyvä tutkimusprojekti, jossa tarkastellaan holokaustiin liittyvää kasvatusta ja tähän liittyen myös oppimateriaaleja.

Erilaisuuden kohtaamiseen ja kunnioittamiseen liittyvissä taidoissa on tutkimuksen perusteella puutteita ja ihmisoikeuskasvatusta tarvitaan näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Esimerkiksi muiden kulttuurien ja uskontojen tuntemus on entistään tärkeämpää nykyisessä monikulttuurisessa yhteiskunnassamme ja avain toista kunnioittavaan vuorovaikutukseen. On tärkeää tuntea oma kulttuurinsa ja katsomuksensa sekä saada tietoa muista katsomuksista sekä taitoja erilaisten katsomusten kohtaamiseen niin kouluympäristössä, Suomessa kuin globaalistikin. 2000-luvulla tätä on painotettu myös kansainvälisesti ja eurooppalaisella tasolla, myös useissa asiakirjoissa (tarkemmin ks. esim. Jackson 2007; Jackson 2012; OSCE & ODIHR 2007; Council of Europe 2008). Edellä viitattiin jo lisäresurssien saamiseksi katsomusaineiden opetukseen, jotta uskontojen lukutaitoa ja erilaisten katsomusten kohtaamisen taitoja voitaisiin riittävällä tavalla harjoitella. Esimerkiksi uskonnonopetus erottuu oppiaine-

na, jossa ihmisarvoon liittyvät kysymykset ovat erityisesti esillä (ks. tarkemmin myös Matilainen & Kallioniemi 2012a & b).

Yksi mahdollisuus tehostaa koulujen ihmisoikeuskasvatusta voisi olla jonkinlaisen vastuupettajan nimittäminen koordinoimaan ihmisoikeuskasvatust materiaalien hankintaa ja viestimään eteenpäin materiaalin käyttöön liittyneistä kokemuksista. Koulujen ja ihmisoikeuskasvatusta tekevien järjestöjen yhteistyö on tärkeää ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja sisältöjen toteutumisessa, jotta esimerkiksi ihmisoikeuskasvatukseen suunnatut materiaalit löytäisivät tiensä opetuskäyttöön.

Tällainen vastuuhenkilö voisi toimia koordinaattorina ja vastuunjakajana myös ihmisoikeuksiin liittyvien teemapäivien ja muiden vastaavien tapahtumien suunnittelemisessa ja käytännön toteuttamisessa. Toisaalta olisi kuitenkin varottava ihmisoikeuskasvatuksen näkemistä vain joidenkin opettajien tai joidenkin oppiaineiden asioina ja toimittava aktiivisesti sen puolesta, että ihmisoikeuskasvatusta nähtäisiin koulun yleisestä arvoperustasta nousevana kaikkien yhteisenä asiana.

Jotkut opiskelijat ja opettajat viittasivat haastatteluissa ylioppilaskirjoituksiin ja korostivat niiden roolia lukiossa. Ylioppilaskirjoituksiin viitattiin myös ihmisoikeuskasvatuksen minimaalisen merkityksen selittäjänä lukiossa. Haastattelujen ja koulutyön havainnoinnin perusteella erittäin keskeinen asia koulutyössä on se, että sekä opiskelijat että opettajat pyrkivät karsimaan opiskeltavia asioita sen mukaan, miten he kokevat ja käsittävät niiden painottuvan ylioppilaskirjoituksissa. Kyseessä on siis heidän oma käsityksensä tai kokemuksensa ylioppilaskirjoitusten ylivallasta, ei tarkka tieto ylioppilaskirjoitusten korostuksista. Ylioppilaskirjoituksilla perusteltiin joskus sitä, miksi ihmisoikeusasioita tai ihmisoikeuskasvatusta ei korosteta tai katsota tärkeäksi korostaa enempää. Ihmisoikeusasioihin viitattiin silloin tällöin asioina, jotka eivät ole tärkeitä ylioppilaskirjoituksissa. Ihmisoikeuskasvatusta kuuluu kaikkien kasvatukseen, ja sen pitäisi näkyä riittävästi

myös ylioppilaskirjoituksissa. On tärkeää viestittää opiskelijoille ja opettajille myös ylioppilaskirjoitusten kautta, että ihmisoikeuskasvatusta on tärkeä osa lukion opetussuunnitelmaa. Mitä enemmän jokin teema tulee esille opetussuunnitelmien perusteissa, sitä paremmin se heijastuu myös ylioppilaskirjoituksiin. Tämä taas heijastuu vähitellen siihen, miten tarpeellisenä tiettyjen sisältöjen opettaminen nähdään lukiossa. Olisi tärkeää tutkia, millä tavalla ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät teemat ovat esillä ylioppilaskirjoituksissa ja millaisia eroja eri oppiaineiden välillä tässä suhteessa on.

Opettajat olivat ihmisoikeuskasvattajia siinä mielessä, että he pyrkivät noudattamaan ihmisoikeuksien periaatteita työssään ja kunnioittamaan jokaisen ihmisarvoa. Erityinen ihmisoikeuskasvattajan rooli nähtiin kuitenkin jonkun muun opettajan tai koulun ulkopuolisen asiantuntijan asiana. Ihmisoikeuskasvatusta ei ollut opettajille tietoinen osa kasvatustyötä, eikä sen nähty kumpuavan sen enempää opetussuunnitelman kuin kansainvälisten asiakirjojen velvoitteista. Ihmisoikeuskysymyksissä voidaan olettaa tulevan esiin tilanteita, joissa opettajan ihmisoikeustietouden puute saattaa aiheuttaa ongelmia koulutyössä. Voidaan myös kysyä, *miten opettaja toteuttaa periaatteessa jokaiselle opettajalle kuuluvaa vastuuta ihmisoikeustiedon levittämisestä, mikäli hänellä itsellään ei ole riittävää perustietoa ihmisoikeuksista? Miten rehtori tai opettaja voi ottaa huomioon häntä työssään velvoittavan lapsen oikeuksien sopimuksen, jos hänellä ei ole riittävästi tietoa sopimuksesta eikä sen soveltamisesta käytännössä?* Esimerkiksi Hakalehto-Wainio (2010) nosti esille kysymyksen opetustoimen henkilöstön riittämättömästä ihmisoikeuskoulutuksesta. Tiedolliset puutteet voivat johtaa myös virheisiin opetustoimissa, kun viranomaisen ei ota riittävästi huomioon perus- ja ihmisoikeusvelvoitteita. Ihmisoikeuksiin liittyvän peruskoulutuksen lisäksi voitaisiin järjestää erikoiskoulutuksia eri oppiaineryhmille ja eri kiinnostuksenkohteista.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeuskasvatusta lukiossa on turvattava

Aiheen kannalta erityisen tärkeiden oppiaineiden on saatava riittävästi resursseja. Opiskelijoiden lukio-opintoihin tulee sisältyä riittävästi ihmisoikeusopetusta ja -kasvatusta. Ihmisoikeuskasvatuksen eri osa-alueet tulee huomioida lukiokoulutuksen tavoitteissa ja sisällöissä. Erityisesti katsomusaineet sekä historia ja yhteiskuntaoppi ovat tärkeässä asemassa. On huomioitava, että lukion pakollisilla kursseilla tulee olla riittävästi eettistä, ihmisarvoon ja katsomukselliseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen liittyvää kasvatusta sekä tietoa ihmisoikeuksista ja niiden historiasta, jotta ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteet voivat käytännössä toteutua.

2. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden saavuttamista on arvioitava monipuolisesti

Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden saavuttamisen arviointia tulee sisältyä myös kurssi-arviointiin ja ylioppilaskokeisiin. Ihmisoikeuskasvatuksen sisältöä, laajuutta ja tavoitteiden saavuttamista on arvioitava monipuolisesti myös tutkimuksissa.

3. Oppimateriaaleja tulee tutkia ja kehittää

Eri oppiaineiden oppimateriaaleja tulee tutkia ja arvioida ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta. Oppimateriaalien tekijöille tulee olla tarjolla tukea ihmisoikeusnäkökulman huomioimiseen. Erillisiä ihmisoikeuskasvatust materiaaleja tulee kehittää entistä laadukkaammiksi ja koulun tarpeisiin sopiviksi. Materiaalien kehittämisessä tarvitaan opettajien ja opiskelijoiden näkökulmien huomioimista ja asiantuntemusta. On kiinnitettävä huomiota siihen, että materiaalit tavoittavat opettajat ja opiskelijat ja että opettajille tarjotaan riittävästi tukea materiaalien hyödyntämisessä.

4. Koulujen ja kansalaisjärjestöjen yhteistyötä tulee kehittää

Yhteistyötä koulujen ja kansalaisjärjestöjen välillä tulee kehittää huomioiden koulujen tarpeet ja konteksti. Opettajille tulee tarjota riittävästi tukea ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamiseksi. Yhteistyömuotoja tulee kehittää ja arvioida.

5. Opettajien mahdollisuudet monipuoliseen ihmisoikeuskasvatukseen on turvattava

Opettajankoulutukseen tulee sisältyä kaikkien opettajien kohdalla riittävästi sellaista

koulutusta, joka liittyy sekä eettiseen kasvatukseen että katsomukselliseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa moninaisuuden huomioimiseen ja katsomusten kohtaamiseen liittyvät tiedot ja taidot muodostavat tärkeän osan opettajan ammattitaitoa. Jokaisella opettajalla ja koulun johtajalla tulee olla myös riittävä perustietous heitä työssä velvoittavista ihmisoikeusasiakirjoista ja niiden sisällöstä.

9 Ammatillinen koulutus

9.1 Lainsäädäntö

Ammatillisesta koulutuksesta määräävässä laissa (630/1998) koulutuksen erääksi tavoitteeksi on säädetty opiskelijoiden kehittymisen tukeminen hyväksi ja tasapainoisiksi ihmisiksi ja yhteiskunnan jäseniksi. Ammatillisen koulutuksen tulee myös antaa opiskelijoille jatko-opintojen, harrastusten sekä persoonallisuuden kehittämisen kannalta tarpeellisia tietoja ja taitoja sekä tukea elinikäistä oppimista. Lainsäädännön puitteissa ihmisoikeuskasvatuksen kiinnittäminen ammatillisen koulutuksen pariin voidaan siis pitää perusteltuna, vaikkei sitä opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa mainitakaan.

Ammatillista koulutusta ja ihmisoikeuskasvatusta arvioitaessa haasteena on, sisältääkö koulutus todella ihmisoikeuskasvatuksen mukaisia tavoitteita ja millä tavoin ne koulutuksissa mahdollisesti toteutuvat. On myös syytä pohtia, ovatko ihmisoikeussopimuksia kunnioittavat sisällöt ammatillisessa koulutuksessa riittäviä ja voisiko ammatillinen koulutus olla jopa ihmisoikeuksia edistävää. Lainsäädännöllisesti ammatillisen koulutuksen ensisijainen tarkoitus on kuitenkin kohottaa väestön ammatillista osaamista, kehittää työelämää ja vastata sen osaamistarpeita sekä edistää työllisyyttä.

Rakenteellisesti tarkasteltuna ammatillista koulutusta koskevassa lainsäädännössä on yhdenvertaisuutta korostavia piirteitä. Lainsäädännössä huomioidaan vammaisten oikeus koulutukseen valmentavan ja kuntouttavan opetuksen ja ohjauksen muodossa sekä maahanmuuttajien koulutukselliset erityistarpeet ammatilliseen peruskoulutukseen valmistavan koulutuksen muodossa. Myös erityistä tukea

tarvitsevien opiskelijoiden tarpeet on huomioitu: vammaisuuden, sairauden, kehityksessä viivästyminen, tunne-elämän häiriön tai muun syyn vuoksi erityisiä opetus- tai opiskelijahuollon palveluja tarvitsevien opiskelijoiden opetus annetaan erityisopetuksena. Erityisopetuksen lähtökohtana ovat opiskelijan henkilökohtaiset edellytykset, itsensä kehittäminen sekä ihmisenä kasvaminen.

9.2 Ammatillisen koulutuksen rakenne

Ammatillinen koulutus jakaantuu valmistaviin ja valmentaviin koulutuksiin, ammatillisiin perustutkintoihin sekä aikuisten lisäkoulutukseen, joka koostuu ammattitutkinnoista ja erikoisammattitutkinnoista. Kaikki ammatilliset perustutkinnot, ammattitutkinnot ja erikoisammattitutkinnot voidaan suorittaa myös näyttötutkintoina. Näyttötutkinto on erityisesti aikuisille suunnattu joustava tutkinnon suorittamistapa, jossa periaatteena on asiakaslähtöisyys. Näyttötutkinnoissa ammattitaito osoitetaan työelämässä riippumatta siitä, onko osaaminen kertynyt työkokemuksen, opintojen tai muun toiminnan kautta.

Ammatilliseen koulutukseen lukeutuvia valmistavia ja valmentavia koulutuksia on neljä: Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaava ja valmentava koulutus (Ammattistartti), Maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistava koulutus, Vammaisten opiskelijoiden valmentava ja kuntouttava opetus ja ohjaus sekä Kotitalousopetus. Näiden koulutusten myötä erilaiset opiskelijat voivat parantaa valmiuksi-

aan tai valmistautua hakeutumaan ammatillisiin perustutkintoihin. Valmistavat ja valmentavat koulutukset eivät siis ole tutkintoon johtavia, vaan ne ajoittuvat perusopetuksen ja ammatillisen peruskoulutuksen nivelvaiheeseen.

Opetus- ja kulttuuriministeriön asetuksen 11.1.2011/3 mukaan ammatillisia perustutkintoja on Suomessa 52 ja niissä on 120 koulutusohjelmaa. Perustutkinnot jakaantuvat seuraaville kahdeksalle koulutusosalalle: humanistinen ja kasvatusala (3 perustutkintoa), kulttuuriala (6 perustutkintoa), yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon ala (1 perustutkinto), luonnontieteiden ala (1 perustutkinto), tekniikan ja liikenteen ala (26 perustutkintoa), luonnonvara- ja ympäristöala (6 perustutkintoa), sosiaali-, terveys- ja liikunta-ala (6 perustutkintoa) sekä matkailu-, ravitsemis- ja talousala (3 perustutkintoa). Ammatillisiin perustutkintoihin johtavissa koulutuksissa keskeistä on työelämälähtöisyys: niiden tavoitteena on antaa opiskelijalle ammattitaidon saavuttamiseksi tarpeellisia tietoja ja taitoja sekä valmiuksia itsenäisen ammatin harjoittamiseen.

9.3. Ihmisoikeuskasvatus opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa

Ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmista ja tutkintojen perusteista löytyy kansainvälisten ihmisoikeussopimusten oikeuksia ja velvollisuuksia kunnioittavia yksittäisiä sisältöjä. Ne näkyvät elinikäisen oppimisen avaintaidoissa, koulutusten pakollisissa tutkinnon osissa ja valinnaisissa lisäosissa sekä tutkintojen tavoitteissa ja arvoperustoissa. Ihmisoikeuskasvatuksen määritelmän mukaisia tavoitteita ei kuitenkaan kokonaisuudessaan mainita missään tutkintojen perusteissa. Myöskään YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta tai muita ihmisoikeussopimuksia ei erikseen mainita kuin ainoastaan joidenkin koulutusten yhteydessä.

Ihmisoikeussopimusten velvoittavuus tuodaan puolestaan esille ainoastaan vammaisten opiskelijoiden valmentavan ja kuntouttavan

opetuksen ja ohjauksen yhteydessä. Kyseisen koulutuksen arvoperustan kuvauksessa mainitaan ihmisten yhdenvertaisuuden perustuvan lukuisiin kansainvälisiin sopimuksiin, joihin Suomi on sitoutunut.

Ilman sopimusten ja niiden velvoittavuuden esittämistä tutkintojen perusteet eivät välttämättä ohjaa opettajaa toteuttamaan ihmisoikeuskasvatusta. Ihmisoikeuskasvatuksen mukaiset yksittäiset sisällöt eivät siis välttämättä jalkaudu tutkintojen perusteista opiskelijan arkeen, mikäli opetuksessa tai tutkintojen perusteissa ei selkeästi tuoda esiin, että kyse on velvoittavien ihmisoikeuksien toteuttamisesta.

9.3.1. Arvoperustat ammatillisissa koulutuksissa

Ammatillisten koulutusten opetussuunnitelmiin ja tutkintojen perusteisiin kuuluvat arvoperustat ovat ala- ja koulutuskohtaisia. Ne löytyvät opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteiden liiteosasta eivätkä näin ollen ole koulutuksen järjestäjää sitovia. Ihmisoikeuskasvatuksen kannalta haasteena on tällöin se, toteutuvatko arvoperustat koulutuksissa tai tutkinnon opinnoissa ilman sitovia normeja.

Eri alojen arvoperusteissa painotetaan hie- man eri asioita, ja osassa tutkinnoista arvoperustat sisältävät myös ihmisoikeuskasvatuksen mukaisia tavoitteita. Esimerkiksi turvallisuusalan perustutkinnon perusteissa kerrotaan ammatinharjoittamista ohjaavan keskeiset ammattietiset arvot ja periaatteet, kuten ihmisoikeuksien kunnioittaminen, oikeudenmukaisuus, lainkuullisuus, kestävä kehitys, tasa-arvo, luotettavuus ja rehellisyys. Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinnon suorittaneen kerrotaan puolestaan työskentelevän jokaisen ihmisarvoa kunnioittaen.

Arvoperustan kuvausta ei kuitenkaan löydy kaikkien koulutusten opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteista. Joidenkin tutkintojen perusteiden liiteosa sisältää esimerkiksi ammattialan ja ammattitaidon kuvausta, mutta ei arvoperustan. Näin ollen alakohdistaisten velvoitteiden rinnalle voisi olla tarve muotoilla

yleinen, kaikkia koulutuksia ja aloja velvoittava arvoperusta.

9.3.2. Elinikäisen oppimisen avaintaidot

Elinikäisen oppimisen avaintaidoilla tarkoitetaan osaamista, jota tarvitaan jatkuvassa oppimisessa, tulevaisuuden ja uusien tilanteiden haltuunotossa sekä työelämän muuttuvissa olosuhteissa selviytymisessä. Ne ovat tärkeä osa ammattitaitoa ja kuvastavat yksilön älyllistä notkeutta ja erilaisista tilanteista selviytymistä. Ne lisäävät kaikilla aloilla tarvittavaa ammattisivistystä ja kansalaisvalmiuksia, ja niiden avulla opiskelijat tai tutkinnon suorittajat pystyvät seuraamaan yhteiskunnassa ja työelämässä tapahtuvia muutoksia ja toimimaan muuttuvissa oloissa. Niillä on myös suuri merkitys yksilön elämän laatuun ja persoonallisuuden kehittymiseen. Elinikäisen oppimisen avaintaitoja voitaisiin kuvailla myös yleisiksi työelämävalmiuksiksi.

Ammatillisten perustutkintojen perusteissa elinikäisen oppimisen avaintaitoja on yhteensä 11: (1) oppiminen ja ongelmanratkaisu, (2) vuorovaikutus ja yhteistyö, (3) ammattietiikka, (4) terveys, turvallisuus ja toimintakyky, (5) aloitekyky ja yrittäjäyys, (6) kestävä kehitys, (7) estetiikka, (8) viestintä ja mediaosaaminen, (9) matematiikka ja luonnontieteet, (10) teknologia ja tietotekniikka sekä (11) aktiivinen kansalaisuus ja eri kulttuurit. Ammatillisten perustutkintojen yhteydessä elinikäisen oppimisen avaintaidot sisältyvät ammattitaitoa täydentävien tutkinnon osien (yhteiset opinnot) tavoitteisiin ja ammatillisten tutkinnon osien ammattitaitovaatimukseen ja niiden arviointikriteereihin. Kaikkia elinikäisen oppimisen avaintaitoja ei kuitenkaan arvioida erikseen. Ammatillisissa tutkinnon osissa erikseen arvioitaviin elinikäisen oppimisen avaintaitoihin kuuluvat *Oppiminen ja ongelmanratkaisu*, *Vuorovaikutus ja yhteistyö*, *Ammattietiikka* sekä *Terveys, turvallisuus ja toimintakyky*.

Elinikäisen oppimisen avaintaidoista erityisesti neljän – vuorovaikutuksen ja yhteistyön, ammattietiikan, kestävä kehityksen sekä

aktiivisen kansalaisuuden ja eri kulttuurien – voidaan katsoa pyrkivän sekä ylläpitämään että kasvattamaan opiskelijassa niitä arvoja, asenteita sekä tietoja ja taitoja, jotka kuuluvat myös ihmisoikeuskasvatuksen sisältöihin. *Vuorovaikutuksen ja yhteistyön* kuvauksessa opiskelijan tai tutkinnon suorittajan esitetään noudattavan yleisesti hyväksyttyjä käyttäytymissääntöjä ja toimintatapoja. Lisäksi hänen esitetään toimivan yhteistyökykyisesti erilaisten ihmisten kanssa ja työryhmän jäsenenä sekä kohtelevan erilaisia ihmisiä tasavertaisesti. Tällöin koulutuksen yhteydessä voitaisiin viitata esimerkiksi ihmisoikeussopimukseen sisältyvään syrjinnän kieltoon, joka on samansisältöinen kaikissa keskeisissä ihmisoikeussopimuksissa. Ihmisoikeussopimukseen ja niiden sisältöihin viittaaminen opetuksessa toimisi myös ihmisoikeuskasvatuksen jalkauttamisena tutkinnon suorittajan käytännön toimintaan.

Ammattietiikan kuvauksessa opiskelijan tai tutkinnon suorittajan esitetään toimivan työsäännön mukaisesti sekä sitoutuvan työhönsä toimien vastuullisesti tehtyjä sopimuksia ja ammattiinsa kuuluvaa etiikkaa noudattaen. *Kestävä kehitys* kuvauksessa opiskelijan tai tutkinnon suorittajan esitetään toimivan ammattinsa kestävä kehityksen ekologisten, taloudellisten, sosiaalisten sekä kulttuuristen periaatteiden mukaisesti. Lisäksi hänen esitetään alan työtehtävissä toimiessaan noudattavan keskeisiä kestävä kehityksen säädöksiä, määräyksiä ja sopimuksia. Kestävä kehityksen kuvauksessa mainittu sosiaalisesti kestävä kehitys voi ilmetä esimerkiksi ihmisoikeuksien kunnioittamisena. Ihmisoikeuksia ei kuitenkaan kestävä kehityksen kuvauksessa erikseen mainita.

Aktiivisen kansalaisuuden ja eri kulttuurien kuvauksessa opiskelijan tai tutkinnon suorittajan esitetään osallistuvan rakentavalla tavalla yhteisön toimintaan ja päätöksentekoon. Tutkinnon suorittaja veloitetaan toimimaan myös oikeuksiensa ja velvollisuuksiensa mukaisesti sekä työssä että arkielämässä, noudattavan tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslakeja sekä toimivan

asiallisesti ja työelämän vaatimusten mukaisesti eri kulttuuritaustan omaavien ihmisten kanssa kotimaassa ja kansainvälisissä toiminnoissa.

Elinikäisen oppimisen avaintaidoista kaikki 11 sisältyvät vammaisten opiskelijoiden valmentavan ja kuntouttavan opetuksen ja ohjauksen opetussuunnitelman perusteisiin, mutta ammatillisen peruskoulutuksen vastaavia tavoitteita mukaillen: vammaisten opiskelijoiden valmentavassa ja kuntouttavassa opetuksessa ja ohjauksessa tavoitteet muokataan opiskelijan yksilöllisten tavoitteiden mukaan.

Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaavan ja valmistavan koulutuksen opetussuunnitelman perusteisiin elinikäisen oppimisen avaintaidoista sisältyvät seuraavat viisi: oppiminen ja ongelmanratkaisutaidot, vuorovaikutus ja yhteistyö, terveys, turvallisuus ja toimintakyky, kestävä kehitys sekä aktiivinen kansalaisuus ja eri kulttuurit.

Kotitalouspetukseen elinikäisen oppimisen avaintaitoja kuuluu 9: (1) oppiminen ja ongelmanratkaisu, (2) vuorovaikutus ja yhteistyö, (3) terveys, turvallisuus ja toimintakyky, (4) aloitekyky ja yrittäjyys, (5) kestävä kehitys, (6) estetiikka, (7) viestintä ja mediaosaaminen, (8) teknologia ja tietotekniikka sekä (9) aktiivinen kansalaisuus ja eri kulttuurit. Niitä painotetaan soveltuvin osin. Valmistavista ja valmentavista koulutuksista ainoastaan maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistavaan koulutukseen elinikäisen oppimisen avaintaidot eivät kuulu. Näyttötutkintoina suoritettavissa ammatti- ja erikoisammattitutkinnoissa ne sisältyvät soveltuvin osin tutkinnon osiin.

9.3.3. Valmistavat ja valmentavat koulutukset

Ihmisoikeussopimusten eräitä keskeisimpiä arvoja ovat tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Kyseiset arvot esiintyvät myös valmistavien ja valmentavien koulutusten yhteydessä. Valmistavien ja valmentavien koulutusten opetussuunnitelman yhteisessä osassa todetaan, että koulutuksen järjestäjän tulee tehdä opetussuunnitelmaan suunnitelmat koulutuksellista tasa-arvoa, yh-

denvertaisuutta ja kestävästä kehitystä edistävistä toimenpiteistä.

Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaava ja valmistava koulutus

Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaavan ja valmistavan koulutuksen on tarkoitus edistää koulutuksellista tasa-arvoa. Arvoperustan mukaan jokaisella opiskelijalla tulee olla yhdenvertaiset mahdollisuudet osallistua ammatilliseen koulutukseen sekä sijoittua koulutuksen jälkeen työhön ja yhteiskuntaan täysivaltaisena kansalaisena. Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaavassa ja valmistavassa koulutuksessa otetaan erityisesti huomioon opiskeluympäristössä ja laajemmin yhteiskunnassa hyväksytyt tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen kohdistuvat velvollisuudet.

Esimerkiksi opiskelijoita, joiden äidinkieli on muu kuin oppilaitoksen opetuskieli, tulee tukea etenkin kielten opinnoissa ja erityisin opetusjärjestelyin. Opetuksessa otetaan tarvittaessa huomioon opiskelijoiden tausta, kuten äidinkieli, kulttuuri ja koulutuksen aikana kehittyvä kielitaito. Opetusjärjestelyillä tuetaan opiskelijoiden omaa kielellistä identiteettiä enemmistökielen ja -kulttuurin rinnalla. Koulutuksen järjestäjän opetussuunnitelmaan sisältyykin maahanmuuttajien ja eri kieli- ja kulttuuriryhmien opiskelijoiden opetusjärjestelyjen toteuttaminen. Opetussuunnitelman perusteissa erikseen mainittuja ryhmiä ovat maahanmuuttajat, romanit ja viittomakieliset. Ohjaavaa ja valmistavaa koulutusta ei kuitenkaan ole ensisijaisena koulutuksena tarkoitettu maahanmuuttajille, koska heille järjestetään erityistä maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistavaa koulutusta

Koulutukseen kuuluvien pakollisten opintojen tavoitteisiin sisältyy Opiskelu- ja elämäntaidot -opinnoissa elinikäisen oppimisen avaintaitojen oppiminen, yhteiskunnan jäsenenä toimiminen, ryhmässä ja erilaisissa vuorovaikutustilanteissa toimiminen sekä kestävästä kehityksen periaatteiden huomiointi. Ammatin-

valinta- ja urasuunnittelutaidot -opintojaksossa ammatteihin, koulutukseen ja työelämään tutustumisen eräänä tavoitteena on puolestaan se, että opiskelija on selvillä eettisistä kysymyksistä ammatillisessa koulutuksessa ja työelämässä. Näin ollen ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaavan ja valmistavan koulutuksen opinnoissa on tavoitteita, joiden yhteyteen ihmisoikeuskasvatus istuisi.

Maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistava koulutus

Maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistavan koulutuksen yhteydessä tasa-arvo ja yhdenvertaisuus näkyvät erityisesti koulutukseen sisältyvässä yhteiskuntatietous ja kulttuurintuntemus -opintojaksossa, jonka yhtenä tavoitteena on opiskelijan toimiminen yhdenvertaisuuden periaatteen mukaisesti. Ammatillisiin koulutuksiin kuuluvien opintojaksojen arviointikriteerit ovat kolmella eri vaatimustasolla, ja kyseisen opintojakson yhteiskuntatiedon arviointikriteereissä mainitaan esimerkiksi tyydyttävää tasoa kuvaavalla T1-tasolla opiskelijan tutustuminen yksilön asemaan, oikeuksiin ja velvollisuuksiin yhteiskunnassa. Hyvää tasoa kuvaavalla H2-tasolla arviointikriteerinä on puolestaan suomalaisen tasa-arvokäsityksen tunteminen sekä yhteiskunnan sääntöjen mukaan toimiminen. Kiitettävää tasoa kuvaavan K3-tason kriteerinä on toimia vastuullisesti toiset huomioon ottaen sekä tehtyjä sopimuksia noudattaen.

Kulttuurintuntemuksen ollessa arvioinnin kohteena T1-tason arviointikriteerinä on esimerkiksi erilaisuuden hyväksyminen yksilöiden ja ryhmien välillä. H2-tasolla mainitaan luonteva toimiminen vuorovaikutuksessa erilaisista kulttuureista tulevien ihmisten kanssa. Tasolla K3 arviointikriteerinä on puolestaan kulttuurien ja uskontojen mahdollisten erojen käsitteleminen rakentavalla tavalla.

Vammaisten opiskelijoiden valmentava ja kuntouttava opetus ja ohjaus

Vammaisten opiskelijoiden valmentavan ja kuntouttavan opetuksen ja ohjauksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan koulutuksen, opetuksen ja ohjauksen arvoperustana on ihmisyyden, jokaiselle kuuluva ihmisarvo ja oikeus hyvään elämään. Arvoperustaa tukee humanistinen ihmiskäsitys ja siitä on johdettavissa keskeiset arvot tasa-arvo, suvaitsevaisuus, erityisyyden kunnioitus, itsemääräämisoikeus, yksilöllisyys ja yhteisöllisyys, jotka ohjaavat opetustoimintaa, päätöksentekoa ja opiskelijoiden kohtaamista. Näin ollen koulutuksen arvoperusta tukee ja toteuttaa kansainvälisten ihmisoikeussopimusten mukaisia arvoja ja oikeuksia. Opetussuunnitelman arvoperustan kuvauksessa mainitaan oikeuden opetukseen ja oppimiseen olevan keskeisiä ihmisoikeuksia ja ihmisten yhdenvertaisuuden perustuvan lukuisiin kansainvälisiin sopimuksiin, joihin Suomi on sitoutunut.

Koulutuksessa tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen viittaavia tavoitteita on seuraavien toimintakyvyn edistymiseen kuuluvien opintojen sisällä: yhteiskunnassa toimiminen -opintojen tavoitteisiin kuuluu oman ja muiden kulttuurien monimuotoisuuden ymmärtäminen ja arvostaminen sekä omien oikeuksien ja velvollisuuksien mukaisesti toimiminen. Itsetuntemus ja sosiaaliset taidot -opintojen tavoitteisiin kuuluu, että opiskelija arvostaa sekä itseään että muita henkilöitä tasavertaisina yhteiskunnan jäseninä, käyttäytyy suvaitsevaisesti ja ymmärtävästi muita kohtaan sekä toimii vuorovaikutteisesti ja rakentavasti erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Terveystiedon opintojen eräänä tavoitteena on puolestaan opiskelijan toimiminen vastuullisesti ihmissuhteissaan. Lisäksi koulutuksessa toteutetaan asetuksen (A811/1998, 9§) mukaista yhteisöllisyyttä vahvistavaa toimintaa, joka tukee yhteistyötaitojen kehittymistä ja antaa mahdollisuuden sosiaalisiin suhteisiin ja vertaistukeen sekä tarjoaa vaikuttamismahdollisuuksia ja onnistumisen kokemuksia. Näin ollen opiskelija saa valmiuksia toimia erilaisten ihmisten kanssa, opiskelu- ja työyhteisön jäsenenä sekä muissa ihmissuhteissa.

Kotitalousopetus

Kotitalousopetuksen opetussuunnitelman perusteissa koulutuksen erääksi tavoitteeksi on asetettu, että koulutuksen suorittuaan opiskelija ottaa huomioon muut ihmiset ja toimii yhteisöllisesti ryhmissä. Tavoitteena on myös suomalaisen kulttuuriin ja muihin kulttuureihin tutustuminen, erilaisten ihmisten ja heidän tapojensa arvostaminen sekä heidän kanssaan toimimisen osaaminen. Koulutuksen arvoperustassa kotitalouksien toimintaan liittyvistä arvoista esimerkiksi vastuullisuuden, oikeudenmukaisuuden, tasa-arvon ja eettisyyden on mainittu korostuvan. Näin ollen myös kotitalousopetuksen puitteissa on mahdollista toteuttaa ihmisoikeuskasvatusta, sillä kotitalousopetuksen tavoitteisiin kuuluu niiden arvojen toteuttaminen, jotka sisältyvät myös kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin.

Arviointikohteista esimerkiksi pakollisten opintojen Asuminen ja asuinympäristössä toimiminen -opintojakson aktiivisena kansalaisena toimimisen osiossa H2-tason, eli hyvän suorituksen, eräänä arviointikriteerinä on yleisimpien kansalaisen oikeusturvaan liittyvien järjestelmien tietäminen. Vuorovaikutuksen ja yhteistyön kriteereissä korostetaan puolestaan ystävällistä toimintaa ja muiden huomioimista erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa, työskentelemistä asiallisesti hyvässä vuorovaikutuksessa ryhmän jäsenten kanssa sekä muiden rohkaisemista, auttamista ja ohjaamista.

9.3.4. Ammatilliset perustutkinnot

Ammatilliset perustutkinnot ovat kaikki hyvin työelämälähtöisiä ja hyvin erilaisia. Perustutkinno on laajuudeltaan 120 opintoviikkoa, josta vähintään 20 opintoviikkoa toteutetaan työssäoppimisena työpaikoilla. Tutkinnot muodostuvat ammatillisista tutkinnon osista (90 opintoviikkoa) ja ammattitaitoa täydentävistä tutkinnon osista (20 opintoviikkoa). Tutkinnon osiin voi kuulua sekä pakollisia että valinnaisia opintoja. Perustutkintoon kuuluu myös vapaasti valitta-

via tutkinnon osia (10 opintoviikkoa). Lisäksi tutkintoon tulee voida yksilöllisesti sisällyttää enemmän tutkinnon osia, mikäli se on työelämän alakohtaisiin tai paikallisiin ammattitaitovaatimuksiin vastaamisen sekä ammattitaidon syventämisen kannalta tarpeellista.

Ihmisoikeuskasvatuksen kannalta joissakin perustutkinnoissa ihmisoikeuksiin liittyvien oikeuksien, velvollisuuksien ja periaatteiden tunteminen, niiden mukaan toimiminen sekä niihin myönteisesti suhtautuminen on erityisen keskeisellä sijalla. Tällaisia ovat ne tutkinnot, joiden opiskelijat joutuvat työelämässä tekemään paljon eettisesti merkitseviä valintoja. Eettisesti merkitseviin valintoihin kuuluu esimerkiksi se, miten lähihoitaja suhtautuu potilaisiin hoitotyössä: potilaiden eriarvoinen kohtelu iän, sukupuolen tai ihonvärin perusteella ei ole eettisesti hyväksyttävää eikä yhdenvertaisuuden periaatetta kunnioittavaa. Eettisesti merkitsevien valintojen määrä muodostuu esimerkiksi työhön kuuluvan vuorovaikutuksen myötä, jolloin lähihoitajan tai muun paljon vuorovaikutuksellista toimintaa sisältävän ammatin koulutuksessa ihmisoikeuskasvatuksen mukaisia tavoitteita tulisi korostaa. Ihmisoikeuskasvatusta tarvitaan siis erityisesti sellaisiin ammatteihin valmistavissa koulutuksissa, joissa työskentely vuorovaikutuksen tai muun eettisesti merkitsevän toiminnan muodossa koskettaa toisten ihmisten oikeuksia ja velvollisuuksia.

Ammattitaitoa täydentävien tutkinnon osien pakolliset ja valinnaiset osat

Ammatillisissa perustutkinnoissa kaikille tutkinnoille yhteisiin ammattitaitoa täydentäviin tutkinnon osiin, eli ATTO-opintoihin, kuuluu opintoja, jotka tarjoavat puitteita ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamiselle. ATTO-opinnot ovat laajuudeltaan 20 opintoviikkoa ja ne sisältävät sekä pakollisia että valinnaisia opintopaketteja. ATTO-opintojen pakollisten opintopakettien laajuus on yhteensä 16 opintoviikkoa ja valinnaisien lisäosien laajuus yhteensä 4 opintoviikkoa. Pakolliset opintopakettit koostuvat seuraavista:

äidinkieli (4 ov), toinen kotimainen kieli (ruotsi, 1 ov / suomi, 2 ov), vieras kieli (2 ov), matematiikka (3 ov), fysiikka ja kemia (2 ov), yhteiskunta-, yritys- ja työelämä tieto (1 ov), liikunta (1 ov), terveystieto (1 ov) sekä taide ja kulttuuri (1 ov). Valinnaisia opintoja varten on mahdollista valita jokin seuraavista 4 ov:n valinnaisista lisäosista: ympäristötieto, tieto- ja viestintätekniikka, etiikka, kulttuurien tuntemus, psykologia tai yritystoiminta. ATTO-opintojen tavoitteet ovat tutkintokohtaiset.

Pakollisissa tutkinnon osissa ihmisoikeuskasvatus voisi näkyä erityisesti Yhteiskunta-, yritys- ja työelämä tiedossa (1 ov), sillä sen eräänä tavoitteena on, että opiskelija arvioi toimintamahdollisuuksiaan aktiivisena kansalaisena. Kyseisen osion arviointikriteerit koostuvat hyvällä H2-tasolla esimerkiksi opiskelijan ja kansalaisen keskeisten vaikuttamismahdollisuuksien, oikeuksien, etujen ja velvollisuuksien tuntemisesta. Ihmisoikeussopimukseen kuuluvia oikeuksia ja velvollisuuksia ei arviointikriteereissä kuitenkaan suoranaisesti mainita, vaikka esimerkiksi Kansainvälisen työjärjestö ILO:n julistusta työelämän peruseriaatteista ja -oikeuksista voitaisiin pitää luontevana osana Yhteiskunta-, yritys- ja työelämä tiedon opintojen sisältöä.

Valinnaisissa ammattitaitoa täydentävissä tutkinnon ihmisoikeuskasvatuksen sisällyttämistä Kulttuurien tuntemukseen (4 ov) ja Etiikkaan (4 ov) voidaan pitää luontevana. Kulttuurien tuntemus -opinnoissa eräänä arviointikohteenä on erilaisten ihmisten kohtaaminen. Siinä arviointikriteerinä H2-tasolla on opiskelijan toimiminen kulttuurieroista huolimatta yhdessä muiden kanssa. Maahanmuuttajien ja muiden vähemmistökulttuurien keskeisen kulttuurihistorian ja nykytilanteen huomioon ottamisen arviointikriteerinä hyvällä, eli H2-tasolla on puolestaan se, että "[o]piskelija ottaa työskennellessään huomioon muut etnisestä taustasta, kielestä, vammaisuudesta tai iästä riippumatta".

Toisessa ihmisoikeuskasvatukseen sovellettavassa valinnaisessa tutkinnon osassa Etiikassa opiskelijalle asetetut tavoitteet koostuvat muun muassa arvojen, normien ja katsomusten

merkitysten pohtimisesta omassa elämässään, ihmisten välisissä suhteissa ja työssä. Ihmisarvon, oikeudenmukaisuuden ja kestävä kehityksen kannalta tavoitteena on, että opiskelija perustelee ja osaa myös arvioida valintojensa vaikutuksia suhteessa niihin. Opiskelijan toimintaan liittyen tavoitteena on, että hän osoittaa rehellisyyttä ja vastuullisuutta, kunnioittaa toisia ihmisiä sekä käyttäytyy työssään ja ihmissuhteissaan hyvien tapojen mukaisesti. Tavoitteisiin kuuluu myös, että opiskelija pohtii omaan elämään, ihmissuhteisiin, yhteiskuntaan, ympäristöön ja työelämään liittyviä eettisiä kysymyksiä ja ongelmia sekä osaa ratkaista itsenäisesti että yhdessä toisten kanssa oman alansa työelämän arvo- ja normiristiriitoja eettisesti hyväksyttävällä tavalla.

Seuraavissa esimerkeissä on tarkasteltu muutamia ammatillisia tutkintoja, joissa ihmisoikeuskasvatuksen mukaisten tavoitteiden hallitseminen on työskentelyn kannalta keskeistä. Tarkastelu kohdistuu ammattialan ja sen arvoperustan kuvaukseen sekä tutkinnon osiin sisältyviin opintoihin. Opintoista on nostettu esiin niitä sisältöjä, joissa arvioinnin kohteet ja kriteerit ovat ihmisoikeuskasvatuksen kanssa yhteneviä.

Nuoriso- ja vapaa-ajanhjauksen perustutkinto

Nuoriso- ja vapaa-ajanhjauksen perustutkinnon tavoitteena on alan ammattilainen, joka osaa työskennellä monipuolista ammattitaitoaan käyttäen alan eri toimintaympäristöissä työntekijänä, itsenäisenä ammatinharjoittajana tai yrittäjänä alan arvopohjan edellyttämällä tavalla. Alan arvoperustana on humanistinen ihmiskäsitys, jossa keskeistä on yhteisöllisyys, inhimillisyys, sosiaalisuus, solidaarisuus, oikeudenmukaisuus, yhdenvertaisuus, väkivallattomuus ja muut ihmisten yhteistoiminnalle välttämättömät ulottuvuudet. Myös ihmisoikeuksien kunnioittaminen ja vastuu yhteisestä tulevaisuudesta on mainittu nuoriso- ja vapaa-aika-alan arvoperustassa.

Nuoriso- ja vapaa-ajanhjauksen perustutkinnon kaikille pakollisiin tutkinnon osiin kuuluvassa Ohjaajuus-opintojakson (20 ov) ammattitaitovaa-

timuksissa on ihmisoikeuskasvatuksen kannalta oleellisia sisältöjä. Ammattitaitovaatimuksiin kuuluu ohjattavien erilaisuuden ja erityisen tuen tarpeen huomiointi, jolloin arvioinnin kohteena on ohjattavan kohtaaminen. Ihmisoikeuskasvatuksen kannalta tämä on oleellista esimerkiksi siitä syystä, että suvaitsevaisuuden toteuttaminen kuuluu niihin taitoihin, joita ihmisoikeuskasvatuksen myötä on tarkoitus oppia ja osata. Kaikille pakollisten tutkinnon osien ammattitaitovaatimuksiin kuuluu myös ammattieettisen toiminnan osaaminen työssä ja ohjaustilanteissa.

Kaikille valinnaisista tutkinnon osista ammatilliseen perustutkintoon on valittava yhteensä 20 opintoviikon verran opintoja. Nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksen kaikille valinnaisissa tutkinnon osissa ihmisoikeuskasvatuksen on mahdollista näkyä seuraavien opintojen yhteydessä: Kansalais- ja järjestötoiminnan ohjaus (10 ov) sekä Monikulttuurisen toiminnan ohjaus (10 ov). Kansalais- ja järjestötoiminnan ohjaus -opintojaksoon sisältyvän lainsäädännön tuntemisen eräänä arviointikriteerinä on nimittäin tyydyttävällä T1-tasolla toimiminen kansalaisten perusoikeuksien mukaisesti. Tällöin myös ihmisoikeuksien mukaan toimimista voidaan pitää yhtenä opintojaksoon oleellisesti kuuluvana sisältönä.

Monikulttuurisen toiminnan ohjaus -opintojakson ammattitaitovaatimuksiin sisältyy puolestaan itsensä ja toisten hyväksyminen tasavertaisina. Opintojakson arvioinnin kohteisiin kuuluvan maahanmuuttajien kotouttamisprosessin ja tukijärjestelmien tuntemisen arviointikriteereissä tämä näkyy tyydyttävällä T1-tasolla yhdenvertaisuuslain pääkohtien tuntemisena. Kiitettävän K3-tason arviointikriteereissä itsensä ja toisten hyväksyminen tasavertaisina näkyy puolestaan yhdenvertaisuuslain periaatteiden mukaan toimimisena.

Opintojakson ammattitaitovaatimuksiin kuuluu myös kulttuurisen ja uskonnollisen erilaisuuden kunnioittaminen. Kulttuuritaustaltaan erilaisten ihmisten kohtaamisen arviointikriteereissä tämä ja yhdenvertaisuuden kunnioittaminen näkyy siten, että kiitettävällä K3-tasolla arviointikriteerinä on se, että opiskelija tai

tutkinnon suorittaja toimii ja ohjaa tasavertaisella tavalla ottaen huomioon yksilölliset erot kulttuuritaustan ohella. Tyydyttävällä T1-tasolla opiskelija tai tutkinnon suorittaja toimii hyväksyen itsensä ja toiset tasavertaisina sekä varmistaa toiminnassa, että kaikki voivat turvallisesti ilmaista mielipiteensä.

Sosiaali- ja terveystieteen perustutkinto

Sosiaali- ja terveystieteen perustutkinnon suorittanut lähihoitaja työskentelee sosiaali- ja terveystieteen hoito-, huolenpito-, kasvatus- ja kuntoutustehtävissä. Hän osaa kohdata eri elämäntilanteiden vaiheissa olevat asiakkaat ja potilaat yksilöinä ja edistää toiminnallaan heidän terveyttään ja hyvinvointiaan. Alan arvoperusta koostuu keskeisistä työtä ohjaavista periaatteista, joita ovat elämän ja ihmisarvon kunnioittaminen, itsemääräämisoikeus, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo. Tutkintoon kuuluu pakollisena yksi koulutusohjelma. Erilaisia koulutusohjelmia on yhdeksän: asiakaspalvelu ja tietohallinta, ensihoito, kuntoutus, lasten ja nuorten hoito ja kasvatus, mielenterveys- ja päihdetyö, sairaanhoito ja huolenpito, suun terveydenhoito, vammaistyö sekä vanhustyö.

Sosiaali- ja terveystieteen perustutkinnossa elinikäisen oppimisen avaintaitoihin kuuluva ammattietiikka on arvioinnin kohteena kaikissa koulutusohjelmissä sekä niissä pakollisissa tutkinnon osissa, jotka ovat kaikille koulutusohjelmille yhteisiä ammatillisia tutkinnon osia. Ammattietiikan arviointikriteerit on koulutusohjelmissä muotoiltu hieman eri tavoin. Niissä on mainittu esimerkiksi sosiaali- ja terveystieteen eettisten ohjeiden, toimintaohjeiden sekä periaatteiden noudattaminen, asiakkaan yksilöllinen arvostaminen sekä hänen arvojen ja kulttuuritaustan kunnioittaminen ja ymmärtäminen. Erityisesti ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kaltaisia sisältöjä löytyy muun muassa kaikille koulutusohjelmille pakollisesta kuntoutuksen tukemisesta. Siinä ammattietiikan arviointikriteereissä tyydyttävällä T1-tasolla ammattietisten periaatteiden noudattamiseen kuuluu

elämän ja ihmisarvon kunnioittaminen, salassapitovelvollisuus, jääviys, itsemääräämisoikeus, osallisuuden tukeminen, oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo. Tasa-arvoinen kohtelu on mainittu myös asiakaspalvelun ja tietohallinnon koulutusohjelmassa: terveyden, turvallisuuden ja toimintakyvyn huomioon ottamisen ja moniammatillisen yhteistyön arviointikriteereihin kuuluu kulttuuritaustaltaan erilaisten asiakkaiden tai potilaiden kohtelu tasa-arvoisesti.

Ihmisoikeuskasvatukseen kuuluvia tavoitteita tulee ilmi myös työtä koskevan tiedon hallinnan yhteydessä: ensihoidon koulutusohjelmassa ensihoitotyötä koskevaan tiedon hallintaan kuuluu keskeisten ensihoitotyötä ohjaavien arvojen ja eettisten toimintaohjeiden mukaan toimiminen. Ne koostuvat ensihoidon arvomaailmasta, eettisistä toimintaohjeista, ihmisarvosta, turvallisuudesta, itsemääräämisoikeudesta, oikeudenmukaisuudesta, integriteetistä sekä vastuullisuudesta. Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen mainitaan myös vammaistyön koulutusohjelmassa yhtenä vammaisen asiakkaan tukemisen ja ohjaamisen arviointikriteerinä.

Ammattitaitoa täydentävissä tutkinnon osissa ihmisoikeuksiin liittyvät sisällöt voivat yhteiskunta- yritys- ja työelämä tiedossa kuuluva toimintamahdollisuuksien arvioinnin arviointikriteereihin. Kriteerit sisältävät opiskelijan ja kansalaisen keskeisten demokraattisten vaikutusmahdollisuuksien, oikeuksien, etujen ja velvollisuuksien tuntemisen. Lisäksi etiikan tavoitteissa on huomioitu sosiaali- ja terveysalan eettiset ongelmatilanteet ja kulttuurien tuntemuksessa oman alan erikoispiirteet muissa maissa. Kokonaisuudessaan sosiaali- ja terveysalan perustutkinnossa ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kaltaisina pidettävät sisällöt painottuvat elinikäisen oppimisen avaintaitoihin kuuluvaan ammattietiikkaan, jota arvioidaan jokaisen koulutusohjelman yhteydessä.

Lapsi- ja perhetyön perustutkinto

Lapsi- ja perhetyön perustutkinnon suorittanut lastenohjaaja toimii lapsi- ja perhelähtöisessä

kasvatus- ja ohjaustehtävässä erilaisissa toimintaympäristöissä, kuten seurakunnan ja kunnan avoimissa varhaiskasvatuspalveluissa, päivähoitossa, koulussa, perhepäivähoidossa, leireillä sekä koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnassa sekä lastensuojelun työympäristössä. Alan arvoperustan mukaan suomalaisen varhaiskasvatuksen keskeisiä arvoja ovat lapsen ihmisarvo, lapsen oikeus elämään, tasa-arvoiseen kohteluun, täysipainoiseen kehittymiseen sekä lapsen edun ja mielipiteen huomioonottamiseen. Lapsella on oikeus turvallisiin ihmissuhteisiin, turvattuun kasvuun, kehittymiseen ja oppimiseen sekä turvattuun ja terveelliseen ympäristöön, jossa voi leikkiä ja toimia monipuolisesti. Lapsella on myös oikeus saada tarvitsemaansa erityistukea ja tulla ymmärretyksi ja kuulluksi oman kehitystasonsa mukaisesti. Lisäksi hänellä on oikeus omaan äidinkieleen sekä kulttuuriin, uskontoon ja katsomukseen. Tutkinnon arvopohjassa on tuotu esiin myös se, että kaikki ihmiset ovat samanarvoisia ja siksi he ovat osallisia omassa kasvatustapahtumassaan. Arvopohja perustuu YK:n Lapsen oikeuksia koskevaan yleissopimukseen, kansallisiin perusoikeussäädöksiin sekä yleisinhimillisiin arvoihin.

Alan arvopohjan tunteminen ja ymmärtäminen mainitaan eräänä arviointikriteerinä kahdessa eri tutkinnon osassa: *Lapsen kasvun ohjaus ja huolenpito sekä Perhelähtöinen ja yhteisöllinen kasvatustyö*. Eettinen ja arvokasvatus kuuluvat myös useammassa tutkinnon osassa arvioinnin kohteisiin. Arviointikriteerit esimerkiksi tutkinnon osassa *Lapsen kasvun ohjaus ja huolenpito* sisältävät lapsen ohjausta suvaitsevaisuuteen sekä oikeudenmukaisuuteen, tasa-arvoon, kunnioitukseen ja vapauteen liittyvissä kysymyksissä. Lisäksi arvokasvatusta erilaisuuden, erilaisten kulttuurien, elämänkatsomusten sekä arvojen kohtaamiseen ja hyväksymiseen sisältyy tutkinnon osiin *Perhelähtöinen ja yhteisöllinen kasvatustyö*, *Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaus* sekä *Monikulttuurisessa työympäristössä toimiminen*. *Monikulttuurisessa työympäristössä toimimisen* arviointikriteerit sisältävät myös suvaitsevaisen

ilmapiirin luomisen vuorovaikutustilanteissa sekä lapsen ohjaamista suvaitsevaisuuteen. Kyseisessä tutkinnon osassa ihmisoikeuskasvatuksen mukaista on myös monikulttuurisen toiminnan suunnittelun, toteutuksen ja toiminnan arviointikriteereihin kuuluva kulttuurien välisen ymmärryksen lisääminen sekä vähemmistökulttuurien osallisuuden vahvistaminen.

Tutkinnon osassa *Lapsen kasvun ohjaus ja huolenpito* tuodaan esille varhaiskasvatusta koskevan lainsäädännön ja tunteminen. Mainittuina ovat YK:n Lapsen oikeuksien sopimus, päivähoitolaki, Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (VASU), lastensuojelulaki, Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet sekä Kirkon varhaiskasvatuksen kehittämisen asiakirja (VAKE). Elinikäisen oppimisen avaintaidoista ammattietiikan arviointikriteereinä on esimerkiksi kiitettävällä K3-tasolla esimerkkinä toimiminen erilaisuuden hyväksymisessä (tutkinnon osassa *Erytystä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden kohtaaminen ja ohjaus*) sekä alan arvojen, tavoitteiden, eettisten ohjeiden, sekä sopimusten ja säädösten mukaan toimiminen (tutkinnon osassa *Palvelujen tuottaminen*).

Ihmisoikeuksien kannalta tutkinnon osan *Erytystä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden kohtaaminen ja ohjaus* voidaan katsoa toteutavan yhdenvertaisuutta ja edistävän suvaitsevaisuutta. Tasavertainen toiminta on mainittu elinikäisen oppimisen arviointikriteereissä kohdassa vuorovaikutus ja yhteistyö. Sitä arvioidaan tutkinnon osissa *Ilmaisutaitojen ohjaus* sekä *Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaus*. *Ilmaisutaitojen ohjauksessa* arvioidaan myös lapsen rohkaisemista ilmaisuun ja sen arviointikriteereissä kiitettävällä K3-tasolla opiskelija tai tutkinnon suorittaja antaa kaikille lapsille tasapuoliset mahdollisuudet yksilölliseen itseilmaisuun erilaisissa tilanteissa.

Ihmisoikeuskasvatukseen mahdollisesti liitettävistä opinnoista voidaan vielä mainita ammattitaitoa täydentäviin tutkinnon osiin kuuluvat äidinkieli viittomakielisille (arviointikriteereissä vähemmistökulttuurinsa edustamisen osaaaminen), yhteiskunta-, yritys- ja työelämä tieto

(arviointikriteereissä kansalaisen keskeisten demokraattisten vaikuttamismahdollisuuksien, oikeuksien, etujen ja velvollisuuksien tunteminen), etiikka (tavoitteissa esimerkiksi lastenohjaajan työn eettisten ongelmatilanteiden havaitseminen ja tunnistaminen) sekä kulttuurien tuntemus (tavoitteissa muun muassa eri kulttuureista tulevien ihmisten kanssa toimiminen). Lapsi- ja perhetyön perustutkintoon sisältyvät ihmisoikeuskasvatuksen kaltaiset tavoitteet painottuvat lapsen oikeuksien toteutumiseen sekä suvaitsevaisen vuorovaikutuksen toteuttamiseen.

Viittomakielisen ohjauksen perustutkinto

Viittomakieli- ja kommunikaatioalalla tarkoitetaan sitä alaa ja niitä toimintaympäristöjä, joissa käytetään viittomakieltä, viittomiin pohjautuvia tai puhetta tukevia ja korvaavia kommunikaatiokeinoja. Viittomakielen ohjaaja työskentelee viittomakielisten, kuulo- ja kuulonäkövammaisten, kielihäiriöisten (esimerkiksi kehitysvammaisten ja dysfaattisten) sekä puhevammaisten ohjaus-, kasvat- ja avustamistehtävissä. Koulutuksen tavoitteena on tuottaa sellainen ammattitaito, jonka avulla yksilön yhdenvertaisuutta ja ilmaisunvapautta voidaan tukea käyttämällä ohjaus- ja avustustyössä suomalaista viittomakieltä sekä erilaisia puhetta tukevia ja korvaavia kommunikaatiomenetelmiä.

Viittomakielisen ohjausalan arvoperustana on humanistinen ihmiskäsitys, jossa keskeistä on suvaitsevaisuus, inhimillisyys, tasa-arvoisuus, sosiaalisuus, yhteisöllisyys ja oikeudenmukaisuus. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen on huomioitu tutkinnon arvoperustassa, sillä viittomakielen ohjaajan tulee toimia YK:n Vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen hengen mukaisesti. Ihmisoikeuksien kunnioittamisen lisäksi jokaisen oikeus käyttää äidinkieltään on viittomakielen ohjaajan työn keskeisiä periaatteita.

Tutkinnon yhteiskunnallisena arvopäämääränä on ihmisen ja yhteiskunnan hyvinvointi sekä sosiaalisesti ja ekologisesti kestävä kehitys. Positiiviseen oikeuskäsitykseen kuuluu ihmisten

omien valmiuksien tukeminen, jotta asiakas kykenisi itse huolehtimaan oikeuksistaan. Eräs tutkinnon arvoperustan keskeinen lähtökoh- ta onkin asiakkaan yksilöllinen oikeus oman elämän rakentamiseen tasavertaisessa vuoro- vaikutuksessa erilaisten ihmisten kanssa. Näin ollen viittomakielisen ohjauksen perustutkinto osaltaan ennaltaehkäisee myös syrjäytymistä ja eriarvoistumista.

Ihmisoikeuskasvatuksen mukaisia tavoit- teita on löydettävissä useista tutkinnon osista. Arvoperustassa mainittujen arvojen mukainen toiminta on arvioinnin kohteena kaikille pa- kollisessa tutkinnon osassa *Lasten ja nuorten ohjaus ja kasvatusta viittomakieli- ja kommunikaatioalalla*. Elinikäisen oppimisen avaintaitoihin kuuluvan ammattietikan arvioinnissa hyvällä H2-tasolla opiskelija tai tutkinnon suorittaja toimii alansa keskeisten arvojen perusteella. Näin ollen arvojen mukainen toiminta yhdistyy myös osaamisen arviointiin, jolloin alan arvope- rustan tunteminen ja sen mukaan toimiminen on oleellista tutkinnon suorittamisen kannalta. Ammattietikka on arvioinnin kohteena myös kaikille valinnaisessa tutkinnon osassa *Palvelu- jen tuottaminen*.

Kaikille valinnaisista tutkinnon osista ih- misoikeuskasvatuksen mukaisia tavoitteita on löydettävissä seuraavasti: *Ilmaisu- ja ohja- uksen* eräänä arvioinnin kohteena on ilmaisuun rohkaiseminen. Arviointikriteereissä kiitettävällä K3-tasolla opiskelija tai tutkinnon suorittaja antaa kaikille asiakkaille tasapuoliset mahdol- lisuudet yksilölliseen itseilmaisuun erilaisissa tilanteissa. *Kuurosokeiden ohjauksessa* elinikäi- sen oppimisen avaintaidoista arvioidaan vuoro- vaikutusta ja yhteistyötä. Arviointikriteereissä kaikilla kolmella tasolla opiskelija tai tutkinnon suorittaja kohtelee asiakasta tasavertaisesti eikä pääätä asioita asiakkaan puolesta, vaan kysyy hänen mielipiteitään.

Kommunikaation ohjaamisen eräissä arvioin- tikriteereissä opiskelija tai tutkinnon suorittaja osallistuu tasa-arvoisen vuoro vaikutuksen ja kommunikaation aktivoimiseen sekä edistää sitä. Eettinen ja arvokasvatusta sisältyvät kaikille va-

linnaiseen tutkinnon osaan *Monikulttuurisessa työympäristössä toimiminen*. Arviointikriteerit koostuvat esimerkiksi eettisen ja arvokasvatuk- sen toteuttamiseen osallistumisesta (tyytyttävä T1-taso) sekä lapsien ohjaamisesta keskustelun avulla erilaisuuden hyväksymiseen (hyvä H2- taso). Samaisessa tutkinnon osassa ihmisoikeus- kasvatuksen mukaisia tavoitteita voidaan löytää seuraavista arvioinnin kohteista: *suvaitsevan ja kannustavan ilmapiirin luominen vuoro vaikutus- tilanteissa, kulttuurien ja uskontojen tuntemus sekä erilaisista maista ja taustakulttuureista tulevien lasten ja perheiden tilanteen huomi- oon ottaminen*. Edellisten arviointi koostuu esimerkiksi seuraavista kriteereistä: suvaitsevan ilmapiirin luominen vuoro vaikutus tilanteissa, lasten ohjaaminen suvaitsevaisuuteen, lapsen ja perheen uskonnon sekä kulttuuri-identiteetin ymmärtäminen sekä eri uskontojen perinteestä nousevien arvojen, toimintatapojen ja käyttäy- tymissäntöjen huomioiminen.

Viittomakielisen ohjauksen perustutkin- nosta ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kaltaisia sisältöjä löytyy myös ammattitaitoa täydentävistä tutkinnon osista. Suomenkielisillä äidinkielen arvioinnin kohteisiin kuuluvan kie- len ja kulttuurin tuntemisen arviointikriteereissä mainitaan suvaitsevainen toiminta. Viittoma- kielisillä samaisen kohdan arviointikriteereihin kuuluu puolestaan vähemmistö kulttuurinsa edustamisen osaaminen monikielisessä valtakulttuurissa. Yhteiskunta- yritys- ja työelä- mätietoon kuuluvan toimintamahdollisuuksien arvioinnin arviointikriteereihin kuuluu opiskeli- jan ja kansalaisen keskeisten demokraattisten vaikutusmahdollisuuksien, oikeuksien, etujen ja velvollisuuksien tunteminen. Etiikan tavoit- teissa on huomioitu viittomakieli- ja kommuni- kaatioalan eettiset ongelmatilanteet ja kulttuu- rien tuntemuksessa oman alan erikoispiirteet muissa maissa. Ihmisoikeuksien kannalta viittomakielisen ohjauksen perustutkinnon voi- daan katsoa edistävän tasavertaisuutta, sillä se osaltaan edistää viittomakielisten osallistumista yhteiskunnalliseen vuoro vaikutukseen omaa äidinkieltään käyttäen.

Turvallisuusalan perustutkinto

Turvallisuusalan perustutkinnon tavoitteena on, että tutkinnon suorittaneella henkilöllä on laaja-alaiset perustiedot ja valmiudet työskennellä, erikoistua tai jatkokouluttaa itseään kaikilla turvasektorin aloilla, joita ovat tekniikan alan työt, logistiikkatyöt, ympäristötyöt, sotilastyöt, vankeinhoito, palvelutyöt ja yksityisen turvallisuusalan työt. Turvallisuusalan yhteiskunnallisena päämääränä on turvata ihmisten elämän laatu, yhteiskunnan toimivuus ja yritysten toiminnan häiriöttömyys sekä elinympäristön viihtyisyys ja turvallisuus, yhdessä viranomaisten ja muiden toimijoiden kanssa. Tutkintonimike on turvallisuusvalvoja.

Tutkinnon arvoperustan mukaan ammatinharjoittamista ohjaavat keskeiset ammattieettiset arvot ja periaatteet, kuten ihmisoikeuksien kunnioittaminen, oikeudenmukaisuus, lainkuullisuus, kestävä kehitys, tasa-arvo, luotettavuus ja rehellisyys. Arvoperustan mukaan turvallisuus voidaan määritellä hyvien ja tärkeinä pidettyjen asioiden jatkuvuutena odotetun kaltaisena, ennustettavuutena.

Turvallisuusalan perustutkinnon suorittaneen on myös osattava toimia vastuullisesti, oikeudenmukaisesti ja tehtyjen sopimusten mukaisesti. Näin ollen tutkinnon opintojen yhteydessä onkin huomioitu esimerkiksi voimankäyttöön liittyvät näkökohdat. Uhkatilanteisiin liittyvien välineiden käytön hallinnan arviointikriteereihin kuuluu hyvällä H2-tasolla se, että opiskelija valitsee työtehtävään oikeutetut voimankäyttövälineet ja tyydyttävällä T1-tasolla tekee saman, mutta ohjatusti.

Tutkinnon suorittaneen on noudatettava työssään turvallisuusalan ammattietiikkaa ja vaitiolovelvollisuutta sekä kyettävä suvaitsevaisuuteen ja tasa-arvoiseen suhtautumiseen toisia ihmisiä kohtaan. Lisäksi hänen on osattava ottaa toiset huomioon ja hyväksyä ihmisten erilaiset tunteet ja käyttäytyminen. Hänen on myös hallittava omat tunteensa työyhteisö-, asiakaspalvelu- ja muissa vuorovaikutustilanteissa.

Tutkinnon opinnoissa ihmisoikeuskasvatuk-

sen tavoitteet saattavat näkyä lähinnä valinnaisissa opintojaksoissa Etiikka (4 ov) sekä Kulttuurien tuntemus (4 ov). Etiikan opinnoissa eräänä arvioinnin kohteena on arvo- ja normiristiriitien käsittely työssä. Sen kiitettävällä K3-tasolla arviointikriteerit koostuvat työelämän ja oman alan eettisten ongelmien tunnistamisesta sekä niiden eettisestä ratkaisemisesta. Opiskelijan on lisäksi osattava arvioida niiden vaikutuksia ihmisarvon, oikeudenmukaisuuden ja kestävänsä kehityksen kannalta.

Kulttuurien tuntemuksen yhtenä arvioinnin kohteena on maahanmuuttajien ja muiden vähemmistökulttuurien keskeisen kulttuurihistorian ja nykytilanteen huomioon ottaminen. Sen arviointikriteereissä hyvällä H2-tasolla ”Opiskelija ottaa työskennellessään huomioon muut etnisestä taustasta, kielestä, vammaisuudesta tai iästä riippumatta”. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta tämä toteuttaa yhdenvertaisuuden periaatetta.

9.3.5 Ammatti- ja erikoisammattitutkinnot

Ammatti- ja erikoisammattitutkinnot suoritetaan aina näyttötutkintoina. Ammattitutkinnossa osoitetaan alan ammattityöntekijältä edellytettävä ammattitaito ja erikoisammattitutkinnossa alan vaativimpien tehtävien hallinta. Näyttötutkinnon perusteissa määritellään tutkintoon kuuluvat osat ja mahdollisesti niistä muodostuvat osaamisalat, tutkinnon muodostuminen, kussakin tutkinnon osassa vaadittava ammattitaito, arvioinnin perusteet (arvioinnin kohteet ja kriteerit) ja ammattitaidon osoittamistavat. Ammatti- ja erikoisammattitutkintojen yhteydessä arvioinnin kriteerit eivät sisällä kolmea eri arvioinnin tasoa, kuten ammatillisissa perustutkinnoissa. Elinikäisen oppimisen avaintaidot sisältyvät myös soveltuvin osin tutkinnon osiin. Ammatti- ja erikoisammattitutkintojen tai niiden osien laajuutta ei määritellä. Opetus- ja kulttuuriministeriön asetuksen 47/2012 mukaan ammattitutkintoja on Suomessa 190 ja erikoisammattitutkintoja 132.

Puhevammaisten tulkin erikoisammattitutkinto

Puhevammaisten tulkin erikoisammattitutkinossa vaadittava ammattitaito on erityisasiantuntemusta edellyttävää osaamista, jossa tutkinon suorittaja tulkkaa puhevammaisen henkilön viestejä toiselle osapuolelle tai selventää puhevammaiselle henkilölle toisen henkilön viestejä puhetta tukevilla ja korvaavilla menetelmillä. Näyttötutkinon perusteiden liiteosassa ei ole erikseen mainittu alan arvoperustaa, mutta oikeuden puhevammaisten tulkkauspalveluun kerrotaan perustuvan Suomen perustuslain mukaiseen oikeuteen kansalaisten yhdenvertaisuudesta ja oikeudesta saada vammaisuuden perusteella tulkitsemis- ja käännösapua.

Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden mukaisia sisältöjä löytyy puhevammaisten tulkin erikoisammattitutkinon pakollisesta tutkinon osasta *tulkkauspalvelujärjestelmässä toimiminen*. Tulkkauspalvelujärjestelmässä toimimisen osaamisen eräänä arviointikriteerinä on työn perusteleva puhevammaisten tulkkauspalveluihin liittyvien säädösten mukaan. Arvioinnin kriteereissä mainituista säädöksistä esimerkiksi YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskeva yleissopimus sekä laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista edistävät yhdenvertaisuuden periaatetta, joka on keskeisellä sijalla myös kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. Pakollisiin tutkinon osiin *tulkkaus ja kommunikointihäiriöiden tuntemus sekä tulkkaus ja kommunikoinnin apuvälineiden käyttö* sisältyy eräänä arvioinnin kohteena eettisten periaatteiden noudattaminen, jossa ihmisoikeuksien kannalta oleellisia arvioinnin kriteereitä ovat asiakkaan itsemääräämisoikeuden huomioiminen sekä puolueeton ja kaikkia osapuolia kunnioittava toiminta.

Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinto

Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinon suorittanut toimii vaativissa kasvatus-, ohjaus- ja organisointitehtävissä. Arvoperustan mukaan lasten ja nuorten ammattitutkinon

suorittanut työskentelee jokaisen ihmisarvoa kunnioittaen ja tiedostetun ihmiskäsityksen mukaan lasten ja nuorten myönteistä ja realistista minäkuvaa vahvistaen. Toimiminen tiedostetun ihmiskäsityksen pohjalta jokaisen ihmisarvoa kunnioittaen sisältyy myös tutkinon pakollisiin osiin kuuluvan Yksilön kasvun ja kehityksen havainnointi ja tukeminen -osion arviointikriteereihin. Alan ammatillisuuteen kuuluu myös kaikkinaisen erilaisuuden ja kulttuurisen moninaisuuden kunnioittaminen ja hyödyntäminen. Tavoitteena on mahdollistaa jokaiselle oikeus olla vapaa ja vastuullinen yhteiskunnan toimija. Arvoperustassa on myös selkeästi tuotu esiin ihmisoikeuksien kunnioittaminen: yleiset ihmisoikeudet, yhdenvertaisuuslaki, lastensuojelu- sekä nuorisolaki luovat nimittäin pohjan erityispedagogiselle ohjaukselle ja alan ammattietiikalle - ammattitutkinossa osoitettavaan osaamiseen kuuluu esimerkiksi työskentely YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen periaatteiden mukaisesti.

Arvoperustassa mainitut asiat näkyvät myös tutkinon osien ammattitaitovaatimusten arvioinnin kohteissa ja kriteereissä. Ammattitaito osoitetaan ja arvioidaan todellisissa työtilanteissa ja tehtävissä, joissa on mahdollista kohdata esimerkiksi eri kulttuurien ja eri kulttuuristen identiteettien lapsia, nuoria ja heidän perheitään. Perheen merkityksen ymmärtäminen ja huomioon ottaminen onkin yksi arvioinnin kohde tutkinon pakollisissa osissa. Siinä arvioinnin kriteereihin kuuluu työskentely perheiden erilaisuutta, sisäisiä suhteita ja arvoja kunnioittaen. Lisäksi perheiden kanssa toimimista arvioidaan esimerkiksi siten, että tutkinon suorittaja toimii perheitä koskevien lakien, säädösten ja suositusten mukaisesti.

Tutkinon pakollisessa osassa *Kulttuurien moninaisuus ohjauksessa* ihmisoikeuskasvatuksen mukaiset tavoitteet sisältyvät erilaisten kulttuurien ja vähemmistöjen edustajien huomioimiseen ja ohjaukseen. Kulttuurivähemmistöjen kohtaamisen arvioinnissa mainitaan seuraavien vähemmistöjen tiedostaminen: perinteiset suomalaiset kieli- ja kulttuurivähemmistöt, kuten romanit, saamelaiset, tataarit ja suomenruotsa-

laiset sekä suurimmat maahanmuuttajaryhmät, seksuaalivähemmistöt ja muut vähemmistöt. Erilaisuuden ja kulttuurisen moninaisuuden kunnioittamisen lisäksi tutkinnon suorittajan tulee huomioida myös uskontojen moninaisuus.

Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinnossa uskonnon vapautta toteutetaan uskonnonvapauslain mukaisella ohjauksella ja neuvonnalla. Uskontojen kohtaamisen yhteydessä se on yksi ammattitaidon arvioinnin kriteereistä. Uskonnonvapauslain lisäksi seuraavien lakien, oikeuksien ja sopimusten mukainen toiminta kuuluu tutkinnon suorittajan arviointikriteereihin: ihmis- ja lastenoikeudet, yhdenvertaisuuslain peruseriaatteet, vähemmistöryhmiin ja maahanmuuttajiin liittyvät lait ja ohjeistukset sekä kansainväliset maahanmuuttajasopimukset. Näin ollen lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinnon osaamisvaatimukseen kuuluu myös ihmisoikeuskasvatuksen kannalta merkittävän lainsäädännön tuntemista.

Tutkinnon valinnaisia osia on yhteensä neljä ja niistä on suoritettava vähintään kaksi siten, että toinen on joko *Erityistä tukea tarvitsevien lasten ja heidän perheidensä ohjaus ja tukeminen tai Erityistä tukea tarvitsevien nuorten ja heidän perheidensä ohjaus ja tukeminen*. Molempien osien arvioinnin kriteereihin kuuluu lastensuojelulain ja sen sisältämän ilmoitusvelvollisuuden mukaan toimiminen. Nämä mainitaan *Lapsen/Nuoren oikeuden koskemattomuuden turvaaminen* -osion arvioinnissa. Kyseisen kohdan arviointikriteereihin kuuluu myös kiusaamistilanteisiin sekä seksuaaliseen häirintään puuttuminen. Lisäksi nuorisolain velvoitteiden mukainen toiminta mainitaan yhtenä arvioinnin kriteerinä nuorten erityispiirteiden tuntemisen ja huomioon ottamisen yhteydessä. Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkintoa suoritavan on siis hallittava ihmisoikeuskasvatuksen kannalta oleellisia lakeja, oikeuksia ja sopimuksia. Tutkinnon suorittaja on myös velvoitettu toimimaan niiden mukaisesti, jolloin hän samalla tulee edistäneeksi myös niitä tavoitteita, jotka ihmisoikeuskasvatukseen kuuluvat.

Työvalmennuksen erikoisammattitutkinto

Työvalmennuksen erikoisammattitutkinnon suorittanut työskentelee työvalmennustyössä asiakkaan työpaikalla tai työhön kuntoutuksen ja työelämään valmennuksen toimintayksikössä. Tutkinnon suorittaneen työtehtävät keskittyvät sellaista henkilöiden kanssa työskentelyyn, jotka tarvitsevat erityistä tukea muutos- ja siirtymävaiheisiin työelämään pääsemiseksi, työelämässä pysymiseksi tai työhön palaamiseksi. Alan arvoperustasta ei näyttötutkinnon perusteissa erikseen mainita, mutta ammattitaidon kuvauksessa tutkinnon suorittaneen työn kerrotaan perustuvan sisäistettyihin, eettisesti kestäviin arvoihin ja periaatteisiin. Jokaisen ihmisen oikeus työhön on puolestaan keskeinen työtä ohjaava arvo ja periaate. Lisäksi tutkinnon suorittaneen kerrotaan tekevän työtä ihmisarvoa kunnioittaen niin, että työvalmennuksen asiakas tulee kuulluksi työvalmennusprosessin kaikissa vaiheissa.

Työvalmennuksen erikoisammattitutkinnon pakollisessa tutkinnon osassa *ammattillinen toiminta työvalmennuksessa* ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteita voidaan huomioida eettisten periaatteiden mukaisen toiminnan arvioinnissa. Siinä arvioinnin kriteerit koostuvat työvalmennuksen humanistisen ihmiskäsityksen mukaisesta toiminnasta, asiakkaan erilaisten ihmiskäsitysten, elämäntapojen ja vakaumusten ammatillisesta huomioimisesta, asiakkaan yksilöllisyyden ja itsemääräämisoikeuden ammatillisesta tukemisesta, ammatillisesta yksilön oikeuden tukemisesta työhön, koulutukseen ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen, yksilöiden tasa-arvoisuutta, yhdenvertaisuutta ja inklusiota tukevasta sekä alan eettisten periaatteiden mukaisesta toiminnasta.

Toimiminen ammattieettisellä tavalla on myös eräs asiakkaan kanssa vuorovaikutuksessa toimimisen arvioinnin kriteereistä tutkinnon pakollisessa osassa *asiakkaan työvalmennusprosessissa toimiminen*. Ihmisoikeuksiin kuuluva yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon tavoite näkyy lisäksi työyhteisön ilmapiirin ja vuorovaikutuksen arvioinnin tukemisen ollessa arvioinnin

kohteena. Sen eräänä arvioinnin kriteerinä on työyhteisön tasa-arvon, myönteisen ilmapiirin ja toimivien vuorovaikutussuhteiden edistäminen.

Tutkinnon pakollisen osan *työelämäosaaminen ja työvalmennuksen vastuuhenkilönä toimiminen* yhtenä ammattitaitovaatimuksena on asiakkaiden yhdenvertaisuuden ja työympäristön esteettömyyden edistäminen. Yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämisen arviointi koostuu seuraavista kriteereistä: tutkinnon suorittaja toimii asiakkaan työvalmennuksessa asianmukaisesti yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa koskevien ajantasaisten ja keskeisten säädöskäytäntöjen mukaisesti, edistää toiminnallaan työn tekemiseen liittyvää esteettömyyttä sekä toimii työssään vastuullisesti syrjinnän ehkäisemiseksi.

Tasa-arvoinen ja kunnioittava toiminta on myös yksi arviointikriteeri työelämäosaamisen hyödyntämisessä asiakkuus- ja yhteistyöverkostoissa. Tasa-arvon edistäminen mainitaan myös työyhteisön toimintakyvyn edistämisen arviointikriteereissä. Työvalmennuksen erikoisammattitutkinnossa arvioidaan myös toimintaa monikulttuurisessa yhteisössä. Siinä arviointikriteereihin kuuluvat esimerkiksi eettinen toiminta monikulttuurisessa ympäristössä sekä eri kulttuuritaustasta tulleiden ihmisten yksilöllinen tukeminen ja ohjaus työelämään sopeutumisessa. Kokonaisuudessaan työvalmennuksen erikoisammattitutkinto edistää ihmisoikeuksiin kuuluvaa oikeutta työhön tukemalla erilaisten ihmisten yksilöllisiä työllistymispyrkimyksiä.

9.4 Kokemuksia tavoitteiden toteutumisesta käytännössä

Ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista käytännön koulutuksessa tiedusteltiin tätä selvitystä varten neljältä kokeneelta opettajalta. Vastaneista kaksi kommentoi lapsi- ja perhetyön perustutkintoa. Kahdesta muusta vastaajasta toinen kertoi viittomakielisen ohjauksen perustutkinnosta ja toinen nuoriso- ja vapaa-ajan ohjauksen perustutkinnosta. Kysymyksiä esitettiin yhteensä kuusi. Ensimmäiseksi kysyttiin, *käydäänkö koulutuksessa läpi esimerkiksi potilaan,*

asiakkaan, työntekijän tai ammatinharjoittajan oikeuksia ja tuodaanko kyseisten oikeuksien yhteydessä esille niiden suhdetta ihmisoikeuksiin.

Lapsi- ja perhetyön perustutkintoa kommentoinut vastaaja kertoi erilaisista kursseista, joiden yhteydessä oikeuksia käsitellään: *Lastenohjaajan ammatillinen kasvu* -kursilla käydään läpi Lapsen oikeuksien julistus, lastensuojelulaki sekä YK:n lapsen oikeuksien sopimus. Kyseisellä kursilla opiskelijat arvioivat myös ammatti-etiikkaa ja -identiteettiä. *Kasvatuksen ja varhaiskasvatuksen perusteet* -kursilla käsitellään Lapsen oikeuksien julistusta sekä tutustutaan VASU (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet) ja VAKE (Kirkon varhaiskasvatuksen kehittämisen asiakirja) -asiakirjoihin, joissa tasa-arvoinen kohtelu ja toisen ihmisen kunnioittaminen ovat keskeisiä teemoja. Lapsi- ja perhetyön arvoja, työssä jaksamista ja työnohjausta käsitellään puolestaan *Ammattina lastenohjaaja ja Lastenohjaaja ja työelämä* -kursseilla. Monikulttuurisuusopintojen, erityiskasvatuksen sekä perheopintojen yhteydessä tutustutaan erillaisuuden hyväksymiseen ja kunnioittamiseen sekä erilaisten ihmisten oikeuksiin. Erityiskasvatuksen kohdalla ihmisoikeuksien kunnioittaminen tulee esille *Erytystä tukea ja kasvatusta tarvitsevan lapsen kohtaaminen* -kursilla.

Eri perustutkinnoissa näkökulma ihmisoikeuskasvatukseen toteuttamiseen painottuu eri tavoin. Lapsi- ja perhetyön koulutuksissa oikeuksien käsittely keskittyy lasten oikeuksiin, kun taas viittomakielen ohjauksen perustutkinnossa ihmisoikeudet erityisesti vammaisten ja kielivähemmistöjen näkökulmasta käydään perusteellisesti läpi. Nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksen perustutkintoa kommentoinut vastaaja kertoi puolestaan asiakkaan, työntekijän ja ammatinharjoittajan oikeuksien olevan opetuksen lähtökohtana ja asiakkaan kohtaamisen tulevan esiin Ohjaajuus-tutkinnon osassa.

Toinen kokeneille opettajille esitetty kysymys oli, *onko koulutus itsessään ihmisoikeuksia kunnioittavaa* (esimerkiksi miesten ja naisten tasa-arvon). Yksi vastaaja kertoi lapsi- ja perhetyön perustutkinnon olevan lähtökohtaisesti

ihmisoikeuksia kunnioittavaa. Viittomakielisen ohjauksen perustutkintoa kommentoinut vastaaja kertoi koulutuksen olevan myös yksilölähtöistä ja yksilöä kunnioittavaa. Kyseinen vastaaja mainitsi myös oppilaitoksen tasa-arvon edistämissuunnitelmasta. Tasa-arvon edistämistä kommentoi myös toinen lapsi- ja perhetyön perustutkinnosta kertonut vastaaja: naisvaltaisella alalla huomioidaan myös miehen rooli kasvattajana. Nuoriso- ja vapaa-ajan ohjauksen perustutkinnosta kertonut vastaaja toi puolestaan esiin opistonsa oppimisympäristön yhdessä internaattipedagogiikan kanssa tarjoavan oivallisen paikan kokemukselliselle oppimiselle.

Kolmanneksi kysyttiin, *huomioidaanko koulutuksessa esimerkiksi erilaisten oppilaiden yhdenvertaisuus muiden oppilaiden kanssa.* Nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksen perustutkinnossa kerrottiin inklusion periaatteiden mukaan toimimisesta. Lapsi- ja perhetyön opetuksessa mainittiin pyrkimyksestä käyttää vaihtelevia menetelmiä erilaisten oppilaiden huomioimiseksi. Toinen lapsi- ja perhetyön perustutkintoa kommentoinut vastaaja kertoi puolestaan valtakunnallisten koulutuksiin kohdistuvien leikkausten heikentävän olennaisesti erilaisten opiskelijoiden huomioimiseen väärittäviä resursseja, jolloin yhdenvertaisuuden mukaiset tavoitteet erityistä tukea tarvitsevien oppilaiden kohdalla jäävät toteutumatta. Erityisesti haluttiin, että saattaen vaihtamista yläkoulusta tai toisesta oppilaitoksesta kehitettäisiin ja resursseja ohjaukseen lisättäisiin.

Neljäs kysymys oli, *kasvattaako koulutus jollain tavoin ihmisoikeuksia kunnioittavia asenteita ja jos kasvattaa, niin millä tavoin?* Viittomakielisen ohjauksen perustutkintoa kommentoinut vastaaja luetteli erilaisia menetelmiä, joita käytetään ihmisoikeuksia kunnioittavien asenteiden kasvattamiseen. Kaikkiaan käytössä on keskustelua, opetusta, lukemista, kirjoittamista, kokemusohjaisia harjoituksia, toiminnallista oppimista sekä työssäoppimista. Nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksen perustutkinnosta kerrottiin, että asenne- ja yhteisökasvatus ovat läsnä jokapäiväisessä arjessa.

Lapsi- ja perhetyön perustutkintoa kommentoineet vastaajat kertoivat myös tutkinnon osasta *Perhelähtöinen ja yhteisöllinen kasvatustyö*, jonka sisältöihin kuuluu muun muassa perheiden erilaisten kulttuuritaustojen, katsomusten, kasvatusnäkemysten sekä arvojen kohtaaminen. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen tulee esiin erilaisten perheiden sekä erityistä tukea tarvitsevan lapsen ja perheen kohtaamisissa.

Viides kysymys olikin, *harjoitellaanko koulutuksen yhteydessä esimerkiksi erilaisten ihmisten kohtaamista ja heidän kanssaan työskentelyä.* Kaikki vastaajat antoivat tähän myönteisen vastauksen. Kohtaamisten kautta oltiin lapsi- ja perhetyön koulutuksessa myös aivan konkreettisesti nähty, kuinka nuorten opiskelijoiden arvot ja suhtautuminen erityistä tukea tarvitseviin lapsiin, heidän perheisiinsä sekä maahanmuuttajiin muuttuu. Toinen vastaaja kertoi myös opistossa opiskelevasta kehitysvammaisten ryhmästä, jonka kanssa lastenhoajaopiskelijat tekevät yhteistyötä erilaisten projektien muodossa. Projektityöskentelyn kerrottiin olevan parasta ihmisoikeuskasvatusta puolin ja toisin.

Lapsi- ja perhetyön vastaajat kertoivat lisäksi, että vuorovaikutusta lapsen, lapsiryhmän ja työyhteisön kanssa harjoitellaan kurssilla *Kasvatustoiminnan ohjaus. Vuorovaikutus työyhteisössä* -kurssilla taas keskitytään erityisesti aikuisten väliseen kunnioittavaan kohtaamiseen. Kurssin sisältönä ovat viestintä ja vuorovaikutus, tunteet vuorovaikutustilanteessa, palautteen antaminen sekä ristiriitatilanteet. Dialogin taitoja käydään lisäksi läpi tutkinnon osassa *Ilmaisutaitojen ohjaus*. Vuorovaikutukseen kuuluvien asioiden kerrottiin tulevan paljon esille myös työssäoppimisen ohjauksissa ja reflektioissa sekä ammat-tiosaamisen näytöissä ja tutkintotilaisuuksissa. Opiskelijoiden kanssa keskustellaan esimerkiksi lasten ja työtovereiden kunnioittamisesta, suvaitsevaisuudesta, tasavertaisuudesta sekä arvostamisesta.

Ihmisoikeuksien kunnioittamisen ja erilaisen ihmisten kohtaamisen kerrottiin myös ko-

rostuvan läpi koko seuraavien tutkinnon osien: *Erityistä tukea tarvitsevien lasten ja perheiden kohtaaminen ja ohjaus, Kristillinen kasvatusta sekä Monikulttuurisessa työympäristössä toimiminen*, jonka sisältöihin kuuluu myös osallisuuden tukeminen monikulttuurisessa kasvatustilanteissa. Lisäksi tutkinnon osassa *Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaus* käsitellään eettisen ja arvokasvatuksen toteuttamista sekä erilaisuuden kohtaamiseen ohjaamista.

Lastenohjaajaopiskelijat ovat myös mukana monenlaisessa toiminnassa, jonka yhteydessä he saavat harjoitella taitojaan erilaisten ihmisten kohtaamisessa sekä heidän kanssaan työskentelyssä. Opiskelijat ovat esimerkiksi mukana toteuttamassa satutunteja kirjastossa, syntymäpäiviä, avointa perhekerhoa, koululaisten retkiä, avustamassa näkövammaisten toimintaviikolla, nuorten leireillä, naisten ja miesten päivillä, eläkeläisten virkistyspäivillä sekä suunnittelemassa ja toteuttamassa lastenjuhlia, perhetapahtumia sekä toimintapäiviä kehitysvammaisille.

Kuudes ja viimeinen kysymys oli, *antaako koulutus opiskelijalle valmiuksia toimia vuorovaikutustilanteissa ihmisoikeuksia kunnioittavasti* (esimerkiksi rasismista vastaisesti). Toinen lapsi- ja perhetyön perustutkinnosta kertunut vastaaja uskoi koulutuksen antavan opiskelijalle valmiuksia toimia vuorovaikutustilanteissa ihmisoikeuksia kunnioittavalla tavalla. Koulutus nimittäin sisältää vuorovaikutukseen liittyvää tematiikkaa sekä eettisyyteen liittyviä asioita, jotka liittyvät olennaisesti lastenohjaajan ammatillisuuteen ja ammatilliseen kasvuun. Myös nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksessa suvaitsevaisuus on ammattieettisesti yksi työn lähtökohdista.

Toinen lapsi- ja perhetyön koulutusta kommentoinut vastaaja kertoi ihmisoikeuskasvatuksen toteutuneen vapaasti valittaviin opintoihin kuuluvissa produktioissa. Opiskelijat ovat esimerkiksi esiintyneet ja olleet mukana mittavassa Ihmiskauppa-produktiossa, johon kuului ihmiskauppaa käsittelevä seminaari ja esitys. Esitys pohjautui viiden ihmiskaupasta

pelastuneen tarinaan ja se toteutettiin kuudella eri kielellä. Produktiota kävi katsomassa noin 1500 katsojaa. Lisäksi opiskelijat ovat Lapsen oikeuksien viikon tapahtumissa tuoneet esiin lapsen oikeuksia erilaisten toiminnallisten performanssien kautta, jotka ovat näkyneet kaupungin katukuvassa. Vastaaja kertoi myös, että oppilaitoksen arvomaailman ja tutkinnon luonteen mukaisesti ihmisoikeuksien kunnioittaminen on tavoitteena läpäisyperiaatteella kaikissa kohtaamisissa ja oppitunneilla.

9.5 Yhteenveto

Opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteista löytyy sisältöjä, jotka ovat yhteneviä ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden kanssa. Niitä ei kuitenkaan ole merkittävästi esitetty ihmisoikeuksiin liittyvinä, jolloin opetuksessa mahdollisesti toteutettu ihmisoikeuskasvatusta tapahtuu kenties tiedostamattomasti. Tällöin ei välttämättä tule ilmi, että kyse on Suomea velvoittavista ihmisoikeusvelvoitteista. Opetuksessa olisikin kyettävä tuomaan esiin, että opetuksen sisällöllä on linkki ihmisoikeuksiin. Syytä olisi myös käsitellä ihmisoikeuksien oikeudellista(kin) luonnetta ja merkitystä perusoikeussäätelylle ja lainsäädännölle. Tätä edistäisi se, että ihmisoikeudet mainittaisiin opetussuunnitelmien tai tutkintojen perusteissa.

Ammatillisten perustutkintojen perusteissa ihmisoikeuskasvatuksen sisällyttäminen ammatitaitoa täydentäviin tutkinnon osiin kuuluvaan *Etiikkaan* on hyvin luontevaa. Ammatitaitoa täydentävissä tutkinnon osissa *Etiikka* kuuluu kuitenkin valinnaisiin tutkinnon osiin, jolloin ihmisoikeuskasvatusta olisi hyvä sisällyttää myös pakollisiin tutkinnon osiin. Elinikäisen oppimisen avaintaidoista *Aktiivinen kansalaisuus ja eri kulttuurit* sekä ammatillisissa tutkinnon osissa erikseen arvioitavat *Vuorovaikutus ja yhteistyö* sekä *Ammattietiikka* ovat myös luontevia kohteita ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden sijoittamiselle. Pakollisiin tutkinnon osiin sekä erikseen arvioitaviin elinikäisen oppimisen avaintaitoihin sisällytetty ihmisoikeuskasvatusta

velvoittaisi koulutuksen järjestäjiä ja opettajia huomioimaan ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteet osana ammatillista koulutusta.

Ammattialojen arvopohjat ovat opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa hyvin erilaiset, joten ihmisoikeuskasvatuksen edistämisen kannalta niihin olisi hyvä lisätä yhteinen ihmisoikeuksia koskeva osa. Lisäksi arvopohjat kuuluvat opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteiden liiteosaan eivätkä ne siten ole koulutuksen järjestäjiä sitovia. Arvopohjien asettaminen opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteissa koulutuksen järjestäjiä ja opettajia sitoviksi edistäisi myös ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden toteutumista ammatillisessa koulutuksessa.

Muutamat vastaukset kokeneilta opettajilta viittaavat siihen, että ihmisoikeuskasvatuksen kaltaisia sisältöjä kyllä toteutetaan käytännön koulutuksessa. Eri perustutkinnoissa ihmisoikeuksiin liittyvät sisällöt painottuvat kuitenkin hie- man eri tavoin, mikä toisaalta vaikuttaa olevan luonnollista ammattialoilla vaaditun osaamisen vuoksi. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden mukaisen toiminnan takaamiseksi olisi tarkoi- tuksenmukaista sisällyttää ihmisoikeuskasvatus- ta myös ammatillisten tutkinnon osien kaikille pakollisiin tutkinnon osiin.

Yhdenvertaisuutta koskevissa vaatimuksissa mainittiin usein ”muiden huomioon ottaminen”. Mitä tällä tarkoitetaan, jää jossain määrin epäselväksi. Huomioon ottamisen sisältöä kenties käsitellään tarkemmin opetuksessa, mutta ihmis- oikeuksien kannalta voisi olla perustellumpaa puhua muiden ihmisten yhdenvertaisesta kohte- lusta tai siitä, että ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen,

mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

- 1. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteet ja sisällöt tulee kirjata opetus- suunnitelmien ja tutkintojen perusteisiin**
 Ammatillisen koulutuksen opetussuunnitel- mien ja tutkintojen perusteista löytyy yksittäi- siä sisältöjä, jotka ovat ihmisoikeuskasvatuk- sen tavoitteiden kanssa yhteneviä. Ne eivät kuitenkaan ole riittäviä. Ihmisoikeuskasva- tuksen kansainvälisen määritelmän mukaiset tavoitteet ja sisällöt tulee kirjata opetussuun- nitelmien ja tutkintojen perusteisiin.
- 2. Ihmisoikeudet tulee kirjata koulutusten arvoperustaan koulutusten järjestäjiä sitovalla tavalla**
 Ammatillisten koulutusten opetussuunni- telmiin ja tutkintojen perusteisiin sisältyvät arvoperustat ovat ala- ja koulutuskohtaisia. Ne löytyvät opetussuunnitelmien ja tutkin- tojen perusteiden liiteosasta, eivätkä siten ole koulutuksen järjestäjiä sitovia. Arvope- rustat, johon kirjataan ihmisoikeudet, tulee sisällyttää koulutusten ja tutkintojen perus- teiden sitovaan osaan. Lisäksi ammatillisille koulutuksille tulee määritellä yksi yhteinen, ihmisoikeudet sisältävä arvoperusta.
- 3. Ihmisoikeudet tulee huomioida osaami- sen arviointikriteereissä**
 Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tavoitteet ja sisällöt tulee sisällyttää ammatil- lisen osaamisen arviointikriteereihin.

10 Ammattikorkeakoulut

10.1 Rakenteet ja korkeakoulutuksen yhteiset tavoitteet

Suomalaiset ammattikorkeakoulut (AMK) ovat monialaisia ja (pääsääntöisesti) alueellisia korkeakouluja, joissa suoritettavat tutkinnot ovat ammattiin tähtääviä korkeakoulututkintoja. Opinnoissa korostuu tiivis yhteys työelämään ja alueelliseen kehittämiseen. Ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehittämistyöllä on kaksi tavoitetta: edistää sekä opetusta että oppilaitoksen alueellista kehitystä, elinkeinoja ja työelämää. Päämääränä on, että ammattikorkeakouluista valmistuneet omaavat ammatillisten taitojen lisäksi valmiuksia työelämän kehittämiseen, tutkimukseen ja asiantuntijatehtäviin.

Ammattikorkeakoululain (351/2003) mukaan ammattikorkeakoulujen tehtävänä on antaa työelämän ja sen kehittämisen vaatimuksiin sekä tutkimukseen ja taiteellisiin lähtökohtiin perustuvaa korkeakouluopetusta ammatillisiin asiantuntijatehtäviin, tukea yksilön ammatillista kasvua ja harjoittaa ammattikorkeakouluopetusta palvelevaa sekä työelämää ja aluekehitystä tukevaa ja alueen elinkeinorakenteen huomiioon ottavaa soveltavaa tutkimus- ja kehitystyötä. Ammattikorkeakoulut tarjoavat opiskelijalle korkeakouluopintoja, joissa on sekä teoreettisia että käytännön aineita. Ammattikorkeakoulut ovat oman alueensa tärkeitä kehittäjiä ja työvoiman tuottajia. Niiden tutkimus- ja kehittämis-toiminta on keskittynyt palvelemaan alueellisia tarpeita ja kehittämiskohteita.

Suomalaisten ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen muodostamaa korkeakoulujärjestelmää on pyritty pitämään kansainvälisesti kilpailukykyisenä, mutta samalla kansallisiin ja

alueellisiin tarpeisiin vastaavana kokonaisuutena. Ammattikorkeakoulut ja yliopistot tekevät yhteistyötä esimerkiksi kehittämällä maakuntakorkeakoulutoimintaa vastaamaan alueellisiin koulutustarpeisiin.

Ammattikorkeakouluissa järjestetään ammattikorkeakoulututkintoon ja ylempään ammattikorkeakoulututkintoon johtavaa opetusta, ammatillisia erikoistumisopintoja ja muuta aikuiskoulutusta sekä avointa ammattikorkeakouluopetusta ja ammatillista opettajakorkeakoulutusta. Tutkinto-opiskelu johtaa korkeakoulututkintoon ja käytännön ammattitaitoon. Tutkintoon tähtäävä koulutus on maksutonta ja siihen voi hakea opintotukea. Vuonna 2010 Ammattikorkeakoulussa opiskeli 147 000 opiskelijaa. (Näistä ammattikorkeakoulututkintoon johtavassa nuorten koulutuksessa oli noin 110 000, ammattikorkeakoulututkintoon johtavassa aikuiskoulutuksessa noin 21 500, ylempään ammattikorkeakoulututkintoon johtavassa koulutuksessa noin 6600, opettajankoulutuksessa noin 3800 sekä erikoistumisopinnoissa noin 4700 opiskelijaa.)

Ammattikorkeakouluopintoja ja ylempiä ammattikorkeakouluopintoja järjestetään kahdeksalla koulutusosalalla: 1) humanistinen ja kasvatusala, 2) kulttuuriala, 3) yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon ala, 4) luonnontieteiden ala, 5) tekniikan ja liikenteen ala, 6) luonnonvara- ja ympäristöala, 7) sosiaali- terveys- ja liikunta-ala ja 8) matkailu-, ravitsemis- ja talousala. Opinnot on mitoitettu opintopisteillä. Ammattikorkeakoulututkintojen

laajuus perustutkinnoissa on 210-270 opintopistettä, mikä vastaa noin 3-4 vuoden opintoja. Ylemmät ammattikorkeakoulututkinnot ovat 60-90 opintopisteen laajuisia. Kokopäiväisellä opiskelulla opinnot kestävät vuodesta puoleentoista vuoteen.

Ammattikorkeakoulututkintoon johtavat opinnot järjestetään koulutusohjelmina. Vuonna 2012 ammattikorkeakouluissa oli 130 suomenkielistä, 55 ruotsinkielistä ja 66 vieraskielistä eri koulutusohjelmaa. Ne ovat ammattikorkeakoulun suunnittelemaa ja järjestämiä opintokokonaisuuksia, jotka suuntautuvat erityiseen työelämän tehtäväalueeseen ja sen kehittämiseen. Opintoihin kuuluu perus- ja ammattiopintoja, vapaasti valittavia opintoja, ammattitaitoa syventävää harjoittelua ja oppinäytetyö. Opintojen tavoitteena on antaa opiskelijalle 1) laaja-alaiset käytännölliset perustiedot ja -taidot sekä niiden teoreettiset perusteet alan asiantuntijatehtäviin, 2) edellytykset asianomaisen alan kehityksen seuraamiseen ja edistämiseen, 3) valmiudet jatkuvaan koulutukseen, 4) riittävä viestintä- ja kielitaito ja 4) alan kansainvälisen toiminnan edellyttämät valmiudet.

Ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneet voivat työelämässä olon jälkeen jatkaa opintoja suorittamalla ylempään ammattikorkeakoulututkintoon. Pääsyaatimuksena ylempään ammattikorkeakoulututkintoon johtaviin opintoihin on perustutkinnon tai muun soveltuvan korkeakoulututkinnon lisäksi kolmen vuoden työkokemus. Ylempään ammattikorkeakoulututkintoon johtavien opintojen tavoitteena on antaa opiskelijalle: 1) työelämän kehittämisen edellyttämät laajat ja syväiset tiedot alalta sekä tarvittavat teoreettiset tiedot asianomaisen alan vaativissa asiantuntija- ja johtamistehtävissä toimimista varten; 2) syvälinen kuva alasta, asemasta työelämässä ja yhteiskunnallisesta merkityksestä sekä valmius asianomaisen alan tutkimustiedon ja ammattikäytännön kehityksen seuraamiseen ja erittelyyn; 3) valmiudet elinikäiseen oppimiseen ja jatkuvaan oman ammattitaidon kehittämiseen; 4) työelämässä vaadittava hyvä viestintä- ja kielitaito ja 5) kansainvälisen vuorovaiku-

tuksen ja ammatillisen toiminnan edellyttämät valmiudet.

Ammatillinen opettajankoulutus on ammattikorkeakoulujen ja ammatillisten oppilaitosten opettajille ja opettajiksi aikoville tarjottua koulutusta, joka johtaa yleiseen pedagogiseen kelpoisuuteen. Amatillisiin opettajankoulutusopintoihin kuuluu kasvatustieteellisiä perusopintoja, ammattipedagogisia opintoja, opetusharjoittelua sekä muita opintoja. Opintojen laajuus on 60 opintopistettä. Amatillista opettajankoulutusta järjestetään Suomessa HAAGA-HELIA-ammattikorkeakoulussa, Hämeen ammattikorkeakoulussa, Jyväskylän ammattikorkeakoulussa, Oulun ammattikorkeakoulussa ja Tampereen ammattikorkeakoulussa. Ruotsinkielinen ammatillinen opettajankoulutus annetaan Åbo Akademiassa. Pääsyaatimuksena ammatilliseen opettajankoulutukseen on koulutus ja työkokemus, joka vaaditaan lakisääteisesti ammattikorkeakoulun tai ammatillisen oppilaitoksen opettajan virkaan. Amatilliset erikoistumisopinnot ovat ammattikorkeakoulututkintoon pohjautuvia laajoja (30-60 op) täydennyskoulutusohjelmia. Kaikki ammattikorkeakoulut järjestävät lisäksi avointa ammattikorkeakouluopetusta kaikilla koulutusaloilla. Opinnot ovat avoimia kaikille ammattikorkeakouluopinnoista kiinnostuneille iästä tai pohjakoulutuksesta riippumatta.

Opetus- ja kulttuuriministeriö vahvistaa ammattikorkeakoulujen koulutusohjelmat siten, että päätöksestä käy ilmi koulutusohjelman nimi, tarvittaessa suuntautumisvaihtoehdot, tutkinto ja tutkintonimike, koulutusohjelman sekä harjoittelun laajuus opintopisteinä. Hallinnollisesti ammattikorkeakoulutuksesta vastaa koulutus- ja tiedepolitiikan osaston korkeakoulu- ja tiedeyksikön koulutuksen tulosalue. Ammattikorkeakoulut päättävät itse koulutuksen sisällöstä ja opetussuunnitelmasta samoin kuin opiskelijavaliinnan perusteista, valintakokeen järjestämisestä sekä opiskelijavalinnasta.

Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnon-alalla on 60 paikkakunnalla toimivat 25 ammattikorkeakoulua, joista 2 on kunnallisia, 7

kuntayhtymän omistamia, 15 yksityisiä ja yksi säätiön ammattikorkeakoulu. Lisäksi opetus- ja kulttuuriministeriö rahoittaa valtakunnallisia kehittämishankkeita, joilla pyritään ammattikorkeakoulujen opintojen, opiskeluprosessien, opiskelijoiden ohjaus- ja neuvontapalveluiden sekä kansainvälisen toiminnan ja yrittäjyyden kehittämiseen. Ammattikorkeakoulut ovat tehneet myös yhteistyötä erilaisten kehittämistehtävien parissa yhteistyöverkostoissa.

10.1.1 Ammattikorkeakouluja koskeva lainsäädäntö

Ammattikorkeakoulujen toimintaa säätelee Ammattikorkeakoululaki (351/2003).

Siinä säädetään muun muassa ammattikorkeakouluista ja niiden ylläpidosta, ohjauksesta ja arvioinnista, hallinnosta, opetuksesta ja tutkinnoista, opiskelijoista, opettajista, henkilöstöstä ja rahoituksesta. Lisäksi laissa opiskelijavalintarekisteristä ja ylioppilastutkintorekisteristä säädetään rekistereiden käyttötarkoituksesta, tietosisällöistä ja tietojen luovuttamisesta (1058/1998).

Opetusministeriö on antanut asetuksen eräiden opintojen tuottamasta kelpoisuudesta ammattikorkeakouluopintoihin (1080/2009). Lisäksi valtionneuvosto on säätänyt erinäisiä muita asetuksia: Valtioneuvoston asetuksessa ammattikorkeakouluista (352/2003) säädetään yksityiskohtaisemmin ammattikorkeakoulun koulutustehtävästä, hallinnosta, tutkinnoista ja niiden perusteista, opetusjärjestelyistä, opetuksesta ja opiskelijoista sekä henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista. Edelleen asetusta 1044/2009 ammattikorkeakoulujen yhteishaus-ta sovelletaan ammattikorkeakoulujen opiskelijavalinnan järjestämisessä ja asetus 1230/2009 määrää opetuksesta perittävistä maksuista. Asetuksessa 464/1998 korkeakoulututkintojen järjestelmästä säädetään alemmista ja ylemmistä korkeakoulututkinnoista, yliopistojen jatkotutkinnoista, maanpuolustuskorkeakoulun tutkinnoista, ylemmistä ammattikorkeakoulututkinnoista, ammattikorkeakoulujen jatkotutkinnoista sekä tutkintojen tuottamasta kelpoisuudesta.

Viime vuosien tavoitteena on ollut kehittää ammattikorkeakoulujen toiminnan laatua ja tehokkuutta uudistamalla ammattikorkeakoulujen rahoitusta ja hallintoa koskevaa lainsäädäntöä. Nämä ammattikorkeakoulu-uudistuksen ensimmäisen vaiheen uudistukset merkitsivät ammattikorkeakoululakia, opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annettua lakia ja yliopistolakia koskevia muutoksia. Lisäksi ammatillisesta opettajankoulutuksesta annettu laki ja eräistä ammattikorkeakouluopinnoista annetun lain toimeenpanon edellyttämistä järjestelyistä annetun lain 6 § kumottiin. Lait vahvistettiin 28.6.2013 ja astuivat voimaan 1.1.2014. (HE 9/2013 vp) Hankkeen etenemistä on ohjannut ja tukenut ohjausryhmä, jossa on laaja edustus ammattikorkeakouluista, työelämäjärjestöistä, kunnista ja opiskelijajärjestöistä.

Ammattikorkeakoulujen rahoitus- ja säädös-ohjausta sekä toimilupia koskevat uudistukset astuivat voimaan vuoden 2014 alusta. Opetus- ja kulttuuritoimen rahoitusta koskeva lainsäädäntö muutettiin ammattikorkeakoulujen osalta niin, että rahoituksen määräytymisperusteissa ja rahoituskriteereissä otetaan huomioon ammattikorkeakoulujen koko lakisäateinen toiminta ja korostetaan erityisesti toiminnan laatua, vaikuttavuutta ja tehokkuutta. Laajassa yhteistyössä valmisteltava uusi rahoitusmalli otetaan käyttöön vuonna 2014 valtiosuusjärjestelmään mukautettuna. Valtiosuus-uudistuksen on tarkoitus olla voimassa vuoden 2015 alusta.

Lyhyesti tiivistettynä ammattikorkeakoulu-uudistuksen tavoitteena on

1. vahvistaa ammattikorkeakoulujen edellytyksiä vastata nykyistä itsenäisemmin ja joustavammin työelämän, muun yhteiskunnan ja alueiden muuttuviin kehittämistarpeisiin laadukkaalla opetuksella ja tutkimus- ja kehitystyöllä;
2. uudistaa ammattikorkeakoulujen rahoitus- ja säädös-ohjausta vauhdittamaan ammattikorkeakoulujen rakenteellista uudistamista ja toiminnan laadun ja vaikuttavuuden parantamista;

3. uudistaa rahoitusta tukemaan nykyistä paremmin koulutuksen tavoitteita, kuten opetuksen ja tutkimuksen laadun parantamista;
4. uudistaa ammattikorkeakoulujen toimilupia;
5. koota nykyistä toimipisteverkkoa riittävän laajoiksi, laadukkaiksi ja innovatiivisiksi osaamisympäristöiksi;
6. tukea ammattikorkeakoulujen kansainvälistymistä ja profiloitumista vahvuusalueillaan; ja
7. siirtää vastuu ammattikorkeakoulujen perusrahoituksesta kokonaan valtiolle ja tehdä ammattikorkeakouluista itsenäisiä oikeushenkilöitä.

Niin ikään rikosseuraamusalan koulutus on tällä hetkellä uudistusvaiheessa, joka alkoi jo vuonna 2010, kun poliisihallitus asetti poliisin tutkintokoulutuksen kokonaisuudistusta valmistelevalle Polku-hankkeelle. Sen tehtävänä on ollut selvittää, miten poliisin koulutusrakennetta voidaan kehittää vastaamaan yleisen koulutusjärjestelmän tutkintorakennetta. Näin mahdollistetaan tutkintojen kansallinen ja kansainvälinen vertailtavuus. Uudistuksen tavoitteena on nostaa koulutus tasolle, jolla pystytään vastaamaan työelämän nykyisiin ja tuleviin osaamistarpeisiin sekä odotuksiin poliisin palvelutasosta. Polku-hankkeen hankeraportti julkaistiin helmikuussa 2012. Raportissa esitettiin, että tutkintorakenne uudistetaan täydellisesti. Tulevaisuudessa jokainen poliisi suorittaa ammattikorkeakoulututkinnon. Samalla esimies- ja johtamiskoulutus kehitetään ylemmäksi ammattikorkeakoulututkinnoksi. Muutokset astuivat voimaan 1.1.2014 (HE 64/2013). Nykyisten tutkintojen tuottama kelpoisuus säilyy myös uudistuksen jälkeen, ja tutkinnot voi päivittää täydentävillä opinnoilla.

10.1.2 Ihmisoikeusperiaatteiden huomioiminen uudistuksessa

Ammattikorkeakoululaitoksen uudistusta on toimeenpantu voimassa olevan hallitusohjelman mukaisesti. Sen painopisteistä erityisesti köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen ovat linjassa ihmisoikeusperiaatteiden

kanssa. Perus- ja ihmisoikeuksien huomioiminen näkyy uudistuksen suuntaviivoja ohjaavassa hallitusohjelmassa ainakin niiltä osin, kun niissä todetaan, että Suomen koulutus- ja kulttuuripoliitiikan tarkoituksena on taata kaikille syntyperän, taustan ja varallisuuden rajoittamatta yhtäläiset mahdollisuudet ja oikeudet sivistykseen, maksuttomaan koulutukseen sekä täysivaltaisen kansalaisuuden edellytykset. Hallitusohjelmassa todetaan myös, että palveluiden on oltava tasa-arvoisesti ja tasalaatuisesti kaikkien saatavilla. Lisäksi uudistusta ohjaavassa hallitusohjelmassa sitoudutaan takaamaan uudistuksen yhteydessä koulutuksen maantieteellinen saatavuus ja sivistyksellinen yhdenvertaisuus huomioiden nykyisen väestökehityksen rakenne. (Ammattikorkeakoululaitoksen uudistamisen suuntaviivat 2011.) Koulutuksellisen tasa-arvon tavoite todetaan myös koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa vuosille 2011–2016. Tavoitteena on korkeakoulutuksen osalta vähentää sukupuolten ja alueiden välisiä eroja sekä sosiaalisen ja etnisen taustan vaikutuksia korkeakoulutukseen osallistumisessa.

Hallituksen esityksessä (HE 9/2013 vp) on arvioitu uudistuksen yhteiskunnallisia vaikutuksia mm. henkilökunnan ja opiskelijoiden asemaan, tasa-arvoon sekä sukupuolten väliseen tasa-arvoon. Uudistuksessa on muun muassa tarkoitus vähentää koulutusta naisvaltaisilla kulttuuri-, matkailu-, ja ravitsemusaloilla ja samanaikaisesti lisätä jonkun verran koulutustarjontaa niin ikään naisvaltaisella sosiaali- ja terveysalalla. Yleinen arvio on, ettei uudistuksella ole suoria tasa-arvoaikutuksia, ja koko uudistuksen ajan oppilaitoksia ohjaa laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (609/1986) ja sen oppilaitoksia koskevat velvoitteet. Hallituksen esitystä on sidosryhmien kommentointikierroksella kritisoitu mm. siitä, etteivät sen vaikutusarviot ole olleet riittäviä. On arvosteltu, että laadullisten mittareiden puutteellisuus tai heikkous voi jatkossa johtaa opiskelupaikkojen tarjonnan ja työelämän tarpeiden kohtaamattomuuteen.

Koulutuksellisen ja alueellisen tasa-arvon vaatimus, samoin kuin elinikäisen oppimi-

sen eetos, eivät sinänsä ole uusia avauksia ja linjauksia. Ne ovat ohjanneet suomalaista koulutuspolitiikkaa jo pitkään. (Monipuoliset sujuvat opintopolut 2013.) Opetus- ja kulttuuriministeriön muistiossa (2011) todetaankin, että ammattikorkeakoulutuksen yksikköjä tullaan jatkossa kehittämään niin, että niillä on edellytykset tarjota opiskelijoille laadullisesti tasavertaista koulutusta ja opiskelijapalveluja. Muutoksen yhteydessä pyritään toteuttamaan hyvää henkilöstöpolitiikkaa ja turvaamaan päätoimisen henkilöstön asema. Mitä tulee ammattikorkeakoulujen hallintoon, nykyisessä uudistuksessa pyritään siihen, että ammattikorkeakoulujen hallituksissa on eri koulutusalojen työelämän edustajien lisäksi myös henkilöstön ja opiskelijoiden edustus. Kaikkien yllämainittujen linjausten taustalla voidaan katsoa olevan perus- ja ihmisoikeuksiin liittyviä arvoja, normeja ja standardeja.

Tasa-arvoisten koulutusmahdollisuuksien periaatteen noudattaminen sisältyy oleellisena nk. Bolognan prosessiin, jonka tavoitteena on ollut luoda eurooppalaista korkeakoulutusalueita (European Higher Education Area, EHEA) koskevia yhtenäisiä laadun standardeja ja niiden seurantaa. Eurooppalaisen korkeakoulutusalueen *sosiaalisesta ulottuvuudesta* puhuttaessa tarkoitetaan sitä, että korkeakoulutukseen pääsy ja sieltä valmistuminen olisi jokaiselle tasavertaisesti mahdollista riippumatta henkilön sosioekonomisesta taustasta. Bolognan prosessiin osallistuvien jäsenmaiden tulee poistaa opiskeluun liittyviä esteitä ja varmistaa erilaisen aliedustettujen ryhmien, kuten esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden, yhtäläinen pääsy korkeakoulutukseen. Opiskelijakunnan tulee kaikinensa heijastaa väestön monimuotoisuutta. Käytännössä sosiaalinen ulottuvuus kattaa opiskelijoiden taloudelliset tukitoimet (Suomessa opintotuki) sekä erilaiset ohjaus- ja neuvontapalvelut. Lisäksi korkeakoulujen tulee kehittää oppimisympäristöjään monipuolisemmiksi. Opiskelijoita kohdellaan korkeakouluyhteisön täysivaltaisina jäseninä ja heidän osallistumisensa on keskeistä. Nä-

dään, että korkeakoulutuksen tärkeänä yhteiskunnallisena tehtävänä on edistää yksilöiden ja yhteiskuntien sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista kehitystä sekä aktiivista kansalaisuutta. Eurooppalaisen korkeakoulutusalueen katsotaan perustuvan korkeakoulujen autonomiaan, akateemiseen vapauteen, tasa-arvoisiin osallistumismahdollisuuksiin sekä demokraattisiin periaatteisiin, jotka edistävät liikkuvuutta, työllisyyttä ja vahvistavat Euroopan houkuttelevuutta ja kilpailukykyä. (Lontoon julkilausuma 18.5.2007)

10.2 Kysely ammattikorkeakouluille

Ammattikorkeakoulujen ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden toteutumisen selvittämiseksi lähetettiin sähköinen kyselylomake kaikkiin ammattikorkeakouluihin. Kyselyyn vastasi 13 ammattikorkeakoulua. Vastaajiksi valikoitui pääasiassa oppilaitosten hallinnollista ja pedagogista sisältöä suunnittelevia johtajia ja niitä opettajia, jotka ovat olleet aktiivisia ihmisoikeuksien edistämisessä. Monet heistä ovat omissa oppilaitoksissaan niitä, jotka suosivat ihmisoikeuskasvatusta niin sisällöllisesti kuin lähestymistapana omassa työssään ja ylläpitävät ihmisoikeuskasvatuksen ”liekkiä” oppilaitoksissa sekä ovat tottuneet puhumaan sen puolesta niin muulle henkilökunnalle kuin julkisestikin. Nämä vastaajien taustat selittänevät sitä, että selvitys antaa melko valoisan ja myönteisen kuvan ammattikorkeakoulujen nykyisestä ihmisoikeuskasvatuksen tilasta. Selvitystä lukiessa on siis hyvä pitää mielessä, että se kuvaa ammattikorkeakoulujen ihmisoikeuskasvatusta monien onnistuneiden, toteuttamiskelpoisten ja innostavien esimerkkien valossa, eikä ole yleistettävissä koskemaan kokonaistilannetta.

Se, että vain noin puolet oppilaitoksista vastasi kyselyyn saattaa selittyä sillä, että ihmisoikeuskasvatus ei edelleenkaan käsitteenä ja lähestymistapana ole tuttu. Vaikka lähetetyssä kyselyssä taustoitettiin osiokohtaisin esimerkein sitä, mitä ihmisoikeuskasvatuksella tarkoitetaan, sen sisältö ja päämäärät ovat silti saattaneet

jäädä epäselviksi. On siis mahdollista, että kyselyyn vastaaminen on saatettu kokea liian vaativaksi, vaikka tarkemmilla pohdinnoilla olisi oppilaitoksella saattanut olla lopulta paljon kiinnostavaa annettavaa.

Selvityksen puitteissa ei ole ollut mahdollista perehtyä kaikkiin ammattikorkeakoulujen koulutusohjelmiin ja kurssitarjontaan, ja näin ollen tietoja on pyydetty erityisesti niistä ohjelmista, joissa ihmisoikeuskasvatus on ammattiin harjaantumisen ja työelämään orientoitumisen kannalta edellytettävää ja sovellettavaa. Lähetetyssä kyselyssä tietoja pyydettiin erityisesti seuraavista koulutusohjelmista: 1) humanistinen ja kasvatusala, 2) kulttuuriala, 3) yhteiskuntatieteiden, liiketalouden ja hallinnon ala, 4) sosi- aali-, terveys- ja liikunta-ala ja 5) turvallisuus- ja rikosseuraamusala.

Kysely toteutettiin keväällä 2013. Kyselyä varten tutkittiin ammattikorkeakoulujen keskeisiä julkisia opintosuunnitelmia, julkisia ja julkistamattomia strategisia ja muita ohjaavia asiakirjoja, joita löytyi oppilaitosten Internet-sivuilta tai joita haastateltavat toimittivat tutkimuskäyttöön. Opiskelijanäkökulmaa tässä selvityksessä edustaa Suomen ammattikorkeakouluopiskelijoiden liitto (SAMOK). Selvityksen myötä opinto-ohjelmien sisältöjen rinnalla erityisen kiinnostavaksi nousi perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen oppilaitosten toimintakulttuurissa ja arjessa.

Kiitän lämpimästi kaikkia selvitykseen oppilaitosten hektisten aikataulujen keskeltä vastaneita asiantuntevia, ihmisoikeuskasvatuksesta innostuneita ja osaavia ammattikorkeakoulun ammattilaisia. Selvityksen sisältöjä ovat kommentoineet lehtori Esa Ylikoski Humanistisen Ammattikorkeakoulun (HUMAK) Nurmijärven yksiköstä ja kehittämisspäällikkö Mervi Friman Hämeen ammattikorkeakoulusta. Heidän laaja ja syvä ammatillinen kokemuksensa ja asiantuntemuksensa niin ihmisoikeuskasvatuksesta kuin ammattikorkeakoulujärjestelmästä ja -pedagogiikasta on ollut kaikin puolin avartavaa, hyödyllistä ja merkityksellistä. Kiitän myös lämpimästi SAMOKin asiantuntijaa Mikko Vieltojärveä, joka

on tarjonnut apuaan ammattikorkeakoulu-uudistuksen ajankohtaisten seikkojen ymmärtämiseksi opiskelijanäkökulmasta. Lasten oikeuksien opintojen tarjonnan osalta selvitystä täydentää Riikka Jalosen Humanistisessa ammattikorkeakoulussa laatima selvitys Lapsen oikeuksien sopimuksen ja sen näkökulmien sisältyminen korkeakouluopintoihin Suomessa (2011).

10.2.1 Ihmisoikeuskasvatus ja sen periaatteiden toteutuminen selvitykseen vastanneissa ammattikorkeakouluissa

Tässä osiossa tarkastellaan ihmisoikeuskasvatusta ammattikorkeakouluissa toteutetun sähköisen kyselyn, käytettävissä olleiden dokumenttien ja haastattelujen valossa. Tavoitteena on antaa yleiskuva siitä, miten ihmisoikeuskasvatus ja sen periaatteet toteutuvat selvitykseen vastanneissa ammattikorkeakoulujen koulutusohjelmissa ja opintokokonaisuuksissa sekä oppilaitosten toiminnassa. Selvityksessä ei pyritä kattavuuteen, vaan tavoitteena on vastaajien antamien tai dokumenteista nousseiden erilaisten esimerkkien valossa kuvata ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden tämänhetkistä toteutumista mahdollisimman monipuolisesti. Ihmisoikeuskasvatuksen toteutumista ammattikorkeakouluissa tarkastellaan myös luvussa 6, jossa keskitytään oppilaitosten kansainvälisyyteen ja yhteistyöhön muiden ihmisoikeustoimijoiden, kuten kansalaisjärjestöjen, kanssa, sekä maahanmuuttajien opintojen edistämiseen, henkilöstön osaamiseen ja täydennyskoulutuksen tarpeisiin. Luvussa 7 voi tutustua nykyisen ihmisoikeuskasvatuksen esteisiin ja haasteisiin.

Diakonia-ammattikorkeakoulussa perehdytään ihmisoikeuksiin osana terveys-, sosiaali- ja kirkonalan yhteistä integroitua opetusta. Ihmisoikeuskasvatusta tarjotaan kaikille opiskelijaryhmille. Järvenpään ja Pieksämäen Diakissa voi suorittaa sosiaalialan ylemmän AMK-tutkinnon Diakonia, kristillinen kasvatus ja nuorisotyö (European Master in Diaconia and Christian Social Practices). Tämän koulutuksen sisällöissä perehdy-

tään myös ihmisoikeuskasvatukseen liittyvään ammattietiikan, syrjäytymisen ja osallisuuden tematiikkaan. Oulun Diakonia-ammattikorkeakoulussa on järjestetty arviolta alle kymmenen ihmisoikeuksiin liittyvää kurssia, tapahtumaa ja opintokokonaisuutta viimeisten kahden vuoden aikana. Niissä on tuotu esille¹⁾ aliedustettujen, huono-osaisten ja syrjäytymisvaarassa olevien yksilöiden, perheiden ja yhteisöjen näkökulmaa; ja 2) perustuslakiin liittyen yhdenvertaisuus, syrjinnän kieltäminen, oikeus elämään ja henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja turvallisuuteen, yksityiselämän suoja, uskonnon ja omantunnon vapaus, itseään koskevan päätöksenteon oikeus ja kielelliset oikeudet²⁾. Nämä ihmisoikeusperiaatteet on myös kirjattu opetussuunnitelmaan.

Esimerkiksi sairaanhoitajaopintojen opetussuunnitelmassa ihmisoikeuskasvatus näkyy, kun käsitellään ammatillisen työn arvoja ja etiikkaa, ammatillisuutta, aikuisten, lasten ja perheiden hoitotyön perusteita. Yhtä lailla, kun tavoitteena on, että opiskelijat osaavat tunnistaa huono-osaisuuden ja syrjäytymisen tunnusmerkkejä sekä varhaisen puuttumisen ja puheeksi ottamisen menetelmiä, on myös se, että opiskelijat ymmärtävät terveydenhuollon pohjaavan kansallisille ja kansainvälisille velvoitteille esim. potilasturvallisuudesta. Näihin tavoitteisiin pyritään teoriaopetuksen lisäksi olemalla ihmisten parissa, kuten niin, että esimerkiksi Oulussa sairaanhoito-opiskelijat osallistuvat seurakunnan kautta syrjäytymisvaarassa olevien yksinhuoltajaperheiden tukemiseen ja tekevät työtä maahanmuuttajaperheissä. Ihmisoikeuksien voi katsoa myös liittyvän Diakin tekemään yhteistyöhön Itä-Suomen yliopiston kanssa palvelukonseptien kehittämiseksi ja vaikuttavuuden arvioimiseksi esimerkiksi huono-osaisuudesta kärsivien kansalaisten tukemiseksi paremmin tulevaisuudessa. Alueellisen, kulttuurisen ja kielellisen tasa-arvon edistämiseksi Diak on Saamelaiskäräjien pyynnöstä tarjonnut diakoniakoulutusta myös saamelaisalueilla Inarissa ja Ivalossa.

Ihmisoikeudet ja niiden keskeiset periaatteet on kirjattu kaikkiin Diakonia-ammattikorkeakoulun asiakirjoihin, kuten strategia-asia-

kirjaan, toiminta- ja kehittämissuunnitelmaan, laatukäsikirjaan, henkilöstön perehdytysmateriaaliin, opetussuunnitelmaan, kurssiohjelmiin, markkinointimateriaaliin ja tarjottaviin koulutuksiin sekä tutkimus- ja kehittämishankkeisiin. Organisaation asiakirjoissa mainitaan muun muassa sosiaalinen oikeudenmukaisuus, tasa-arvo, avoin vuorovaikutus, aliedustettujen aseman huomioiminen, köyhyyden ja osattomuuden sekä huono-osaisuuden huomioiminen, kristillinen lähimmäisenrakkaus, yhteisöllinen ja esteetön toimintaympäristö. Ihmisoikeuksien katsotaan toteutuvan parhaiten toiminnan ja kristillisen arvomaailman (mm. lähimmäisenrakkaus ja kunnioitus riippumatta ihonväristä, uskonnosta jne.) toteuttamisen kautta. Ihmisoikeuksia edistävinä konkreettisina toimenpiteinä mainitaan myös moninaisuuden ja monikulttuurisuuden edistäminen, yhteistyön kehittäminen ja palautejärjestelmä (opiskelijapalaute, asiakaspalaute, työelämäpalaute). Opiskelijoiden osallistumisesta ja yhteistä päätöksentekoa edistetään erillisen ohjeistuksen mukaisesti. Opiskelijoille on laadittu osaamisen arviointikriteerit, joilla mitataan myös yhteiskunnallista ja eettistä osaamista, jolloin arvioidaan kykyä toimia sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja arvoetiikan edistämiseksi omalla alallaan. Oppilaitos soveltaa yhdenvertaisuuslakia taa-takseen mm. vammaisten henkilöiden koulutukseen pääsyn. Samoja toimintaperiaatteita sovelletaan myös ”erilaisiin oppijoihin”, eli jos oppilaalla esimerkiksi on vaikeuksia suoriutua tenteistä annetun ajan puitteissa, voidaan tehdä räätälöityjä järjestelyjä. Erityisjärjestelyt merkitään opinto-ohjaajan ohjauksessa opiskelijan henkilökohtaiseen opiskelusuunnitelmaan (HOPS). Mitä tulee fyysiseen esteettömyyteen, ei Diakonia-ammattikorkeakoulussa vielä ole laadittu esteettömyyskartoitusta. Useimmat tilat ovat kuitenkin kulkukelpoisia erilaisille oppijoille ja vammaisryhmille. Verkkopalvelujen esteettömyyttä ei ole myöskään kartoitettu.

HAAGA-HELIA ammattikorkeakoulun strategia-asiakirjan mukaan oppilaitoksen tavoitteena

on toimia yhdistäen, uudistaen ja vastuullisesti muita kunnioittaen ja tasavertaisesti kohdellen. Ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita on kirjattu henkilöstön perehdytysmateriaaliin. Vaikka oppilaitoksessa on ollut jo vuosia voimassa opetuksen eettiset säännöt, joiden johtolankana on perus- ja ihmisoikeuksien integroiminen osaksi oppilaitoksen toimintaa, niiden toteutumiseen on kansainvälistymisen myötä alettu yhä enemmän kiinnittää huomiota vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana. Perus- ja ihmisoikeudet liittyvät oppilaitoksen arjessa erityisesti tasavertaisuuden, kulttuuristen erojen ja mielipiteen ilmaisun huomioimiseen. HAAGA-HELIASSA opiskelee arviolta noin 1000 ulkomaalaista tutkinto-opiskelijaa, joille oppilaitos haluaa tarjota tasavertaisen oppimisympäristön. Tämä on merkinnyt myös eri kulttuuritaustaisten opiskelijoiden tarpeiden, näkemysten, mielipiteiden ja vakaumuksen huomioimista opetuksen toteuttamisessa ja toimintakulttuurissa. Oppilaitoksen johto on saanut opiskelijoilta positiivista palautetta siitä, että eettisiin periaatteisiin on viitattu konfliktitilanteissa.

Ihmisoikeuskasvatuksen periaatteita on sisällä liiketalouden opinnoissa (*cross-cultural business*, johtaminen, kansainvälinen markkinointi). Esimerkiksi *Johdon assistenttityön ja kielten koulutusohjelmassa kurssilla Yrityksen oikeudelliset vastuut* perehdytään perus- ja ihmisoikeuksiin vastuusääntelyn perustana. Oppilaitos ei kuitenkaan ole viime vuosina järjestänyt yhtään pelkästään ihmisoikeuksiin keskittyvää kurssia, tapahtumaa tai opintokokonaisuutta. Mitä tulee fyysiseen esteettömyyteen, oppilaitoksen toimipisteet eivät kaikilta osin sovellu liikuntarajoitteisille, vaikka muutamia tällaisia opiskelijoita on silti koulussa. Oppilaitoksen mukaan se huomioi erilaisten oppijoiden haasteita, esimerkiksi dyslexiasta kärsiviä oppilaita, antamalla heille enemmän aikaa vastata tenttikysymyksiin. Opiskelijoihin suhtaudutaan asiakkaina, joille tarjotaan myös ennaltaehkäiseviä palveluja, kuten terveydenhoitajan, psykiatrin, opinnonohjaajan ja oppilaitospastorin apua. Nämä palvelut ovat olleet

erittäin suosittuja. Oppilaitoksesta kerrotaan, että yhteiskunnan kovat vaatimukset näkyvät oppimisen arjessa, ja siksi henkisen tasapainon ylläpito on oppilaitoksen intressissä, samoin kuin sen edistäminen, että kaikilla ammattiin valmistuvilla, myös maahanmuuttajataustaisilla ja eri etnistä taustaa edustavilla, olisi yhdenvertaiset mahdollisuudet työmarkkinoilla.

HAAGA-HELIAN ammatillinen opettajakorkeakoulu oli ainoa ammatillisia opettajia kouluttava oppilaitos, joka vastasi kyselyyn. Oppilaitoksen mukaan oppilaitoksen ammatillisessa opettajankoulutuksessa ihmisoikeudet tulevat esille läpäisyperiaatteella: *”Opettajankoulun eettisiin periaatteisiin kuuluvat ihmisarvo, oikeudenmukaisuus ja totuudellisuus”*. Opettajakorkeakoulussa toteutetaan opettajankoulutusta, erityisopettajankoulutusta ja opinto-ohjaajakoulutusta. Kansainvälisyys on yksi opettajakorkeakoulun painopistealueista, ja opettajankoulutusta toteutetaan myös englanninkielisessä ryhmässä, josta valtaosa on ulkomaalaistaustaisia. Opettajakorkeakoulussa opiskellaan ylipäättään paljon ryhmissä, ja näiden opiskelijaryhmien opinnoissa ihmisoikeudet voivat tulla esille riippuen toteutuksesta: *”Opettajaopiskelijat voivat siis halutessaan painottaa erityisiä teemoja, myös ihmisoikeuksia”*. HAAGA-HELIAN ammatillisessa opettajakorkeakoulussa saavutettavuus, yhdenvertaisuus ja niiden edistäminen on kirjattu oppilaitoksen toiminta- ja kehittämissuunnitelmaan sekä opetussuunnitelmaan. Ihmisoikeuksia edistävinä toimina pidetään myös systemaattisesti toistuvia henkilöstön ilmapiirikyselyjä ja erilaisia opiskelijapalautekäytäntöjä.

Humanistisessa ammattikorkeakoulussa (HUMAK) ihmisoikeuskasvatusta toteutuu osana muuta koulutusta, esimerkiksi kiinteänä ja pakollisena osana kulttuurien välisen vuorovaikutuksen ja tulkkien opetusta. Ihmisoikeuskasvatusta ei tule varsinaisesti esille Humakin opetussuunnitelman teksteissä. Niitä kuitenkin käsitellään usein yhtenä aiheena toisen vuoden opiskelijoiden pakollisissa opinnoissa osana *Kulttuurien välisen*

vuorovaikutuksen perusteet -kursseja. Eri vuosina ja eri kampuksilla ihmisoikeuksia voidaan painottaa erilaisin tavoin. Niitä opetetaan esimerkiksi osana kansainväliseen yhteistyöhön liittyvää kurssia, joka on kolmannen opiskeluvuoden opiskelijoille vaihtoehtoinen. Ihmisoikeusinstrumenteista on tarkasteltu muun muassa YK:n ihmisoikeuksien julistusta osana globaalien etiikan teemaa. Lisäksi yhdenvertaisuuslaki on ollut esillä opetuksen sisällöissä. Lapsen oikeuksien sopimusta on avattu erityisesti sen 20-vuotisjuhlavuonna (2009). Myös vaihtoehtoisella kansainvälisen yhteistyön kurssilla nostetaan esille julistusten, sopimusten ja ohjelmien välisiä suhteita. Tuolloin pääesimerkkinä ovat juuri ihmisoikeudet. Ylipäätyään ihmisoikeuksiin liittyviä kysymyksiä opetetaan globaalikasvatuksen ja rasminvastaisen työn näkökulmasta sekä osittain lasten ja nuorten osallisuuden näkökulmasta. Opiskelijat saavat tietoa myös vammaisten ja viittomakielisten oikeuksista.

Ihmisoikeuksia integroiva opetus vaihtelee vuosittain ja on opettajakohtaista. Metodeina on luentoja ja keskustelemaa opetusta (esim. *”Lue ihmisoikeuksien julistus ja valitse sinulle tärkein pykälä”*). Joskus myös osana toiminnallisten menetelmien opetusta voidaan pelata ihmisoikeuspeliä tai käyttää muuta järjestöjen tuottamaa ihmisoikeuskasvatusmateriaalia. Tällöin pääpaino on menetelmien toimivuuden tarkastelussa eikä niinkään sisällössä. Välillisesti ihmisoikeudet tulevat esille myös rasminvastaisen työn opiskelussa. Humakin opiskelijat ovat tehneet loppu töitä ihmisoikeuksiin liittyen ja muun muassa hakusanoilla ihmisoikeudet, lasten oikeudet, demokratiakasvatus ja suvaitsevaisuus voi Theseus.fi -hakukannasta löytää oppilaitoksen oppinnäytetöitä.

Ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita on kirjattu oppilaitoksen esteettömyysoppaaseen, joka perustuu yhdenvertaisuuslakiin. Esteettömän opiskelun erilaisia toimenpiteitä on käytössä esimerkiksi valintakokeissa, opetuksessa ja tenttikäytännöissä. Humakin kampusten fyysisistä tiloista on tehty esteettömyyskartoitus. Humakissa on parhaillaan

käynnissä opetussuunnitelman uudistaminen. Verrattuna edelliseen opetussuunnitelmaan uudessa luonnoksessa ihmisoikeudet mainitaan nyt osana kaikille yhteisiä yhteiskuntataitoja. Yksi luonnoksen tavoitteista on, että opiskelija *”ymmärtää ihmisoikeuksien, tasa-arvon edistämisen, vastuun ottamisen ja kestävän kehityksen periaatteiden merkityksen ja osaa toteuttaa kyseisiä periaatteita käytännössä”*.

Jyväskylän ammattikorkeakouluun on perustettu toimikunta, jonka tarkoituksena on edistää eettisten periaatteiden toteutumista ammattikorkeakoulun toiminnassa. Oppilaitos on laatinut eettiset periaatteet (Jyväskylän ammattikorkeakoulun eettiset periaatteet, JAMKin hallituksen hyväksymä 7.12.2010), joiden yleisosa takaa YK:n ihmisoikeuksien julistuksen hengessä, että *”jokaista opiskelijaa ja henkilöstön jäsentä kohdellaan oikeudenmukaisesti ja tasapuolisesti ilman rotuun, väriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun tekijään perustuvaa erotusta”*. Dokumentissa korostetaan jokaisen korkeakoulu yhteisön jäsenen oikeutta tulla kuulluksi ja kunnioitetuksi. Eettisistä periaatteista veloitetaan tiedottamaan ja keskustelemaan opiskelijoiden ja henkilöstön kesken. Tiedottamisen kanaviksi mainitaan orientaatioviikot, opinto-opas, henkilöstön perehdytystilaisuudet, henkilöstökokoukset ja intranet. Eettiset periaatteet sisältävät ohjeita hyvistä tieteellisistä käytännöistä ja niiden loukkausten käsittelemisestä, ja ohjeistavat opiskelijoita toimimaan eettisesti opinnoissaan ja sosiaalisessa kanssakäymisessään.

Esteettömyyttä turvaamaan on nimetty esteettömyysyhdyshenkilö, ja opettaja- ja vertais-tutorit, opintojen ohjaajat sekä opiskelijapalveluiden henkilökunta opastavat esteellisyysskysymyksissä. Mikäli opiskelijalla on kirjoittamisen, lukemisen tai hahmottamisen ongelmia, voi hän osallistua Tsemppis-lukiryhmään tai hakea tukea opintojen ohjaajalta tai opintopsykologilta. Oppilaitoksen rakennukset eivät ole

kaikilta osin esteettömiä, mutta saneerausten yhteydessä korjauksia parempaan on kuitenkin tehty. Mitä tulee ihmisoikeusopintoihin, tulevat lapsen oikeudet Humakin selvityksen (Jalonen 2011) mukaan esille hoitotyön koulutusohjelmassa seuraavilla opintojaksoilla: *Pediatric and Adolescent Nursing; Lasten ja nuorten hoitotyö; Terveystieteiden hoitotyö elämänkulun eri vaiheissa; Seksuaaliterveyden edistäminen*; ja kun käsitellään hallituksen erilaisia lapsiin kohdistuvia toimintaohjelmia. Sosiaalialan opinnoissa lapsen oikeuksia tuodaan esille useilla opintojaksoilla, jotka liittyvät sosiaalipedagogiikkaan, varhaiskasvatus- ja perhetyöhön sekä lastensuojeluun. Fysio- ja toimintaterapian koulutusohjelmassa lasten oikeudet ovat myös esillä.

Karelia-ammattikorkeakoulussa joihinkin sosiaalija terveysalan opintojaksoihin kuuluu ihmisoikeuksiin liittyviä osioita, esimerkiksi monikulttuurisuuden opintojaksossa. Muuten oppilaitoksessa ei ole viime vuosina järjestetty ihmisoikeuskasvatuksen opintokokonaisuuksia, kursseja, luentoja, tapahtumia tai opintopiirejä. Tästä huolimatta ihmisoikeuksia ja niiden keskeisiä periaatteita on vaihtelevin sanamuodoin kirjattu oppilaitoksen strategia-asiakirjaan, toiminta- ja kehittämissuunnitelmaan ja henkilöstön perehdyttämismateriaaliin. Näitä ovat mm. oppilaitoksen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma. Myös henkilöstön kehittämissuunnitelmassa otetaan esille yhdenvertainen ja kannustava henkilöstöjohtaminen. Konkreettisilla toimenpiteillä tarkoitetaan, että *”ihmisoikeuksia edistävät toimenpiteet liittyvät lähinnä siihen, että opiskelijoita ja henkilöstöä koskien on selkeästi kuvattu koko organisaation yhtenäiset prosessit, joilla varmistetaan yksilön oikeusturvaa toteutumisen, tasa-arvoinen kohtelu ja toiminnan läpinäkyvyys”*. Lisäksi mainitaan, että ammattikorkeakoulu on sitoutunut syrjinnän vastaiseen kampanjaan, ja koulu on julistettu syrjinnästä vapaaksi alueeksi.

Kymenlaakson ammattikorkeakoulussa ihmisoikeudet ovat lähtökohtana *Hoitotyön eettisissä perusteissa* (5 op) ja *Monikulttuurisuus*

hoitotyössä (5 op) opintojaksoilla erilaisten kulttuurien näkökulmasta ja jonkun verran myös *Seksuaaliterveyden* (2 op) opintojaksolla. Nämä opinnot järjestetään kaikille hoitotyön opiskelijoille. Lisäksi lasten oikeudet ovat viitekehystenä *Lastensuojelutyön* (5 op) ja *Kasvatus ja ohjaustyön* (6 op) -opinnoissa ja kahdessa erityisosaamisen opintojaksossa. Sosiaalialan ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon jalustana on lapsen oikeuksien sopimus, erityisesti *Lasten ja nuorten elinolot ja osallisuus* -jaksossa ja *Haavoittuneet lapset ja nuoret* (8 op) -opintojaksossa. Oppilaitoksessa ei ole järjestetty viimeisen kahden vuoden aikana pelkästään ihmisoikeuksiin keskittyviä kursseja, tapahtumia tai opintokokonaisuuksia. Ihmisoikeuksia tai niiden keskeisiä periaatteita ei ole kirjattu oppilaitoksen asiakirjoihin. Ammattikorkeakoulun perusarvoina mainitaan luottamus, yhteistyö- ja muutuskäkyisyys. Opiskelijoiden on mahdollista opinto-ohjaajan ohjauksessa kirjata henkilökohtaiseen opintosuunnitelmaan opintoja edistäviä erityisjärjestelyjä. Niiden toteutuminen vaihtelee toimipistekohtaisesti. Oppilaitoksen toimipisteet ovat pääsääntöisesti fyysisesti esteettömiä.

Lahden ammattikorkeakoulussa tarjotaan ihmisoikeuskasvatusta sosionomiopiskelijoille yli 10 tunnin kursseina sekä tapahtumien, tempausten ja juhlien yhteydessä. Ihmisoikeuksia käsitellään yleisellä tasolla, ja joissain ammattiopinnoissa läpäisevästi. Oppilaitoksessa tarjotaan englanninkielinen *Human rights* -kurssi (3 op), jonka tavoitteena on, että opiskelija tulee tietoiseksi ihmisoikeuksien julistuksesta, ymmärtää ihmisoikeuksien merkityksen ammatillisen työnsä kannalta ja tiedostaa, millaisia paikalliset, kansalliset ja kansainväliset ihmisoikeusrikkomukset voivat olla. Kurssilla keskiössä on YK:n ihmisoikeusjulistus. Sosionomiopiskelijoille on tarjolla myös lasten oikeuksien kurssi, jota toteutetaan yhteistyössä Suomen UNICEF ry:n kanssa. Oppilaitoksessa on myös pohdittu lasten oikeuksien toteutumista hoitoalan ja sosiaalialan kentillä *Child Rights and Family Nursing*

-kurssilla. Kerätyn palautteen mukaan suurin osa opiskelijoista on kokenut ihmisoikeusopinnot hyödyllisiksi, ja osa on tehnyt teemaan liittyviä opinnäytetöitä. Oppilaitoksessa on järjestetty myös *Lasten oikeuksien viikkoja*. Tuoloin varhaiskasvatuksen opiskelijat vierailevat alakouluissa ja päiväkodeissa kertomassa lasten oikeuksista. Samalla he harjaantuvat ammatillisesti siihen, miten pienille lapsille voi puhua heidän oikeuksistaan. Ihmisoikeudet ovat olleet esillä myös, kun opiskelijat ovat ottaneet osaa asunnottomien yön tapahtumiin. Sosiaalialan koulutusohjelmassa korostuu opiskelijoiden osallistuminen itse oppimisprosessiin: *”Dialogisuus on keskeistä koulutuksessa. Kaikkien mielipiteitä arvostetaan ja kuunnellaan tasapuolisesti niin, että keskustelun kuluessa voidaan luoda asiaan uusia näkökulmia”*. Vuorovaikutusta tukevat sosiaalipedagogiset menetelmät, kuten ryhmätyöt, kasvuryhmätyöskentely, seminaarit, harjoitukset ja muut yhteistoiminnalliset oppimistavat. Näiden menetelmien voidaan katsoa edistävän ihmisoikeusperiaatteita.

Oppilaitos on parhaillaan opetussuunnitelmaudistuksen kynnyksellä, ja näkymä on, ettei ihmisoikeuskasvatusta ole tarkoitus kurssimuotoisena lisätä, vaan terävöittää sen läpäisevyyttä oppilaitoksen toiminnassa. Oppilaitoksessa koetaan, ettei ihmisoikeuksia tarvitse sinällään alleviivata, vaan enemmänkin niitä eletään käytännön toiminnan ja oppilaitoksen arjen kautta. Ihmisoikeuksien keskeiset periaatteet on kirjattu oppilaitoksen keskeisiin asiakirjoihin. Konkreettisine ihmisoikeuksina edistävänä toimenpiteinä ja käytäntöinä mainitaan mm. yhdenvertainen opinto-ohjaus kaikille, tiivis tuutorointi opintojen aikana, avoin ja yhdenmukainen tiedotus, henkilökohtaiset ratkaisut opetusjärjestelyissä ja opiskelijapalautejärjestelmä. Suurin osa oppilaitoksen fyysisistä tiloista on kulkukelpoisia erilaisille oppijoille ja liikuntarajoitteisille.

Metropolia on julistautunut syrjinnästä vapaaksi alueeksi, mikä tarkoittaa, että toiminnassa huomioidaan myös ihmisoikeuskysymykset.

Oppilaitoksen strategiseen profiiliin kuuluvat ihmisoikeudet, ja oppilaitoksessa koetaan, että opettajat ovat keskeisessä asemassa siinä, miten niitä sovelletaan. Metropoliassa on toteutettu uutta toimintasuunnitelmaa ja opetussuunnitelmaa viimeiset kaksi vuotta. Opetussuunnitelmassa korostetaan syrjimättömyyttä ja yhdenvertaisuutta. Saavutettavuudesta huolehditaan mm. englanninkielisen koulutusohjelman toiminnassa (kieli). Opetussuunnitelmassa mainitaan myös eettiset kompetenssit, osaa-misperustaisuus, toiminnalliset, ryhmätoimintaan ohjaavat ja luovat menetelmät, joiden voi katsoa tukevan ihmisoikeuskasvatuksen periaatteiden toteutumista. Oppilaitoksessa on tarjolla yksilöllisiä ratkaisuja, jos oppilaalla on erityisiä oppimisen esteitä esim. lukivaiveuksia. Lisäksi voi pyytää tenteissä lisäaikaa, tai mahdollisuutta suorittaa tentti tietokoneella. Sosiaalialan opinto-ohjelmaa toteutetaan 20 eri osoitteessa, ja kaikilta osin Metropolia ei ole fyysisesti esteetön. Mitä tulee opiskelijoiden osallistumiseen, heillä on mahdollisuus osallistua oppilaitoksen kehittämiseen ja strategiatyöhön. Kokemus on kaikista huolimatta se, ettei opiskelijoilla tunnu olevan tähän aikaa, sillä monet heistä käyvät opintojen ohella myös töissä.

Metropolian sosiaalialan koulutusohjelmassa ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteet tulevat eri tavoin esille, ja ne ovat opintosuunnitelmien opintojaksoihin ja opetukseen integroituvia joko suoraan tai välillisesti. Termiä, teemaa tai painopistettä ihmisoikeuskasvatus ei näistä dokumenteista löydy, mutta ihmisoikeudet mainitaan sosiaalialan koulutusohjelman strategisessa profiilissa: *”koulutamme laaja-alaisia ja vastuullisia sosiaalisen hyvinvoinnin ammattilaisia toimimaan rohkeasti ihmisoikeuksien ja kestävän tulevaisuuden hyväksi”*. Viimeisen kahden vuoden aikana Metropoliassa on järjestetty alle kymmenen ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää kurssia, joita on tarjottu kaikille suomen- ja ruotsinkielisenä sosionomi (AMK)-tutkintoa suorittaville. Kurseilla on käsitelty erityisesti sosiaalisia oikeuksia. Lasten oikeuksiin liittyviä painotuksia on myös radiografian ja sädehoidon, suun

terveydenhuollon, hoitotyön ja terveydenhoitajakoulutuksen opintojaksoissa. (Jalonen 2011, 30-33) Sosionomin AMK-tutkinnon tieteellinen viitekehys on sosiaalipedagogiikka, johon ihmisoikeusajattelu sisältyy vahvasti, vaikka käsitteenä ihmisoikeuskasvatus ei ole varsinaisesti käytössä sosiaalipedagogiikassa. Oppilaitoksen arkista ajattelua ja työtä ohjaa perus- ja ihmisoikeusajattelu.

Metropoliasa on laadittu yhdenvertaisuusohjelma opiskelijoille, henkilökunnalle ja yhteistyökumppaneille sekä hakijoille. Erityistä ja positiivisen huomion ansaitsevaa ohjelmassa on se, että se antaa kattavia suosituksia yhdenvertaisuuden toteutumiseksi liittyen ikään, elämäntapoihin, vakaumukseen ja mielipiteen ilmaisuun, etniseen taustaan, kansallisuuteen ja kieleen, sukupuolen moninaisuuteen, seksuaaliseen suuntautumiseen, vammaisuuteen ja terveydentilaan liittyen, ja se on laadittu niin, että sen tarjoamia harjoituksia voi myös käyttää oppimateriaalina. Lisäksi ohjelma on työstetty Opetusministeriön tuella (2008-2009) ja tiiviissä yhteistyössä ihmisoikeusjärjestöjen (SETA ja Kynnys ry) sekä opiskelijajärjestöjen (METKA ja SAMOK ry) kanssa ja henkilökunnalla ja Metropolian opiskelijoilla on ollut mahdollisuus ottaa kantaa ohjelmaan portaalin kautta ja vapaavaltaisissa opinnoissa. Ohjelmassa myös kerrotaan, että sen taustalla on Suomen perustuslaki, joka kieltää asettamasta ketään eriarvoiseen asemaan, ja tasa-arvolaki, joka edellyttää sukupuolten välistä tasa-arvoa edistävää suunnitelmaa. Myös virallisessa viestinnässä ohjeistetaan kunnioittamaan opiskelijoiden vakaumusta, edistämään myönteistä suhtautumista eri ikäkausien ja eri-ikäisiin opiskelijoihin ja heidän tarpeisiinsa ammattikorkeakoulussa; ja edelleen, ateriapalveluissa, viestinnässä, toimitilojen ja oppimateriaalin suunnittelussa huomioidaan elämäntapoihin, vakaumukseen, etniseen taustaan, kansallisuuteen, kielen, vammaisuus ja terveydentila (hiljentymiseen varattu huone, oppilaitoksen valaistus, värit, kontrastit, akustiikka, materiaalit, esitteet, oppaat, opetusaineisto). Dokumentista ei ilmene, miten suunnitelmaa seurataan.

Ihmisoikeuksien edistäminen sisältyy myös Metropolian kehittämistoimintaan. Oppilaitoksessa toteutetaan parhaillaan kolme maahanmuuttajien yhdenvertaisuushanketta. Hyvinvointi ja toimintakyky-yksikön työelämän tutkimus- ja kehittämistyössä painottuvat ihmisoikeuskasvatukseen yhdistettävät teemat. Tällaisia ovat esimerkiksi 1) ikäihmisille hyvä elämä; 2) maahanmuuttajien osallisuus ja monikulttuurisuus; 3) jaettu asiantuntijuus ja yhteisöllinen osaaminen; 4) monialainen kuntoutusosaaminen; ja 5) asiakaslähtöiset tuote- ja palveluinnovaatiot. Lisäksi Metropoliasa on meneillään monenlaisia ihmisoikeuskasvatuksen eetoksen mukaisia työelämän tutkimuksen ja kehittämisen hankkeita, joista esimerkkinä voi mainita varhaiskasvatuksen kehittämissyksikkö VKK-Metron *Katse lapseen* -hankkeen (2011-2013). Siinä tuotetaan moniammatillista, lapsia koskevaa päivähoidon ja neuvolan arkeen vaikuttavaa hyvinvointitietoa. Ohjelman päätavoitteena on lasten, nuorten ja lapsiperheiden hyvinvoinnin ja osallisuuden edistäminen. Hankkeen yhteydessä on tehty useita opinnäytetöitä niin Helsingin yliopistossa kuin Metropolia Ammattikorkeakoulussakin.

Oulun seudun ammattikorkeakoulun sosiaali- ja terveystieteiden koulutusohjelmassa terveyden edistämisen ja hoitotyön opinnoissa ihmisoikeudet integroituvat osaksi muuta koulutusta mm. hoitotyön eri opintojaksoissa, kuten hoitotyön etiikassa, ja tutustuttaessa vammaistyöhön, monikulttuurisuuteen ja sosiaalilainsäädäntöön. Näissä opinnoissa korostuvat erityisesti ihmisoikeuksiin liittyvä arvopohja, kuten tasa-arvo, oikeudenmukaisuus, erilaisuuden kohtaaminen, suvaitsevaisuus, etnisten ja uskonnollisten vähemmistöjen kohtaaminen asiakkaina tai potilaina, yhteiskunnallinen tilanne ja vaikutus terveydenhuoltoon. Ihmisoikeudet tulevat sosiaali- ja terveystieteiden opintojen kautta tutuiksi erityisesti hoitotyön- (sairaanhoitaja-, terveydenhoitaja- ja kättilöopiskelijat) ja ensihoitajaopiskelijoille, sosionomiopiskelijoille (sosiaaliala), kansainvälisen vaihdon opiskelijoille ja

vaihtoon lähteville opiskelijoille ja opettajille (valmennus). Ylempien ammatillisten erikoistumisopintojen puolelta löytyy lukuvuoden 2010–2011 erikoistumisopinnoissa *Psykoterapiatyön ohjaavat lait ja eettiset periaatteet* -kurssi, jolla opiskellaan muun ohella myös kansallisia lakeja ja ihmisoikeuksia. Liiketalouden opinnoissa (palveluiden tuottaminen ja johtaminen) ei niin ikään järjestetä erillistä ihmisoikeuskasvatusta, mutta ihmisoikeuksiin liittyvät asiat tulevat esille kansainvälistä kauppaa sivuavissa opintojaksoissa, joissa korostuvat erityisesti naisten ja lasten oikeudet. Ihmisoikeuksien katsotaan kuitenkin olevan lähtökohtana kaikessa palveluiden tuottamisen ja johtamisen opetuksessa. Niitä ei kuitenkaan ole kirjattu liiketalouden opetusta koskeviin keskeisiin asiakirjoihin.

Oppilaitoksessa ei ole kyselyn vastausten mukaan järjestetty vuosina 2010–2012 yhtään ihmisoikeuskasvatukseen keskittyvää kurssia, tapahtumaa tai opintokokonaisuutta. Asiasanahallulla lukuvuoden 2013–2014 opinnoista löytyi *Eurooppa-oikeuden* (3 op) -kurssi, jonka keskiössä ovat perus- ja ihmisoikeudet EU:ssa. Humakin selvityksessä (Jalonen 2011, 33–34) lapsen oikeuksien sopimus on teemana monilla sosiaalialan opintojaksoilla, ja sitä sivutaan toimintaterapian koulutusohjelmassa. Ihmisoikeudet ja niiden arvoperusta on kirjattu kaikkiin merkittäviin toimintaa ohjaaviin asiakirjoihin sekä opinto-ohjelmaan, mutta niitä ei mainita markkinointimateriaalissa. Asiakirjoissa mainitaan seuraavia periaatteita: yhdenvertaisuus ja saavutettavuus; opiskelijoiden mahdollisuus tutustua vapaasti koulutusohjelmiin, opintojen järjestämiseen ja arviointiin; ja opintojen maksuttomuus. Ihmisoikeuksien edistämiseen osallistuu osaltaan opiskelijaoikeuksia turvaava oppilaskunta OSAKO. Konkreettisia ihmisoikeuksia ajavina toimenpiteinä pidetään tasa-arvoista kohtelua opiskelijoiden ja opettajien kesken; varhaisen tukemisen käytäntöjä silloin, kun opiskelijoiden, opettajien ja opiskelijoiden tai opettajien välillä syntyy ongelmatilanteita; kansainvälisen vaihdon kautta tulevien opiskelijoiden osallistumisen tukemista opiskeluarkeen

ja opintoihin; sekä vaihdossa olleiden opiskelijoiden ja heidän kokemustensa tuomista opiskelijaryhmiin, jolloin erilaisuuden hyväksyminen koetaan konkreettisesti arkisessa työssä. Edellä mainitut toimenpiteet kuvaavat hyvin suomalaisissa ammattikorkeakouluissa yleisesti omaksuttua osallistavan ja yhteistoiminnallisen oppimisen ja kehittämisen eetosta, minkä on todettu tutkimusten mukaan edistävän hyvinvointia työssä, parantavan laatua ja tuloksellisuutta. Oulun seudun ammattikorkeakoulu korostaa toteuttavansa palvelutehtävää, jossa taataan *kaikille samanlaisina* -periaatteella tasa-arvoiset mahdollisuudet suoriutua opinnoistaan. Oppilaitoksen eri yksiköiden toimitilat ovat pääosin esteettömiä.

Satakunnan ammattikorkeakoulussa ihmisoikeudet, mukaan lukien lasten oikeudet, ovat teemana useiden sosiaali- ja terveysalan koulutusohjelmaan kuuluvien, osittain valinnaisten, opintojaksojen sisällöissä (sosionomi AMK, sairaanhoitaja AMK, terveydenhoitaja AMK). Ihmisoikeusasioita käsitellään myös hoitotyön opinnoissa ja sosiaalialan ylemmän ammattikorkeakoulututkinnon perustana. Oppilaitos arvioi järjestäneensä enintään kolme selkeästi ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää kurssia, tapahtumaa tai opintokokonaisuutta viimeisen kahden vuoden aikana, jolloin erityisesti YK:n ihmisoikeusjulistuksen mukaiset teemat ovat olleet esillä. Oppilaitoksen laatuksikirjaan ja opetussuunnitelmiin ja -ohjelmiin on kirjattu ihmisoikeuksia ja niiden keskeisiä periaatteita, kuten yhdenvertaisuus, saavutettavuus ja tasa-arvo. Satakunnan ammattikorkeakoulun eri toimipisteiden välillä on eroja esteettömyydessä, mutta pyrkimys on, että valintakokeissa ja opinnoissa opiskelijoille on mahdollista saada erityisjärjestelyjä. Opintojen ohjauksessa on käytössä oppilaitoksen oma tuutorointimalli. Oppilaitos on laatinut *Opas vammaisille* -julkaisun helpottamaan erityistarpeisten opiskelua. Ihmisoikeusnäkökulmasta kiinnostava on myös Satakunnan ammattikorkeakoulun hallinnoima Sataesteetön-hanke Living lab (LL), jossa on

suunniteltu Satakunnan alueen ensimmäinen esteetön koti. Tämä on erityisesti toimintarajoitteisille suunniteltu kodinomainen esteetön tila, jossa voi käydä tutustumassa erilaisiin kalusteratkaisuihin ja apuvälineisiin sekä kokeilemassa ja harjoittelemassa laitteiden ja apuvälineiden sopivuutta ja käyttöä.

Oppilaitoksesta muistutetaan, että sosiaalialan koulutuksen kompetensseihin on kirjattu sosiaalialan eettisestä osaamisesta seuraavasti: *”Sosionomi (AMK) on sisäistänyt sosiaalialan arvot ja ammattieettiset periaatteet ja sitoutuu toimimaan niiden mukaisesti. Hän kykenee sosiaalialan ammattien edellyttämään eettiseen reflektioon. Hän ottaa huomioon jokaisen yksilön ainutkertaisuuden ja kykenee toimimaan arvostusperiaatteiden sisältävissä tilanteissa. Sosionomi (AMK) edistää tasa-arvoa ja suvaitsevaisuutta sekä pyrkii huono-osaisuuden ehkäisemiseen yhteiskunnan, yhteisön ja yksilön näkökulmasta. Sairaanhoidajilta ja terveydenhoitajilta edellytetään monitieteistä ja -kulttuurista osaamista, joka pohjaa terveydenhuollossa yleisesti hyväksytyihin arvoihin ja toimintaperiaatteisiin. Sairaanhoidajan ja terveydenhoitajan toimintaa ohjaavat voimassaolevat sosiaali- ja terveydenhuollon lainsäädäntö, eettiset suositukset ja sairaanhoidajan eettiset ohjeet sekä Suomen terveystieteelliset linjaukset”.*

Savonia-ammattikorkeakoulussa on parhailaan meneillään opetussuunnitelmatyö, jonka pitäisi olla valmis vuoteen 2014 mennessä. Oppilaitoksesta kerrotaan, että sosiaali- ja terveysalan koulutuksessa käydään *”ikäryhmittäin läpi lasten oikeuksista lähtien kaikki oikeudet”*. Opinnoissa perehdytään myös itse sopimukseen. Sosiaali- ja terveysalan opintoihin kuuluu tiivis yhteistyö järjestöjen kanssa esimerkiksi lisälmen perheen talossa, jossa harjoitetaan turvakotitoimintaa. Ihmisoikeusperiaatteet on kirjattu kaikkiin organisaation merkittäviin asiakirjoihin, mutta niitä ei kuitenkaan suoraan toteuteta läpäisevänä periaatteena. Kehittämishankkeiden tuloksena esteettömyys on nykyään lähtökohtana oppilaitoksen toimin-

nassa. Myös varhaisen puuttumisen malli on käytössä. Siinä ohjeistetaan esimerkiksi, miten kiusaamiseen tulisi puuttua. Oppilaitoksen toimipisteet eivät ole vielä kaikilta osin fyysisesti kulkukelpoisia. Oppilaitos on julkaissut oppaan *”Esteetön opintopolku korkeakoulutuksessa”* (Jäntti & Kanto-Ronkainen 2010). Savonia-ammattikorkeakoulu, joka on syntynyt Esteetön opintopolku työelämään (ESTOPT) -projektissa yhteistyössä Kuopion yliopiston ja Humanistisen ammattikorkeakoulun Kuopion kampuksen kanssa vuosina 2008–2010. Yksi tämän projektin merkittävimpiä saavutuksia on, että esteettömyys korkeakouluasteella ymmärretään laajasti: fyysisenä, psyykkisenä, sosiaalisena, kulttuurisena ja kielellisenä esteettömyytenä. Näiden rinnalla huomioidaan myös turvallisuus, yhteisöllisyys, hyvinvointi ja erilaisten palveluiden saatavuus. ESTOPT-hankkeessa kehitettyjä käytäntöjä ja toimintamalleja, kuten henkilökohtaisen opintosuunnitelman laatimista, opettajien antamaa ohjausta ja neuvontaa, varhaista puuttumista ja puheeksi ottamista sekä tiedottamista on pystytty hankkeen päättymisen jälkeen tarjoamaan ammattikorkeakoulujen kehittämiseen ja toimintaan. Internet-sivuilta voi tutustua esteettömyyteen liittyviin oppaisiin *”Esteetön liikkuminen Opistojen kampuksella”* ja *”Esteettömyys Savoniassa hakijan näkökulmasta”*.

Seinäjoen ammattikorkeakoulussa joissakin palvelujen tuottamisen ja johtamisen koulutusohjelman (restonomi) opintojaksoissa ollaan ihmisoikeusteemojen äärellä, kuten esimerkiksi *Henkilöstöhallinto- ja organisaatiokäyttötyminen* -opintojaksolla. Myös strategista johtamista, markkinointia ja ravitsemusviestintää käsittelevillä opintojaksoilla sivutaan teemaa. Humakin selvityksen (Jalonen 2011, 38–39) mukaan YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen tietämys on osa sosiaalialan koulutusohjelman tavoitteita. Oppilaitoksen arvopohja nojaa ihmisoikeuksiin niiltä osin kuin kansainvälisyys ja yhteisöllisyys on mainittu. Lisäksi oppilaitoksessa on laadittu esteettömyyssuunnitelma.

Erityisjärjestelyt valintakokeissa ja opinnoissa ovat mahdollisia. Kaikki oppilaitoksen toimipisteiden tilat eivät sovellu liikuntavammaille.

10.2.2 Yhteenveto ihmisoikeuskasvatuksen toteutumisesta ammattikorkeakoulussa

Tässä osiossa kootaan pääpiirteissään yhteen ammattikorkeakoulujen ihmisoikeuskasvatusta kartoittaneen selvityksen tulokset. Osiossa keskitytään erityisesti ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden toteutumiseen ammattikorkeakouluopinnoissa, yhteistyössä järjestösektorin ja muiden toimijoiden kanssa, maahanmuuttajien opinnoissa ja oppilaitosten keskinäisessä ja kansainvälisessä yhteistyössä. Osio valottaa kyselyn pohjalta myös ammattikorkeakouluopettajien ihmisoikeuskasvatusta koskevaa nykyistä asiantuntemusta ja täydennyskoulutuksen tarvetta.

10.3 Ihmisoikeuskasvatusta ammattikorkeakouluopinnoissa

Ammattikorkeakoulut syntyivät Suomessa ajankohtana, jolloin vallalla oli aluepoliittisen suunnittelun ja tasapainoisen alueellisen kehittämisen politiikka. Tässä hengessä ammattikorkeakoulujen tavoitteeksi vakiintui alueellisen tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden vaaliminen ja edistäminen. Edelleen kouluja kehitettiin kohti autonomiaa ja demokraattisia arvoja, mikä tarkoitti esimerkiksi opiskelijoiden osallistumisen takaamista myös hallinnossa. Ammattikorkeakoulut ovat perustamisestaan lähtien edustaneet pragmaattista suuntausta (tästä lisää, lue John Dewey) korostaen tiedon ja toiminnan yhteyttä, ja käytäntöön suuntautuvaa toimintaa. Verrattuna yliopistoihin, ammattikorkeakoulut pohjaavat refleksiiviseen tiedonkäsitelyyn, jonka mukaan ammatillinen kehittyminen aloittelijasta asiantuntijaksi tapahtuu asteittain (Ammattikorkeakouluetiikka 2004). Esimerkkinä yllä mainituista opetustoimintaa ohjaavista arvoista voi toimia Rovaniemen ammattikorkeakoulun strategian 2015 seuraava lainaus: *”Pedagoginen*

*strategia noudattaa Rovaniemen koulutusku-
tayhtymän arvoja: vastuullisuutta, oppivuutta ja
avoimuutta. Tässä strategia-asiakirjassa vastuul-
lisuus nähdään ammattikorkeakoulun tehtävänä
huolehtia koulutuksen saavutettavuudesta, elin-
ikäisen oppimisen tukemisesta, oppimisympä-
ristöistä ja opetuksen jatkuvasta kehittämisestä.
Oppivuus merkitsee kykyä osallistua aktiivisesti
muutokseen, sitoutumista ja osaamisen kehittä-
mistä Lapin alueella. Opetuksen kannalta oppi-
vuus edellyttää yksilöllisten valintojen tukemista
monimuotoisilla opetusratkaisulla ja palautetie-
don hyödyntämistä opetuksen kehittämisessä.
Avoimuus tarkoittaa opetussuunnitelmien jul-
kisuutta, toteutusten avoimuutta ja yhteistyötä
opetuksen suunnittelussa.”*

Eettinen osaaminen on nostettu ammattikorkeakoulun opiskelijoiden yhteiseksi, yleiseksi ja työelämän kompetenssiksi, jolloin myös opetuksen, opiskelun ja tutkimus- ja kehitystoiminnan tulee edistää tämän kompetenssin kehittymistä (Jyväskylän ammattikorkeakoulun eettiset periaatteet 2010 ja ARENE:n suositus ammattikorkeakoulujen tutkintojen yhteiseksi kompetenssiksi). Eettisyyden vaatimus edellyttää sitä, että ammattikorkeakoulujen on tehtävä valintoja, jotka pohjaavat tiettyyn arvoperustaan: käsitykseen ihmisestä, ammatillisesta asiantuntijasta, työstä, tiedosta, taidoista, oppimisesta, ammattikasvatuksesta ja -sivistyksestä, ympäristöstä ja yhteiskunnasta (Ammattikorkeakouluetiikka 2004). Kysymys on pitkälti myös siitä, miten ammattikorkeakoulut näkevät itsensä työyhteisöinä, jossa oppilaitosten johtaminen ja toimintakulttuuri osaltaan luovat esimerkillisen arvopohjan opiskelijoille (Lämsä 2004).

Vuonna 2004 yhdeksän ammattikorkeakoulua oli määritellyt arvoperustansa ja toimintaansa ohjaavat arvot (Nummela 2004). Tätä nykyä, kun melkein kymmenen vuotta on kulunut, ollaan vaiheessa, jossa kaikilla ammattikorkeakouluilla on avoimesti julkaistu arvopohja. Työelämäorientoituneisuus ja ammattikorkeakouluille kohdistetut tehokkuusvaatimukset näkyvät arvopohjassa niin, että monien oppilai-

tosten arvot ovat yritys- ja liike-elämän puolelta tuttuja, kuten asiakaslähtöisyys, toiminnan korkea laatu, tasapainoinen kasvu, muutосkykyisyys, edelläkävijyys, vaikuttavuus jne. Perus- ja ihmisoikeuksia edistävästä arvoista ammattikorkeakoulut painottavat mm. sukupuolen ja etnisten ryhmien välistä yhdenvertaisuutta (Arcada); kristillistä lähimmäisenrakkautta ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta (Diak); yhteiskuntavastuuta (HAAGA-HELIA); humanistista ihmiskäsitystä, suvaitsevaisuutta ja toisen kunnioittamista (Humak); keskinäistä kunnioitusta, suvaitsevaisuutta ja toisten huomioimista, eettisyyttä ja kestävästä kehitystä (HAMK.); kestävästä kehitystä (Savonia); kulttuurisesti ja sosiaalisesti kestävästä kehitystä (Kemi-Tornion AMK); sosiaalista vastuullisuutta, suvaitsevaisuutta ja erilaisuuden kunnioittamista (Laurea); yhdenvertaisuutta (Metropolia); ja kaikkien ihmisarvon kunnioittamista (SAMK). Verrattuna vuoteen 2004, jolloin yhdessä ammattikorkeakoulussa ei ollut vielä laadittu yhteiskuntavastuun ohjelmaa, tilanne on vuonna 2013 toinen: yhteiskuntavastuu on tullut enenevässä määrin osaksi oppilaitosten arkea esimerkiksi niin, että luontoa säästävissä toimintatavoissa on huomattavasti edistytty (esim. HAAGA-HELIAn saama WWF:n Green Office sertifikaatti).

Yhteenvetona voi sanoa, että vuosien saatossa ammattikorkeakouluille on jo vakiintunut ihmisoikeuksia edistäviä eettisiä toimintakäytäntöjä, ja ne ovat laatineet erilaisia oppilaitoskohtaisia ohjeistuksia ja oppaita näiden käytäntöjen vakiinnuttamiseksi (ks. esim. Jyväskylän ammattikorkeakoulun eettiset periaatteet (2010) ja Metropolian Yhdenvertaisuusohjelma). Nykypäivän alati muuttuva työelämä sekä kansallisen, lähialue- ja kansainvälisen yhteistyön lisääntyminen vaativatkin yhä enenevässä määrin keskustelua ja linjauksia eettisistä pelisäännöistä, jotta perus- ja ihmisoikeuksia kunnioittavat arvot ja periaatteet välittyvät kestävästi kaikille.

Alueellisesti ja valtakunnallisesti on tehty kiitettävän paljon ammattikorkeakouluyhteistyötä, selvityksiä ja oppaita mm. yhdenvertaisuuden

ja esteettömyyden ymmärtämiseksi ja edistämiseksi. Tässä työssä on laajalti ollut kysymys perus- ja ihmisoikeuksia koskevien käsitteiden ja toimenpiteiden määrittelemisestä oppilaitosten arjessa, ja ne ovat olleet osaltaan omiaan juurruttamaan ihmisoikeusperiaatteita ammattikorkeakouluihin.

Tätä taustaa vasten ja tähän selvitykseen saapuneiden vastausten perusteella ihmisoikeuskasvatus näyttää toteutuvan kaikkein monipuolisimmin ja integroiduimmin sosiaali- ja terveysalan ammattikorkeakouluopinnoissa sekä poliisin opinnoissa ja vaihtelevasti kasvatusalan opinnoissa. Sosiaali- ja terveydenhuollon sekä turvallisuus- ja rikosseuraamusalan lainsäädännön opettaminen kiinteänä osana opintoja avaa näiden alojen opiskelijoille luontevoimattavat väylät ymmärtää kansainvälisten ihmisoikeussopimusten yhteyksiä kansalliseen lainsäädäntöön ja toimeenpanoon. Humanistisen, kasvatus- ja kulttuurialan opinnoissa ihmisoikeuskasvatus toteutuu epätasaisemmin, ja painottuu esimerkiksi kansalaistoiminnan, järjestö- ja nuorisotyön ja tulkkauksen opinnoissa tätä alaa säätelevään lainsäädäntöön (esim. perustuslaki, yhdenvertaisuuslaki, nuorisolaki, lastensuojelulaki, sosiaalihuoltolaki, vammaispalvelulaki, kehitysvammalaki jne.).

Kyselyyn vastanneissa liiketaloutta opettavissa ammattikorkeakouluissa ihmisoikeudet tulevat esille erityisesti arvopohjan, opetuksen tasavertaisuuden, ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön ja opiskelijoiden voimaantumisen tavoitteisiin liittyen. Erityistä on ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja toimintatapojen vahvistaminen yhä kansainvälistyvässä työ- ja toimintaympäristössä. Tällöin korostuvat tasapuoliset opiskelu- ja työmahdollisuudet kaikille - riippumatta heidän ominaisuuksistaan, kuten etnisestä taustastaan; sekä liikkeenjohdon ja toiminnan eettiset pelisäännöt, kuten kansainvälisen liiketoiminnan toteuttaminen niin, ettei se loukkaa esimerkiksi naisten ja lasten oikeuksia.

Vuonna 2011 Humanistinen ammattikorkeakoulu laati opetus- ja kulttuuriministeriön

toimeksiannosta selvityksen lapsen oikeuksien sopimuksen ja sen näkökulmien sisällymisestä korkeakouluopintoihin Suomessa (Jalonen 2011). Tämä perusteellisesti laadittu selvitys osoitti, että lasten oikeuksien opintoja on toteutettu myös sellaisissa oppilaitoksissa, jotka eivät vastanneet tämän selvityksen päälähteenä olevaan kyselyyn. Näitä oppilaitoksia ovat *Yrkeshögskolan Novia*, jossa lapsen oikeudet on sisällytetty *Kansainvälisyys ja monikulttuurisuus* -opintojaksoon (6 op) ja *Sosiaalipoliittikka* -opintojaksoon (6 op). *Mikkelin ammattikorkeakoulussa* lapsen oikeuksia ei ole kirjattu opetussuunnitelmiin eikä opintojaksokuvauksiin, mutta niitä otetaan opettajakohtaisesti esille esimerkiksi hoitotyön, terveydenhoito- ja sosiaalialan opinnoissa, kun puhutaan lapsipotilaista, lastensuojelusta ja varhaiskasvatuksesta. *Arcada ammattikorkeakoulussa* lasten oikeuksiin perehdytään osana lasten sairaanhoidon opetusta, ja opiskelijat tenttivät sopimukseen liittyvää kirjallisuutta. *Hämeen ammattikorkeakoulussa*, *Kajaanin ammattikorkeakoulussa* ja *Vaasan ammattikorkeakoulussa* lasten oikeudet ovat taustalla *Lasten ja nuorten hoitotyön perusteet* -opintojaksolla. *Kemi-Tornion ammattikorkeakoulussa* nämä oikeudet näkyvät sosionomien perusopinnoissa ja hoitotyön koulutusohjelmassa, jonka yhteydessä käsitellään lastensuojelua ja lastensuojelulakia. Niin ikään *Keski-Pohjanmaan ammattikorkeakoulun* sosiaalialan ja hoitotyön koulutusohjelmissa lasten oikeuksia voi oppia mm. kursseilla ja opintojaksoilla: *Lapsen ja nuorten hoitotyö; Perhehoitotyö; Vammaistyö ja kuntoutus, Sosiaali- ja terveyspalvelut ja asiakkaan asema; Sosiaalialan etiikka; ja Varhaiskasvatuksen pedagogiikka*. *Laurea ammattikorkeakoulussa* lapsen oikeuksien sopimusta ei ole kirjattu opintosuunnitelmiin, mutta terveydenhoitoalan toteutussuunnitelmissa sopimuksen sisällöt näkyvät *Lapsiperhe neuvolan asiakkaana* -opintojaksolla, *Kouluterveydenhuollon* syventävissä opinnoissa ja *Seksuaaliterveyttä ja nuorten psyykkisiä ongelmia* käsittelevissä opinnoissa. Sosiaalialan opinnoissa lasten oikeudet ovat osa lastensuojelun, nuorisotyön,

lapsipalveluiden, päihdetyön, päivähoidon, varhaiskasvatuksen, vahvistamisen, monikulttuurisuuden, yhdenvertaisuuden ja yhteiskunnallisen vaikuttamisen opintojaksoja. *Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulussa* erityisesti sosiaalialan opiskelijat saavat paljon tietoa lasten oikeuksista mm. sosiaalipedagogiikan opinnoissa. Sosiaalialan opinnot avaavat lasten oikeuksia *Saimaan ammattikorkeakoulun* opiskelijoille, samoin kuin *Tampereen ammattikorkeakoulussa* *Lasten hoitotyön* perusjaksolle ja syventäviin opintoihin osallistuville. *Turun ammattikorkeakoulussa* lasten hoitotyön ja ammattietiikan opinnoissa tutustutaan lasten oikeuksiin hoitotyön, sosiaalialan, fysio- ja toimintaterapian koulutusohjelmissa. (Jalonen 2011, 20–42.)

Ammattikorkeakouluasteesta voisi yleistäen sanoa, ettei kaikille opiskelijoille suunnattua perusopetusta kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista ole riittävästi. Tätä havaintoa tukee myös Humanistisen ammattikorkeakoulun selvitys (Jalonen 2011), jonka mukaan lapsen oikeuksien sopimus on hyvin harvoin kirjoitettu sisälle yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen opintosuunnitelmiin, vaan se näkyy korkeakouluissa lähinnä kurssien toteuttamissuunnitelmissa. Lasten oikeudet nähdään usein, kuten ihmisoikeudetkin, kasvatus-, sosiaali- ja terveysalaan kuuluvana osaamisalueenaan, jota ohjaa vahvasti ammattia harjoittavien arvot ja asenteet.

Ammattikorkeakoulujen opinnäytetöitä koavasta Theseus-tietokannasta paikantui (toukokuussa 2013) hakusanalla *ihmisoikeuskasvatus* 23 opinnäytetyötä, jotka tutkivat lähinnä eri järjestöjen toimeenpanemaa ihmisoikeus-, kehitys-, globaali- ja kansainvälisyyskasvatusta, hankkeita ja kampanjoita. Hakusanalla *ihmisoikeudet* voi tietokannasta haarukoida 961 opinnäytetyötä, jotka otsikko- ja tiivistelmätasolla sisältävät ilahduttavan monipuolisia ihmisoikeuskasvatuksen teemoja ja periaatteita. Ihmisoikeusnäkökulmia tuodaan esille opinnäytetöissä, jotka käsittelevät sosiaali- ja terveyssektorin aiheita, kuten seksuaalikasvatusta, vammaisten,

maahanmuuttajien, lasten ja naisten asemaa ja oikeuksia, väkivalta- ja tasa-arvokysymyksiä, yhteiskuntavastuuta ja kestävää kehitystä. Laajemmassa haussa oli vielä mahdollista haravoida töitä, jotka sivusivat monipuolisesti ihmisoikeuskasvatuksen teemoja ja periaatteita (esim. lasten oikeudet, vammaisten oikeudet, esteettömyys, tasa-arvo, osallistuminen etc.).

Niin ihmisoikeuskasvatuksessa ja siihen liittyvässä opinnäytetöiden teemojen valinnassa kuin ohjauksessakin yksittäisten opettajien ihmis-, tiedon- ja oppimiskäsitykset sekä tästä seuraavat opetusmenetelmät, oppimateriaalin valinnat ja käyttötavat ovat keskeisiä. Koska ammattikorkeakouluopettajilla on hyväksytyt opetussuunnitelman rajoissa vapaus suunnitella ja toteuttaa omannäköisiä oppimistapahtumiaan, on riski, että ihmisoikeuskasvatuksen sisällölliset ja metodiset valinnat ovat yksittäisen opettajan varassa, eivätkä hyvät käytännöt välttämättä leviä oppilaitoksessa tai oppilaitosten välillä, saati alueellisesti tai kansainvälisesti.

10.3.1 Yhteistyö erilaisten ihmisoikeustoimijoiden kanssa

Ammattikorkeakoulujen toiminnan yhtenä vahvana pilarina on työelämäyhteyksien ylläpitäminen ja työelämän kehittäminen erityisesti paikallisesti ja alueellisesti. Siksi oppilaitokset tekevät luonnollisesti monialaista yhteistyötä. Selvitys toi esille, että tämä yhteistyö ulottuu myös ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden edistämiseen. Kyselyyn vastanneista ammattikorkeakouluista puolet ilmoitti tekevänsä yhteistyötä ihmisoikeuspainotteisesti. Nämä oppilaitokset ilmoittivat yhteistyökumppaneikseen erityisesti sellaisia kansalaisjärjestöjä kuin Omaishoitajaliitto, Vammaishoitajaliitto, Ihmisoikeusliitto (KITKE-hanke), Vanhustyön Keskusliitto (VETO-verkosto), Miessakit ry, SETA ry, Monika-naiset ry, Elämäntapaliitto, UNICEF, YK-liitto, Suomen pakolaisapu ry., Kansainvälisen liikkuvuuden ja yhteistyön keskus CIMO, erinäiset muut maahanmuuttajajärjestöt sekä sosiaali- ja terveysalan potilas- ja vammais-

järjestöt. Merkittävänä ihmisoikeuskasvatusta edistävinä yhteistyökumppaneina mainittiin myös muut ammattikorkeakoulut ja oppilaitokset, yliopistot, seurakunnat, diakonissalaitokset ja ministeriöt (mm. ulkoasiainministeriö, opetus- ja kulttuuriministeriö). Diakonia-ammattikorkeakoulussa on jo vuodesta 2005 tehty töitä maahanmuuttajien parissa, ja osana maahanmuuttajien koulutusta oppilaitos on sopinut Helsingin kaupungin kanssa, että maahanmuuttajaopiskelijoita sijoitetaan kaupungin vanhustyöhön. Myös Metropolia toteuttaa maahanmuuttajajärjestöjen kanssa vapaavalintaista opintokokonaisuutta, jota koordinoi Suomen pakolaisapu. Humanistisessa ammattikorkeakoulussa järjestetään globaalikasvatuksen sisällä järjestövierailuja.

10.3.2 Kansainvälisyys ja globaali vastuu

Monissa ammattikorkeakouluissa ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden ja periaatteiden katsotaan toteutuvan opetuksen rinnalla erilaisina kansainvälisyyttä ja globaalia vastuuta edistävinä hankkeina, tapahtumina, tempauksina ja oppilas- ja opettajavaihtona. Tämän katsotaan edistävän ihmisoikeusmyönteistä kansainvälistä kulttuuria ja ammattivaihtoa. Toiminta on kaikkien linjassa opetus- ja kulttuuriministeriön korkeakoulujen kansainvälistymisstrategian (Korkeakoulun kansainvälistymisstrategia 2009-2015) kanssa (Korkeakoulujen arviointineuvoston toimintasuunnitelma 2010-2013). Siinä yhtenä painopisteenä on globaalinen vastuuun korostaminen. Strategian eetos on, että korkeakoulujärjestelmän on tulevaisuudessa yhä laadukkaammin turvattava globalisoituvan maailman edellyttämät valmiudet. On katsottu, että suomalaisten korkeakoulujen heikkous on ollut niiden vähäinen kansainvälisyys. Sen kärjiksi on valittu aidosti kansainvälinen korkeakoulu yhteistyö; laadun ja vetovoiman lisääminen; osaamisen vienti ja monikulttuurisen yhteiskunnan tukeminen ja globaalinen vastuuun edistäminen. Henkilöstön, opiskelijoiden ja tutkinnon suorittaneiden liikkuvuuteen kan-

nustaminen on osa Bolognan prosessia, jossa halutaan tarjota tilaisuus yksilön kehitykseen, korkeakoulujen keskinäiseen yhteistyöhön, koulutuksen ja tutkimuksen laadun kehittämiseen, ja eurooppalaisen ulottuvuuden syventämiseen (Lontoon julkilausuma 18.5.2007). Ammattikorkeakoulu-uudistuksen myötä oppilaitosten rahoitus kytketäänkin tiiviimmin mm. opiskelijoiden ja opettajien kansainväliseen liikkuvuuteen. Tämän liikkuvuuden lisääntyessä olisi tarpeellista selvittää, kuinka paljon kansainvälisessä vaihdossa olevat opiskelijat ja opettajat perehtyvät ihmisoikeuksiin osana ulkomaisia opintojaan.

Kansainvälistymistä edistetään oppilaitosten arjessa esimerkiksi kaikissa ammattikorkeakouluissa ympäri maan järjestettävällä kansainvälisellä viikolla, jonka teema valitaan esimerkiksi EU:n teemavuoden mukaan. Savonia ammattikorkeakoulussa kansainvälisen viikon ajaksi kutsutaan oppilaitokseen opettajia muun muassa Afrikasta ja Venäjältä luennoimaan koulutusohjelmakohtaisesti omasta osaamisalueestaan. Vuoden 2012 teemana on ollut osallistuminen. Oppilaitos seuraa myös muita kansallisia ja kansainvälisiä teemapäiviä. Sillä on kansainvälistä kehitysyhteistyötä ja vaihtoa North-South-South -projektin puitteissa (CIMO). Yhteistyötä tehdään monipuolisesti Afrikan kehittyvien maiden kanssa. Savoniassa opiskelee vaihto-opiskelijoita Namibiasta ja Keniasta. Ohjelma sisältää sekä opiskelija- että opettajavaihtoa. Lisäksi Kosovossa on käynnissä maanviljelijöiden neuvontahanke, jossa koulutetaan maaseudun viljelijöitä, jotta heidän elinmahdollisuuksiaan voidaan edistää. Islannin suuntaan on käynnissä kansainvälinen vaihto-ohjelma, jossa on mukana kansainvälinen ryhmä opiskelijoita. Oppilaitoksessa opiskelee yhteensä noin 200 ulkomaista opiskelijaa, ja kokemus on, että he ovat kaikin tavoin rikastuttaneet oppilaitoksen toimintaa ja edistäneet ihmisoikeuksien mukaisten periaatteiden sisällyttämistä oppilaitoksen arkeen.

Viime aikoina ammattikorkeakoulut ja niiden oppilaskunnat ovat alkaneet toteuttaa myös kehitysyhteistyötä. Niissä on tällä hetkellä

meneillään tai alkamassa muutamia Suomen ulkoasiainministeriön rahoittamia kehitysyhteistyöhankkeita, joiden tavoitteena on muun muassa kehitysmaiden kapasiteetin vahvistaminen ja kehityskysymyksistä tiedottaminen. Esimerkiksi Diakonia-ammattikorkeakoulu on saanut ulkoasiainministeriöltä rahoituksen kahteen hankkeeseen vuosille 2013–2015 (HEICI-ohjelma). Niiden tarkoituksena on vahvistaa korkeakoulujen suorituskykyä Keniassa (CRIPShanke, Capacity Building in Crisis Preparedness in Health Care Education, yhteistyössä Itä-Afrikan yliopiston Baratonin kanssa) ja Palestiinassa (LITE-hanke, Leading Innovative Teaching in Higher Education, Betlehemin yliopiston kanssa). Kenian hankkeen toisena kumppanina on Arcada-ammattikorkeakoulu. Metropolia Ammattikorkeakoulun opiskelijakunta METKA:n *Kehystä ajatukset*-kehitysviestintähankkeelle myönnettiin keväällä 2013 ulkoasiainministeriön viestintä- ja globaalikasvatustuki. Kolmen Metropolian sosionomiopiskelijan opinnäytetyönä valmistellun hankkeen tavoitteena on lisätä opiskelijoiden tietoisuutta Suomen kehityspolitiikasta, kehitysyhteistyöstä ja siihen liittyvistä ajankohtaisista teemoista. Päätöksen myötä METKA:sta tulee opiskelijakunta TUO:n ohella toinen kehitysyhteistyötä harjoittava opiskelijakunta. Yliopistojen ylioppilaskunnissa vastaavia hankkeita on tehty jo aiemmin. Hanketta perustellaan mm. sillä, että tarve globaalikasvatukselle ammattikorkeakouluissa on merkittävä, sillä tulevaisuudessa yhä useammat tulevat työssään ja arjessaan tarvitsemaan kansainvälisen toimintaympäristön tuntemusta ja laajaa osaamista.

10.3.3 Maahanmuuttajien oppimisen tasapuolinen edistäminen

Bolognan prosessin (Lontoon julkilausuma 1.5.2007) ohjaavat asiakirjat painottavat syrjimättömyyden ja tasavertaisen saatavuuden periaatteita eurooppalaisella korkeakoulutusalueella. Nämä tavoitteet koskevat kaikkien, myös maahanmuuttajien, tasapuolisia opintomahdol-

lisuuksia Euroopassa. Suomessakin on viime aikoina tartuttu tähän haasteeseen. Huhtikuussa 2012 opetus- ja kulttuuriministeriö asetti työryhmän valmistelemaan koulutuksellisen tasa-arvon toimeenpano-ohjelmaa. Työryhmä onkin jo antanut monia ehdotuksia korkeakoulutuksen tasa-arvoistamiseksi. Se on myös peräänkuuluttanut maahanmuuttajien aseman parantamista sekä tiedotuksen ja markkinoinnin kehittämistä niin, että huomioiduiksi tulevat myös nk. ali-edustetut ryhmät. Tasa-arvoryhmä ehdottaa lisää sellaisia kehittämishankkeita, joilla tuodaan näkyviksi oppilaitosten syrjiviä rakenteita ja käytäntöjä esimerkiksi opiskelijavalinnoissa.

Ammattikorkeakouluissa on toteutettu viime aikoina maahanmuuttajien opintojen edistämiseen liittyviä hankkeita. Ylipäättään maahanmuuttajien tasa-arvoiset koulutus- ja oppimismahdollisuudet tuntuvat olevan kyselyyn vastanneille ammattikorkeakouluille ajankohtaisia ja merkityksellisiä. Esimerkkinä tällaisista toimista voi mainita Metropolia ammattikorkeakoulussa KAMU-Kaveriohjausta maahanmuuttajille -kehittämishankkeen, jossa on tuettu maahanmuuttajien opiskelua vertaistuen avulla. Projektissa on luotu vähintään vuoden kestäviä kaveripareja, joiden toinen osapuoli on sosiaalialan opiskelija ammattikorkeakoulussa ja toinen erityisammattioppilaitoksessa opiskeleva maahanmuuttaja, jolla on diagnosoituja oppimisvaikeuksia, ja erityisiä vaikeuksia kotoutua ja työllistyä. Hankkeessa kehitettävissä *Service Learning*-mallissa ja -menetelmissä on huomioitu tilanteet, joissa yhteisen kielen puute, oppimisvaikeudet sekä kulttuurierot, kuten erilainen käsitys sukupuolirooleista, voivat olla oppimisen esteinä. Myös Kemi-Tornion ammattikorkeakoulussa on järjestetty kummitoimintaa, jossa koulussa opiskelevalle noin 300 ulkomaalaiselle tutkinto-opiskelijalle tarjoutuu mahdollisuus tutustua suomalaiseen elämäntapaan ja suomalaisille perheille syntyä samalla kansainvälisiä kontakteja. Rovaniemen ammattikorkeakoulussa (RAMK) puhutaan ”kotikansainvälistymisestä”, kun opiskelijat kutsutaan toimimaan opiskelijatuutorina tuleville vaihto-opiskelijoille. RAMK

järjestää myös lukukausittain Lapin yliopiston kanssa ystävätoimintaa, mikä tarjoaa paikallisille mahdollisuuden tutustua kansainvälisiin opiskelijoihin sekä eri kieliin ja kulttuureihin. Vastaavasti opiskelijalle ystävätoiminta mahdollistaa lähemmän tutustumisen suomalaiseen kulttuuriin ja jokapäiväiseen arkielämään.

10.3.4 Ihmisoikeusasiantuntemus ja täydennyskoulutuksen tarve

Suurin osa kyselyyn vastanneista ammattikorkeakouluista ilmoitti, että oppilaitosten henkilökunnalla on riittävästi ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää asiantuntemusta. Nähtiin, että erityisesti opetushenkilöstön yhteiskuntatieteellinen ja/ tai kasvatustieteellinen korkeakoulutus sekä pedagoginen pätevyys on hyvä pohja ihmisoikeuskasvatukseen toteuttamisen ja edistämisen perustaksi. Lisäksi henkilöstön koulutus, alan työkokemus sekä esimerkiksi sosionomin tutkinnon opetussuunnitelman tavoitteet ja sisällöt edellyttävät perehtymistä ihmisoikeuksiin.

Humakista kerrottiin, että esim. tulkkauksen alan yksikössä lehtoreilla on kokemusta YK:n vammaisten ihmisten oikeuksien sopimuksesta ja siihen liittyvistä viittomakielisten oikeuksista. Oulun seudun ammattikorkeakoulun mukaan ”*terveydenhoidon edistämisen ja hoitotyön koulutusohjelmassa hoitotyön etiikka on kaikkien hoitotyön opettajien tietoperustana. Ihmisoikeuksista kiinnostuneita tasa-arvon näkökulmasta on opettajissamme, samoin yhteiskunnallisesti ja poliittisesti kiinnostuneita opettajia. Monet vaihto-opettajina toimivat puhuvat myös ihmisoikeuksien puolesta.*” Kymenlaakson Ammattikorkeakoulussa koettiin myös, että heiltä löytyy ihmisoikeuksien asiantuntemusta liittyen hoitotyön periaatteisiin ja arvoihin sekä niiden sisällyttämiseen opetuksessa.

Asiantuntijuuden edistäjänä korostettiin myös työelämälähtöisyyttä ja työn kautta hankittua osaamista erilaisten syrjäytyneiden ryhmien parissa. Opettajien kansainvälisen kokemuksen ja kehitysyhteistyökokemuksen katsottiin edesauttavan laadukkaasti ihmisoike-

uskasvatuksen järjestämisessä. Esimerkiksi Lahden ammattikorkeakoulussa kymmenen vuotta sitten ulkomailla vaihdossa olleet opettajat toivat ihmisoikeusajattelun aikoinaan oppilaitokseen, ja sen jälkeen erityiset ihmisoikeuksia käsittelevät kurssit ovat vähitellen vakiintuneet osaksi opetustarjontaa. Lisäksi mainittiin, että laaja julkaisutoiminta on edesauttanut ihmisoikeusasiantuntemuksen syventymistä.

Kyselyyn vastanneiden oppilaitosten opettajista noin kolmannes on osallistunut täydennyskoulutukseen. Vastauksien perusteella koulutuksista ei saanut tarkkaa tietoa. Metropolia ammattikorkeakoulu mainitsi erilaiset kotimaiset ja kansainväliset koulutukset ja seminaarit. Suurin osa vastanneista koki, ettei täydennyskoulutukselle ole tällä hetkellä tarvetta: *”Pidämme asiaa tärkeänä, mutta olemme toteuttaneet sen sulautetulla mallilla, mikä tuntuu toimivan ihan hyvin”*.

Kuten on jo edellä todettu, tässä selvityksessä ei ole pystytty riittävään laadulliseen arvioon siitä, millainen on oppilaitosten johdon ja henkilökunnan ymmärrys ja heidän oma arvionsa laadukkaasta ihmisoikeuskasvatuksesta. Oleellista on siksi mainita, että mikäli ihmisoikeuskasvatusta toteutetaan kapea-alaisesti ja se liitetään vain tiettyjen koulutusalojen asiantuntemukseen, ei siksi nähdä täydennyskoulutuksen olevan tarpeellista kaikkia oppiaineita opettaville ja kaikille koulun henkilökuntaan kuuluville. Täydennyskoulutuksesta päätöksiä ja suunnitelmia tehtäessä tulisikin huomioida, ettei ihmisoikeuskasvatus tapahdu itseohjautuvasti ja automaattisesti, vaikka se olisi kirjattu läpileikkaavaksi periaatteeksi. Sen toteutumiseen tulee panostaa ja sen laatua tulee arvioida ja kehittää mm. täydennyskoulutukseen panostamalla. Ihmisoikeuskasvatus on luonteeltaan dialoginen prosessi.

10.4 Kokemuksia, onnistumisia ja haasteita ihmisoikeuskasvatuksen toteutumiselle

Kyselyssä kartoitettiin myös, millaisia kokemuksia, onnistumisia tai haasteita oppilaitoksella on ollut ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisesta ja ihmisoikeuksien sisällyttämisestä oppilaitoksen

toimintatapoihin. Enimmäkseen kokemukset olivat myönteisiä: *”Kokemuksemme ovat lähinnä hyviä ja onnistuneita. Opiskelijoiden osaaminen ja tapa ymmärtää ihmisoikeuksia ja niihin liittyviä kysymyksiä laajemmin omalla ammattialalla on kehittynyt”*. Huomautettiin, että *”ihmisoikeudet sisältyvät keskeisesti sosiaalialan ammattikorkeakouluopetukseen alaa ohjaavan lainsäädännön sekä eettisten periaatteiden ja ihmisoikeussopimusten kautta. Sekä opettajamme että opiskelijamme pitävät ihmisoikeusulottuvuutta tärkeänä”*. Hyviä kokemuksia on ollut erityisesti silloin, kun opetettavan alan, kuten esimerkiksi sosiaalialan, arvot ovat sovitettavissa yhteen ihmisoikeuksien ja niiden periaatteiden ja arvojen kanssa: ihmisoikeuksien ymmärtäminen on *”keskeinen osa ammatillisesta osaamisesta, hoitotyön perusta”*. Huomautettiin, ettei oppilaitoksella ollut raportoida mitään erityisiä kokemuksia, koska läpäisevä opetus opintojaksoissa ja ihmisoikeusarvojen mukainen toiminta on kaiken toiminnan tavoitteena. Koettiin, että esimerkiksi sosiaalialalla *”integroiminen eri opintojaksoihin on hyvä asia, koska ihmisoikeusasiat tulevat monissa erilaisissa yhteyksissä. Toisaalta vaarana on, että hukkuvat tietopaljouden sekaan”*.

Muistutettiin, että ihmisoikeuskysymykset esimerkiksi hoitotyössä voivat olla vaikeita aiheita hoitotyön etiikan kannalta (esim. lapsen/nuoren oikeudet päättää omasta hoidostaan, eutanasia, abortti, ehkäisyneuvonta). Koettiin, että käytännön harjoittelussa esille tulleet ongelmalliset tilanteet on hyvä reflektoida yhdessä. Yhteistyötä erilaisten järjestöjen kanssa sekä moniammatillista toimintaa pidettiin erittäin hyödyllisenä ja on monin tavoin osaamista syventävänä: *”Ihmisoikeudet sisäistyvät parhaiten, kun niistä tuotetaan jatkuvasti kokemustietoa sekä myös muuta tutkimustietoa, jota käytetään koulutuksessa sekä pidetään julkisuudessa näitä asioita esillä esim. julkaisutoiminnassa (Esimerkiksi Diakonia-ammattikorkeakoulun mainitsemat julkaisut ”Viimeisellä luukulla” ja ”Sairas köyhyys”).”*

Kehittämisen alueitakin esitettiin. Yksi selkeä puute on edelleen se, että ihmisoikeuskasvatus

on usein muutaman aktiivisen ja valveutuneen opettajan varassa, mutta sitä ei ole kokonaisvaltaisesti ja läpäisevästi kirjattu opetussuunnitelmaan, jolloin siitä tulisi kaiken opettamisen vahvempi perusta: *”Luultavasti parasta olisi saada näkökulma esiin opetussuunnitelmassa niin, että perusteet tulisivat varmasti käsiteltyä kaikkien kanssa. Nyt se on opettajakohtaista. Opetussuunnitelmauudistusten yhteydessä on paras mahdollisuus sisällyttää ihmisoikeudet luontevaksi osaksi oppilaitoksen toimintaa”*. Poliisiammattikorkeakoulun tuntuma oli, ettei haasteena ole oppilaitoksen opiskelijoiden ihmisoikeuskasvatus, vaan jo työelämässä olevien täydennyskoulutus.

Vastaajat arvioivat, muun ohella, valtion roolia ihmisoikeuskasvatuksen edistäjänä ammattikorkeakouluasteella. Koettiin, että ihmisoikeuskasvatus etenee ja toteutuu tällä hetkellä pääosin hallinnonaloitain ministeriö- ja alakohteisesti. Esitettiin, että ihmisoikeudet ikään kuin *”viipaloituvat”* palasiksi esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon opinnoissa (perus- ja ihmisoikeudet, sosiaaliset oikeudet, vammaisten oikeudet, lasten oikeudet jne.). Vastaajien pohdinnoissa asettuivat rinnakkain ammattikorkeakoulujen autonomisuuden ja valtion ohjauksen tasapainottamisen haasteet ja hyödyt: *”Ammattikorkeakouluopetuksessa oppilaitosten autonomisuus on keskeinen, mutta toki jos ministeriöstä tulisi ”ukaasi” niin silloin katsottaisiin asia uudestaan. Ministeriö linjaa, milloin mikäkin asia on ajankohtainen”*. Kaivattiin myös tiukempaa ja varhaisemmille opintoasteille ulottuvaa valtiovallan otetta: *”Ihmisoikeudet pitäisi olla jo peruskoulun läpäisevänä teemana. Tarvitaan valtiovallan tahtotilaa, eikä ministeriöiden ohjaustakaan ole mitään vastaan. On nähtävä näiden asioiden yhteys esimerkiksi käynnissä olevaan syrjäytymiskeskusteluun”*. Esitettiin myös, että *”Eduskunta voisi olla aloitteellinen ja pyytää valtioneuvostoa kiinnittämään huomiota sosiaalisten oikeuksien takaamiseen”*.

Viimeaikaisten sosiaali- ja terveys- sekä kuntasektorin kustannustehokkuuteen tähtäävien uudistusten nähtiin edesauttavan sitä, että ih-

misoikeuskasvatusta ja sen periaatteita voisi ja olisi nyt ajankohtaista huomioida osana uudistuksista käytävää julkista keskustelua ja uudistustyötä: *”Sairaanhoitajakoulutuksen tulevaisuuden muutoksessa tämä asia tulee kirkastumaan ja nousemaan erityisesti esille sekä toimeenpan- taessa SOTE-palvelurakennemuutosta. Terveysalalla tiedetään, että panostamalla ihmisten hyvinvointiin ja ennaltaehkäisevään toimintaan voidaan edistää terveyttä sekä vaikuttaa kustannuksiin ja resursseihin.”*

On ymmärrettävää, että parhaillaan käynnissä oleva ammattikorkeakoululain uudistus asettaa oppilaitoksille uusia paineita. Niin ikään tässäkin valtakunnallisessa uudistuksessa korostuu tuloksellisuus suhteessa rahoitukseen. *”Ollaan muun muassa luomassa kriteerejä, joiden mukaan rahoitusta saa esimerkiksi siitä, miten tyytyväisiä opiskelijat opetukseen ovat.”* Käynnissä olevan uudistusprosessin nähtiin kuitenkin tarjoavan mahdollisuuksia pitää esillä perus- ja ihmisoikeuksia, ja sisällyttää niitä koskevia mittareita opetuksen laadun arvioimiseen tulevaisuudessa. Nähtiin myös, että uudistukset, esimerkiksi sosiaalialalle kaavailut lainsäädäntömuutokset, toimivat hyvänä mahdollisuutena avata kansainvälisten sopimusten sisältöjä ja merkityksiä Suomessa.

Mitä tulee ammattikorkeakoulujen keskinäiseen verkostoitumiseen ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden edistämisessä, vastaajat olivat yhtä mieltä siitä, että on edullista, jos ammattikorkeakouluverkosto jatkossakin jakaa kokemuksia, ohjeita ja strategisia linjauksia, esimerkiksi siitä, miten sosiaali- ja terveyspalveluiden muutokset vaikuttavat opintojen toteuttamiseen. Onnistuneena esimerkkinä aiemmas- ta ammattikorkeakouluverkoston yhteistyöstä (esim. ESOK-jatkohanke 2010-2011, joka on toiminut yhteistyössä korkeakoulujen, rehtorien neuvostojen ja Esteettömyyden kehittämistoimikunnan kanssa) mainittiin ammattikorkeakouluissa tehty esteettömyyskartoitus ja yhdessä hyväksytyt esteettömyysperiaatteet, joita ohjeistaa Opetushallituksen Esteetön korkeakouluopiskelu -opas.

Sähköisten verkkokurssialustojen mahdollisuuksien pohtiminen ihmisoikeuskasvatuksen edistämiseksi ja korkeakoulu yhteistyössä ei tullut esille kyselyn vastauksissa, mutta sitä on tarvetta jatkossa pohtia. Kansainväliset avoimet massiiviset verkkokurssit (MOOC Massive Open Online Course) ovat kasvava ilmiö korkeakoulutuksessa (arviolta noin 200 avoimelle verkkokurssille on osallistunut noin 3 miljoonaa opiskelijaa ympäri maailmaa). Verkossa tapahtuva opetus on jo suomalaistenkin ammattikorkeakoulujen nykyarkea. Nykyinen VirtuaaliAMK-verkosto, www.amk.fi, tarjoaa opiskelijoiden käyttöön Moodle-pohjaisen -oppimisympäristön, ja mahdollisuuden rakentaa kursseja sekä kurssikokonaisuuksia nettiin. Ympäristössä on tarjolla myös kaikille avoimia materiaaleja, kuten Ayyot-hankkeessa toteutettu Seksuaaliterveysasema, joka avattiin 1.3.2013. Hakusanalla ihmisoikeudet löytyi VirtuaaliAMK-alustalta polkuja seuraaviin kurssikokonaisuuksiin: *Sinustako asiantuntijaksi kehitysyhteistyöhön, Päihdetyön ammattietiikka ja Seksuaaliterveysasema*. Verkossa sijaitseva ihmisoikeuksia koskeva kurssitarjonta on kuitenkin vielä melko vaatimatonta.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeuskasvatus on integroitava johdonmukaisesti opetussuunnitelmiin

Läpäisyperiaatteella toteutettu ihmisoikeuskasvatus jää sattumanvaraiseksi ja opettaja-kohtaiseksi. Siksi ihmisoikeuskasvatus on integroitava järjestelmällisesti opintosuunnitelmiin. Ammattiin valmentavilla opintojaksoilla ja -kokonaisuuksissa ihmisoikeuskasvatus on sisällytettävä yhteisiin perusopintoihin. Nämä toimenpiteet takaavat sen, että ammattikorkeakoulujen ihmisoikeuskasvatus on sisällöllisesti kattavaa ja kokonaisvaltaista sekä alueellisesti ja valtakunnallisesti yhtenäistä.

2. Yhtenäistä oppimateriaalia ja monipuolisia opetusmenetelmiä on kehitettävä

Opetussuunnitelmiin tulee lisätä opintoja, jotka avaavat konkreettisesti kansainvälisten

ihmisoikeussopimusten yhteyksiä kansalliseen lainsäädäntöön ja politiikkaohjelmiin, työelämään sekä oppilaitoksen strategiaan ja toimintakulttuuriin. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset tulee nähdä pedagogisina työkaluina. Opetukseen on lisättävä ihmisoikeuksia toiminnallistavien menetelmien lähestyviä ja opiskelijoita osallistavia harjoituksia. Valtioiden välisten kansainvälisten järjestöjen (kuten YK ja Euroopan neuvosto) ihmisoikeuskasvatusmateriaaleja sekä kansainvälisten ja kansallisten järjestöjen opetustyökaluja on hyödynnettävä. Nykyiset oppimateriaalit on arvioitava perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta.

3. Opiskelijat on huomioitava ihmisoikeuskasvatuksen voimavarana

Ammattikorkeakoulujen opiskelijat ovat ihmisoikeuskasvatuksen ja perus- ja ihmisoikeuksien oppilaitoskohtaisen toteutumisen vahvin voimavara. Opiskelijoiden omat kokemukset on huomioitava osana opiskelua ja opiskelijoiden osallistumista on vahvistettava. Oppilaitosten tulee motivoida opiskelijoita sisäistämään ihmisoikeudet osaksi arkipäiväistä elämäänsä ja opiskeluaan. Näin ihmisoikeuksien vaalimisesta tulee kiinteä osa ammattiin harjaantumista ja ammatti-identiteettiä. Työelämään liittyviin ihmisoikeuksia käsitteleviin ja ihmisoikeuskasvatusta kehittäviin opinnäytetöihin tulee panostaa.

4. Ihmisoikeuksia edistävästä hankkeista on koottava yhtenäinen ja avoin tietopankki

Tietopankin perustaminen edesauttaa niin perus- kuin täydennyskoulutuksen johdonmukaista kehittämistä. Tietopankkiin tulee koota työelämälähtöisten hankkeiden hyviä käytäntöjä. Tietojen tulee olla saatavilla kaikilla virallisilla kielillä ja Suomessa asuvien päävähemmistöjen kielillä. Hyvistä käytännöistä ja malleista on tiedotettava myös englanniksi osana kansainvälistä yhteistyötä.

5. Ihmisoikeusperiaatteiden edistämisen ja arvioimisen tulee olla osallistavaa ja säännönmukaista.

Ammattikorkeakoulujen, joissa jo on yhdenvertaisuusstrategia tai -ohjelma, on yhteistyössä kehitettävä ja luotava yhteismitallisia seurannan työkaluja toimeenpanon arvioimiseksi. Erityisen tärkeää on seurata välitöntä ja välillistä syrjintää ja häirintää sekä positiivista erityiskohtelua ja esteettömyyttä koskevia toimenpiteitä ja ratkaisuja. Oppilaitoksen vuosiraportoinnin yhteydessä on arvioitava ihmisoikeuskasvatuksen ja sen periaatteiden toteutuminen.

6. Kansainväliseen yhteistyöhön ja verkko-opintoihin on panostettava

Kansainvälistä opiskelija- ja opettajavaihtoa tulee jatkaa. On myös selvitettävä, miten oppilaitokset hyödyntävät jatkossa eurooppalaisten ammattikorkeakoulujen ihmis-

oikeusopintoja opetuksessaan. Nykyisiä verkko-opintoja on arvioitava ja kehitettävä yhteistyössä kansallisten ja ulkomaisten ammattikorkeakoulujen kanssa.

7. Ihmisoikeuskasvatuksen kehittämiseksi on perustettava monialainen yhteistyöverkosto

Ammattikorkeakoulujen ihmisoikeuskasvatuksen systemaattiseksi ja johdonmukaiseksi integroimiseksi opetussuunnitelmiin on perustettava pysyvä ja säännöllisesti kokoontuva yhteistyöverkosto. Siihen tulee kuulua ammattikorkeakoulun johtoa, henkilökuntaa ja opiskelijoita, sekä eri ministeriöiden, järjestöjen, ammattikorkeakoulun kehittämisryhmien ja työelämän edustajia. Opetus- ja kulttuuriministeriön tulee tukea verkoston perustamista. Ihmisoikeuskeskus ja keskeiset kansalaisjärjestöt voivat toimia verkoston ohjausryhmässä.

11 Yliopistot

11.1 Johdanto

Suomi osallistui vuonna 2010 toista kertaa Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusneuvoston yleismaailmalliseen määräaikaistarkasteluun yleisarvioprosessiin (Universal Periodic Review, UPR). Tässä yhteydessä Suomen ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tila nousi jälleen kerran kansainvälisen huolen kohteeksi. Slovenian suositus Suomelle oli saattaa ihmisoikeuskasvatus opettajankoulutuksen pakolliseksi osaksi (UN 2012a, 1). Yliopistojen puutteelliseen ihmisoikeuskoulutukseen annettiin valtionneuvoston puolesta vastaus, ettei sillä ole mandaattia puuttua itsenäisten yliopistojen opetukseen.

Ihmisoikeuskasvatus on kuitenkin jokaisen ihmisen oikeus, kuten Valtioneuvoston selonteoko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta painottaa: ”Ihmisoikeuslähtöinen ajattelu ja ihmisoikeusperiaatteet voivat juurtua koko yhteiskuntaan vain ihmisoikeuskoulutuksen, kasvatuksen ja tiedotuksen kautta. Oikeus ihmisoikeuskoulutukseen on kansainvälisesti tunnustettu ihmisoikeus” (Valtioneuvosto 2009: 8). Ihmisoikeuksien toteuttaminen ja täytäntöön paneminen on valtion velvollisuus. Valtion tulee siis pitää huoli siitä, että jokainen valtion alueella asuva henkilö tietää oikeuksistaan ja kykenee toimimaan sekä omien että muiden ihmisten oikeuksien toteutumisen puolesta (UN 2012b, 6).

Yliopistoissa annettavalla ihmisoikeuskoulutuksella on erityisen suuri merkitys, koska kaikki opettajat, ylemmät virkamiehet sekä suurin osa muista yhteiskunnallisista johtavan aseman toimijoista, mm. oikeuden, talousalan, tekniikan, sosiaali- ja kulttuurialan sekä politiikan asiantuntijat koulutetaan yliopistoissa. Esimerkiksi oikeustieteellisiin tutkintoihin kuuluva ylempi korkeakoulututkinto, eli oikeustieteen maisterin tutkinto, on oikeudellinen yleistutkinto, jonka suorittaneet rekrytoituvat erityisesti erilaisiin oikeuslaitoksen, hallinnon ja elinkeinoelämän tehtäviin. Oikeustieteen maisterin tutkinto on virkatutkintona kelpoisuusvaatimuksena moniin oikeushallinnon ja eräisiin hallinnon alan virkoihin. Virkamiehet ja poliitikot kuuluvat avaintoimijoihin ihmisoikeuksien toteutumisen varmistamiseksi. Mikäli heiltä puuttuu riittävä ihmisoikeuksien tuntemus, ihmisoikeudet eivät voi toteutua Suomea sitovien kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden edellyttämällä tavalla.

Suomi ei ole ainoa valtio, jossa ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteuttaminen kansallisesti on jäänyt puutteelliseksi. Tästä syystä Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskasvatuksen vuosikymmenen ensimmäinen vaihe keskittyi vuosina 2005–2009 kiinnittämään erityistä huomiota opettajien ihmisoikeustuntemuksen tasoon. Tavoite oli siis saattaa

* FTT Reetta Toivanen kantoj päävastuun kirjoitusprosessista. Hän huolehti kirjoituksen sisällön ja rakenteen suunnittelusta, suurimmalta osin tekstiä varten tehdystä selvitystyöstä ja tekstin viimeistelystä. OTT Merja Pentikäinen kokosi kirjoitusta varten tietoa yliopistoja koskevista virallismääräyksistä ja -linjauksista sekä ihmisoikeuksia koskevasta opetuksesta Turun ja Lapin yliopistojen oikeustieteellisissä ja kasvatustieteellisissä tiedekunnissa. Käsikirjoitus on valmistunut kesäkuussa 2013.

opettajien koulutus, myös yliopisto-opettajien, vastaamaan valtioiden kansainvälisellä tasolla hyväksymiä ihmisoikeuskoulutukseen ja -kasvatukseen liittyviä sitoumuksia. Vuosien 2010–2014 painopiste on laajempi: koko korkeakoulusektorin ihmisoikeuskasvatuksen kehittämisessä ja vahvistamisessa. Ihmisoikeusneuvosto hyväksyi lokakuussa 2009 päätöslauselman, jossa määritellään ihmisoikeuskasvatuksen maailmanohjelman keskittyvän vuosina 2010–2014 korkeakouluissa tapahtuvaan ihmisoikeuskoulutukseen ja -kasvatukseen. Tavoitteena on näiden vuosien aikana keskittyä kouluttamaan varsinkin opettajia, kasvattajia, virkamiehistöä sekä lainvalvontaan ja armeijaan kuuluvia henkilöitä (UN 2009).

Ihmisoikeuskasvatuksen maailmanohjelman toisen osion mukaan yliopistoilla ja korkeakouluilla on sosiaalinen vastuu (*social responsibility*) kouluttaa eettisiä kansalaisia, jotka sitoutuvat rauhan rakentamiseen, ihmisoikeuksien puolustamiseen ja demokratian arvoihin. Sen lisäksi, yliopistoilla on vastuu kehittää maailmanlaajuista tietoutta, jolla kohdata ihmisoikeuksiin kohdistuvia haasteita. Maailmanohjelman mukaan haasteellisia aihepiirejä ovat mm. köyhyyden ja syrjinnän poistaminen, konfliktien jälkeinen työ, kestävä kehitys sekä monikulttuurinen yhteisymmärrys (UN 2012).

Kaikki suomalaiset yliopistot ovat valtion yliopistoja ja niiden toiminta on valtionhallinnossa opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) alaista. Yliopistoja on tällä hetkellä yhteensä neljätoista, ja niistä kaksi (Aalto-yliopisto, joka yhdisti Taideteollisen korkeakoulun, Helsingin kauppakorkeakoulun sekä Teknillisen korkeakoulun, ja Tampereen teknillinen yliopisto) on säätiömuotoisia. Muut kaksitoista, eli Helsingin, Itä-Suomen, Jyväskylän, Lapin, Lappeenrannan teknillinen, Oulun, Tampereen, Turun ja Vaasan yliopistot, vuonna 2013 aloittanut Taideyliopisto (joka yhdisti Teatterikorkeakoulun, Sibelius-Akatemian ja Kuvataideakatemian) sekä Svenska handelshögskolan (Hanken) ja Åbo Akademi, ovat julkisoikeudellisia laitoksia. Lisäksi sotilasalan korkeakoulututkinnot suorite-

taan puolustushallinnon alaisessa Maanpuolustuskorkeakoulussa.

Kaikki nämä ovat itsenäisiä julkisrahoitteisia oppilaitoksia. Itsenäisyys eli autonomisuus tarkoittaa yliopistolla sitä, ettei sen opetuksen sisältöön varsinaisesti tulisi puuttua valtion hallinnon toimesta. Sen sijaan yliopistot päättävät itse sisäisestä hallinnostaan yliopistolain mukaisesti tieteen vapauden nimissä. Ei kuitenkaan ole niin, ettei valtio mitenkään puuttuisi erilaisilla ohjaustoiminnoillaan yliopistojen toimintaan. Valtioneuvosto hyväksyy joka neljäs vuosi koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman, joka määrittelee seuraavat koulutus- ja tutkimuspoliittiset linjaukset. Hallitusohjelman, Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman ja lainsäädännön lisäksi yliopistoja ohjataan ministeriön ja yliopistojen välisillä sopimuksilla. Ministeriö myöntää myös määrärahat kehittämissuunnitelman mukaisesti sekä osallistuu asetettujen tavoitteiden seurantaan ja arviointiin.

Seuraavassa selvitetään ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteutumista Suomen yliopistoissa. Ensin esitellään yliopistoja ohjaavat yleiset säännökset ja linjaukset sekä selvitetään näkykö niissä vaatimus ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteuttamiseen yliopistossa. Tämän jälkeen valotetaan sitä, nousevatko ihmisoikeudet esiin yliopistojen ja tiedekuntien omissa linjauksissa ja opetuksessa. Huomioita tehdään kaikkien yliopistojen yleisistä linjauksista (strategiat), ja lähempään tiedekuntakohtaiseen tarkasteluun on valittu viisi yliopistoa: Helsingin, Itä-Suomen, Lapin ja Turun yliopistot sekä Åbo Akademi. Nämä yliopistot on valittu sen perusteella, että niissä kaikissa annetaan kasvatus- tai käyttäytymistieteellistä sekä oikeustieteellistä opetusta.

Voidaan katsoa, että tarkastelemalla erityisesti oikeustieteellistä ja kasvatus-/käyttäytymistieteellistä opetusta saadaan riittävästi tietoa sen arvioimiseksi saavatko ihmisoikeudet näkyvyyttä suomalaisessa yliopisto/korkeakouluopetuksessa. Näin siksi, että nämä tiedekunnat ovat keskeisimpiä toimijoita yliopistotasoisien ihmis-

oikeuskoulutuksen antamisessa. Kansainvälisen oikeuden normeina ihmisoikeusnormit kuuluvat oikeustieteen opintoihin. Kasvatus-/käyttäytymistieteellisen koulutuksen kautta ihmisoikeusnormit ja -arvot puolestaan välittyvät Suomessa annettavaan kouluopetukseen. Kuten edellä on todettu, ihmisoikeuksien sisällyttämistä opettajien koulutukseen on korostettu myös kansainvälisellä tasolla. Lopussa esitämme suosittamme ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen kehittämiseksi yliopistoissa.

11.2 Yliopistoja koskevat lait ja ohjeistukset

11.2.1 Merkitykselliset määräykset ja linjaukset

Yliopiston toimintaa määrittävät useat säädökset. Tällaisia säädöksiä ovat mm. yliopistolaki ja -asetus, hallintolaki, tietosuojalaki, yhteistoimintalaki, laki naisten ja miesten tasa-arvosta, laki yksityisyyden suojasta työelämässä, laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta, asetus viranomaisten toiminnan julkisuudesta ja hyvästä hallintotavasta, sekä laki sähköisestä asioinnista viranomais-toiminnassa. Keskeisin yliopistojen toimintaa sääntelevä laki on yliopistolaki (YL, 558/2009). Yliopistolaki määrittelee mm. yliopistoissa suoritettavat tutkinnot. Lain mukaan yliopistoissa voidaan suorittaa alempia (kandidaatti) ja ylempiä (maisteri) korkeakoulututkintoja sekä tieteellisiä, taiteellisia ja ammatillisia jatkotutkintoja. Yliopistot voivat järjestää myös täydennyskoulutusta ja avointa yliopisto-opetusta (YL 2009, 7§). Yliopistolaki sisältää sääntelyä myös yliopistojen tehtävästä, itsehallinnosta ja tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapaudesta. Tieteen, taiteen ja ylimmän opetuksen vapaus sekä yliopistojen itsehallinto on turvattu myös perustuslain tasolla (perustuslaki 1999, 16:3§; 123§ ja HE 07/2009, 5-6; 89). Itsehallinto merkitsee myös yliopiston itsenäistä päätöksentekoa organisaation järjestäytymisen, opetuksen ja tutkimuksen ja koko henkilöstön valinnan osalta. Tämä edellyttää ”tiettyä irrallisuutta ja riippumattomuutta valtion ohjaus- ja valvontasuhteista” (HE 07/2009, 6; ks. myös perustuslaki 1999, 123§).

Yliopistojen perustehtävien, opetuksen ja tutkimuksen, lisäksi niille on määritelty myös kolmas tehtävä - velvollisuus opetus- ja tutkimustehtäviään hoitaessaan toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta. Yliopistojen toimintaa ja tehtäviä koskevia säädöksiä on uudistettu useampaan kertaan vuoden 1998 jälkeen. Vuonna 2009 toteutettua laajaa yliopistouudistusta edelsi vilkas keskustelu yliopistojen toiminnasta ja henkilökunnan asemasta. Perustuslaissa turvatusta itsehallinnosta huolimatta yliopistot eivät aiemmin olleet itsenäisiä oikeussubjekteja, vaan ne olivat osa valtio-oikeushenkilöä ja valtion talousarviolain ja -asetuksen mukaisesti valtion talousarvion piiriin kuuluvia tilivirastoja. Vuoden 2009 yliopistouudistuksessa yliopistojen taloudellista ja hallinnollista autonomiaa vahvistettiin. Taustalta löytyy suomalaisten yliopistojen kansainvälisen kilpailukykyyn parantaminen, ja tähän liittyi yliopistojen aseman vahvistaminen määrittelemällä yliopistot itsenäisiksi oikeushenkilöiksi (HE 07/2009, 6, 29, 42, 45, 53, 90; Helsingin yliopistolla ja Åbo Akademiolla on ollut oikeushenkilöllisyyden osalta erityislaatuinen oikeudellinen kaksinaisuus, mikä liittyy keskeisesti varallisuutta koskevaan päätösvaltaan [HE 07/2009, 6].).

Yliopiston toimintaa ohjataan valtion hallintoa koskevilla yleisillä määräyksillä ja ohjeilla. Opetus- ja kulttuuriministeriö (OKM) vastaa yliopistoja koskevien asioiden valmistelusta ja yliopistojen asianmukaisesta toiminnasta ja ohjauksesta. Yliopistojen ohjausjärjestelmän keskeiset osat ovat määräraha-, säädös- ja informaatio-ohjaus. Keskeinen yliopistojen ohjeistus on kirjattu OKM:n valmistelemaan ja valtioneuvoston hyväksymään koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmaan (KESU). Tällä hetkellä voimassa oleva KESU hyväksyttiin valtioneuvostossa joulukuussa 2011, ja se koskee vuosia 2011-2016 (OKM 2011, 10, ks. myös HE 07/2009, 10). KESU perustuu hallitusohjelmassa asetettuihin yleisiin koulutus- ja tiedepoliittisiin tavoitteisiin, ja se toimii hallitus-

ohjelman toimeenpanosuunnitelmana sisältäen koulutuksen keskeiset laadulliset, määrälliset ja rakenteelliset linjaukset. Kehittämissuunnitelmaa toteutetaan hallituksen kehyspäätöksen puitteissa (Valtioneuvoston kanslia 2011). Vuosille 2011–2016 hyväksytyn kehittämissuunnitelman erityisinä painopisteinä on mainittu köyhyyden, eriarvoisuuden ja syrjäytymisen vähentäminen, julkisen talouden vakauttaminen sekä kestävä talouskasvu, työllisyyden ja kilpailukyvyyn vahvistaminen (OKM 2011, 2).

OKM edistää Eduskunnan ja hallituksen koulutuksen ja tutkimuksen kehittämiseksi asettamia keskeisiä linjauksia ohjauksella sekä tavoitteita asettamalla. Ministeriön ja yliopistojen välisen ohjausprosessin keskeinen osa ovat neuvottelut, joissa ministeriö ja yliopistot sopivat kolmivuotiskausiksi yliopiston tehtävistä, profiilista ja painoaloista sekä yliopistoille asetettavista koulutus- ja tutkimuspolitiikan kannalta keskeisistä määrällisistä ja laadullisista tavoitteista sekä niiden toteutumisen seurannasta ja arvioinnista. Neuvotteluissa käsitellään myös yliopistojen strategisia, toiminnan kehittämiseen liittyviä kysymyksiä. Tavoitteena on varmistaa yliopistolaitoksen laadun, vaikuttavuuden ja tuottavuuden vahvistuminen. Yliopistoille asetetaan sekä yhteisiä tavoitteita että tarkoituksenmukaisella tavalla kunkin yliopiston omat tavoitteet. Yhteiset tavoitteet valmistellaan ministeriön ja korkeakoulujen välisenä yhteistyönä. Valtio on keskeisin yliopistojen rahoittaja, ja valtion rahoituksella turvataan kaikille yliopistoille kohtuulliset taloudelliset edellytykset yliopistojen lakisääteisten tehtävien hoitamiseen. Samalla rahoituksella ohjataan yliopistoja ottamaan toiminnassaan huomioon eduskunnan ja valtioneuvoston koulutuspoliittiset tavoitteet (HE 07/2009, 6; YL 2009, 49§).

Maaliskuun 2013 lopussa tehtiin yliopistolain muutosesitys, joka lisäisi OKM:n valtaa päättää yliopistojen koulutusohjelmista. Vuoden 2014 alussa voimaan tulevaksi ehdotettu lainmuutos kasvattaisi OKM:n valtaa päättää yliopistojen koulutusvastuista, sillä sen jälkeen yliopistojen koulutusvastuiden täsmentäminen

ei enää edellyttäisi yliopistojen taholta tulevaa esitystä (OKM 2013).

Yliopistoilla ja myös yksittäisillä tiedekunnilla on omia strategisia linjauksiaan, joilla linjataan toiminnan painotuksia ja ohjataan päätöksentekoa yliopisto- ja tiedekuntatasolla. Yliopistojen strategiat ja kehittämissuunnitelmat konkretisoituvat yliopistojen ja OKM:n välisissä tulossopimuksissa.

11.2.2 Virallislinjausten sisällöistä, erityisesti ihmisoikeusviittauksista

Voimassa olevassa hallitusohjelmassa on useita nimenomaisia viittauksia ihmisoikeuksiin. Muun muassa ulkopoliittikan tavoitteisiin on kirjattu ihmisoikeuksien ja demokratian edistäminen (Valtioneuvoston kanslia 2011, 17), samoin kauppa- ja kehityspoliitikassa pyritään vahvistamaan ihmisoikeuksien huomioimista (ibid., 21). Lisäksi oikeuspolitiikka, sisäinen turvallisuus ja maahanmuutto -osiossa hallitus on kirjannut tavoitteekseen kansanvallan ja ihmisoikeuksien vahvistamisen (ibid., 23). Yliopistojen opetusta ja koulutusta käsitellään hallitusohjelman koulutus-, tiede- ja kulttuuripoliittikka -osiossa. Tässä osiossa ihmisoikeuksia tai perusoikeuksia ei mainita lainkaan.

Voimassa olevassa koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (KESU) on niin ikään viittauksia ihmisoikeuksiin. Perusopetusta koskevan osion ”oppilaiden emotionaalisten ja sosiaalisten taitojen kehittämistä tuetaan” tekstissä mm. todetaan, että yleissivistävän koulutuksen arvopohjana ovat ihmisoikeudet, tasa-arvo ja demokratia sekä monikulttuurisuuden hyväksyminen. Tekstissä viitataan myös suvaitsevaisuuteen (ja siihen, ettei se ole kehittynyt viime vuosien aikana tavoitellulla tavalla), erilaisuuden hyväksymiseen ja yksilöiden yhdenvertaisen kohtelun kehittämiseen. Suunnitelmassa todetaan, että koulujen toiminnassa tulee korostua osallisuus, hyvinvointi, turvallisuus sekä kanssaihminen kunnioitus (OKM 2011, 20). Koulukiusaamisen sekä syrjinnän ja rasmin ehkäiseminen nähdään tärkeinä

tehtävinä. Korkeakouluja ja yliopistoja koskevassa osiossa ihmisoikeuksia ei mainita lainkaan (ibid., 28-35).

Yliopistolaki määrittelee raamit yliopistoissa annettavalle tutkimukselle ja opetukselle. Yliopistolain 2§:n mukaan:

”Yliopistojen tehtävänä on edistää vapaata tutkimusta sekä kasvattaa opiskelijoita palvelemaan isänmaata ja ihmiskuntaa. Tehtäviään hoitaessaan yliopistojen tulee edistää elinikäistä oppimista, toimia vuorovaikutuksessa muun yhteiskunnan kanssa sekä edistää tutkimustulosten ja taiteellisen toiminnan yhteiskunnallista vaikuttavuutta.

Yliopistojen tulee järjestää toimintansa siten, että tutkimuksessa, taiteellisessa toiminnassa, koulutuksessa ja opetuksessa varmistetaan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen.”

Kuten edellä todettiin, yliopistojen itsehallinnolla turvataan perustuslaissa vahvistettua tutkimuksen, taiteen ja opetuksen vapautta. Tieteen vapautteen kuuluu tieteenharjoittajan oikeus valita tutkimusaiheensa ja menetelmänsä. Tieteen suuntautumisen tulee toteutua ensisijaisesti tieteellisen yhteisön itsensä harjoittaman tieteen kritiikin kautta. Opetuksen vapaus sisältää oikeuden opiskella ja hankkia tietoja itseään kiinnostavista asioista ja oikeuden opettaa haluamallaan tavalla niin sisällöllisesti kuin menetelmällisestikin (HE 07/2009, 5).

Tutkimuksen ja opetuksen vapaus edellyttävät, että valtion toimielinten sijasta yliopiston omat hallintoelimet käyttävät päätösvaltaa näillä yliopiston tärkeimmillä tehtäväalueilla ja tutkimuksen, taiteen ja opetuksen konkreettinen toteuttaminen tapahtuu yliopiston henkilökunnan toimesta. Opettajan on noudatettava koulutuksen ja opetuksen järjestämisestä annettuja säännöksiä ja määräyksiä. Määräyksillä tarkoitetaan myös yliopiston henkilöstölleen antamia koulutuksen järjestämiseen ja toteuttamiseen liittyviä määräyksiä (YL 2009, 3§).

Yliopistoille yliopistolaisissa säädetty velvollisuus järjestää toimintansa niin, että tutkimuksessa, koulutuksessa ja opetuksessa saavute-

taan korkea kansainvälinen taso eettisiä periaatteita ja hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen edellyttää käytännössä sitä, että yliopistojen tulee huolehtia siitä, että niiden tarjoama koulutus ja niiden myöntämät tutkinnot vastaavat kansainvälisiä vaatimuksia. OKM:ssa toimiva korkeakoulujen arviointineuvosto arvioi korkeakoulujen toimintaa ja antaa korkeakouluille kehittämissuosituksia sekä tunnistaa ja välittää niille hyviä käytäntöjä. Korkeakoulujen arviointineuvoston tehtävänä on mm. avustaa korkeakouluja ja ministeriötä korkeakoulujen arviointia koskevissa asioissa, järjestää korkeakoulujen toimintaan sekä korkeakoulupolitiikkaan liittyviä arvioiteja, tehdä korkeakoulujen arviointia ja sen kehittämistä koskevia aloitteita, huolehtia kansainvälisestä yhteistyöstä ja edistää korkeakoulujen arviointia koskevaa tutkimusta (HE 07/2009, 9; ks. myös Valtioneuvoston asetus korkeakoulujen arviointineuvostosta 794/2009).

11.2.3 Yliopistojen omia linjauksia: yliopistojen strategialinjaukset

Yliopistojen omat linjaukset eli strategiat ovat lakisääteisiä (YL 1999, 14[1]§). ja sisällöltään yliopistojen hallitusten vahvistamia yliopistojen omia toimintasuunnitelmia. Sisältöihin vaikuttaa kuitenkin tulosneuvottelut opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa, joten täysin autonominen ei suomalainen yliopisto ole, vaikka Suomen hallitus tällaista on mm. Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeusneuvostolle esittänyt (ks. luvun alku). Kaikkien neljäntoista suomalaisen yliopiston omien strategioiden (siinä määrin kun ne olivat avoimesti esillä) tarkastelu antaa hyvin laihan tuloksen ihmisoikeuksien huomioinnin ottamisesta yliopistojen opetuksessa ja tutkimuksessa. *Yhdessäkään strategiassa ei mainita ihmisoikeuksia*, eikä ihmisoikeuksien opettamista ja tutkimista nähty yliopiston strategisena suuntauksena.

Joidenkin yliopistojen strategioissa mainittiin kuitenkin *yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistäminen sekä syrjinnän ehkäisy*. Esimerkiksi Helsingin yliopiston (HY) strategiaan on kirjattu

seuraava lause: ”Tasa-arvo ja yhdenvertaisuus sekä syrjinnän ehkäisy otetaan huomioon kaikessa toiminnassa” (HY 2012a, 22). Turun yliopiston (TY) strategia viittaa perusoikeuksiin (mutta ei ihmisoikeuksiin) tutkimuksen vahvuus-alueita koskevassa tekstissä. Perusoikeuksiin viitataan myös strategian toimeenpano-ohjelmassa (Turun yliopisto 2012, 7). Myöskään Itä-Suomen yliopiston (ISY) strategiassa ei ole mainintaa ihmisoikeuksista tai ihmisoikeuskasvatuksesta. Sen sijaan strategiassa painotetaan halua edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa, muun muassa toteamalla, että yksi yliopiston tavoitteista on ”edistää jäsentensä yhdenvertaisuutta, sukupuolten tasa-arvoa ja urakehitystä” (ISY 2010a, 10). Arvoistaan Itä-Suomen yliopisto toteaa nettisivuillaan, että ”yliopiston toimintaa ohjaavat keskeiset arvot ovat tieteen vapaus, eettisyys ja oikeudenmukaisuus” (ibid.).

Tampereen yliopisto (TaY) ei mainitse strategiassaan pyrkimystä yhdenvertaisuuteen. Sen sijaan se sitoutuu strategiassaan ”edistämään yhteiskunnan oikeudenmukaisuutta, tasa-arvoa, oman maan ja maailman kansalaisten hyvinvointia, kulttuurien vuorovaikutusta ja kestävää kehitystä” (TaY 2010, 4). Jyväskylän yliopiston (JY) strategian arvoissa ihmisoikeuskasvatus on jo aika kaukana: ”laatu, sivistys ja vaikuttavuus”, tosin myös ”vastuunkanto ihmiskunnan tulevaisuudesta” (JY 2010, 7).

Tampereen teknillinen yliopisto julistaa korkealentoisesti: ”Yliopisto kantaa vastuuta tulevaisuudesta eettisesti kestäväällä toiminnalla ympäristön, suomalaisten ja ihmiskunnan hyväksi” sekä toteaa ”hyviä työ- ja oppimistuloksia tukee välitön ja tasa-arvoinen yhteisöllisyys, Hervannan henki” (TaY 2012, 1). Lapin yliopiston (LY) strategia 2020 ei viittaa ihmis- eikä perusoikeuksiin vaikka toteaa, että yliopistolla on valtakunnallinen vastuu saamelaisuuteen liittyvästä yhteiskuntatieteellisestä tutkimuksesta (Lapin yliopiston strategia 2010). Vielä yllättävämpää oli, ettei Åbo Akademin (ÅA) strategia sisältänyt ihmisoikeuksiin liittyviä sisältöjä vaikka siellä sijaitseva ihmisoikeusinstituutti on kansainvälisesti tunnettu asiantuntevuudestaan

(ÅA 2010a). Useimmissa strategioissa ei ollut viittauksia mihinkään sellaiseen, jonka voisi tulkita strategisesti ohjaavan yliopistotoimintaa ihmisoikeuksia kunnioittavampaan ja ihmisoikeustietoutta edistävämpään suuntaan.

Yliopistojen hallitusten hyväksymien yleisten strategioiden lisäksi kaikki yliopistot ovat perustaneet toimikuntia valvomaan *tasa-arvo- ja/ tai yhdenvertaisuussuunnitelmien* toteutumista. Toimikuntien rooli on edistää sanamukaisesti tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta yliopistolla, ja sitä kautta ainakin ideaalityyppisesti ihmisoikeuksien toteutumista. Ne eivät kuitenkaan määrittele opetuksen ja tutkimuksen sisältöjä, vaan yliopistotyöyhteisöjen pelisääntöjä (syrjimättömyyttä). *Oulun ja Turun yliopistojen yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma poikkeavat muista siten, että niihin on kirjattu kansainväliset ihmisoikeusnormit*, jotka velvoittavat yliopistoa syrjinnän vastaisissa ja yhdenvertaisuutta edistävissä toimissa (OY 2012, 11; TY 2010; 3 ja 6). Yleisesti ongelma on – sen lisäksi etteivät useimmat suunnitelmat edes mainitse ihmisoikeuksia – että keinot edistää yhdenvertaisuutta (ja tasa-arvoa) jäävät hyvin yleisluonteisiksi.

Esimerkiksi Helsingin yliopiston yhdenvertaisuustoimikunnan strategian mukaan velvollisuus edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta koskee kaikkea yliopiston toimintaa ja kaikkia yliopiston jäseniä, niin henkilöstöä kuin opiskelijoita. Näiden edistämisen todetaan olevan erityisesti yliopiston johdon ja laitosten sekä yksiköiden johtajien velvollisuus (HY 2012b, 4). Helsingin yliopistolla on myös tasa-arvotoimikunta, joka seuraa yhdenvertaisuusstrategian toteutumista. Ulkomaalaisten, ikä-, uskonto- ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuteen kiinnitetään erityistä huomiota. Laitosten johtajia ja lähiesimiehiä koulutetaan ikäjohtamiseen (ibid., 17) ja viimeksi mainitusta ”annetaan suunnattua tiedotusta” (ibid., 16). Tampereen yliopiston tasa-arvo ja yhdenvertaisuussuunnitelman mukaan ”tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusnäkökohdat huomioidaan sen kaikkien yksiköiden toiminnassa” (TaY 2012, 1). Tasa-arvo ja yhdenvertaisuustyöryhmän ”tehtä-

vänä on tehdä esityksiä ja antaa lausuntoja tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden toteutumisesta ja kehittämisestä yliopistossa” (ibid.). ”Tampereen yliopistossa annettava opetus edistää sisällöltään ja menetelmiltään tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta” (ibid., 6). Samantyyppisesti ovat myös muut yliopistot kirjanneet julistusta muistuttavia lauseita, ilman konkreettisia ohjeita siitä kuinka yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa tulisi yliopistoilla edistää.

11.3 Opetus tiedekunnissa

Seuraavassa esitellään lähemmän tarkastelun kohteeksi valituissa yliopistossa annettavan oikeustieteellisen sekä kasvatustieteellisen opetusta sen selvittämiseksi, miten ihmisoikeudet näyttäytyvät opetuksessa. Ensin esitellään oikeustieteelliset tiedekunnat ja sen jälkeen käyttäytymis-/kasvatustieteelliset tiedekunnat. Huomiot ja analyysit perustuvat erityisesti tiedekuntien opinto-oppaista luettavissa oleviin opetusta ja tutkimusta koskeviin linjauksiin, joista selviää sekä yleinen opetuskokonaisuus sisältyä että tämän hetken kurssitarjonta. Tutkimuksen painopisteet ovat välillisesti tai epäsuorasti merkityksellisiä tiedekunnan opetukselle, sillä tiedekunnassa tehtävän tutkimuksen odotetaan välittyvän myös tiedekunnan opetukseen. Tämän materiaalin analyysiin perustuvien joidenkin johtopäätösten oikeellisuuden varmistamiseksi on käyty myös keskusteluita tiedekuntien työntekijöiden kanssa. Kirjoittajilla on lähempää omaa kokemusta opetuksesta Helsingin, Turun ja Lapin yliopistoista sekä Åbo Akademiasta.

11.3.1 Oikeustieteelliset tiedekunnat

Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan dekaani kirjoittaa lukuvuotta 2012–2013 koskevan opinto-oppaan alussa, että oikeustieteen tutkinto antaa valmiuksia mm. ihmisoikeusasi-

antuntijaksi. Tiedekunta painottaa – yliopistolainkin edellyttämällä tavalla – tutkimukseen perustuvan korkeatasoisen koulutuksen antamista. Tämän painotuksen kautta tiedekunnassa tehtävä tutkimus välittyy – tai ainakin sen pitäisi välittyä – tiedekunnan opetukseen. Tiedekunnan strategiassa tiedekunnan tutkimukselle on tällä hetkellä määritelty kaksi, tiedekunnan vahvuusalueisiin liittyvää painopistealuetta, joissa esiin nostetaan nimenomaisesti perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvä tutkimus. Huomionarvoista kuitenkin on, ettei ihmisoikeuksia (eikä perusoikeuksia) mainita tiedekunnan opetusta koskevissa strategialinjauksissa.

Tiedekunnassa ei ole laitoksia, vaan tiedekunnan opetus ja tutkimus on organisoitunut oppiaineiden ympärille, jotka on jaettu neljään pooliin. Siviilioikeuden pooliin kuuluvat velvoiteoikeus, esineoikeus, kauppaoikeus, työoikeus ja perhe- ja jäämistöoikeus. Julkisoikeuden pooliin kuuluvat valtiosääntöoikeus, eurooppaoikeus, kansainvälinen oikeus, hallinto-oikeus, finanssioikeus ja ympäristöoikeus. Rikos- ja prosessioikeuden pooliin kuuluvat rikosoikeus ja prosessioikeus. Oikeuden yleistieteiden pooliin kuuluvat oikeushistoria, yleinen oikeustiede, oikeussosiologia ja kriminologia. Oppiaineen opetuksesta ja tutkimuksesta vastaa professori. Oppiaineeseen kuuluvaa opetusta antavat myös mm. dosentit, tutkijatohtorit ja tohtoriopiskelijat.

Tiedekunnassa suoritettavat oikeustieteelliset tutkinnot sisältävät perusopintoja, aineopintoja, syventäviä opintoja sekä kieli- ja viestintäopintoja. Tutkintoihin kuuluu sekä kaikille pakollisia opintoja että opiskelijoiden valittavissa olevia kursseja. Oikeusnotaarin tutkintoon (ON) kuuluu pakollinen aineopintokokonaisuus, jossa opiskellaan oikeudenalojen perusteet kaikista tiedekunnan oppiaineista. ON-opintovaiheen aineopintoihin kuuluu myös yhden erikoistumisjakson suorittaminen, jonka aikana opiskelija laatii ON-opinnäytetyönsä. Oikeustieteen maisterin tutkintovaiheessa (OTM) opiskelijan on suoritettava kolme erikoistumisjaksoa, jolloin ON- ja OTM-tutkintovaiheessa

tulee suoritetuksi yhteensä neljä erikoistumisjaksoa. Opiskelija voi valita suoritettavat erikoistumisjaksot niin, että hän suorittaa neljä kurssia vähintään kolmesta oppiainepoolista.

Sekä ON- että OTM-tutkintoon kuuluu myös valinnaisia opintoja, joihin voidaan sisällyttää tiedekunnan itse tuottamien opintojaksojen lisäksi esim. Turku Law Schoolin opintojaksoja, opiskelijavaihdossa suoritettuja opintoja, erilaisia sivuaineopintoja ja ylimääräisiä kieliopintoja. Syventävät opinnot ovat osa OTM-opintojen loppuvaihetta.

Lukuvuotta 2012–2013 koskevaan tiedekunnan opinto-oppaaseen kirjatussa oikeustieteen notaarin ja oikeustieteen maisterin tutkintoa suorittavien yleisissä osaamistavoitteiden listauksessa todetaan, että tutkinnon suorittanut henkilö tulee ymmärtämään kansainvälisen sääntelyn merkityksen Suomen oikeusjärjestelmälle. Opinto-oppaaseen kirjatuihin kurssikuvauksissa *ihmisoikeudet nousevat selkeimmin esiin kansainvälisen oikeuden opetuksessa*. Ihmisoikeudet ovat olleet näkyvästi esillä kansainvälisen oikeuden oppiaineen oikeudenalojen perusteet -kursilla. Kurssin lukumateriaalin lisäksi, ihmisoikeuksia käsitellään oikeuden perusteiden kurssiin kuuluvilla (vapaaehtoisilla) luennoilla. Tämän taustalla on oppiainevastaavina toimineiden henkilöiden erityinen kiinnostus ihmisoikeusteemoja kohtaan. Kansainvälisen oikeuden oppiaineen toteuttamalla erikoistumisjaksolla on jo pitkään keskitytty ihmisoikeuksiin (erikoistumisjakso on toteutettu mm. ”kansainväliset ihmisoikeudet”-otsikolla). Ihmisoikeudet ovat myös olleet näkyvästi esillä oppiaineen syventävien kursseilla, ja oppiaineessa tehdyt opinnäytteet ovat usein käsitelleet ihmisoikeuksia. Kansainvälisen oikeuden oppiaine on myös ainoa tiedekunnan oppiaine, jossa ihmisoikeuksia on käsitelty niin, että opetuksessa otetaan laajemmin huomioon erilaiset kansainväliset ihmisoikeusnormit ja erilaiset (uudemmatkin) kysymykset, joilla on ihmisoikeusyhteyksiä (mm. ympäristökysymykset, vastuullinen yritystoiminta jne.).

Muiden oppiaineiden opetuksen sisältökuvauksissa kansainväliset ihmisoikeudet näkyvät

erityisesti valtiosääntöoikeuden opetuksessa, ja ne nostetaan nimenomaisesti esiin myös eurooppa- ja prosessioikeuden kurssikuvauksissa. Ihmisoikeudet mainitaan kaikkien näiden kolmen oppiaineen oikeudenalojen perusteiden (ja opiskelijoille siis pakollisten opintojen) kurssikuvauksissa. Ihmisoikeusviittauksia näkyy jonkin verran muidenkin oppiaineiden kurssikuvauksissa, käytännössä oppiaineisiin liittyvien erikoistumisjaksojen ja syventävien kuvauksissa. Kun kansainvälisen oikeuden oppiaineen kurssikuvauksissa ihmisoikeuksia käsitellään laajasti, muiden oppiaineiden ihmisoikeusviittauksissa nousee esiin lähinnä Euroopan ihmisoikeus-sopimus. Joissain kurssikuvauksissa viitataan myös ihmisoikeuksille merkitykselliseen EU:n perusoikeuskirjaan. Prosessioikeuden perusteiden kurssin säädösluetteloon on sisällytetty Euroopan ihmisoikeussopimuksen lisäksi myös Yhdistyneiden kansakuntien kansalaisyhteiskunta- ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus.

Opinto-oppaan kurssikuvaukset eivät anna riittävästi tietoa siitä, miten laajasti ihmisoikeuskysymyksiä kurssilla käsitellään, sillä ihmisoikeuksien tosiasiallinen opetus riippuu siitä, mitä opettaja kurssillaan painottaa. Vaikka kurssikuvaus sisältäisi vain hyvin yleisen viittauksen ihmisoikeuksiin, ne (tietty kansainvälinen ihmisoikeusasiakirja, tietyt ihmisoikeusnormit jne.) voivat tulla opetuksessa hyvinkin esiin. Toisaalta jos kurssikuvauksessa taas ei lainkaan viitata ihmisoikeuksiin, oletusarvona voitaneen pitää sitä, etteivät ihmisoikeudet juurikaan nouse esiin ko. kurssin opetuksessa.

Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan opinto-oppaassa olevien oppiainekuvausten perusteella kansainvälisten normien ja kansallisten normien välistä dynaamisen suhteen valottaminen ei ole säännönmukaista. Silmäänpistävä on esimerkiksi se, että tiedekunnan työoikeuden oppiaineen kurssikuvauksissa ei ole lainkaan viittauksia työelämää säänteleviin kansainvälisiin normeihin jotka ovat kuitenkin merkittävällä tavalla vaikuttaneet Suomen työolainsäädäntöön.

Turun yliopiston oikeustieteellisen tiede-

kunnan opetuksella on jonkin verran linkkejä yliopiston *tulevaisuuden tutkimuskeskuksessa koordinoituun kestäväan kehityksen opintokokonaisuuteen* (KEKO). Tulevaisuuden tutkimuskeskus siirtyy Turun kauppakorkeakouluun elokuun 2013 alussa. KEKO on yliopiston kaikkien tiedekuntien opiskelijoille tarjottava monitie- teinen kokonaisuus, jossa kestäväää kehitystä tarkastellaan sen ekologisesta, sosiaalisesta, kulttuurisesta ja taloudellisesta näkökulmasta. Ainakin yhden kurssiin kurssikuvauksessa an- neaan ymmärtää, että kurssilla käsitellään myös ihmisoikeuskysymyksiä.

Yhteenvetona voidaan todeta, että *ih- misoikeuksien näkyvyys ja painotukset Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan eri oppiaineissa riippuvat opettajan kiinnostukses- ta*. Näin ollen usein myös oppiainevastaavan vaihtuminen vaikuttaa opetuksen sisältöön: oppiainevastaavan omassa ja hänen oppiai- neen opetukseen kytkemien muiden opettajien opetuksessa painottuvat luonnollisesti opet- tajien omat osaamisalueet ja intressit. Koska ihmisoikeuskoulutukseen ei ole sitouduttu esim. tiedekunnan toimintasuunnitelman tasolla, ope- tushenkilökunnan vaihtuessa myös ihmisoikeus- kysymysten näkyvyys ja niitä koskevat painotuk- set muuttuvat lähes säännönmukaisesti.

Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiede- kunnassa ei ole laitosjakoa, vaan tiedekunnan opetus ja tutkimus on organisoitunut oppiai- neiden ympärille. Perustutkinnossa pakollisia oppiaineita ovat esineoikeus, eurooppaoikeus, finanssioikeus, hallinto-oikeus, kansainväli- nen oikeus, kansainvälinen yksityisoikeus ja oikeusvertailu, kauppaoikeus, maa-, vesi- ja ympäristöoikeus, oikeushistoria, oikeussosiolo- gia, oikeustaloustiede, oikeusteoria, perhe- ja jäämistöoikeus, prosessi- ja insolvenssioikeus, rikosoikeus, työoikeus, valtiosääntöoikeus ja velvoiteoikeus. Suurin osan oppiaineista on nk. aineellis-oikeudellisia oppiaineita. Oikeus-

historia, oikeussosiologia, oikeustaloustiede ja yleinen oikeustiede kuuluvat oikeuden yleistie- teisiin. Helsingin yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa vapaaehtoisia oppiaineita ovat lääkitä- ja bio-oikeus, oikeuden ja sukupuolen tutkimus, urheilu-oikeus sekä viestintä- ja infor- maatio-oikeus. Tiedekunnassa opetustoiminnan johtamisesta vastaa dekaani apunaan opetuksen kehittämistoimikunta. Oppiaineet vastaavat opetuksen sisällöstä. Jokaiselle oppiaineelle on määrätty vastuuhenkilö, joka on joko professori tai tiedekunnassa työskentelevä dosentti.

Tiedekunnassa hyödynnetään opetuksessa koko tiedeyhteisön asiantuntemusta, jolloin kaikki opetus- ja tutkimushenkilökuntaan kuulu- vat sekä opettavat että tutkivat. Kaikki opettajat tutkivat ja kaikki tutkijat opettavat -periaate koskee kaikkia täydentävällä rahoituksella pal- kattuja tutkijoita. Helsingin yliopiston oikeus- tieteellisen tiedekunnan henkilöstöstrategiassa (HY 2010a), tutkimuspoliittisessa linjauksessa (HY 2008) tai yleisissä toimintaperiaatteissa ei mainita ihmisoikeustietoisuuden edistämisen tärkeyttä. Tosin yhdeksi tutkimuksen paino- alaksi on määritelty ”oikeusturva, hyvinvointi ja ihmisoikeudet” (HY 2010b).

Oikeustieteellisen koulutusalan tutkintoja oikeusnotaarin tutkinto (ON), joka on alempi korkeakoulututkinto, ja oikeustieteen maisterin tutkinto (OTM), joka on ylempi korkeakoulutut- kinto. Kaikki Helsingin yliopiston oikeustieteel- liseen tiedekuntaan hyväksytyt saavat oikeuden oikeustieteen maisterin tutkinnon suorittami- seen. ON-tutkintoon kuuluu laaja joukko tent- tejä nk. pakollisissa oppiaineissa. Tämän lisäksi on mahdollisuus suorittaa valinnaisia opintoja muissa oppiaineissa.

Katsottaessa opinto-opasta lukuvuosille 2012-2013 voidaan todeta, että ihmisoikeuksiin liittyviä hajanaisia luentoja tai luentosarjoja on tarjolla eri oppiaineissa mutta lähinnä vapaa- valintaisilla kurssijaksolla. Myös harjoitusteh- tävissä käydään läpi Euroopan ihmisoikeustuo- mioistuimen päätöksiä. Katsottaessa vaadittavaa kurssikirjallisuutta on kuitenkin todettava, että Yhdistyneet kansakunnat ja YK:n keskeiset

sopimukset näyttävät jäävän huomattavasti vähemmälle huomiolle. Eurooppalaiset Euroopan neuvoston sopimukset sekä Euroopan unionin asiakirjat ovat selkeämmin esillä kirjallisuudessa.

Perusopintoihin kuuluva opintokokonaisuus Oikeudellisen ajattelun periaatteet sisältää pienryhmätyöskentelyä, jonka puitteissa analysoidaan mm. Euroopan ihmisoikeustuomioistui-
meen päätyneitä tapauksia. Eurooppaoikeuden yksi kahdeksasta osiosta on nimeltään ”EU ja ihmisoikeudet”; kirjallisuusluettelon perusteella tässä käsitellään EU:n perusoikeuskirjaa.

Työoikeuden pakollisissa opinnoissa on tassa-arvoon ja yleiseen syrjintäsäädäntöön liittyvä jakso ja kirjallisuudessa myös ihmisoikeuksisia käsitteleviä artikkeleita). Valinnaisissa opinnoissa Kansainvälisen työ- ja sosiaali oikeuden kurssi keskittyy Euroopan sosiaaliin ihmisoikeuksiin. Valtiosääntöoikeuden pakolliset opinnot antavat perustiedot perus- ja ihmisoikeuksien suojajärjestelmistä. Vapaavalintaisissa kursseissa tarjotaan mm. perus- ja ihmisoikeusjärjestelmien keskinäiset suhteet Euroopassa -kurssia (8 op.), Suomen valtiojärjestyksen perusteet ja valtiosääntöoikeuden yleiset opit -kurssia (8 op). Kansainvälisen oikeuden pakollisten opintojen kuvauksessa ei mainita erikseen ihmisoikeuksia, tosin valinnaisissa kursseissa yksi kurssi on keskittynyt kansainvälisiin ihmisoikeuksiin.

Perheoikeuden pakollisessa oppimäärässä käsitellään jonkin verran lasten oikeuksia (kurssin lukemistoon kuuluu Euroopan ihmisoikeussopimuksen 3 artikla ja Yhdistyneiden kansakuntien lapsen oikeuksien sopimuksen 13 artikla. Yksi vapaavalintainen kurssi keskittyy perheoikeuteen Eurooppa-tuomioistuimissa, *Family, culture and law* -kurssin tavoitteena on, että opiskelija oppii ymmärtämään, miten perus- ja ihmisoikeudet vaikuttavat perheoikeudessa. Lääkintä- ja bio-oikeuden valinnaisella kurssilla käsitellään alan suhdetta perus- ja ihmisoikeuksiin sekä etiikkaan. Viestintä- ja informaatio-oikeuden kurssilla käsitellään Euroopan ihmisoikeussopimusta

Harjoituskursseista valita voi perhe- ja jäämistöoikeuden kurssin joka keskittyy

perheeseen, kulttuuriin ja oikeuteen liittyviin kysymyksiin perheoikeuden ja perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, valtiosääntöoikeuden yksi harjoituskurssi keskittyy perus- ja ihmisoikeuksiin lain säätämässä ja lain soveltamisessa. Lisäksi syventävissä opinnoissa on tarjolla joitakin kursseja, jotka mahdollistavat ihmisoikeuksiin perehtymisen, esimerkiksi Lääkintä- ja bio-oikeuden projekti ”Reproduktio ja oikeus”, valtiosääntöoikeuden projektin nimi on ”perus- ja ihmisoikeuksien pluralismi”, jossa keskitytään tutkimaan suomalaisen perusoikeusjärjestelmän suhdetta kansainvälisten perus- ja ihmisoikeusjärjestelmien suojamekanismeihin.

Suomen liittyminen erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1990 merkitsi oikeustieteellisen lähdeopin avautumista kansainvälisille ihmisoikeusnormeille ja opiskelijoiden mahdollisuudet oppia ihmisoikeuksista ovat kasvaneet. Kuitenkin tilanne on edelleen se, etteivät kaikki oikeustieteen opiskelijat saa selkeää peruskuvaa ihmisoikeuksista. Ihmisoikeudet kulkevatkin lähinnä läpäisyperiaatteen mukaisesti oikeustieteen opinnoissa, ja siten voidaan todeta, että Helsingin oikeustieteellisessä opiskelijat voivat saada ihmisoikeuskoulutusta riippuen aina kuitenkin oppituolista ja kurssin teemasta. Tälläkin hetkellä tiedekunnassa työskentelee useita ihmisoikeusasiantuntijoita niin professoreina, lehtoreina kuin tutkijoina. Lisäksi kansainvälisen oikeuden ja ihmisoikeuksien tutkimuksen kriittistä näkökulmaa painottava Erik Castrén -instituutti parantaa varsinkin kansainvälisen oikeuden opiskelijoiden mahdollisuuksia saada ihmisoikeuskoulutusta, sillä opetuksen lisäksi instituutti tarjoaa vierailuluentoja, kurssien sekä kesäkoulun välineillä laajempaa ihmisoikeustietoutta.

Yhteenvetona voidaan todeta, ettei Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, huolimatta Erik Castrén -instituutin työstä tai muiden ihmisoikeuksiin erikoistuneiden professorien (kuten valtiosääntöoikeus ja lääkitä- ja bio-oikeus) panostuksesta, pysty tarjoamaan järjestelmällistä ihmisoikeuskoulutusta kaikille opiskelijoille.

Ihmisoikeuskoulutusta saa sellainen opiskelija, joka siitä on lähtökohtaisesti kiinnostunut.

Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunta

Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnalla ei ole erillistä tiedekuntakohtaista strategiaa. Sen sijaan tiedekunnan toimintakäsikirjassa viitataan yliopiston yhteiseen strategiaan 2020. Toimintakäsikirjassa ei ole mainittu ihmisoikeuksista tai ihmisoikeuksien koulutuksesta (LY 2012).

Tiedekunnassa voi suorittaa oikeusnotaarin (ON) ja oikeustieteen maisterin (OTM) tutkinnot, oikeustieteen lisensiaatin tutkinnon sekä oikeustieteen tohtorin tutkinnon. Lukuvuotta 2012–2013 koskevan opinto-oppaan kurssikuvausten mukaan ON-tutkintovaiheessa kansainväliset ihmisoikeusnormeja opetetaan ainakin perhe- ja jäämistöoikeuden, prosessioikeuden ja valtiösääntöoikeuden pakollisilla kursseilla. Perhe- ja jäämistöoikeuden kurssin säädösluettelossa mainitaan Euroopan ihmisoikeussopimus ja Euroopan unionin (EU) perusoikeuskirja, ja kurssikuvauksessa viitataan kansainvälisen perhe- ja jäämistöoikeuden merkitykseen oikeudenalan kehityksessä. Prosessioikeuden säädösluettelossa mainitaan Euroopan ihmisoikeussopimus ja YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva sopimus (KP-sopimus).

Valtiösääntöoikeuden kurssikuvauksen oppimistavoitteissa mainitaan keskeiset eurooppalaiset ja YK:n ihmisoikeussopimukset sekä perus- ja ihmisoikeudet EU:ssa. Persoonallisuus oikeuden pakollisen kurssin kuvauksessa viitataan yleisesti ihmis- ja perusoikeuksiin. Työ- ja sosiaali oikeuden pakollisen kurssin kuvauksessa on yleinen viittaus kansainväliseen työoikeuteen, jonka perusteella voisi olettaa, että kurssilla valotetaan työ- ja sosiaali oikeuden kansallisten normien yhteyksiä ihmisoikeuksiin liittyvään kansainväliseen sääntelyyn. ON-tutkintoon kuuluvien valinnaisten kurssien sisältökuvausten perustella ihmisoikeuksia käsitellään ainakin perus- ja ihmisoikeusjärjestelmää käsittelevällä kurssilla. Kurssin

säädösluettelossa listataan Euroopan ihmisoikeussopimus, Euroopan sosiaalinen peruskirja, YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva sopimus (TSS-sopimus) sekä KP-sopimus. Saamelaisoikeuden perusteiden valinnaisella kurssilla käsitellään ainakin Euroopan neuvoston alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskevaa kieliperuskirjaa ja KP-sopimusta (erityisesti 27 artiklaa). Muiden ON-kurssien kuvausten perusteella kansainvälinen ihmisoikeussääntely voi saada opetuksessa huomiota myös lapsioikeuden valinnaisella kurssilla, työ- ja sosiaali oikeuteen kuuluvalla valinnaisella kurssilla (”kansainvälistyminen sekä työelämän ja virkatoiminnan muutokset) ja kansainvälisen rikosoikeuden valinnaisella kurssilla. Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnan opinto-oppaan 2012–2013 mukaan ON-tutkintoon ei kuulu yleisiä kansainvälisen oikeuden opintoja.

Tiedekunnan OTM-tutkinnossa ihmisoikeuksia käsitellään kansainvälisen oikeuden pakollisella kurssilla sekä erityisesti ”kansainväliset ihmisoikeudet”-otsikolla toteutettavalla valinnaisella kurssilla. Hallinto-oikeuden pakollisen kurssin sisältökuvauksen säädösluettelossa noteerataan Euroopan ihmisoikeussopimus. Valinnaisena kurssina on mahdollista suorittaa myös ihmisoikeus/vähemmistöraportti-niminen kurssi. Kansainvälisen oikeuden pakollisena kurssimateriaalina on Kari Hakapään kirja Uusi kansainvälinen oikeus. Kurssin suosittelavaksi oheislukemiseksi mainitaan Matti Pellonpään kirja Euroopan ihmisoikeussopimus. Valinnaisen ”kansainväliset ihmisoikeudet”-kurssin pakollisena lukumaterialina on Olivier de Schutterin International Human Rights Law.

Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunnassa tehtävän (perustutkintoihin ja -jatkotutkintoihin liittyvän) tutkimuksen lisäksi Lapin yliopistossa tehdään kansainvälisiin ihmisoikeuksiin liittyvää tutkimusta yliopiston erillisessä tutkimusyksikössä, Arktisessa keskuksessa, ja erityisesti keskuksen kuuluvassa Pohjoisen ympäristö- ja vähemmistöoikeuden instituutissa (PYVI). Arktisen keskuksen kotisivuilla olevan tiedon valossa PYVIN tutkimus on viime vuosina

keskittynyt ympäristökysymyksiin, mutta ihmisoikeuskysymykset ja näistä erityisesti alkupe-
räiskansojen oikeuksia koskeva kansainvälinen
ihmisoikeussääntely, näyttäisivät nousevan
esiin varsinkin instituutin saamelaiskysymyksiä
koskevissa tutkimuksissa. Arktisessa keskuksessa tehtävä tutkimus välittyy koulutukseen ja
opetukseen erityisesti Arktisen tohtoriohjelman
(ARKTIS) kautta.

Lapin yliopiston strategiassa 2020 ei mainita
ihmisoikeuksia koulutuksen tai tutkimuksen
painoalueena. Oikeustieteiden tiedekunnan
omassa toimintasuunnitelmassa ei näitä myöskään
mainita. Tiedekunnan opinto-oppaan
sisältökuvausten sekä henkilöstön tutkimusprofiilien
perusteella kuitenkin voidaan lähteä siitä, että
*tiedekunnalla on hyvät valmiudet tarjota
ihmisoikeuskoulutusta. Ihmisoikeuskoulutus ei
kuitenkaan ole järjestelmällistä ja suunniteltua
siten, että se tulisi jokaisen opiskelijan osaa-
misalueeksi ja saattaa siksi johtaa siihen, että
valmistuvilla oikeusnotaareilla ja oikeustieteiden
maistereilla on hyvinkin hajanainen kuva
ihmisoikeusnormeista.*

Itä-Suomen yliopiston oikeustieteellinen koulutus

Itä-Suomen yliopistossa, Joensuun kampuksella
annetaan juridiikan erikoisaloille pätevittävä
yhteiskuntatieteellisen alan lakiasiantuntijakoulu-
tusta, joka johtaa hallintotieteiden kandidaatin
(HTK) ja hallintotieteiden maisterin (HTM)
tutkintoihin. Oikeusnotaarin (ON) ja oikeustie-
teen maisterin (OTM) -tutkintoihin johtava oikeus-
tieteellisen alan koulutus käynnistyi elokuussa
2013. Pääaineina Itä-Suomen yliopistossa voi
opiskella eurooppa-, finanssi-, ja hallinto-, siviili-
ja ympäristöoikeutta sekä oikeustaloustiedettä
ja lainsäädäntötutkimusta, ja rikos- ja prosessi-
oikeutta ja rikollisuuden tutkimusta.

Itä-Suomen yliopiston oikeustieteiden
laitoksen strategiassa ei mainita ihmisoikeuksia
lainkaan (Itä-Suomen yliopisto 2010b).
Tämä heijastuu myös selkeästi opetuksessa:
Jos katsotaan opetustarjontaa Itä-Suomen

yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa,
voidaan todeta ihmisoikeuksien muodostavan
useassa opintokokonaisuudessa vain viiden
opintopisteen valinnaisen teeman. Ainoastaan
valtiosääntöoikeudessa ihmisoikeudet tulevat
pakollisena kurssikokonaisuutena, myös siellä
viiden opintopisteen verran perus- ja ihmisoikeuksia
(Itä-Suomen yliopisto 2012a).

Tutkimus- ja tutkijaprofiililtaan Itä-Suomen
yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta ei
ole erikoistunut ihmisoikeuksiin, joskin siellä
tehdään tutkimusta mm. tasa-arvokysymyksistä
ja syrjimättömyydestä. Parhaassa tapauksessa
näiden tutkimusprojektien anti heijastuu an-
nettavaan opetukseen. *Ihmisoikeuskoulutus on
kuitenkin sattumanvaraista ja opetushenkilökun-
nan intresseistä ja aktiivisuudesta riippuvaa.*

Åbo Akademin oikeustieteellinen laitos

Oikeustieteellinen laitos on yksi Åbo Akademin
kahdestatoista tulosyksiköstä. Handelshögskolan
(kauppakorkeakoulu), sosiaalitieteiden ja
valtiotieteiden laitosten kanssa se muodostaa
yhteiskuntatieteellisen koulutusalan. Mahdollisia
tutkintoja ovat ekonomie kandidatexamen
(EK) ja ekonomie magisterexamen (EM), joissa
pääaine on kauppaoikeus tai merioikeus,
politices kandidatexamen (PK) ja politices
magisterexamen (PM), joissa pääaineena voi
olla kansainvälinen oikeus, julkinen oikeus tai
yksityisoikeus, sekä rättsnotarieexamen (RN).
Lisäksi on mahdollista suorittaa englanninkie-
linen Master's Degree Programme in Inter-
national Human Rights Law, jossa pääaine on
kansainvälinen oikeus.

Åbo Akademin oikeustieteen opiskelijoilla
on suomalaisissa korkeakouluissa
poikkeuksellisen hyvät mahdollisuudet
ihmisoikeusosaamisensa kehittämiseen.
Vuonna 1985 perustettu itsenäisen,
mutta yliopistoon vahvasti linkittyneen ja
kampuksella sijaitsevan, ihmisoikeusinstituutin
henkilökunta toimii myös kansainvälisen
oikeuden opettajina. Åbo Akademin
oikeustieteellinen laitos on myös kantanut

päävastuuta kansallisesti ihmisoikeuksien tutkijakoulusta ja pitää tavoitteenaan tämän jatkamista (ÅÅ 2010b, 3). Laitoksen strategiassa kiinnitetään erityistä huomiota oppimis- ja työilmapiiriin ja -ympäristöön ja todetaan, että kaikessa toiminnassa pyritään yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistämiseen (ibid., 6). Ihmisoikeusinstituutti pyrkii strategian mukaisesti olemaan maamme johtava akateeminen ihmisoikeusasiantuntija. Sen saavuttamiseksi instituuttiin kutsutaan kansainvälisiä alan huippututkijoita ja asiantuntijoita vuosittain järjestettävien intensiivikurssien puitteissa (ibid., 7).

Kansainvälisen oikeuden opiskelijoille on tarjolla suomalaisittain runsaasti korkeatasoista ihmisoikeuskoulutusta. Lukuvuonna 2012-2013 laitos tarjoaa kansainvälisen oikeuden aineopinnoissa mm. kymmenen opintopisteen laajuisen kurssin "International Protection of Human Rights". Lisäksi tarjolla on saman laajuiset "Course on the European Convention on Human Rights" ja "Human Rights and Terrorism" -kurssi, viiden opintopisteen kurssi "International Protection of Women's Rights" sekä saman laajuisen kurssi "Human Rights and Development" (5 op). Ainoa ruotsinkielinen ihmisoikeuskurssi on kahdentoista opintopisteen laajuinen pohjoismainen kilpailu ihmisoikeuksista (ÅÅ 2013). Lisäksi oikeustieteen laitos on mukana eurooppalaisessa European Master's Programme in Human Rights and Democratization -tutkinnossa (http://www.abo.fi/institution/en/rv_ema [haettu 23.4.2013]) sekä englanninkielisessä Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan kanssa yhdessä järjestettävässä Turku Law School:in opetusohjelmassa. Oikeustieteellinen laitos valmisteli keväällä 2013 uusia kurssimoduuleja, joita on tarkoitus tarjota muiden tiedekuntien, varsinkin kasvatustieteiden, opiskelijoille siinä nimenomaisessa tarkoituksessa, että ihmisoikeustietämystä saataisiin myös tuleville opettaja- ja kasvatushenkilöstölle. (Tiedot: professori Elina Pirjatanniemi 25.4.2013.)

Åbo Akademin yliopiston oikeustieteellisellä laitoksella on pitkäaikaista ja tunnustettua

osaamista ihmisoikeuskysymyksissä ja jonka tietotaito jalkautuu moniin yhteiskunnan kerrostumiin sitäkin kautta, että ihmisoikeusinstituutin tutkijat toimivat monissa asiantuntijaryhmissä ja osallistuvat yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Koska Åbo Akademin oikeustieteen laitos on ainoa oikeustieteellinen, josta voidaan sanoa ihmisoikeuskoulutuksen olevan systemaattista, on erikoista, ettei Åbo Akademin yliopistostrategiassa ole lainkaan mainintaa ihmisoikeuksista tai niiden edistämiseen liittyvistä suunnitelmista (ÅÅ 2010a).

11.3.2 Kasvatus- ja käyttäytymistieteelliset tiedekunnat

Turun yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta

Turun yliopiston kasvatustieteiden laitoksella on mahdollista opiskella pää- tai sivuaineina kasvatustiedettä, aikuiskasvatustiedettä ja erityispedagogiikkaa. Laitoksella voi suorittaa kasvatustieteiden kandidaatin, maisterin, lisenssiaatin ja tohtorin tutkintoja. Kasvatustieteen koulutuksessa annetaan valmiuksia kasvatuksen ja opetuksen kaikkien asteiden ja muotojen sekä kasvatusalan yleistä asiantuntemusta edellyttävien tutkimus-, suunnittelu-, neuvonta- ja ohjaustehtäviin. Koulutus johtaa kasvatustieteiden kandidaatin ja maisterin tutkintoon, ja tutkinto mahdollistaa jatkokoulutuskelpoisuuden.

Tiedekunnan keskeiset linja-asiakirjat, joita ovat mm. tiedekunnan strategia 2010-2014, tutkimuksen ja tukijakoulutuksen toimenpideohjelma, oppimisen ja opetuksen toimenpideohjelma, yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen ja palvelutoiminnan toimenpideohjelma, eivät sisällä viittauksia ihmisoikeuksiin (eivätkä perusoikeuksiin). Turun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan opinto-oppaan 2011-2014 mukaan tiedekunnassa annettavan opettajakoulutuksen erityisenä tavoitteena on antaa opiskelijalle valmiudet itsenäiseen toimintaan opettajana, ohjaajana ja kasvattajana. Kurssikuvauksissa on vain muutamia ihmisoikeuksiin liittyviä nimenomaista viittausta. Kasvatustie-

teen (varhaiskasvatuksen) maisteriohjelman (Raumalla) syventäviin opintoihin kuuluvan ”Eettinen varhaiskasvatuksen asiantuntija”-kursin kuvauksessa todetaan, että kurssin käyneen opiskelijan tulee tuntea lasten ihmisoikeudet. Kurssin oppimateriaaliin kuuluu P. Aldersonin *Young children’s rights. Exploring beliefs, principles and practice* (2008). Samaan tutkintoon kuuluvan ”Monikulttuurisuus ja tasa-arvo kasvatuksessa ja opetuksessa”-kurssin kuvauksessa ei viitata ihmisoikeuksiin, sen sijaan pakollisessa lukumateriaalissa on tasa-arvokasvatukseen liittyvää kirjallisuutta. Erityispedagogiikan kandidaattikoulutuksessa viitataan lasten oikeuksiin ”vammainen, ohjaus ja kuntoutus”-kurssikuvauksessa, ja oppimateriaalina on Euroopan neuvoston julkaisema kirja lasten oikeuksista: van Bueren, *Child Rights in Europe*, Council of Europe Publishing, 2007.

Joissain koulutuskokonaisuuksissa on osio, jossa osana erityisopetuksen sosiologia-opintoja käsitellään vammaisten oikeuksia ja lukumateriaaliksi on annettu T. Shakespeare: *Disability Rights and Wrongs* (2006). Opettajan pedagogiset opinnot (humanistinen ja matemaattis-luonnontieteellinen ala) -esittelyssä viitataan nimenomaisesti ihmisoikeuksiin kurssin sisältökuvauksessa. Samanlainen viittaus on erillisiin opintoihin kuuluvassa ”Erilliset opettajan pedagogiset opinnot maahanmuuttajataustaisille opetus- ja ohjaustyössä toimiville ja näihin tehtäviin suuntautuville”-nimisen kurssin kuvauksessa. Kummankaan kurssin kirjallisessa oppimateriaalissa ei kuitenkaan ole nimenomaisesti ihmisoikeuksia käsittelevää materiaalia.

Turun yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan ja syvällisemmässä tarkasteluun otetun kasvatustieteiden laitoksen opetus- ja tutkimustoiminnassa ei ole selkeää ihmisoikeuskoulutuksen tavoitetta eikä myöskään sisältöjä, jotka viittaisivat siihen, että ihmisoikeudet tulisivat opiskelijoille tutuiksi. Myöskään tutkimustoiminnassa ei ole viitteitä ihmisoikeuskasvatukseen tai ihmisoikeusnäkökulmaan. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan kanssa ei ole näkyvää yhteistoimintaa, joka mahdollistaisi ihmisoikeus-

koulutuksen myös kasvatustieteilijöille.
Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellinen tiedekunta

Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellisen tiedekunnan koulutustarjonta sisältää sekä suoraan ammattiin (esim. opettajankoulutus ja psykologia) että akateemisiin asiantuntijatehtäviin johtavaa perus-, jatko- ja täydennyskoulutusta. Koska Johanna Lampinen on käsitellyt opettajankoulutusta tämän kirjan aiemmassa luvussa, käsitellään tässä osiossa muu kuin opettajankoulutukseen liittyvä opetustarjonta.

Opettajankoulutuksen ohella tiedekunta tarjoaa kasvatustieteiden (yleinen ja aikuiskasvatustiede) koulutuksen (myös ruotsiksi ja englanniksi), koulutussosiologian ja -politiikan maisteriohjelman, psykologian, kognitiotieteen, fonetiikan (yleinen fonetiikka ja puheviestintä) ja logopedian koulutukset. Lisäksi tiedekunnassa voi suorittaa englanninkielisen tutkinnon Master’s Degree Programme in Adult Education and Developmental Work Research ja ruotsinkielisen lastentarhanopettajan tutkinnon.

Käyttäytymistieteellisen tiedekunnan tavoiteohjelmassa ei mainita ihmisoikeuksia (HY 2012c). Yhtenä tavoitteena on kuitenkin uuden tiedon tuottaminen ”kasvatuksen ja koulutuksen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon edistämiseksi ja eriarvoistumisen ehkäisemiseksi” (ibid., 2). Tutkimuksen painoaloiksi on tiedekunnassa määritelty seuraava: Aivotoiminta, kognitio ja kommunikaatio, ihminen, innovaatiot ja teknologia, oppiminen ja vuorovaikutus, psyykinen kehitys ja hyvinvointi sekä kasvatus, yhteiskunta ja kulttuuri. Viimeisen aihekokonaisuuden alla on listattu tärkeinä aiheina mm. toiminta, toimijuus ja osallisuus yhteiskunnassa sekä tasa-arvo, sukupuoli, globaali vastuu ja monikulttuurisuus kasvatuksessa ja koulutuksessa. Näissä ihmisoikeusosaamisella on varmasti kysyntää, joskin on epäselvää miten ihmisoikeudet todellisuudessa tulevat esiin tutkimuksessa tai opetuksessa sillä tutkijoiden profiilit tai viime vuosien lopputyöt tai väitöskirjat eivät anna ymmärtää, että ihmisoikeuskysymyksiin olisi paljoo

panostettu. Tiedekunnassa aloitti vuonna 2013 NordForskin rahoittama Justice through Education (JustEd) huippuyksikkö (2013–2018) johon linkittyä selviä ihmisoikeuskysymyksiä.

Opinto-oppaan perusteella tiedekunnan yleisen kasvatustieteen opintoihin sisältyy kuitenkin vain yksi vapaaehtoinen ruotsin- tai englanninkielinen viiden opintopisteen laajuinen kurssi, jossa käsitellään mm. sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Ihmisoikeuskoulutuksen voidaan todeta olevan hyvin kevyillä kantimilla.

Lapin yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta

Lapin yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnassa on mahdollisuus opiskella luokanopettajakoulutuksen lisäksi kasvatustiedettä, aikuiskasvatustiedettä ja mediakasvatusta. Tiedekunnassa voidaan suorittaa kasvatustieteellisen alan perustutkintoina kasvatustieteen kandidaatin tutkinnon (KK), kasvatustieteen maisterin tutkinnon (KM), sekä jatkotutkintoina kasvatustieteen lisensiaatin tutkinnon (KL), kasvatustieteen tohtorin tutkinnon (KT) ja filosofian tohtorin tutkinnon (FT).

Tiedekunnan keskeiset linja-asiakirjat eivät sisällä nimenomaisia viittauksia ihmisoikeuksiin tiedekunnan tutkimusstrategiaa lukuun ottamatta (LY 2007). Huomionarvoista on, että tutkimusstrategiaan listattu ”Aktiivinen kansalaisuus”-otsikon alla todetaan, että *ihmisoikeus- ja tasa-arvonäkökulmat* nousevat ao. tutkimusalueella tutkimuksen keskiöön. Tutkimusstrategiassa on muitakin painopistealoja (erityisesti ”Erot, tasa-arvo ja yhdenvertaisuus”), jossa ihmisoikeuskysymykset nousevat temaattisesti esiin vaikei niihin osiossa nimenomaisesti viitatakaan (LY 2007, 4-5). Tiedekunnan tämänhetkisessä opinto-oppaassa 2012–2014 esitetyissä kurssikuvauksissa ei kuitenkaan löydy minkäänlaisia viittauksia ihmisoikeuksiin (eikä perusoikeuksiin).

Kasvatustieteiden tiedekunnan strategiassa 2020 on *teemoja, joihin potentiaalisesti liittyy ihmisoikeusopetusta*, vaikka ihmisoikeuksiin ei tekstissä nimenomaisesti viitatakaan. Esimerkiksi globaalikasvatuksen suppea sivuainekokonaisuus tarjoaa kasvattajille varsinkin moni-

kulttuurisuustyössä tarvittavia taitoja. Esittelyssä todetaan, että ”maailmankansalaisuus tarvitsee tuekseen sellaiset eettiset arvot ja kansalaistaidot, jotka soveltuvat kestävään ja inklusiiviseen globaaliin tulevaisuuteen” (ibid.). Opetushenkilökunnan tutkimusprofiilien perusteella voidaan olettaa, että ihmisoikeusnäkökulmat nousevat jollain tavalla esiin globaalikasvatuksen opetuksessa. Sukupuolentutkimuksen opetuskokonaisuudessa käsitellään yhdenvertaisuus-kysymysten kautta myös ihmisoikeuksia. Ihmisoikeuskoulutus on Lapin yliopiston kasvatustieteellisessä kuitenkin lähinnä implisiittistä ja opettajasta riippuvaista. Tavoitteeksi sitä ei ole asetettu edes toimintasuunnitelman tasolla.

Itä-Suomen yliopiston kasvatus- ja yhteiskuntatieteelliset laitokset

Itä-Suomen yliopiston filosofisen tiedekunnan erityisenä tehtävänä on harjoittaa tieteellistä tutkimusta ja tarjota siihen perustuvaa yliopistollista koulutusta kasvatustieteiden ja psykologian, kotitalous- ja käsityötieteen, kieli- ja kulttuuritieteiden sekä teologian aloilla. Tiedekunta kouluttaa ammattilaisia ja asiantuntijoita seuraaville koulutusaloille: humanistiset koulutusalat, kasvatustieteelliset alat (mm. erityisopettaja ja erityispedagogia), psykologia ja teologia. Tiedekunnan strategia ei mainitse ihmisoikeuksia (Itä-Suomen yliopisto 2010c).

Kasvatustieteiden ja psykologian sekä soveltavan kasvatustieteen ja opettajankoulutuksen osastojen opinto-oppaat eivät sisällä viittauksia ihmisoikeuksien opiskeluun; yhdenvertaisuus ja tasa-arvo eivät myöskään ole opiskelun kohteina. Yhdenkään vuosien 2009–2012 välillä valmistuneen pro gradu -työn otsikko ei antanut ymmärtää, että opiskelija olisi tarkastellut ihmisoikeuksia osana tutkielmaansa. Myöskään opettajista kukaan ei ole profiloitunut ihmisoikeuskasvatukseen.

Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteellisellä laitoksella ”harjoitetaan työn, hyvinvoinnin ja kasvatuksen prosesseihin sekä väestörakenteen, elinolojen ja yhteisöllisten rakenteiden

muutoksiin liittyvää yhteiskuntatieteellistä tutkimusta ja koulutetaan yhteiskuntatieteiden asiantuntijoita laajasti yhteiskuntaelämän eri osa-alueille.” (Yhteiskuntatieteiden laitoksen kotisivu, <http://www.uef.fi/fi/yhteiskuntatieteet/> [haettu 8.5.2013].) Laitoksella on meneillään useita tutkimusprojekteja, jotka laitoksen tutkimusstrategian mukaisesti keskittyvät myös huono-osaisuuden, syrjäytymisen ja rasmin tutkimukseen. Ihmisoikeuksia ei strategiassa mainita ja opetuksessa ihmisoikeudet eivät ole esillä kuin muutamien kurssien sisältökuvauksissa. Esimerkiksi yhteiskuntatieteiden maisterin tutkintoon kuuluu 10 op vammaisista, jossa mm ”tarkastellaan uusliberalistista suuntausta [...] vammaisten henkilöiden ihmisoikeuskysymyksissä” (ISY 2012b).

Yhteenvetona voidaan todeta, että vaikka tiedekunnan yksi tutkimuksellinen painopiste on erityisopettajuus ja -pedagogiikka, ihmisoikeuskasvatus ei ole osa tiedekunnan itsensä laatimaa ohjelmaa. Samaa voidaan sanoa yhteiskuntatieteiden laitoksesta, jossa kuitenkin tehdään runsaasti korkeatasoista tutkimusta ihmisoikeuskysymyksiin liittyvistä aiheista (huono-osaisuus, syrjäytyminen, syrjintä), ei tutkimus suoraan heijastu opetustarjontaan.

Åbo Akademin kasvatustieteellinen tiedekunta

Åbo Akademin kasvatustieteellinen tiedekunta vastaa Suomen koko ruotsinkielisestä opettajankoulutuksesta. Se tarjoaa peruskoulutusta yleisessä kasvatustieteessä, luokanopettajan koulutusta ja kotitalousopettajankoulutusta sisältävässä kasvatustieteessä, varhaiskasvatuksen suuntautuneessa kasvatustieteessä, aineenopettajankoulutusta sisältävässä käsityökasvatuksessa sekä erityisopettajakoulutusta sisältävässä erityispedagogiikassa. Tiedekunnan strategiassa todetaan, että yhtenäinen peruskoulu perustuu tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen (ÅA 2010c, 2). Tiedekunta myös näkee omaksi vahvuudekseen sukupuolien välisen tasa-arvon (ibid., 9). Tarkempaan analyysiin otimme yleisen kasvatustieteen, lapsipedagogiikan ja erityis-

pedagogiikan oppiaineet. Mihinkään näistä ei sisältynyt ihmisoikeuskasvatuksen kokonaisuutta. Myöskään tiedekunnan tuottamien julkaisujen tai käynnissä olevien tutkimushankkeiden otsikoista ei löytynyt viitteitä ihmisoikeuksiin.

Åbo Akademiassa toimiva ihmisoikeusinstituutti tarjoaa opetusta ihmisoikeuksista. Voidaan siis ajatella, että Åbo Akademin kasvatustieteen opiskelijoilla, ja siten koko Suomen ruotsinkielillä opettajilla, on erinomaiset mahdollisuudet saada ihmisoikeuskasvatusta yliopisto-opintojensa aikana. Tätä ei kuitenkaan ole tehty rakenteelliseksi tavoitetilaksi ja siten opettajien erikoistuminen ihmisoikeuksiin tai ylipäätään tiedonsaanti ihmisoikeuksista jää riippumaan opettajaksi opiskelevan omasta motivaatiosta. Åbo Akademin oikeustieteellisellä laitoksella on suunnitteilla uusia moduuleja, joita on tarkoitus tulevaisuudessa tarjota kasvatustieteilijöillekin. Moduulien ajatuksena on, että oikeustieteen ulkopuolelta tulevien opiskelijoiden voisivat lukea itse valitsemiaan kokonaisuuksia.

11.4 Yhteenveto

Vuoden 2010 alusta alkaen kaikki Suomen neljätoista yliopistoa ovat itsenäisiä oikeushenkilöitä. Tämä tarkoittaa, ettei valtion hallinnon tule suoraan puuttua yliopistojen opetuksen (ja tutkimuksen) sisältöön. Opetus- ja kulttuuriministeriö kuitenkin ohjaavat yliopistojen toimintaa erilaisin keinoin. Rahoitukseen perustuva ohjaus tarkoittaa myös, että jos poliittista tahtoa löytyisi eduskunnassa, voisi OKM ohjata yliopistoja integroimaan ihmisoikeuskoulutuksen korkeakouluopiskelijoille pakolliseksi aineeksi. Vastaavasti yliopistot voisivat itse ehdottaa erilaisia toimenpiteitä ihmisoikeuskoulutuksen integroimiseksi nykyisiin opetussuunnitelmiin ilman erillistä kurssitarjontaa.

Yliopistojen tilanne on Suomessa kuitenkin seuraava: *valtion taholta ei ole löytynyt poliittista tahtotilaa parantaa ihmisoikeuskoulutuksen tasoa yliopistoissa. Myöskään yliopistot eivät ole mieltäneet ihmisoikeuskoulutusta tehtäväkseen.*

Suomessa pitäisi siten tehdä kunnon analyysi siitä, millaisia opetukseen ja koulutukseen liittyviä kansainvälisiä sitoumuksia Suomi on hyväksynyt, ja millaisiin kansallisiin toimiin ne velvoittavat valtiota ryhtymään. Olisi selvitettävä sitä, miten näiden velvoitteiden toimeenpääntö kansallisesti on yhteen sovitettavissa yliopistojen autonomian kanssa (joka on määritelty kansallisessa lainsäädännössä).

Oikeustieteellisen tiedekunnan useimpien oppiaineiden opetuksessa huomio on yleisesti ja lähtökohtaisesti kiinnitetty kansalliseen lainsäädäntöön. Tämä on myös täysin perusteltua, sillä suomalaisissa yliopistoissa koulutetaan lähtökohtaisesti asiantuntijoita, jotka ymmärtävät suomalaisen oikeusjärjestelmän rakenteen ja sisällön. Suomen kansallinen lainsäädäntö on kuitenkin saanut runsaasti vaikutteita kansainvälisistä normeista, ja mm. Suomen hyväksymät kansainväliset ihmisoikeusnormit ovat merkittäväällä tavalla muokanneet kansallista oikeusjärjestelmäämme. Se, miten paljon oikeustieteellisen tiedekunnan eri oppiaineiden opettajat valottavat tätä kansainvälisten normien ja kansallisten normien välistä dynaamista suhdetta, jää tällä hetkellä opettajien kiinnostuksen varaan.

Oppiaineiden vastuuhenkilöt (käytännössä professorit) vastaavat oppiaineensa opetus suunnitelmien sisällön suunnittelusta ja toteuttamisesta. Tiedekunnan johtokunta hyväksyy kutakin lukuvuotta koskevat opetus suunnitelmat. Käytännössä oppiainevastaavat voivat suunnitella oppiaineen sisällölliset painotukset vapaasti, eikä tiedekunta puutu niihin. Koska ihmisoikeudet ovat kansainvälisen oikeuden normistoa, ihmisoikeuksia on käytännössä mahdotonta täysin sivuuttaa kansainvälisen oikeuden oppiaineen yleisopetuksessa. Lisäksi kansainvälisten ihmisoikeusnormien läheiset yhteydet kansallisiin perusoikeuksiin ja EU:n perusoikeuksiin lähes edellyttävät kansainvälisten ihmisoikeusnormien huomioon ottamista jollain tavalla ainakin valtiosääntöoikeuden ja eurooppaoikeuden opetuksessa. Suomen hyväksymät kansainväliset ihmisoikeusveloit-

teet ovat vaikuttaneet erityisesti myös mm. työ-, rikos-, perhe- ja prosessioikeuden kansallisiin normeihin.

Oikeustieteellisissä tiedekunnissa on viime vuosikymmen aikana noussut kysyntä kansainvälistä ihmisoikeusnormistoa sekä sen soveltamiseen liittyviä kysymyksiä kohtaan. Varsinkin kansainvälisten tuomioistuinten, erityisesti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut kiinnostavat opiskelijoita, koska he ymmärtävät tarvitsevansa tulevassa työssään tällaista perehtyneisyyttä. Kysyntä on myös kasvattanut opetuksen määrää, vaikkakin sitä yleensä tarjotaan vapaavalintaisissa kokonaisuuksissa.

Kasvatustieteellisten tiedekuntien ihmisoikeusosaaminen ja ihmisoikeuskoulutus on näkyväntä, vaikkakin lasten oikeuksiin liittyvää opetusta on jonkin verran. On mahdollista, että lasten näkökulmaa ja siihen liittyviä kysymyksiä käsiteltäessä moni kasvatustieteen opettaja mainitsee myös lastenoikeudet. Kuitenkaan minkään tarkastelemamme kasvatus- tai käytäytymistieteellisen tiedekunnan tai laitoksen strategiassa ei otettu proaktiivisesti kantaa ihmisoikeustietämyksen edistämiseksi. Samaa voidaan sanoa ihmisoikeusnäkökulmasta koko kasvatukseen ja koulutukseen: jos sellaista Suomen yliopistoista löytyy, se on implisiittistä ja henkilökunnan jäsenten omien mielenkiintojen ja panostusten ansiota.

Yhteenvetona voidaan todeta, että jos ihmisoikeuksia ei painoteta sen enempää yliopiston, tiedekunnan kuin oppiaineenkaan opetus suunnitelmassa ja strategiassa, niiden opetus on hyvin ohuella pohjalla ja sisältö ja opetuksen taso jää riippumaan oppiainevastaavasta professorista tai yksittäisistä tuntiopettajista. Samalla on esimerkkejä siitä, että yksinkin professori voi nostaa kokonaisen tiedekunnan ihmisoikeusosaamisen uudelle tasolle. Tästä esimerkkinä voidaan mainita emerita prof. Rauni Räsänen, jonka johdolla Oulun yliopiston kasvatustieteellisessä on kasvanut uusi ihmisoikeuksiinkin huomiota kiinnittävien kansainvälisyyskasvatuksen tutkijoiden ja opettajien sukupolvi.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeuskoulutuksen toimeenpano tulee kirjata lainsäädäntöön ja opetusministeriön ja yliopistojen välisiin tulossopimuksiin

Ihmisoikeuskoulutuksen toimeenpano tulee kirjata lainsäädäntöön ja opetus- ja kulttuuri-ministeriön ja yliopistojen välisiin tulossopimuksiin. Ihmisoikeudet tulee kirjata opetuksen arvoperusteesta myös tietotavoitteeksi.

2. Ihmisoikeuskoulutus tulee kirjata tiedekuntien strategioihin ja opetus-suunnitelmiin

Ihmisoikeuskoulutus tulee kirjata kasvatus- ja oikeustieteellisten tiedekuntien strategioihin ja opetussuunnitelmiin. Tiedekuntatasolla tulee järjestää kaikille uusille opiskelijoille pakollinen johdantokurssi ihmisoikeuksista. Kasvatus- ja käyttäytymistieteen opiskelijoille tulee suunnitella pakollinen ihmisoikeuksia käsittelevä johdantokurssi. Ihmisoikeuskysymyksiä tulee nostaa myös muiden sopivien kurssien sisältöihin. Tätä suunnitellessa tulee

tehdä yhteistyötä oikeustieteellisten tiedekuntien kanssa.

3. Yliopistojen ja ihmisoikeustyötä tekevien kansalaisjärjestöjen yhteistyötä tulee kehittää

Yliopistojen ja ihmisoikeusjärjestöjen välistä yhteistyötä tulee kehittää siten, että ihmisoikeustyötä tekevillä henkilöillä on mahdollisuus saada esimerkiksi avoimen yliopiston tai studia generalia -tapaisen opetuksen kautta lisää ihmisoikeustietoa. Samalla kansalaisjärjestöjen edustajille tulee tarjota pääsy yliopistoille kertomaan omasta ihmisoikeustyöstään.

4. Ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen keskittyvää tutkimusta tulee edistää

Ihmisoikeusopetuksen vahvistamisen lisäksi ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen keskittyvää ja sitä tukevaa tutkimusta tulee edistää.

12 Valtion omat koulutuslaitokset ja korkeakoulut

12.1 Johdanto

Valtion koulutuslaitoksiin luokitellut oppilaitokset ja korkeakoulut, eli Poliisiammattikorkeakoulu, Pelastusopisto, Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, Tullikoulu, Maanpuolustuskorkeakoulu, Maasotakoulu ja Raja- ja merivartiokoulu ovat hyvin moninainen joukko sekä tutkintotasoiltaan että koulutustarjonnaltaan. Neljä ensimmäisenä lueteltua koulutuslaitosta tarjoavat ammatillista tutkintoon johtavaa koulutusta. Tullikoulu ei sen sijaan ole virallinen oppilaitos, vaan Tullin keskusviraston sisäinen koulutustoiminto, jonka peruskoulutukseen kuuluva virallinen Tullialan ammattitutkinto toteutetaan yhdessä Kouvolan seudun ammatitopiston kanssa. Maanpuolustuskorkeakoulu puolestaan on sotatieteellinen yliopisto, jonka hallinnoimista tutkinnoista osa suoritetaan puolustushaarakouluissa, kuten selvityksessä mukana olevassa Maasotakoulussa tai Raja- ja merivartiokoulussa. Maasotakoulun lisäksi muita puolustushaarakouluja ovat Meri- ja Ilmasotakoulu. Maasotakoulu valittiin selvitykseen sen vuoksi, että Maavoimat on suurin puolustushaara ja näin ollen suurin osa kadeteista koulutuu Maasotalinjalla. (Maanpuolustuskorkeakoulun hakutilastot 2012.)

Koska erilaisia koulutusvaihtoehtoja on kussakin seitsemässä organisaatiossa niin runsaasti, selvitykseen on valittu vain perustasoisia tutkintoja ja -kursseja. Nimenomaan peruskoulutuksen käsittely on merkityksellistä, sillä se kattaa suurimman osan valtion koulutuslaitosten ja korkeakoulujen opiskelijoista ja

lisäksi perustutkinnon suorittaminen on usein edellytyksenä jatko- ja täydennyskoulutukselle. Koulutustarjonnan rajauksen lisäksi selvitystä lukiessa on hyvä kiinnittää huomiota siihen, että valtion koulutuslaitoksilla ja korkeakouluilla on eri vastuuministeriöt: Poliisiammattikorkeakoulu, Pelastusopisto sekä Raja- ja merivartiokoulu toimivat sisäministeriön alaisuudessa ja Maanpuolustuskorkeakoulu sekä Maasotakoulu puolustusministeriön alaisina. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus on oikeusministeriön alainen organisaatio ja Tullikoulua hallinnoi valtionvarainministeriö. (Valtion roolista tähän selvitykseen kuuluvien organisaatioiden ihmisoikeuskasvatuksessa, ks. tarkemmin kirjoittajan pro gradu -työ vuodelta 2013.)

Ministeriöt kohdistavat valtion koulutuslaitoksiin ja korkeakouluihin lähinnä hallinnollista ja yleisiin strategioihin liittyvää ohjausta sekä tulosohjausta. Tarkemmin organisaatioiden koulutustoimintoja ja niitä koskevia resursseja ohjaavat ministeriöiden alaiset keskushallintotai täytäntöönpanoviranomaiset. Ainoastaan Pelastusopisto toimii suoraan ministeriön alaisuudessa. Pääsääntöisesti ministeriöillä tai niiden alaisilla viranomaisilla ei ole kuitenkaan mitään säännöllisiä koulutuksen sisältöä ohjaavia mekanismeja, vaan muiden yliopistojen tavoin Maanpuolustuskorkeakoulu saa päättää itsenäisesti koulutuksensa sisällöstä (ks. myös Toivasen ja Pentikäisen yliopistoja koskeva artikkeli tässä julkaisussa). Satunnaisesti ne saattavat lähettää valtion koulutuslaitoksiin ja korkeakouluihin

esimerkiksi tiedustelu- ja lisäselvityspyyntöjä. Lisäksi ne seuraavat tasa-arvosuunnitelmien toteuttamista.

Poliisiammattikorkeakoulun, Pelastusopiston, Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen ja Maanpuolustuskorkeakoulun toimintaa säätelevät niitä koskevat omat lait ja asetukset. Laeissa määritellään muun muassa kunkin organisaation hallinto, tehtävät koulutuksen osalta sekä opiskelijoiden oikeudet ja velvollisuudet. Organisaatioita koskevissa valtioneuvoston asetuksissa käsitellään lakien toimeenpanoa ja tarkempaa sisältöä. Raja- ja merivartiokoulussa annettavasta opetuksesta säädetään laissa Rajavartiolaitoksen hallinnosta (577/2005) sekä valtioneuvoston asetuksella Rajavartiolaitoksesta (651/2005).

Laki Maanpuolustuskorkeakoulusta (1121/2008) koskee myös Maasotakoulua sekä Raja- ja merivartiokoulua, sillä siinä selvennetään Maanpuolustuskorkeakoulun ja puolustushaarakoulujen välistä työnjakoa. Muutoin Maasotakoulua koskevaa erillistä lainsäädäntöä ei ole olemassa: varusmiespalveluksen yleisistä tavoitteista kerrotaan asevelvollisuuslaissa (1438/2007), mutta sen tarkemmin varusmies-ten koulutuksesta ei säädetä lailla. Myöskään Tullikoululle ei ole säädetty omaa lakia tai asetusta, mutta Tullin peruskoulutuksen sisään rakennettua ammattitutkintoa sitoo laki ammatillisesta aikuiskoulutuksesta (631/1998) sekä asetusta ammatillisesta aikuiskoulutuksesta (812/1998).

Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta valtion koulutuslaitoksia ja korkeakouluja yhdistää eräs tärkeä asia: *suurin osa tutkinnoista ja koulutusohjelmista valmistaa opiskelijoita toimimaan työelämään siirtyessään viranomaisina, jotka voivat tiettyjen ehtojen täytyessä rajoittaa perusoikeuksia, esimerkiksi kansalaisten liikkumisvapautta ja omaisuudensuojaa sekä oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen.* Tämän vuoksi on erittäin olennaista, että tutkittavien organisaatioiden koulutuksessa perehdytään ihmisoikeuksiin ja että opiskelijat sisäistävät niiden merkityksen omassa käytännön työssään.

Myös *opiskelijaryhmien homogeenisyys* näyttää yhdistävän valtion koulutuslaitoksia ja korkeakouluja. Suurin osa koulutukseen hakeutuvista ja valituista on yhä miehiä ja kantasuomalaisia. Naisten ja erilaisista etnisistä taustoista tulevien määrää on haluttu opiskelijaryhmissä lisätä, minkä vuoksi selvityksessä pyrittiin kiinnittämään huomiota erityisesti heidän asemaansa. *Sukupuoleen liittyvät tasa-arvokysymykset* ovat olleet esillä useimmissa organisaatioissa, sillä monilla aloilla naisopiskelijoiden määrä kasvaa. *Maahanmuuttajien osalta* selvitys ei juuri tuottanut uutta tietoa, sillä tällä hetkellä valtion koulutuslaitoksissa ja korkeakouluissa opiskelee vain yksittäisiä maahanmuuttajataustaisia henkilöitä, mikä johtuu selvityksessä haastateltujen mukaan erityisesti siitä, että hakijoiden suomen kielen taidot eivät täytä koulutuksen asettamia vaatimuksia. Maahanmuuttajataustaisten henkilöiden asema ei jää kuitenkaan täysin taka-alalle, sillä monikulttuurisuustaidot ovat yhä keskeisessä asemassa viranomaisten työssä ja siten myös koulutuksessa.

Selvitys toteutettiin haastatteleamalla valtion koulutuslaitosten ja korkeakoulujen koulutuspäälliköitä, koulutussuunnittelijoita tai ihmisoikeuskysymyksiä käsitteleviä opettajia sekä perehtymällä opetussuunnitelmiin. Kunkin koulutuslaitoksen ja korkeakoulun kohdalla on pyritty selvittämään, *millaiset aihealueet, oppimateriaalit ja oppimismenetelmät kuuluvat perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvään opetukseen ja näkykö ihmisoikeuskasvatus työharjoittelu- tai työelämäjaksojen aikana.* Lisäksi huomiota on kiinnitetty siihen, *miten tasa-arvo ja yhdenvertaisuus toteutuvat opiskelijoiden ja työntekijöiden keskuudessa ja miten näitä arvoja pyritään edistämään.* Näiden näkökulmien ohella ja myötä selvityksessä pyrittiin myös saamaan tietoa siitä, *miten ihmisoikeuskasvatusta voitaisiin tutkittavissa organisaatioissa kehittää.*

12.2 Poliisiammattikorkeakoulu

Poliisikoulutuksen tutkintorakenne oli tätä selvitystä tehtäessä muutostilassa. Vuoden 2014

alusta lähtien voimaan tuli uusi laki Poliisiammattikorkeakoulusta (1164/2013) ja sen myötä poliisien peruskoulutus muuttuu ammattikorkeakoulutasoiseksi. Uuden tutkintorakenteen mukaisesti suoritettun koulutuksen on tarkoitus alkaa syyskuussa 2014. Tämä selvitys kattaa siten poliisin perustutkinnon sisällön ja siihen liittyvän opetussuunnitelmatyön ennen uudistusta, kuitenkin huomioiden vasta voimaantulleen lain keskeiset vaikutukset.

Poliisiammattikorkeakoulun (Polamk) perustutkintokoulutus antaa valmistuneille poliiseille pätevyyden toimia vanhemman konstaapelin, vanhemman rikoskonstaapelin ja etsivän viroissa. Tutkintokoulutusta koskevat opetussuunnitelmat laaditaan Poliisiammattikorkeakoulussa. Ensin luodaan opetussuunnitelmien yleiset tavoitteet, joiden pohjalta opetussuunnitelman kehittämisryhmä, opetustiimit, koulutussuunnittelijat ja koulutuspäällikkö työstävät opetussuunnitelmaa. (Tutkintouudistus saattaa tuoda muutoksia tässä esitettyyn opetussuunnitelmaprosessiin.)

Poliisihallituksen strategiset linjaukset ohjaavat opetussuunnitelmatyötä ja aiemmin Poliisihallitus myös vahvisti tutkintokoulutusta koskevat opetussuunnitelmat Poliisiammattikorkeakoulun hallituksen esityksestä. Uudistettu laki Poliisiammattikorkeakoulusta (1164/2013) kuitenkin siirsi opetussuunnitelmien vahvistamista koskevan toimivallan Poliisiammattikorkeakoululle. Muutos vastaa hallituksen esityksen (HE 64/2013 vp) mukaan ammattikorkeakouluista säädetyn lain (351/2003) sisältöä.

Kaksi ja puoli vuotta (tutkintouudistuksen myötä kolme vuotta) kestävässä poliisin perustutkinnossa teoriaopinnot ja niihin kuuluva ihmisoikeusopetus sijoittuvat erityisesti ensimmäiselle opiskeluvuodelle. *Pyrkimyksenä on, että opiskelija sisäistää sen, miten perus- ihmisoikeudet vaikuttavat hänen toimintaansa viranomaisena.*

Teoriaopinnoissa painotetaan perus- ja ihmisoikeuksiin suoraan tai välillisesti liittyvää lainsäädäntöä, kuten Suomen perustuslain toista lukua sekä oikeusvaltion periaatteita

määrittävää rikoslakia. Kurssivaatimuksiin kuuluvat myös kansalliset lait, jotka sallivat tietyn edellytyksin perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamisen. Tällaisia lakeja ovat muun muassa pakkokeinolaki, laki poliisien säilyttämien henkilöiden kohtelusta sekä henkilötietolaki. Kansainvälisen tason asiakirjoista käydään läpi Euroopan ihmisoikeussopimus sekä ammattietiikkaa koskevat ”Eurooppalaiset poliisin eettiset ohjeet”.

Perus- ja ihmisoikeudet, poliisin toimivaltajärjestelmä ja laillisuusperiaate, hyvän hallinnon periaatteet, oikeussuoja sekä poliisin toimintaa koskeva kantelujärjestelmä kuuluvat poliisiopiskelijan oikeudelliseen ja eettiseen osaamiseen, joka on yksi poliisikoulutuksen kaikenkattavista teema-aiheista. Etiikan opetuksessa ihmisoikeudet eivät ole keskeisimmässä asemassa, mutta arvot korostuvat opiskelijoiden asennekasvatuksessa, jonka voi katsoa liittyvän eettisen osaamisen kehittämiseen. Esimerkiksi opintojen aikana opiskelijoiden käyttäytymistä arvioidaan ja yhtenä hyväksi määritellyn käyttäytymisen edellytyksenä on muiden ihmisten ja heidän oikeuksiensa arvostus ja kunnioittaminen. Matti Vuorensyrjän tutkimuksessa (2011) yhdeksi perustutkintokoulutuksen vahvuuksista nostettiin ”[p]oliisitoiminnan vastuullisuuden ja poliisin oikeudellisten ja moraalisten velvoitteiden ymmärtäminen”.

Teoriaopetuksen soveltavissa osuuksissa opiskelijat käyvät ryhmissä läpi konkreettisia esimerkkejä poliisin toimintaa koskevista oikeustapauksista ja kanteluista sekä pohtivat, miten poliisiviranomaisen olisi kuulunut kyseisissä tilanteissa toimia. *Oikeustapauksien yhteydessä painotetaan sitä, että asianosaisille tulee kertoa heidän oikeuksistaan.* Tätä kautta tulevat esiin myös muutoksenhaku- ja valitusmenettelyt sekä kantelujärjestelmä. Yleinen lainsäädäntöopetus kuuluu pääosin juristiopettajien vastuulle, kun taas poliisiopettajat painottavat kautta opintojen erityisesti sitä, miten perus- ja ihmisoikeudet vaikuttavat poliisin toimivaltuuksiin esimerkiksi kiinniottotilanteissa ja rikostutkinnassa.

Ensimmäisen työharjoittelujakson aikana opiskelijoille nimetään ohjaaja, jonka tehtä-

vänä on muun muassa puuttua mahdollisiin väriin toimintatapoihin ja valvoa, että kokelaat noudattavat poliisin ammattieettisiä sääntöjä ja toimivaltuuksia. Lisäksi työharjoitteluun lähtiesään opiskelijat antavat poliisiasetuksen mukaisesti sanallisen ja kirjallisen vakuutuksen, jossa he lupaavat kunnioittaa työssään perustuslakia. Valmistuessaan poliisiopiskelijat vannovat myös poliisin eettisen valan, jonka myötä he lupaa- vat kunnioittaa jokaisen ihmisarvoa, sitoutuvat käyttämään valtuuksiaan lainsäätäjän tarkoitta- malla tavalla sekä pyrkivät toimimaan rehdisti, oikeudenmukaisesti ja poliisiin arvoon kuuluval- la tavalla. Työharjoittelun jälkeen opiskelijoiden on mahdollista tuoda oppitunneilla esiin niitä oikeudellisia kysymyksiä, joita he harjoittelujak- sonsa aikana kohtasivat.

Syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden periaatteisiin on kiinnitetty poliisitoiminnassa erityistä huomiota viime vuosina, mikä näkyy myös opetussuunnitelmissa sekä opetukses- sa pyrkimyksenä lisätä ymmärrystä vieraista kulttuureista. Opetushallituksen vuonna 2007 julkaisemat materiaalit ”Poliisi ja syrjintä” sekä ”Romanin ja poliisin kohdatessa” kuuluvat kurs- sivaatimuksiin. Kurssimateriaalina toimii myös ”Puheenvuoroja poliisin ammattietiikasta”, jossa kiinnitetään muun muassa huomiota yhtäläi- seen ihmisarvoon ja sukupuolten tasa-arvoon työpaikalla sekä yhteisten arvojen noudattami- seen tilanteissa, joissa toimivaltasäädökset eivät anna selkeää vastausta.

Vuoropuhelua erilaisista taustoista tulevien ihmisten kanssa on pyritty edistämään Poliisiammattikorkeakoulussa konkreettisin kohtaa- mistilantein. Tampereen aikuiskoulutuskeskus TAKKin maahanmuuttajataustaiset opiskelijat ovat vierailleet Poliisiammattikorkeakoululla tutustumassa poliisikoulutukseen ja samalla kertoneet omia kokemuksiaan siitä, millaista on elää maahanmuuttajana Suomessa. Poliisi- opiskelijat käyvät myös pienryhmäkeskusteluja vierailijoiden kanssa. Lisäksi Poliisiammattikor- keakoululla on vierailut romaniasiain neuvotte- lukunnan asiantuntijoita luennoimassa romani- kulttuurista.

Haastattelun mukaan poliisihallinto on ollut melko aktiivinen ihmisoikeuskysymyksissä. Poliisihallitus on järjestänyt säännöllisesti esi- merkiksi *Poliisi ja ihmisoikeudet- sekä etiikka-se- minaareja*. Lisäksi *poliisin ylijhto on asettanut kansallisen ihmisoikeustyöryhmän*, jossa Poliisiammattikorkeakoulu on mukana. Työryhmän tehtävänä on muun muassa poliisihallinnossa tapahtuvan *ihmisoikeuskoulutuksen ohjaaminen sekä kansainvälisten ihmisoikeuksiin liittyvien sopimusten ja raporttien seuraaminen ja niistä tiedottaminen*. Työryhmä on tarkoitus asettaa uudelleen Poliisihallituksen toimesta.

YK:n kidutuksen vastainen komitea on kuitenkin pitänyt vuonna 2011 antamissaan suosituksissa ongelmallisena sitä, että *kaikkea poliisin koulutusta arvioidaan vain sisäisesti* Poliisihallituksessa ja siksi komitea onkin ehdot- tanut riippumatonta toimielintä tarkastelemaan virkamiesten koulutusta. Komitea esitti tuolloin, että kyseistä tehtävää voisi hoitaa opetus- ja kulttuuriministeriön yhteyteen suunniteltu arviointielin. Tuleeko keväällä 2014 toimintansa aloittava opetus- ja kulttuuriministeriön hallin- non alainen Kansallinen koulutuksen arviointi- keskus (ks. HE 117/2013 vp) arvioimaan myös virkamiesten koulutusta, on vielä epäselvää.

Yhdenvertaisuutta kunnioittavan oppimis- ja työympäristön edistämiseksi Poliisiammatti- korkeakoulussa on tasa-arvo- ja työhyvinvointi- suunnitelmat sekä ohjekirja ”Epäasiallisen koh- telun ehkäiseminen ja käsittely Poliisiammat- tikorkeakoulussa”. Henkilöstön tyytyväisyyttä mitataan parin vuoden välein henkilöstöbaro- metrilla, eikä kyselyjen perusteella ole ilmennyt, että työntekijät olisivat kokeneet esimerkiksi kiusaamista.

Opiskelijoiden tyytyväisyyttä on mitattu ky- selyn avulla muutama vuosi sitten. Vuonna 2008 toteutetussa kyselyssä Poliisiammattikorkea- koulun opiskelijoilta kysyttiin heidän kokemuk- siaan seksuaalisesta häirinnästä. Kyselyn ja sen pohjalta tuotetun selvityksen perusteella ilmeni, että opiskelijoista karkeasti arvioiden puolet ko- kivat, että poliisityön yhteyttä miehiin ominai- suuksiin korostetaan ja että naisten edellytyksiä

poliisitoiminnassa menestymiseen vähätel-
lään. Selvityksen mukaan näiden kokemusten
taustalla saattaa olla syväänjuurtunut näkemys
poliisialan miesvaltaisuudesta ja miehisestä
kulttuurista. Tällä hetkellä noin 30 % Poliisiam-
mattikorkeakouluun hakijoista ja koulutukseen
valituista on naisia ja Poliisiammattikorkea-
koulun tavoitteena onkin yhä lisätä heidän
osuuttaan. Vaikka opiskelijoilla on mahdollisuus
antaa jaksokohtaisen palautteen lisäksi avointa
palautetta, olisi hyvä, jos opiskelijoiden hyvin-
vointiin liittyvät kyselyt ja tutkimukset olisivat
säännöllisiä henkilöstöbarometrin tapaan. Näin
voitaisiin seurata, miten yhdenvertaisena ja
tasa-arvoisena opiskelijat oppimisympäristönsä
kokevat.

Toinen kehittämisen kohde liittyy opiske-
lijoiden *kulttuurisen tietämyksen* lisäämiseen.
Vaikka Poliisiammattikorkeakoulun opetuk-
sessa edistetään vuorovaikutusta esimerkiksi
maahanmuuttajien ja romanien kanssa, Vuo-
rensolan tutkimuksesta käy ilmi, että vuonna
2009 valmistuneet poliisit arvioivat yhdeksi
heikoimmaksi osaamisalueekseen ulkomaalais-
valvonnan perusteet, kulttuurierojen ymmärtä-
misen sekä vuorovaikutustaidot eri kulttuurista
tulevien kanssa. Nämä puutteet ovat ilmenneet
myös viime vuosina julkaistuissa raporteissa:
esimerkiksi itsenäinen The World Justice Project
-organisaatio piti vuoden 2012 raportissaan
selkeänä ongelmana Suomen, kuten myös
muiden länsimaiden kohdalla sitä, että etniset
vähemmistöt ja ulkomaalaiset kokevat syrjintää
poliisin toimesta. Myös YK:n kaikkinaisen rotu-
syrjinnän poistamista koskevaa yleissopimusta
valvova komitea (CERD) on kiinnittänyt Suomen
kohdalla huomiota eriarvoiseen kohteluun,
etenkin etniseen profilointiin. Poliisien lisäksi
huomautuksen voi katsoa koskevan myös raja-
ja tulliviranomaisia.

Erilaisten kulttuurien kohtaamista ja ul-
komaalaisvalvonnan perusteita tuleekin yhä
painottaa poliisin tutkintokoulutuksen uusissa
opetussuunnitelmissa ja -sisällöissä. Tähän on
kiinnitetty huomiota myös hallituksen esityk-
sessä uudeksi Poliisiammattikorkeakoulu

koskevaksi laiksi (HE 64/2013 vp), joka tuo
esille, miten "[s]uomalaisessa yhteiskunnassa
tulevaisuudessa tapahtuva moniarvoistuminen,
monikulttuurisuus ja yhä laajeneva kansainvä-
listyminen edellyttävät viranomaistoimijoilta
arvoneutraaliutta ja kulttuurien tuntemusta”.

12.3 Pelastusopisto

Pelastusopiston koulutustarjontaan kuuluu neljä
erilaista tutkintoa, joista tässä selvityksessä
keskitytään erityisesti *pelastajan ja hätäkeskus-
päivystäjän* tutkintoihin. Molemmat tutkinnot
kestävät noin 1,5 vuotta. Pelastajan koulutusoh-
jelmasta valmistuneet voivat työskennellä muun
muassa palomiehinä ja pelastajina. Pelastus-
opistossa opetussuunnitelman kehittämisestä ja
valmistelusta vastaavat pelastajia ja hätäkeskus-
päivystäjiä koskevien opetusyksiköiden pääl-
liköt. Varsinaisen opetussuunnitelmatekstin
kirjoittavat kunkin opintojakson vastuopetta-
jat, jotka hyväksyttävät tekstin opetusyksiköiden
päälliköillä. Lopullisesti opetussuunnitelmat
vahvistaa Pelastusopiston koulutusjohtaja.

Hallinnon oppiaineessa, joka on osa mo-
lempia tutkintoja, käsitellään *jonkin verran
perus- ja ihmisoikeuksia*. Oppiaineessa pyritään
teoreettisesta näkökulmasta käsin lähestymään
esimerkiksi julkisen vallan käyttöön liittyviä seik-
koja, salassapitovelvollisuutta sekä virkamiesoi-
keutta. Painotus on selkeästi perusoikeuksissa,
mikä näkyy myös käytetyissä oppimateriaaleis-
sa. Lisäksi erityisesti pelastusalan tutkinnossa
korostetaan, että pelastajat ja palomiehet voivat
toimia perusoikeuksien alueella, mutta rajoite-
tusti. Hätäkeskuspäivystäjän tutkinnon opetus-
suunnitelmassa ihmisoikeudet ovat selkeämmin
esillä kuin pelastajien opetussuunnitelmassa.
Hätäkeskuspäivystäjien toiminnan perustaksi
ilmaistaan esimerkiksi ihmisarvon kunnioittami-
nen ja lisäksi ihmisoikeudet mainitaan opetus-
suunnitelmassa käsiteltäessä poliisiin toimintaa.
Pelastajatutkinnon opetussuunnitelmassa pe-
rehdytään kyllä pelastajia velvoittavaan lainsää-
däntöön, mutta ihmisoikeuksiin ei viitata.

Yhdenvertaisuus on keskeinen oikeudellinen

periaate hallinnon opetuksessa. Erityisesti hätäkeskuspäivystäjien opinnoissa yhdenvertaisuus on ollut viime aikoina esillä, sillä eduskunnan oikeusasiamies on muutamissa tapauksissa katsonut hätäkeskuspäivystäjän käyttäytyneen syrjivästi tai muutoin epäasiallisesti hätäkeskukseen soittanutta henkilöä kohtaan. Periaate voisikin näkyä painokkaammin hätäkeskuspäivystäjien opetussuunnitelmassa, esimerkiksi käsiteltäessä ammatillisia vuorovaikutustaitoja. *Ihmisarvon loukkaamattomuuteen* ei perehdytä eri tutkinnoissa omana käsitteenään, mutta sitä sivutaan salassapitoasioiden yhteydessä. Vaitiolovelvollisuudella pyritään kunnioittamaan esimerkiksi onnettomuuksien uhrien muistoa sekä uhrien omaisia.

Perustuslain toista lukua käydään läpi molemmissa tutkinnoissa. Opetuksessa esitellään muun muassa *perusoikeuksien sisältö* ja ryhmiteltävät. Lisäksi pohditaan, miten perusoikeudet voivat joissakin tilanteissa olla ristiriitaisia keskenään ja milloin perusoikeuksia voidaan rajoittaa. Hätäkeskuspäivystäjien opinnoissa on tutustuttu Euroopan ihmisoikeussopimukseen, jota opiskelijat ovat saaneet verrata Suomen perustuslakiin. On kuitenkin hyvin paljon opiskelijoita ja heidän omasta kiinnostuksestaan kiinni, miten syvällisesti ihmisoikeuksiin ja niitä koskeviin sopimuksiin perehdytään.

Sopimusten lisäksi perusoikeudet tulevat esiin pelastajien ja hätäkeskuspäivystäjien hallinnon oppikirjoissa. Myös ihmisoikeuksiin ja YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen viitataan kirjoissa, tosin hyvin lyhyesti. Kahdessa ylemmän tason koulutusohjelmassa (ali- ja palopäällystön koulutusohjelmat) ei perehdytä perusoikeuksiin samalla tavoin kuin pelastajan ja hätäkeskuspäivystäjän tutkinnoissa, sillä oletuksena on, että opiskelijat ovat käyneet perusoikeuksia läpi aiemmissa opinnoissaan, kuten juuri pelastajan tai muissa toisen asteen tutkinnoissa.

Kansallisiin valitus- ja kantelujärjestelmiin pureudutaan sen sijaan kaikissa koulutusohjelmissa melko kattavasti ja opiskelijoille painotetaan, että heillä on merkittävä rooli kansalaisten oikeuksien turvaajina. Oikeusturvaa käsitellään

sekä työntekijän että kansalaisten näkökulmasta. Oppimisen apuna toimivat oikeustapaukset ja laillisuusvalvojien ratkaisut, joiden kautta saadaan myös tietoa hallinnon ja laillisuusvalvonnan prosesseista. Oikeustapaukset käsittelevät esimerkiksi sananvapautta, yhdenvertaisuutta ja viranomaisen toimintaa asiakaspalvelutilanteissa. Opiskelijat saavat tapausten yhteydessä pohtia, olisiko jotakin voinut tehdä toisin. Samalla he tulevat tietoisiksi siitä, miten suuri merkitys esimerkiksi viranomaisen kielenkäytöllä on. Myös eduskunnan oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin toimintaa käsitellään. Opetuksessa pyritään myös rohkaisemaan opiskelijoita puuttumaan havaitsemiinsa vääriin tai epäasiallisiin menettelytapoihin työelämään siirryttäessä.

Kansalaiset valittavat pelastusalan käytännöstä varsin vähän. Pelastustoimea koskevia laillisuusvalvontaratkaisuja ei ole kovinkaan paljon, verrattuna esimerkiksi hätäkeskuspäivystäjien tai poliisien toimintaa käsitteleviin ratkaisuihin. Toki pelastusalan viranomaisten toiminnalla voi olla tässä suuri merkitys, mutta haastatellun mukaan kyse saattaa olla osittain myös kansalaisten vaihtelevasta suhtautumisesta eri alan viranomaisiin. Kansalaiset pitävät pelastustoimea luotettavana ja apua tuovana tahona, minkä vuoksi he eivät välttämättä koe niin herkästi, että heitä kohdeltaisiin epäoikeudenmukaisesti. Huolimatta siitä, että pelastustoimea koskevia kanteluita ja valituksia ei ole merkittävästi tullut, opiskelijoille painotetaan, että heidän on toimittava oikeudenmukaisesti ja tasapuolisesti.

Oppimisen välineinä käytetään oikeustapausten ohella muun muassa jokaiseen opintojaksoon sisältyviä *oppimistehtäviä, joista osa liittyy perus- ja ihmisoikeuksiin*. Myös tenteissä saattaa olla kysymyksiä perus- ja ihmisoikeuksista. Lisäksi keväällä 2013 järjestettiin kriisiharjoitus, johon osallistuivat hätäkeskuspäivystäjä-, alipäällystö- ja palopäällystötutkintojen opiskelijat. Kriisiharjoituksen aikana opiskelijoiden tuli suorittaa erilaisia tehtäviä, jotka saattoivat liittyä esimerkiksi toimivaltakysymyksiin. Opiskelijat muun muassa pohtivat, kenellä on suuronnet-

tomuustilanteessa oikeus määrätä kansalaisia tai ottaa haltuun toiselle kuuluvaa omaisuutta pelastustehtävien hoitamiseksi. Työharjoittelujaksojen arvioinnille ei ole olemassa tarkkoja kriteerejä, mutta opiskelijat tekevät harjoittelusuunnitelman ja laativat lopuksi raportin harjoittelustaan.

Pelastusopiston sisäisen toimintakulttuurin kehittämisessä on viime vuosina kiinnitetty huomiota muun muassa tasa-arvokysymyksiin. *Tasa-arvosuunnitelmien lisäksi Pelastusopistolla on tasa-arvotyöryhmä*, joka toteutti vuonna 2011 sekä henkilökunnalle että opiskelijoille kohdistetun tasa-arvokyselyn. Ensimmäistä kertaa suoritettu kysely on tarkoitus uusia kahden vuoden välein. Sen perusteella ilmeni, että naisopiskelijoihin kohdistuvia väheksyviä asenteita esiintyy pelastajapuolella jonkin verran. Etenkin pelastaja- ja alipäälystötutkintojen koulutusohjelmat ovat hyvin miesvaltaisia, kun taas hätäkeskuspäivystäjistä suurin osa on naisia. Tutkintojen vahva sukupuolittuneisuus nostettiin kyselyn pohjalta laaditussa tasa-arvosuunnitelmassa yhdeksi haasteeksi tasa-arvon edistämisen kannalta, minkä vuoksi Pelastusopisto pyrkii kiinnittämään entistä enemmän huomiota opiskelijoiden rekrytointiin ja tasapuolisuuteen opiskelijavalinnoissa. Lisäksi tasa-arvokyselyssä toivottiin, että opiskelijoiden ohella myös opettajien tietoutta tasa-arvoasioista lisättäisiin esimerkiksi koulutuksen avulla. Pelastusopisto tukee työntekijöidensä koulutusta, mutta esimerkiksi täydennyskoulutukseen hakeudutaan itsenäisesti.

Opiskelijoiden tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tarkasteltaessa on huomioitava se, että pelastajan koulutusohjelmaan pääsy rajoittavat palomiehen ja pelastajan ammatin fyysisyyteen ja työturvallisuuteen liittyvät kriteerit. Esimerkiksi pääsykokeissa vaatimukset ovat kuntotesteissä miehille ja naisille samat. Tasa-arvovaltuutettu on katsonut tämän olevan oikeutettua, vaikka naiset selviytyisivätkin testeistä keskimääräisesti heikommin kuin miehet. Itse hakuprosessin sijaan ongelmana onkin naispuolisten hakijoiden vähäisyys: arviolta 250:stä hakijasta vain noin 1–2 on yleensä naisia.

Selvityksen perusteella perus- ja ihmisoikeudet voisivat näkyä Pelastusopiston opetussuunnitelmissa enemmän. Vuoden 2013 alkupuolella Pelastusopistossa oli meneillään pelastajatutkinnon auditointi, jossa arvioitiin tutkinnon opetussuunnitelmia ja opetussisältöjä. Opetushallitus oli auditoinnissa mukana ja auditoinnin perusteella on tarkoitus katsoa, tarvitseeko opetussuunnitelmia muuttaa tai kehittää. Esimerkiksi työharjoittelun arviointia voitaisiin tarkentaa siten, että opetussuunnitelmiin kirjattaisiin selkeämmin, miten ihmisoikeusnäkökulma huomioidaan työharjoittelujaksojen aikana.

12.4 Rikosseuraamusalan koulutuskeskus

Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen (RSKK) yhtenä toimenkuvana on antaa koulutusta *vankeinhoidon perustutkinnossa (vuodesta 2014 alkaen Rikosseuraamusalan tutkinto)*, jonka suorittaneet toimivat pääasiallisesti vanginvartijan tehtävissä. Tutkinnon opetussuunnitelmatyöhön osallistuvat RSKK:n lisäksi toimikentän eli vankiloiden ja yhdyskuntaseuraamustoimistojen sekä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallinnon edustajat. RSKK:n opettajat ja johto viimeistelevät opetussuunnitelmat, jotka RSKK:n johtokunta lopulta vahvistaa. Vuoden 2013–2014 opetussuunnitelman laadintaan osallistui myös koulutuksen uudistusta valmistellut työryhmä, jossa oli mukana edustaja oikeusministeriöstä. Hänen esityksestään *perus- ja ihmisoikeudet* tuotiin haastateltujen mukaan vahvemmin esiin opetussuunnitelman sisällöissä.

Vartijan tehtävät on jaettu perustutkinnon opetussuunnitelmassa kolmeen ammatilliseen osaamisalueeseen, joita ovat laillisuus ja eettisyys, turvallisuus ja valvonta sekä kuntoutus ja ohjaus. Erityisesti *laillisuuden ja eettisyyden alue liittyy vahvasti ihmisoikeuskasvatukseen* ja sen sisällä käydäänkin opetussuunnitelman mukaan läpi perus- ja ihmisoikeuksia sekä ammattietiikkaa, hyvän hallinnon periaatteita ja virkamiehen toimivaltuuksia. Opiskelijat perehtyvät esimerkiksi Suomen perustuslakiin,

Euroopan ihmisoikeussopimukseen, vaihtuviin ihmisoikeuksia ja etiikkaa käsitteleviin kirjoituksiin sekä Euroopan neuvoston vankilasääntöihin. Monikulttuurisuuteen liittyvät kysymykset tulevat esille syvennyttäessä ihmisten välisiin vuorovaikutussuhteisiin. Lisäksi Euroopan yhdyskuntaseuraamusten ja -toimenpiteiden sääntöjä koskeva suositus kuuluu kurssivaatimuksiin, sillä myös yhdyskuntaseuraamustyö puuttuu ihmisen perusoikeuksiin.

Lakien lisäksi perustutkinto-opetuksessa käydään läpi eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuja vankien valituksista. Tältä pohjalta saadaan käytännön näkökulmaa siihen, toteutuivatko ihmisoikeudet kyseisissä tilanteissa. Samalla opiskelijat saavat tietoa valitusmekanismeista. Lisäksi rikosseuraamusalalla seurataan oma-toimisesti, millaisia valituksia vangeilta tulee: Etelä-, Länsi- sekä Itä- ja Pohjois-Suomen alueilla on kullakin oma juristinsa, jonka tulee varmistaa, että vangit saavat valituksiinsa vastineen.

Haastateltavien mukaan *ihmisarvon loukkamattomuus ja yhdenvertaisuus* näkyvät vanginvartijan käytännön työssä erityisesti niin sanotussa *pienimmän puuttumisen periaatteessa*, jossa asianosaisen oikeuksia pyritään loukkamaan vain niin vähän kuin kussakin tilanteessa on mahdollista. Tämä periaate on huomioitava esimerkiksi henkilö- ja omaisuustarkastuksissa. Liiallista puuttumista vangin intimitettiin pyritään välttämään, minkä vuoksi opetuksessa perehdytään erityisesti siihen, miten tarkastukset tulee suorittaa. Lisäksi opiskelijoille painotetaan omaisuuden hallussapito-oikeuden koskevan myös vankia, ellei jokin tavara tai esine tuota haittaa tai ole sääntöjen vastainen. Vanginvartijat saattavat joskus kokea, että tämä oikeus hankaloittaa heidän työtään, koska he joutuvat tarkastamaan kaikki vangille kuuluvat tavarat. Oikeusasiamies onkin kiinnittänyt ratkaisuissaan usein huomiota vankien ihmisoikeuksien toteutumiseen erityisesti yksityisyyden ja omaisuuden suojan osalta.

Työharjoittelun arviointikriteerit olivat selvitystä tehtäessä vasta valmistumassa, koska RSKK:n opetussuunnitelmaa ja koulutusta

on uudistettu. Haastateltavat korostavat silti, että työssäoppimisen ajanakin opiskelijoita ohjataan ja valvotaan toimimaan ammattinsa edellyttämällä tavalla. Vuoden 2013–2014 opetussuunnitelmassa työharjoittelujaksojen oppisisällöissä puhutaan muun muassa ihmisarvon kunnioittamisesta sekä perus- ja ihmis- oikeuksien toteuttamisesta.

RSKK:lla ei ole tasa-arvosuunnitelmaa. Vaikka koulutuskeskuksen henkilökuntaan kuuluu varsin tasapuolisesti miehiä ja naisia, olisi tasa-arvon kehittämistyö sekä henkilöstön että opiskelijoiden kannalta toivottavaa. Esimerkiksi vankeinhoitoalalla, jolla vanginvartijat työskentelevät, etenkin naiset ovat kokeneet työhyvinvointia ja tasa-arvoa koskeneen tutkimuksen mukaan sukupuolista häirintää ja kiusaamista. Naiset ovat vankeinhoitotyössä edelleen vähemmistö ja sen vuoksi alalle hakeutuviin toivottaisiin enemmän naisia. Tällä hetkellä naispuolisten hakijoiden määrät ovat RSKK:ssa pudonneet ja nyt noin 25 % koulutukseen hakevista ja valituista on naisia. Maahanmuuttajataustaisia opiskelijoissa on harvakseltaan. Heidän suomen kielen taitonsa on edellytysten mukaista, mutta kaikki eivät välttämättä ole opiskelleet englantia samassa määrin kuin Suomessa opiskellaan. Tällöin opiskelijat saavat esimerkiksi tukiopetusta. (Joissakin maissa vankeinhoiton opiskelijoiden tasavertaisia mahdollisuuksia on pyritty edistämään nais- ja vähemmistökiintiöillä opiskelijoiden rekrytointivaiheessa. Esimerkiksi Norjassa on otettava aina yksi saamelaisopiskelija vanginvartijan peruskoulutukseen. Näitä kysymyksiä ei kuitenkaan ole otettu haastateltavien mukaan Suomessa esille.)

Tulevaisuudessa RSKK:n opetuksessa aiotaan painottaa muun muassa *lasten oikeuksia* sekä maahanmuuttajien asemaa vankiloissa. Nämä teemat ovat jo näkyneet RSKK:ssa järjestetyissä seminaareissa. Lasten ja vankien tapaamismahdollisuudet ovat olleet usein esillä oikeusasiamiehen vankilatarkastuksilla ja oikeusasiamies on myös antanut päätöksen alle 18-vuotiaiden vankien sijoittamisesta aikuisista vangeista erilleen.

Maahanmuuttajien asemaa pyritään tuomaan esille siksi, että erityisesti afrikkalais- ja arabaustaiset vangit kohtaavat haastateltujen mukaan syrjintää. Toiset vangit saattavat esimerkiksi kieltää heitä tulemasta ulkoilutiloihin ja he voivat haluta asumaan samalle osastolle, vaikka se olisi mukavuuksiltaan kaikkein vähäisin. Näihin asioihin puuttuminen nähdään vaikeana opetuksen kautta, sillä asianosaiset, uhrin mukaan lukien, usein kiistävät rasismiepäilyt. Vanginvartijaopiskelijoiden tietoon tuodaan tällaisia rasimitapauksia, mutta haastatellut kokivat, että pelkkä tietoisuuden lisääminen ei riitä vankiloissa ilmenevän syrjinnän ehkäisemiseksi.

Haastatellut pitivät haasteellisena maahanmuuttajien tarpeiden huomioonottamisessa myös sitä, ettei vanginvartijoilla ole kulttuurista tietämystä tarpeeksi. Esimerkiksi perhetapaamiset saattavat tuottaa ongelmia, koska perhekäsitys vaihtelee kulttuureittain ja välillä vierailijoita olisi tulossa yli sallittujen määrän. Romanian erityistarpeita on jo totuttu ottamaan huomioon ja niistä on tullut osa vankiloiden käytäntöjä. Romanivankeja on esimerkiksi sijoitettu sellihin heidän keskinäisen hierarkiansa mukaan.

Kulttuuristen erityistarpeiden huomioon ottaminen tällä tavoin ei aina ole kuitenkaan ihmisoikeuksien kannalta ongelmantonta. Koulutuksessa olisi syytä käsitellä ihmisoikeuksien universaalisuutta ja luovuttamattomuutta suhteessa kulttuurisensitiivisyyteen.

Maahanmuuttajien oloja suomalaisissa vankiloissa selvittänyt tutkimus osoittaa, että vankien lisäksi myös vanginvartijat syyllistyvät rasistiseen kielenkäyttöön ja erityisesti ihonvärittään erilaisten vankien syrjimiseen. Näin ollen olisi tärkeää, että vankeinhoitoa opiskelevien opinnoissa käsiteltäisiin *rasismia* ja sen erilaisia ilmenemismuotoja selkeämmin. Keväällä 2013 RSKK aikoikin järjestää monikulttuurisuutta käsittelevän teemapäivän.

12.5 Tullikoulu

Tullikoulu vastaa koko Tullin henkilöstön kouluttamisesta ja viranomaisten peruskoulutus

kestää noin kolme vuotta. Peruskoulutettavat opiskelijat ovat samanaikaisesti Tullilla töissä virkamiehinä, kun he suorittavat opintojaan. Peruskoulutuksen aikana on myös mahdollista suorittaa virallinen Tullialan ammattitutkinto. Sekä *Tullin peruskoulutuksen että Tullialan ammattitutkinnon* opetussuunnitelmat laaditaan ja hyväksytään Tullikoulussa ja valmistelu- ja laa- timistyöhön osallistuvat koulutussuunnittelija, opettajat sekä tarvittaessa muita asiantuntijoita Tullin sisältä. Suomen Tullissa voi työskennellä esimerkiksi tullauksen, erilaisten selvitystehtävien, verotuksen ja rikostorjunnan parissa, eli sen tehtävät ovat paljon laaja-alaisempia kuin monien muiden valtioiden tulleilla.

Tullikoulun ensisijaisena tavoitteena on, että työtehtävät tulevat hoidetuksi lainsäädännön edellyttämällä tavalla - *ihmisoikeusnäkökulmaa ei painoteta erikseen*, mikä näkyy myös peruskoulutuksen opetussuunnitelmissa: ensisijaisena lähtökohtana ovat tulliviranomaisen toimivaltuudet ja velvollisuudet. Opiskelijoiden tulee esimerkiksi perehtyä rikoslakiin, pakkokeino- lakiin ja esitutkintalakiin. Lisäksi peruskoulutusta edeltävässä perehdytysvalmennuksessa korostetaan sitä, että virkamiestä sitovat tietyt velvoitteet myös vapaa-ajalla. Työssään viranomaisten tulee taas perustella asiakkaita ja heidän omaisuuttaan koskevia ratkaisuja lakiin nojaten. Vastaan tulee myös tilanteita, joissa asiakkaan perusoikeuksiin joudutaan tarkastustilanteissa puuttumaan, minkä esimerkiksi maahanmuuttajataustaiset asiakkaat saattavat kokea leimavana ja syrjivänä. Tällöin on erittäin tärkeää, että noudatetaan oikeita menettelytapoja.

Koska tulliviranomaisen toiminnassa perus- ja ihmisoikeudet korostuvat eniten asiakkaiden kanssa kommunikoidessa, *asiakaspalvelu- ja vuorovaikutustaitoja koskevat aiheet ovat opetuksessa ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta merkityksellisimpiä.* Näitä aiheita käsittelevässä peruskoulutuksen osiossa painotetaan opetussuunnitelman mukaisesti erityisesti *tasapuolista toimintaa viranomaisena*, erilaisuuden hyväksymistä sekä kohtaamista toisenlaisista olosuhteista ja kulttuureista tulevien asiakkaiden kanssa.

Lainsäädännön osalta peruskoulutuksessa keskitytään erityisesti Suomen *perustuslakiin*. Opetussuunnitelman perusteella esimerkiksi viranomaisen toimivaltuuksien ja perusoikeuksien suhde on yksi käsiteltävä aihe. Kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia ei käydä läpi kuin mainintoina, sillä ne tulevat tarkemmin esille täydennys- ja jatkokoulutuksessa. Esimerkiksi rikostorjunnan koulutusohjelmassa perehdytään perustuslain toisen luvun lisäksi Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja Euroopan unionin perusoikeuskirjaan.

Muutoksenhakumenettelyt ovat myös tärkeä osa koulutusta, mikä haastateltavien mukaan näkyy käytännön työssä: tulliviranomaiset tietävät heitä ohjaavat säännöt ja toimivat niiden mukaan, eli asiakkaat saavat tietoa omista oikeuksistaan. Päätöstä tehdessä tai toimenpiteisiin ryhdyttäessä annetaan aina selvitys siitä, mihin Tullin asiakas voi valittaa tai millaiset oikeudet hänellä on saada muutosta tehtyyn päätökseen. Tämä periaate on kirjattu myös peruskoulutuksen ja ammattitutkinnon opetussuunnitelmiin.

Teoriaopinnot suoritetaan lähiovetusjaksoilla Tullikoulussa. Jaksojen aikana opiskelijat osallistuvat luennoille, joilla käsitellään esimerkiksi tapausesimerkkejä ja tehdään ryhmätöitä, joiden tarkoituksena on saada opiskelijat tietoisiksi omista asenteistaan ja suhtautumisestaan ihmisoikeuksiin. Peruskurssilaiset ovat myös käyneet vierailulla Tullikoulun lähellä sijaitsevassa moskeijassa, jossa he ovat keskustelleet imaamin ja moskeijan henkilökunnan kanssa. *Vierailujen tarkoituksena on ollut lisätä tietoisuutta ja ymmärrystä erilaisuudesta ja toisenlaisista kulttuureista.* Tämän lisäksi maahanmuuttajataustaisia henkilöitä ja romaneja on ollut luennoimassa Tullikoulussa.

Työelämäjaksojen aikana tulee suorittaa tiettyjä tullityöhön liittyviä tehtäviä, mutta niitä ei voida tarkasti määrittellä esimerkiksi asianmukaiseen ja tasavertaiseen kohteluun liittyviksi, sillä ei ole mahdollista tietää, millaisia asiakaspalvelutilanteita työssäoppimisjaksojen aikana tulee. Käytännön osaamista kuitenkin arvioi-

daan tullialan virallisessa näyttötutkinnossa, joka suoritetaan osana ammattitutkintoa. Pääosa perusteiden ammattitaitovaatimuksista liittyy muun muassa tullimenettelyihin, laadunvalvontaan ja verotukseen, mutta esimerkiksi asiakkaan neuvominen kantelu- ja valitusmahdollisuuksissa sekä kuluttajansuojassa ovat eräitä arviointiperusteita. Lisäksi tutkinnon suorittajan on tiedettävä, miten virkamiehen oikeudet ja velvollisuudet häntä sitovat.

Suoranaista viittausta ihmisoikeuksiin näyttötutkinnon perusteissa ei kuitenkaan ole. Peruskoulutuksen opetussuunnitelmassa kylläkin mainitaan, että työssäoppimisjakson aikana kaikkia asiakkaita on kohdeltava tasapuolisesti.

Vaikka opiskelijaryhmät koostuvat pääosin kantasuomalaisista, peruskoulutukseen on osallistunut myös muutamia maahanmuuttajataustaisia opiskelijoita. Heidän suomen kielen taitonsa edellytetään olevan sujuvaa, mutta esimerkiksi hankalaa ammattitermistöä on voitu opetuksessa selventää, koska sen sisäistäminen saattaa olla hankalaa sellaisille opiskelijoille, jotka eivät puhu suomea äidinkielenään. Tällä hetkellä naisten osuus Tullin henkilöstöstä on 46 %.

Haastateltujen mukaan *kansainvälisyyskasvatukseen* liittyvää koulutusta sekä työyhteisön hyvinvointia on edistetty erityisesti Tullikoulun omasta aloitteesta. Työkentällä ilmennyt tarve on esimerkiksi synnyttänyt vieraiden kulttuurien kohtaamiseen liittyviä kampanjoita. Tulli on myös kehittänyt *työhyvinvoinnin työkaluja*, joita on otettu käyttöön koko valtioneuvoston alalla. Kehitetyistä työkaluista haastateltavat mainitsivat työhyvinvointikyselyn purkumallin sekä Työyhteisön pelisäännöt- ja Arjen esimiestyö -valmennukset. Lisäksi tasa-arvon toteutumista on seurattu säännöllisesti työtyytyväisyyskyselyin. Kuten monissa muissa tutkituissa organisaatioissa, naiset näkevät miehiä useammin, että Tullin tasa-arvotilanteessa olisi vielä kehitettävää.

Verrattuna esimerkiksi poliiseihin ja rajavartiolaitokseen, tulliviranomaisen työssä ei liikuta niin usein asiakkaiden henkilökohtaisen koskemattomuuden alueella. Henkilötarkastusten sijaan

suurin osa tarkastuksista koskee maahan tuotavia tavaroita ja hyödykkeitä. Tulliviranomaisiin kohdistettuja kanteluita tulee eduskunnan oikeusasiamiehelle verraten vähän ja niistä suurin osa liittyy autoverotuksen käytäntöihin. Oikeusasiamies on tosin puuttunut vuosien 2010 ja 2011 kertomuksissaan henkilötarkastusten suorittamiseen ja esittänyt, että tarkastusten käytäntöjä tarkennettaisiin. Näin ollen myös tulliviranomaisten menettelytapoja tulisi seurata aktiivisemmin, mikä taas voisi vahvistaa ihmisoikeusnäkökulmaa opetuksessa.

12.6 Maanpuolustuskorkeakoulu

Maanpuolustuskorkeakoulu (MPKK) kouluttaa henkilöstöä Puolustusvoimille ja Rajavartiolaitokselle. Se antaa perustutkintotasolla akateemista opetusta sotatieteiden kandidaateiksi ja maistereiksi opiskeleville kadeteille. Tutkintoihin kuuluvat ammatilliset opinnot suoritetaan puolustushaarakouluissa, eli Maa- Meri- ja Ilmasotakouluissa tai niihin verrattavassa Raja- ja merivartiokoulussa oman erikoistumisalan mukaisesti. Puolustushaarakoulujen lisäksi voidaan opiskella myös toimiala- ja aselajikouluissa.

Puolustusvoimien pääesikunta vahvistaa Maanpuolustuskorkeakoulun opetuksen yleiset tavoitteet ja tutkintovaatimukset. Niiden pohjalta MPKK:n tutkinto-osastot laativat tarkemmat tutkintovaatimukset, jotka taas ohjaavat ainelaitoksia sekä puolustushaarakouluja opetussuunnitelmatyössä. Näin ollen MPKK, Maasotakoulu sekä Raja- ja merivartiokoulu laativat opetussuunnitelmat itse sotatieteiden kandidaatin ja maisterin tutkintojen osalta. Lopullisesti opetussuunnitelmat vahvistaa MPKK:n rehtori opetusneuvoston käsittelyn jälkeen.

Sotatieteiden kandidaatin ja maisterin tutkinnoissa *ihmisoikeuksia käsitellään oikeudellisten ja eettisten näkökulmien sekä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden lisäksi myös eri turvallisuustilanteissa, eli rauhan ja sodan aikana sekä sotilaallisissa kriisinhallintatehtävissä. Opetussuunnitelmissa ei tarkenneta kuin satunnaisesti, millaista ihmisoikeuksiin*

liittyvää lainsäädäntöä kursseilla käydään läpi. MPKK:n johtavan sotilaslakimiehen mukaan kandidaatin ja maisterin tutkintojen yleisissä oikeudellisissa opinnoissa kuitenkin keskitytään erityisesti perusoikeuksiin ja siihen, millaisissa tilanteissa kyseisiä oikeuksia voidaan rajoittaa. Läpikäytävinä sopimuksina hän mainitsee YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen. Myös YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksella ja sen lisäpöytäkirjoilla on merkitystä. Lisäksi kaikilla tutkintotasolla perehdytään sotilaallisen kriisinhallinnan perusteisiin, joiden yhteydessä käsitellään humanitaarista oikeutta, kuten Geneven sopimuksia. Riippuu kuitenkin opiskelijoiden pääainevalinnoista, suoritavatko he kyseisen kurssin - kaikkien opintoihin sotilaallisen kriisinhallinnan perusteet eivät siten kuulu.

Arvokasvatus on Maanpuolustuskorkeakoulussa kaikkeen opetukseen kuuluvaa. Ihmisarvon loukkaamattomuus sekä tasavertaisuus tulevat esiin erityisesti upseerikasvatuksessa, johon sisältyvät kaikki upseerina toimimiseen kuuluvat käyttäytymissäännöt, normit ja perinteet. Nämä ammattietiikkaankin kuuluvat tavat siirtyvät sotilaslakimiehen mukaan opiskelunsa aloittaville kadeteille vanhempien opiskelijoiden sekä opettajien esimerkin kautta, eli upseerikasvatus on epämuodollista opetusta. Oikeudellisessa opetuksessa taas ihmisarvon loukkaamattomuuteen ja yhdenvertaisuuteen liittyvät asiat tulevat muodollisemmin esille erityisesti käsiteltäessä rauhan ajan olosuhteita. Normi- ja arvonäkökulmien rinnalla ihmisoikeusmekanismeihin perehdytään vain lyhyesti, mitä sotilaslakimies perustelee tuntimäärien asettamalla rajoitteilla.

Sotilaallisen kriisinhallinnan kursseilla luennoilla opittuja oikeudellisia sääntöjä sovelletaan käytäntöön. Simulaatiotehtävissä opiskelijat toimivat kuvitteellisella kriisinhallinta-alueella, jossa he esimerkiksi kohtaavat suojapaikkaa hakevan ihmiskaupan uhrin. Opiskelijoiden on mietittävä, mitä oikeudellisia ja mission mandaattiin liittyviä seikkoja tilanteessa on otettava

huomioon. Myös toiminta-alueen säännöt ja paikallinen kulttuuri määrittävät päätöksentekoa. Harjoituksen jälkeen tilanteita käydään läpi ja tällöin opiskelijat voivat esittää kysymyksiä ja pohdintoja, joita harjoituksen myötä tuli esiin. Näin he tulevat tietoisemmiksi omista asenteistaan ja samalla heidän arvoihinsa on myös mahdollista vaikuttaa.

Käytännön oppimisen tukena toimii työelämäjakso, joka sijoittuu kandidaatin ja maisterin tutkinnon väliin. Kandidaatit työskentelevät tällöin määräaikaisessa luutnantin virassa 3–10 vuotta ja ovat paljon tekemisissä myös ihmisoikeusasioiden kanssa. He esimerkiksi kouluttavat varusmiehiä *sodan oikeussäännöistä*. Lisäksi luutnantteina toimivat kandidaatit siirtävät jo tässä vaiheessa upseeritapoja varusmiehille, minkä vuoksi kouluttajien asenteilla ja arvoilla on suuri merkitys. Työelämäjaksolla kandidaattien työtä arvioidaan samalla tavalla kuin muidenkin virkamiesten. Esimerkiksi kehityskeskustelussa käydään läpi, ovatko kandidaatit täyttäneet opetuksen asettamat tavoitteet ja ovatko he työskennelleet kaikkien oikeudellisten normien ja lainsäädännön mukaan. Määräaikaisten luutnanttien työtä ei kuitenkaan varsinaisesti seurata paikan päällä.

Tasa-arvovaltuutettu pyysi vuonna 2011 kaikkia yliopistoja ja korkeakouluja, kuten Maanpuolustuskorkeakoulua lähettämään tasa-arvovaltuutetun toimistoon organisaatioiden toimintaa kehittävän tasa-arvosuunnitelman. Tasa-arvovaltuutettu kiinnitti MPKK:n samana vuonna toimittaman suunnitelman perusteella huomiota erityisesti siihen, *että opiskelijoiden näkemystä tasa-arvon toteutumisesta kartoitetaisiin järjestelmällisemmin.* Maanpuolustuskorkeakoulu suoritti vuoden 2013 alkupuolella ensimmäiset opiskelijakyselyt, joissa selvitettiin myös tasa-arvotilannetta. Kyselyjen myötä on tarkoitus laatia vastaisuudessa joka toinen vuosi päivitettävä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma, jonka tekemiseen myös eri tutkintotasoilla opiskelevat maanpuolustuskorkeakoululaiset pääsevät työryhmässä osallistumaan. Työryhmään pyritään saamaan tasapuo-

lisesti eri sukupuolten ja ikäryhmien edustajia.

Ylipäätään Maanpuolustuskorkeakoulussa tavoitteena on kerätä aktiivisesti tietoa opiskelijoiden näkemyksistä. Palautetta pyydetään opiskelijoilta opintojen eri vaiheissa jakso- ja kausikohtaisesti. Lisäksi käytetään viivästettyä palautetta, johon työelämäjaksoilla olevat kandidaatit vastaavat. Opiskelijoilla on nimettömien palautteiden ohella mahdollisuus keskustella heihin itseensä tai muihin kohdistuneesta epäasiallisesta käytöksestä kasvokkain esimerkiksi kuraattorina toimivan sotilaspastorin tai naisopiskelijoiden tukihenkilön kanssa.

Palautteiden ja kyselyjen avulla edistetään haastatellun mukaan tietoisuutta sekä ongelmien tunnustamista, mutta enemmän huomiota tulisi kiinnittää myös siihen, millaisiin toimenpiteisiin palautteiden ja kyselyiden pohjalta ryhdytään. Esimerkiksi Puolustusvoimien aloitteesta tehdyssä tasa-arvokyselyssä vuonna 2011 ilmeni, että *Puolustusvoimien henkilöstön tasa-arvossa riittää vielä kehitettävää.* Puolustusvoimien henkilöstöön kuuluvista upseerinaisista kiusaamista oli kokenut noin 18 % ja häirintää noin 37 % vastanneista. Samalla vain 5 % upseerimiehistä oli kokenut vastaavanlaisia tilanteita. Vaikka kiusaaminen ja häirintä olivat suurimmassa osassa tapauksista vastausten perusteella jo loppuneet, tulisi ennaltaehkäisevänä menetelmänä kiinnittää erityistä huomiota tasa-arvon toteutumiseen jo upseeriksi opiskelevien keskuudessa.

Haastatellun mukaan kaikkia opiskelijoita kohdellaan MPKK:ssa *yhdenvertaisesti*. Hänen näkemyksensä on, ettei mitään sukupuoli-, uskonto- tai kulttuuriryhmittymää pyritä korostamaan, eli esimerkiksi naispuolisia opiskelijoita ei luokitella naiskadeteiksi. Yhdenvertaisuus ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikkia kohdeltaisiin MPKK:ssa täsmälleen samalla tavoin, vaan paremminkin kyse on erilaisuuden hyödyntämisestä ja yhtäläisten mahdollisuuksien tarjoamisesta. Esimerkiksi pääsykokeiden juoksutesti on mahdollista suorittaa rästipäivänä, jos hakija on varsinaisena ajankohtana ollut sairaana. Lisäksi haastatellun mukaan kaikki opiskelijat ovat

tasavertaisessa asemassa opinnoissaan: nimenomaan opintomenestys ratkaisee sen, millaiset valinnanmahdollisuudet opiskelijat saavat esimerkiksi erikoistumisopinnoissaan (kullekin erikoistumisalalle on oma opiskelijakiintiönsä).

Lähitulevaisuudessa MPKK aikoo mahdollisesti kirjata vielä tarkemmin yhdenvertaisuus- ja sukupuolinäkökulman huomioivan koulutuksen opetussuunnitelmiinsa, sillä Puolustusvoimien pääesikunta antoi keväällä 2012 käskyn edistää naisten osuutta kriisinhallintatehtävissä. Käsky nojautuu YK:n naiset rauhentyössä -päättölauselmaan (S/RES/1325). MPKK:n ulkopuolisia sukupuolinäkökulman huomioimiseen liittyviä seminaareja ja tapahtumia on järjestetty varsin usein ja niistä on pyritty tiedottamaan opiskelijoita. Ruotsissa toimiva Gender Training Center tarjoaa myös koulutusta, johon MPKK:n henkilöstöä osallistuu.

12.7 Maasotakoulu

Maasotakoulussa opiskelevat ne sotatieteiden kandidaatin ja maisterin tutkintoaan suorittavat kadetit, jotka valmistuvat *maavoimien upseereiksi*. Pääosa heidän koulutuksestaan on sotilasammattillisia opintoja, joissa ei painoteta niinkään teoriaa, vaan pyritään lisäämään kadettien johtamisvalmiuksia sekä käytännön osaamista omalla toimialalla. Varusmiehiä koulutetaan Maasotakoulussa esimerkiksi *sotilaspoliisi-, kuljetus- ja lääkintätehtäviin* ja myös heidän koulutustaan tarkastellaan selvityksen tässä osiossa. Samalla kiinnitetään huomiota Puolustusvoimien yleiseen koulutuskulttuuriin.

Kadettien sotilasammattillisten opintojen opetussuunnitelmat laaditaan Maasotakoulun korkeakouluosastolla yhdessä kunkin aineen pääopettajan kanssa. Opetussuunnitelmat hyväksyy Maasotakoulun johtaja. Varusmiehille yhteisesti koulutettavat asiat määritellään Puolustusvoimien pääesikunnassa ja tämän ohjeistuksen pohjalta Maasotakoulussa laaditaan opetussuunnitelma, jossa ovat mukana myös koulutushaaraan kuuluvat opetussisällöt. Opetussuunnitelmat hyväksytetään joko

Maavoimien esikunnassa tai joukko-osastojen komentajilla.

Sekä varusmiesten että kadettien ihmis-oikeuskasvatus *painottuu humanitaariseen oikeuteen*. Haastateltujen mukaan humanitaarinen oikeus liittyy konkreettisimmin sotilaiden toimintaan, mikä lisää opiskelijoiden motiivaatiota. He tulevat tietoisiksi siitä, että heitä velvoittavat kansainväliset sopimukset, vaikka tämä tietoisuus tulisikin normin noudattamisen pakon kautta. Toisaalta sodan oikeussääntöihin liittyy syvempiäkin ihmisoikeuksia koskettavia merkityksiä, sillä niiden myötä esimerkiksi vastapuolella sotivien ihmisarvo tunnustetaan. Humanitaarisen oikeuden painotus näkyy myös Puolustusvoimien työntekijöiden koulutuksessa: *SPR:n järjestämälle humanitaarisen oikeuden kurssille* osallistuu vuosittain 15–20 henkilöä, jotka ovat pääosin luutnantteja, yliluutnantteja ja kapteeneja.

Varusmiehet saavat peruskoulutuskaudellaan kansalaiskasvatusta, johon kuuluu parin luennon verran turvallisuuspolitiikkaa. Näiden luentojen yhteyteen liitetään opetusta *sodan oikeussäännöistä*, mikä on myös kirjattu peruskoulutuskauden tuntikehyksiin. On kuitenkin opettajasta kiinni, miten paljon oikeussääntöjä painotetaan. Aliupseerikoulun ensimmäisessä vaiheessa keskitytään erityisesti siihen, miten ryhmänjohtajan tulee ottaa ihmisoikeudet huomioon omassa asemassaan ja toiminnassaan. Reserviupseerikoulussa näkökulmaa syvennetään edelleen, kuten myös sotilasammattillisissa opinnoissa. Ihmisoikeuksiin liittyvän opetuksen tarkempi sisältö ei kuitenkaan käy ilmi ali- ja reserviupseereja koskevasta varusmiesten johtaja- ja kouluttajakoulutuksen opetussuunnitelmasta tai kadettien sotilasammattillisten opintojen pedagogisista käsikirjoituksista.

Humanitaariseen oikeuteen kuuluvista sopimuksista käydään läpi haastateltujen mukaan muun muassa Geneven sopimuksia, Haagin maasodankäyntiä koskevaa sopimusta sekä tiettyjen aseiden käyttöä rajoittavia tai kieltäviä sopimuksia. Myös Unescon yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen

selkkauksen sattuessa kuuluu opetukseen. Varusmiehille ja aliupseerikoulua käyville opetetaan sopimuksista vain keskeisimmät kohdat, jotka on muistettava joka tilanteessa.

Ihmisoikeusasiakirjat, kuten YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus sekä Euroopan ihmisoikeussopimus *eivät ole mukana* opetus- ja suunnitelmassa, mutta niihin kuuluvia sisältöjä tulee haastateltujen mukaan opetuksessa esiin. Näiden sopimuksien asemaa tulisikin korostaa Geneven sopimusten rinnalla, ettei sotilaiden opetus painottuisi liiaksi humanitaariseen oikeuteen, kuten YK:n ihmisoikeuskasvatusohjelman toimintasuunnitelmassa huomautetaan.

Humanitaarisen oikeuden lisäksi varusmiehet ja kadetit saavat *eettistä opetusta*, josta vastaa sotilaspappi. Varusmiesten opetuksessa keskitytään muun muassa varusmiespalveluksen haasteisiin sekä kotiutumiseen ja painotetaan, että varusmiehet kiinnittäisivät huomiota toistensa hyvinvointiin. Lisäksi pohditaan, miten johtajana toimitaan eettisesti oikein. Myös vainajien kohtelu ja ihmisarvo kuoleman jälkeenkin huomioidaan. Kadettien sotilasammattillisilla opintojaksoilla kerrotaan yhteisten arvojen historiallisesta taustasta sekä käsitellään Puolustushallinnon ja Maasotakoulun arvoja. Opetuksessa paneudutaan siihen, miten voidaan toimia oikein ja tilanteen vaatimalla tavalla esimerkiksi kriisin sattuessa. Lisäksi sotilasammattillisissa opinnoissa on aiemmin käsitelty uskonnonvapautta ja eri uskontokuntiin kuuluvien tasapuolista kohtelua, mutta nyt nämä teemat näkyvät vain varusmiesten opetuksessa sekä täydennyskoulutukseen kuuluvalla rauhan ajan päälliköiden kursilla.

Humanitaarisen oikeuden sopimusten ja eettisten näkemysten pohjalta opetuksessa painotetaan mielivaltaisen toiminnan kieltoa, siviili- ja sotilaskohteiden erottelua, tarpeetoman kärsimyksen välttämistä, suhteellisuusperiaatetta sekä petollisuuden ja valehtelun kieltoa. Tämän lisäksi perusopetuksessa tulevat esille sotilaan toimivaltuudet ja velvollisuudet.

Esimerkiksi valmiuslaki ja laki Puolustusvoimien virka-avusta poliisille antavat sotilaille tiettyjä valtuuksia puuttua kansalaisten oikeuksiin.

Oletuksena opetuksessa on, että opiskelijoilla on ihmisoikeuksista taustatietoja, joita he ovat saaneet yleisen kansalaiskasvatuksen tai Maanpuolustuskorkeakoulussa tapahtuvien opintojen myötä. Maasotakoulussa näitä tietoja pyritään siirtämään käytännön toimiksi, minkä johdosta erityisesti kadeteille suunnatuissa oppimenetelmissä painottuvat soveltaminen ja tapausesimerkit. Esimerkiksi kadettien taktiikan opinnoissa ihmisoikeudet vaikuttavat siihen, millaisia operaatioita voidaan suunnitella ja miten huomioidaan operaatioiden kohdealueella elävät ihmiset. Lisäksi johtamisen opiskelijat, jotka osallistuvat johtaja- ja kouluttajakoulutukseen, suorittavat johtajuusradan, jonka varrella tulee vastaan erilaisia käytännön työhön liittyviä laivastettuja tilanteita. Osa tilanteista on koskenut esimerkiksi työpaikkakiusaamista ja erilaisuuden suvaitsemista. Johtajuusrata kuuluu myös niille varusmiehille, jotka osallistuvat palvelusaikaan johtaja- ja kouluttajakoulutukseen.

Kansalliset hallinto- ja laillisuusvalvontameneettelyt tulevat varusmiehille ja kadeteille selkeimmin esiin heidän omien oikeuksiensa kautta. Esimerkiksi sosiaalikirjuri käy varusmiesten kanssa läpi heille kuuluvia sosiaalietuuksia. Opetuksessa ovat mukana myös yhdenvertaisuuteen, tasa-arvoon, hyvään hallintotapaan ja oikeusturvaan liittyvät kysymykset. Virkamiehiä koskevissa päätöksissä, jotka voivat liittyä esimerkiksi upseerien pakkosiirtoihin, on aina mukana kirjallinen liite siitä, miten päätöksestä voi valittaa. Samanlainen valitusmekanismi on käytössä silloinkin, kun henkilökuntaan kuuluva työntekijä tai varusmies on saanut seuraamuksen sotilaskurinpitolain alaisesta rikkomuksesta.

Varusmiehet ja kadetit voivat valvoa etujaan esimerkiksi varusmiestoimikunnassa tai opiskelijaedustajana opettaja- ja kehittämiskokouksissa. Lisäksi eduskunnan apulaisoikeusasiamies vierailee vuosittain kaikissa suomalaisissa joukko-osastoissa, jolloin jokaiselle varusmiehelle, opiskelijalle ja työntekijälle järjestetään

mahdollisuus keskustella hänen kanssaan.

Haastattelun yhteydessä tuotiin myös esille *kirkollista opetusta ja tilaisuuksia koskeva normisto*, jonka mukaan varusmiehillä on oikeus omaan vakaumukseen: kirkollisten oppituntien sijaan he voivat osallistua elämäkatsomustiedon oppitunneille ja saavat vanna kristillisen sotilasvalan tilalla sotilasvakuutuksen. Vapaa-ajattelijain liitto ry on kuitenkin huomauttanut kehittämisehdotuksessaan vuonna 2011, että monet Puolustusvoimien kirkollisen työn käytännöt syrjivät kirkkoon kuulumattomia. Liiton näkemys on, että Puolustusvoimissa kirkkoon kuulumista pidetään oletusarvona, sillä kirkollisilta oppitunneilta tulee itse hakea vapautusta. Vapaa-ajattelijoiden mielestä sotilasvakuutuksen antavat varusmiehet eivät myöskään ole tasavertaisessa asemassa sotilasvalan vannaon kanssa, koska valaan liittyvät seremoniaalisuudet ovat merkittävästi juhlallisemmat kuin vakuutuksen yhteydessä. Lisäksi ongelmallisenä pidetään sitä, että elämäkatsomustiedon opetuksesta vastaa sotilaspappi, eikä katsoimuksellisesti neutraali opettaja.

Maanpuolustuskorkeakoulun yhteydessä käsitelty tasa-arvokysely koski Puolustusvoimien henkilöstön lisäksi myös varusmiehiä. *Kaiken kaikkiaan peräti yli puolet kyselyyn vastanneista Puolustusvoimien varusmiesistä ja noin 30 % varusmiehistä oli kokenut eriarvoista kohtelua ja kiusaamista*. Lisäksi erilaisista etnisistä taustoista tulevista varusmiehistä etenkin saamelaiset ja romanit kokivat, että tasa-arvoasioissa riittää kehitettävää. Toisaalta maahanmuuttajataustaiset varusmiehet eivät olleet kokeneet kiusaamista tai eriarvoista kohtelua merkittävästi muita varusmiehiä enemmän. (Tasa-arvokyselyssä haastateltiin seitsemää joukko-osastoa, joihin Maasotakoulu ei kuulunut. Puolustusvoimat kokonaisuudessaan on kuitenkin ryhtynyt kyselytulosten johdosta parantamistoimenpiteisiin.)

Haastateltujen mielestä Puolustusvoimissa kyselyn perusteella ilmenevä eriarvoinen kohtelu ja kiusaaminen ei ole toistuvaa. Heidän mukaansa jo sotilasorganisaatio itsessään edistää myös ihmisarvon loukkaamattomuutta

ja yhdenvertaisuutta. Tarkoilla määräyksillä ja sotilaskäskyillä varmistetaan se, että tieto kulkee sujuvasti ja rikkomuksiin puututaan heti. Esimerkiksi mahdolliset tilanteet, joissa ilmenee epäasiallista ja halventavaa kielenkäyttöä tai kiusaamista, tulevat nopeasti esimiesten tietoon.

Maavoimat ovat saaneet ohjeistusta koulutuskulttuurin päivittämisestä ja *yhdenvertaisuus on huomioitu erityisesti varusmiesten koulutusta ohjaavissa uudistetuissa normeissa*, joissa painotetaan muun muassa varusmiesten hyvinvointia ja sosiaalisten ongelmien ratkaisua. Vuoden 2013 alusta voimaan tulleen normiuudistuksen ohella Puolustusvoimat on aiemmin käynnistänyt ”Kaveria ei jätetä” sekä ”Yksi univormu - monta erilaista suomalaista” -kampanjat. Yleinen palvelusohjesääntö, joka koskee Puolustusvoimien sotilashenkilöstöä varusmiehet mukaan lukien, taas uudistettiin vuonna 2009, jolloin siihen lisättiin oma osio erilaisille uskonnollisille tavoille. Myös simputtamiselle on nollatoleranssi Puolustusvoimissa ja siten myös Maasotakoululla. Simputuksen ja kiusaamisen ehkäisy kuuluu esimerkiksi varusmiesten johtaja- ja kouluttajakoulutukseen.

Toteutetun *tasa-arvokyselyn* perusteella simputuksen ja kiusaamisen ehkäisyyn tulisi kuitenkin kiinnittää yhä huomiota, sillä edellä esitetyistä tavoitteista ja keinoista huolimatta erityisesti asepalvelustaan suorittavat miehet saattavat kokea vaikeaksi pyytää ja saada apua, minkä vuoksi kaikki ongelmat eivät välttämättä tule sotilasorganisaatiossa esiin. Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen vuosikertomuksessa 2011 huomautetaan, että yleensä vasta armeijan käytyään varusmiehet uskaltavat tehdä kanteluita. Tämä tulisi huomioida esimiesten, alaisten sekä työntekijöiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Sisäisen koulutus- ja työskulttuurin avoimuutta ja tiedonkulkua pitäisi myös yhä edistää. Erilaiset kampanjat ja materiaalit, jotka ovat liittyneet yhdenvertaisuuden ja monikulttuurisuuden huomioimiseen Puolustusvoimissa eivät välttämättä ole tavoittaneet kaikkia

varusmiehiä, kuten monimuotoisuushanketta tutkineet Anu Rohima Mylläri ja Sirkku Terävä (2010) huomauttavat.

Haastateltavat eivät kuitenkaan nähneet tarvetta lisätä ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta. Pelkona on, että tällaisen lisäyksen myötä muuta opetusta jouduttaisiin rajallisten resurssien vuoksi karsimaan. Esimerkiksi tällä hetkellä ongelmallisena pidetään sitä, että normiuudistus, Maavoimien koulutuskulttuurin päivitys sekä simputuksen ja kiusaamisen kieltäminen on sotilaskäskyjen mukaan sisällytettävä varusmiesten johtajakoulutukseen, vaikka tuntimäärät ovat pysyneet samoina. Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta huolestuttavaa on myös se, että lyhemmästä varusmiespalvelusta johtuen varusmiesten kansalaiskasvatusta on uusissa tuntikehyksissä vähennetty.

12.8 Raja- ja merivartiokoulu

Raja- ja merivartiokoululla (RMVK) voi suorittaa rajavartijan peruskurssin, joka koostuu yhteisistä opinnoista, eri opintolinjojen erikoistumisopinnoista sekä työssäoppimisjaksoista. Peruskurssi antaa opiskelijoille pätevyyden toimia *raja- ja merivartijana Rajavartiolaitoksessa*. Lisäksi rajaturvallisuuteen erikoistuvat kadetit suorittavat sotilasammattillisia opintojaan RMVK:ssa ja valmistuvat myös Rajavartiolaitoksen palvelukseen, pääsääntöisesti päällystötehtäviin.

Rjavartiolaitoksen päällikön tehtävänä on vahvistaa opetus sisältöjen perusteet, jotka ohjaavat opetussuunnitelmien laatimista. Kadettien sotilasammattillisten opintojen opetussuunnitelmissa otetaan huomioon myös Maanpuolustuskorkeakoulun asettamat sisältövaatimukset. Varsinaiseen opetussuunnitelmien rakentamiseen osallistuvat Raja- ja merivartiokoulun koulutussuunnittelijat, kurssien johtajat, oppiainevastaavat, opettajat ja Rajavartiolaitoksen hallintoyksikköjen edustajat. Opetussuunnitelmat hyväksyy Raja- ja merivartiokoulun johtaja.

Rjavartijan peruskurssilla *ihmisoikeuksia käsitellään erityisesti oikeusopin yhteydessä.*

Kadettien kandidaattivaiheen sotilasammattillisiin opintoihin kuuluva oikeusopetus on hyvin saman tyyppistä kuin rajavartijoilla, joten tässä osiossa esitelyjen teoriasisältöjen voi katsoa vastaavan myös kandidaattien opintoja. Oikeusopin opetuksen yhtenä kokonaistavoitteena on, että opiskelija tietää, *miten perus- ja ihmisoikeudet ohjaavat julkisen vallan käyttöä.* Ihmisoikeuksia käsitellään aluksi yleisellä tasolla esimerkiksi käymällä läpi perusoikeuksia, ihmisoikeuksiin liittyviä kansainvälisiä sopimuksia sekä rajavartijan toimivaltuuksia, minkä jälkeen ne tulevat esiin kunkin rajavartijan työhön kuuluvan teeman kohdalla. Tällöin perehdytään esimerkiksi turvapaikanhakijoiden vastaanottamiseen sekä ulkomaalaisen käännyttämiseen liittyvään lainsäädäntöön. Myös rikos- ja rikosprosessioikeus ovat osa opintoja.

Perustuslain toinen luku on opetuksessa keskeisin työväline. Lisäksi käsitellään ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta ja tietyiltä osin Geneven pakolaissopimusta sekä Euroopan ihmisoikeussopimusta. Sopimuksiin kehoitetaan tutustumaan myös ihmisoikeudet.net -sivustolla, joka toimii itseopiskelun tukena. Peruskurssilla kyseisistä sopimuksista käydään läpi vain keskeinen sisältö, sillä täydennyskoulutuksessa säädöksiin pureudutaan syvällisemmin. Muun opetusmateriaalin opettajat valmistavat itse, käyttäen apunaan ihmisoikeuksiin liittyvää kirjallisuutta.

Yhdenvertaisuusnäkökulmaan kiinnitetään opetuksessa huomiota erityisesti käsiteltäessä rajatarkastusten tekemistä. Vähemmistövaltuutettu puuttui vuonna 2011 rajaviranomaisten tapaan suorittaa henkilötarkastuksia, koska valtuutetun toimisto oli saanut yhteydenottoja, joissa epäiltiin tarkastuksia tehtävän vain etnisten piirteiden, kuten ihonvärin perusteella. Haastattelun mukaan näissä tilanteissa on syntynyt ongelmia, koska tarkastajat eivät ole osanneet selittää asiakkailleen, miksi heidät valittiin tarkastukseen.

Hallinto-oikeus ja laillisuusvalvonta kuuluu myös rajavartijan peruskurssin opintoihin. Rajavartiolaitoksen laillisuusvalvontaan liittyen

käydään läpi sitä, minne kansalaiset voivat valittua ja millaisia Rajavartiolaitoksen toimintaan liittyviä oikeudellisia ratkaisuja on olemassa. Tämän lisäksi opiskelijoita ohjeistetaan heidän velvollisuuksistaan viranomaisina: jos asiakas on tyytymätön Rajavartiolaitoksen toimintaan, viranomaisen on seurattava tiettyjä menettelytapoja. Juuri tässä on tapahtunut haastatellun mukaan selkeä muutos verrattuna aiempiin vuosikymmeniin, sillä nyt opetuksessa painotetaan, että viranomaisen tekemät päätökset tulee perustella ja että asiakkaalle on kerrottava, miten ja minne hän voi valittua.

Sopimusten sisällöt tulevat esille myös soveltavissa tehtävissä sekä koekysymyksissä, joissa joudutaan ottamaan kantaa perus- ja ihmisoikeuskysymyksiin. Opiskelijat perehtyvät esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuihin sekä vähemmistövaltuutetun kannanottoihin. Vähemmistövaltuutetun antamaa huomautusta etnisestä profiloinnista on käytetty myös koekysymyksenä peruskurssilaisille.

Työssäoppimiselle ei ole määritelty mitään erityisiä ihmisoikeuksia kunnioittavia tai toteutettavia tavoitteita, mutta edellytyksenä on, että opiskelijat huomioivat perus- ja ihmisoikeudet käytännön työssään. Työharjoittelun jälkeen opiskelijat osallistuvat oikeusopin kertausosioon, jossa käsitellään aiempien opintojen keskeisimpiä aiheita, kuten perus- ja ihmisoikeuksia. Opiskelijoilla on myös mahdollisuus tuoda esiin työharjoittelujaksolla vastaan tulleita ongelmia.

Aikaisemmin Raja- ja merivartiokoululla ei ollut omaa oikeusasioista vastaavaa opettajaa, vaan vierailevat asiantuntijat kävivät luennoimassa ihmisoikeuksista. Tällöin opetuksen sisäinen koordinaatio kärsi ja opetus ihmisoikeuksista jakaantui epätasaisesti eri kursseille. Oman oikeusopin opettajan myötä ihmisoikeudet ovat haastatellun näkemyksen mukaan paremmin läsnä jokaisella kurssilla. Lisäksi opetusta on mahdollista syventää, kun opiskelijat saavat ensin perehtyä teoriaan ja sitten soveltaa oppimaansa käytäntöön. Haastatellun mielestä

on kuitenkin tärkeää, että RMVK:lla käy myös vierailevia luennoitsijoita. Tällä tavoin opiskelijat saavat mahdollisimman monipuolisia perspektiivejä ihmisoikeuskysymyksiin ja opettaja voi kehittää omaa opetustaan. Esimerkiksi *Pakolaisneuvonnan ja Ihmisoikeusliiton* edustajat ovat pitäneet luentoja rajavartijan peruskursseilla. Pakolaisneuvonnan juristit ovat luennoineet opiskelijoille muun muassa pakolaisten oikeudellisesta asemasta ja heidän mahdollisuuksistaan saada oikeusapua. Lisäksi peruskurssilaiset käyvät myös vastaanottokeskuksessa ja välillä Raja- ja merivartiokoululla on vierailut turvapaikanhakijoita.

Rajavartiolaitoksen tasa-arvosuunnitelma koskee myös RMVK:ta. Lisäksi koululla järjestetään lakisäätteistä työhyvinvointitoimintaa. Raja- ja merivartiokoululla on myös palautejärjestelmä, jota on tehostettu viimeisen kolmen vuoden aikana: jokaisen kurssin jälkeen opiskelijat saavat antaa palautetta. Työelämään siirtyneet vastavalmistuneet taas antavat viivytettyä palautetta, jolloin he voivat esimerkiksi arvioida, tuodaanko opetuksessa tarpeeksi esille rajavartijan ammatissa eteen tulevia käytännön tilanteita. Opiskelijoiden tasa-arvotilanteeseen voitaisiin myös kiinnittää huomiota esimerkiksi tekemällä säännöllisiä yhdenvertaisuutta koskevia kyselyitä, jolloin tasa-arvon toteutumista RMVK:ssa voitaisiin seurata. Naisten määrä on lisääntynyt rajavartijan peruskurssilla ja vuoden 2013 alussa aloittaneista yli kolmasosa oli naisia. Lisäksi peruskurssilla on ollut yksittäisiä maahanmuuttajataustaisia opiskelijoita.

Lähitulevaisuudessa Frontex eli Euroopan unionin jäsenvaltioiden operatiivisesta ulkorajayhteistyöstä huolehtiva virasto on järjestämässä ihmisoikeuksia koskevaa koulutusohjelmaa. Ohjelmaan osallistujat, jotka voivat olla esimerkiksi rajaturvallisuusalan opettajia, toimivat kansallisen tason kouluttajina eli toteuttavat koulutusohjelmaa omissa kotimaissaan. Koulutusohjelma tulee mahdollisesti vuonna 2014 osaksi kaikkien RMVK:n kurssien opetussuunnitelmia.

12.9 Yhteenveto

Ihmisoikeuskasvatus painottuu selvityksen perusteella eniten opetuksen teoriaosuuksien oikeudellisissa, hallinto-opillisissa ja eettisissä näkökulmissa. Lähes kaikki organisaatiot toivat esille, että ihmisoikeudet ovat mukana kaikessa koulutuksessa, eikä niitä voida eristää yhteen kurssiin tai opintojaksoon. Etenkin ihmisoikeuskasvatukseen kuuluvat arvot, kuten toisen ihmisarvon kunnioittaminen, tasavertainen kohtelu ja syrjimättömyys nähtiin koulutuksen keskeisinä integroivina aiheina. Näitä arvoja korostettiin myös asennekasvatuksessa – opiskelijoiden asenteisiin vaikuttamista pidettiin tärkeänä, jotta opetus ihmisoikeuksista ei jäisi pinnalliseksi. Toisaalta asennekasvatus saattoi olla epämuodollista mallioppimista, toisaalta se tapahtui kohtaamistilanteissa esimerkiksi toisenlaisista kulttuureista tulevien ihmisten kanssa. Konkreettisimmillaan ihmisoikeuskasvatus tuli esiin normien ja mekanismien kautta lainsäädäntöön liittyvissä opinnoissa. Kansallisten ja kansainvälisten ihmisoikeussäädösten sisällön lisäksi opetuksen välineenä toimivat useasti tapausesimerkkeihin pohjautuvat harjoitukset, joissa opittua lainsäädäntöä pyrittiin soveltamaan käytännössä.

Haastattelujen perusteella voidaan todeta, että *muodollisella tasolla ihmisoikeudet ovat osa valtion koulutuslaitosten ja korkeakoulujen opetussisältöjä. Se, missä määrin ja miten selkeästi ihmisoikeudet opetuksessa konkreettisesti näkyvät, on kuitenkin toinen seikka, sillä ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta ei ole aina kirjattu opetussuunnitelmiin ja lisäksi saattaa olla merkittävästi kiinni opettajasta, miten paljon ihmisoikeuksia käsitellään.* Tällä hetkellä opettajat voivat kouluttaa ja kehittää osaamistaan, mutta varsin omaehtoisesti, minkä vuoksi opettajille tulisikin järjestää koordinoitumpaa ja järjestelmällisempää ihmisoikeuksiin liittyvää koulutusta, jotta opiskelijoilla olisi tasaveroiset mahdollisuudet saada tietoa ihmisoikeuksista. Opiskelijoiden osalta tässä selvityksessä ei ollut mahdollista tutkia sitä, miten opiskelijat itse kokevat saaneensa ihmisoikeuskasvatusta.

Eräs ongelma liittyy hieman ristiriitaisesti siihen, että *ihmisoikeuksien nähtiin haastattelussa olevan kaikkien opetukseen kuuluvia taustatekijöitä.* Periaate on hyvä, mutta tällöin ihmisoikeuksia ei välttämättä käsitellä omana kokonaisuutenaan tai ne on helppo sivuuttaa resurssien ja ajan puutteessa. (Tämänkaltainen ongelma on tuotu esiin gender-koulutuksen valtavirtaistamisen osalta. Ks. Sirkku Terävän varjoraportti 2011, 24.) Monissa haastatteluissa ilmeni, että *etenkin perustutkintotasolla ihmisoikeuksiin syvennyttään valtion koulutuslaitoksissa ja korkeakouluissa vain yleisesti tai niitä sivutaan muiden aiheiden yhteydessä*, jolloin vaarana on, että opiskelijat eivät mahdollisesti ehdi sisäistämään perus- ja ihmisoikeuksien merkitystä. *Sisäistämisen kannalta olisi myös tärkeää, että ihmisoikeuskasvatus tuotaisiin vahvemmin esiin työharjoitteluissa ja työelämäjaksoilla.* Tämä voisi tapahtua esimerkiksi liittämällä ihmisoikeuksien kunnioittamiseen liittyviä arviointiperusteita työssäoppimisen ajalle.

On tärkeää ja ihmisoikeuskasvatuksen periaatteiden mukaista, että ihmisoikeuksia käsitellään esimerkiksi kullekin ammatille olennaisesta lainsäädännöstä käsin, mutta ihmisoikeuksien näyttäytyminen pelkästään viranomaisen velvollisuutena ei ulotu opiskelijoiden asenteisiin, joiden joissakin haastatteluissa nähtiin juuri vaikeuttavan ihmisoikeuskasvatuksen edistämistä. Asenteisiin vaikuttavia hyviä käytäntöjä, kuten kohtaamisia ja vuorovaikutusta esimerkiksi eri kulttuureista tulevien ihmisten kanssa tulisikin ylläpitää ja edistää kaikissa valtion koulutuslaitoksissa ja korkeakouluissa. Ihmisoikeuksien itsenäisen merkityksen korostaminen on myös olennaista siitä syystä, että tutkituissa organisaatioissa koulutettavat viranomaiset joutuvat työtehtävissään usein tilanteisiin, joissa heidän tulee kunnioittaa toisten oikeuksia loukanneiden henkilöiden omia ihmisoikeuksia.

Lähtökohtaisesti pelkästään ihmisoikeuksiin keskittyvää opetusta pitäisi lisätä ja yhdenmukaistaa siten, että kaikissa valtion koulutuslaitoksissa ja korkeakouluissa perehdyttäisiin

perustuslain toisen luvun ohella ainakin YK:n yleismaailmalliseen ihmisoikeuksien julistukseen tai Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Lisäksi seuraavia YK:n ihmisoikeussopimuksia voitaisiin käsitellä kullekin koulutuslalle soveltuvasti: kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (ICCPR), taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (ICESCR), kaikkinaisten naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus (CEDAW), yleissopimus lapsen oikeuksista (CRC), kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus (ICERD) sekä kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen ja halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus (CAT). YK:lla on myös useita tietyille ammattiryhmille tarkoitettuja käyttäytymisohjeita ja periaatteita, joiden mukaan ottamista opetukseen tulisi harkita. Kyseiset ohjeet ja periaatteet on lueteltu YK:n ihmisoikeuskasvatusohjelman toimintasuunnitelmassa (Plan of action for the second phase [2010-2014] of the World Programme for Human Rights Education), joka pohjautuu edellä lueteltuihin sopimuksiin. Lisäksi perustutkinto-opetuksen sisällöissä tulisi käsitellä enemmän kansainvälisiä ihmisoikeusmekanismeja. Tällä hetkellä koulutuksessa painottuvat kansalliset laillisuusvalvonta- ja hallintomenettelyt.

Selvityksen perusteella opiskelijaryhmien ja eräissä organisaatioissa myös työyhteisöjen homogeenisyys asettaa haasteita yhdenvertaiselle oppimis- ja työympäristölle. Pelkät tasa-arvokyselyt ja -suunnitelmat eivät riitä, vaan tarvitaan käytännön toimia yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Kuntotestien suoritusvaatimusten alentaminen ei itsessään toteuta tasa-arvoa, sillä esimerkiksi tiettyihin aloihin liitetyt vahvat mielikuvat niiden maskuliinisuudesta saattavat estää naisia edes hakeutumaan kyseisten alojen koulutukseen.

Kaiken kaikkiaan ihmisoikeuskasvatuksen yhä parempi toteuttaminen valtion koulutuslaitoksissa ja korkeakouluissa ei vaikuttaisi olevan suuren työmäärän takana, sillä opetuksen suunnittelutasolla ihmisoikeuksiin suhtaudutaan

vakavasti ja niitä pidetään tärkeinä. Vaikka tuntiresurssit ovat rajallisia, tulisi kaikissa organisaatioissa huomioida se, että ihmisoikeudet auttavat viranomaisia tekemään työnsä paremmin. Erästä haastateltavaa osin lainaten "[...] toimivaltuudet ja perusoikeudet kulkevat käsi kädessä".

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Opetussuunnitelmia ja -sisältöjä on vahvistettava ja täsmennettävä ihmisoikeuksien osalta

Opetussuunnitelmiin on kirjattava tarkemmin, millaista ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta opiskelijoille annetaan ja mitä oppimateriaaleja opetuksessa käytetään. Opetussuunnitelmista tulee ilmetä, että opiskelijat saavat kansallisen lainsäädännön lisäksi tietoa kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista ja -mekanismeista. Ihmisoikeuksien itsenäistä merkitystä ja velvoittavuutta tulee korostaa opetuksessa selkeämmin, erityisesti käytäessä läpi virkamiesten toimintaa sääntelevää lainsäädäntöä.

2. Ihmisoikeuskasvatus tulee sisällyttää myös käytännön opetusjaksoihin

Ihmisoikeuskasvatusta ei pidä rajata opetuksen teoriasisältöjen yhteyteen. Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista ja kunnioittamista on esimerkiksi arvioitava konkreettisemmin myös opiskelijoiden työharjoittelu- ja työ elämäjaksojen aikana. Tämä voi tapahtua sisällyttämällä ihmisoikeuskasvatuksen periaatteet mukaan arviointikriteereihin.

3. Hyviä oppimiskäytäntöjä on edistettävä

Ulkopuoliset luennoitsijat ja vierailijat monipuolistavat ihmisoikeuksiin liittyvää opetusta. Konkreettiset kohtaamistilanteet esimerkiksi maahanmuuttajataustaisten henkilöiden kanssa lisäävät opiskelijoiden tietoutta toisenlaisista kulttuureista. Myös ihmisoikeuksia käsittelevät tapausesimerkit ja muut soveltavat oppimismenetelmät auttavat opiskelijoita

sisäistämään oppimaansa paremmin. Opetuksen teemoissa on painotettava etenkin kulttuurisen tietämyksen lisäämistä sekä rasististen loukkausten ja syrjintätapausten tunnistamista.

4. Opettajien ihmisoikeuskoulutusta on lisättävä ja vahvistettava

Opettajille on annettava säännöllistä ihmisoikeuskoulutusta, jotta opiskelijoilla on tasapuoliset mahdollisuudet saada perus- ja ihmisoikeusopetusta. Opettajien koulutuksessa tulee käsitellä erityisesti kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia ja valvontamekanismeja, perus- ja ihmisoikeuksien välistä suhdetta sekä kullekin ammattialalle keskeisiä ihmisoikeusteemoja.

5. Työ- ja koulutuskulttuurin avoimuutta ja tasavertaisuutta on edelleen kehitettävä

Jotta opiskeluympäristö olisi yhä tasavertaisempi ja moniarvoisempi, valtion koulutuslaitosten ja korkeakoulujen tulee punnita perusteellisemmin, miten esimerkiksi naisia ja kielitaitoisia maahanmuuttajia saataisiin rekrytoitua opiskelijoiksi enemmän. On pohdittava, millä tavoin stereotyyppiset käsitykset tietyistä ammattialoista vaikuttavat koulutukseen hakeutumiseen. Itse opetustilanteissa taas on varmistettava, että opettajat ja kouluttajat huomioivat opiskelijoiden erilaiset lähtökohdat.

13 Virkamiesten ja viranhaltijoiden täydennyskoulutus

13.1 Johdanto

Virkamiehet ja viranhaltijat ovat avainasemassa perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta, niin niitä koskevan ohjauksen, toimeenpanon kuin valvonnankin osalta. Julkisen vallan käyttäjinä virkamiesten velvoite ihmisoikeuksien toteuttamiseen on johdettavissa suoraan ihmisoikeussopimuksista. Tämä velvoite on kirjattu myös perustuslakiin, jonka 22 § mukaan julkisen vallan on turvatta perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Seuraavassa tullaan tarkastelemaan perus- ja ihmisoikeuksien huomioimista virkamiesten täydennyskoulutuksessa. Tätä ennen luodaan lyhyt katsaus kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista ja kansallisesta lainsäädännöstä nouseviin viranomaisten ihmisoikeusosaamista ja koulutusta koskeviin vaatimuksiin ja suosituksiin. Valtionhallinnon osalta tarkastelu pohjautuu eri ministeriöiden kehitysyksiköille lähetettyihin kirjallisiin kyselyihin, kattaen siten ensisijaisesti kehittämissyyskoiden järjestämät ja koordinoimat yleiset koulutukset, sekä ministeriöiden ja aluehallinnon virallisilta nettisivuilta saatavilla olevaan tietoon. Kunnallishallinnon osalta tietoa on kerätty pääasiassa viranomaissivuilta; tarkastelun ulottaminen yksittäisten kuntien tasolle ei ole tämän kartoituksen puitteissa ollut mahdollista (kuin esimerkinomaisesti), eikä koordinoitua tietoa ole saatavilla. Tarkastelu keskittyy ensisijaisesti sosiaalihuollon ja terveyden- ja sairaanhoidon alueen täydennyskoulutukseen. Opetussektorin osuutta käsitellään laajasti tämän julkaisun muissa artikkeleissa.

13.2 Virkamiesten ihmisoikeusosaamiselle asetetuista vaatimuksista ja suosituksista kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden ja kansallisen lainsäädännön ja keskustelun valossa

Virkamiesten ihmisoikeustehtäviensä hoitamiseen tarvittavan ihmisoikeuskoulutuksen tarpeeseen ja valtion velvoitteeseen tällaisen koulutuksen järjestämiseen löytyy useita viittauksia kansainvälisistä ihmisoikeusinstrumenteista ja dokumenteista. Tämän julkaisun aiemmissa artikkeleissa (Ks. Mitä ihmisoikeuskasvatus on?) on jo viitattu YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen 7 artiklaan, jonka mukaan valtioiden tulisi taata virkamiesten, tuomareiden, lainsäädäntöä toimeenpanevien viranomaisten ja sotilashenkilöstön riittävä ihmisoikeuskoulutus sekä edistää opettajille ja kouluttajille ja valtion puolesta toimiville yksityisille henkilöille suunnattua ihmisoikeuskoulutusta. Ihmisoikeuspuolustajia koskevassa julistuksessa (Declaration on Human Rights Defenders, GA Res., A/RES/53/144) puolestaan todetaan, että valtiolla on velvollisuus edistää ja edesauttaa ihmisoikeuksia ja perusvapauksia koskevaa opetusta koulutuksen kaikilla tasoilla, ja varmistaa se, että kaikki henkilöt, jotka ovat vastuussa lakimiesten, lainvalvonnan, armeijan henkilökunnan ja julkishallinnon virkamiesten ja viranhaltijoiden koulutuksesta sisällyttävät koulutusohjelmiinsa riittävästi ihmisoikeusopetusta (artikla 15).

Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan sopimuksen (KP-sopimus, UN Covenant on Civil and Political Rights) toimeenpanoa valvova

ihmisoikeuskomitea (Human Rights Committee) toteaa yleiskommentissaan n:o 31 koskien sopimuksen toimeenpanoa kansallisella tasolla olevan erittäin tärkeää, että yksilöt ovat tietoisia heille sopimuksen ja lisäpöytäkirjan nojalla kuuluvista oikeuksista, ja että myös *kaikki hallinto- ja oikeusviranomaiset* ovat tietoisia valtiolle sopimuksen perusteella kuuluvista velvoitteista. Tässä tarkoituksessa sopimusteksti tulisi julkaista kaikilla virallisilla kielillä, ja valtion olisi ryhdyttävä toimenpiteisiin viranomaisten tutustuttamiseksi sopimuksen sisältöön osana heidän koulutustaan. (General Comment 3 of 1981, replaced by General Comment 31 of 2004). Suomen kuudennen määräaikaisraportin loppupäätelmissä komitea ilmaisee huolensa siitä, että sopimukseen on vedottu ainoastaan muutamassa oikeustapauksessa kansallisissa tuomioistuimissa edellisen määräaikaisraportin käsittelyn jälkeen. Se kehottaakin valtiota ryhtymään tarvittaviin toimenpiteisiin varmistukseen sen, että tietoisuus yleissopimuksesta lisääntyisi tuomareiden, lakimiesten ja syyttäjien keskuudessa taatakseen sen, että sopimusmääräykset otetaan huomioon kansallisissa tuomioistuimissa. Komitea myös edellyttää Suomelta sopimuksen soveltamiskäytäntöä koskevista esimerkkitapauksista raportointia seuraavan määräaikaisraportin yhteydessä. (CCPR/C/FIN/CO/6, 24.7.2013)

Myös taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia koskevan sopimuksen toimeenpanoa valvova komitea (Committee on Economic, Social and Cultural Rights) on antanut samansuuntaisen sopimuksesta tiedottamista koskevan yleisluontoisen suosituksen kuin ihmisoikeuskomitea (Ks. General Comment N:o 10, Role of national institutions in the protection of economic, social and cultural rights of December 1998: E/C.12/1998/25 [10 December 1998]).

Eurooppalaisesta viitekehyksestä on syytä nostaa esiin esim. myös Euroopan neuvoston paikallisia ja alueellisia viranomaisia koskevan kongressin julistus koskien paikallisten ja alueellisten viranomaisten roolia ihmisoikeuksien toimeenpanossa (Resolution 296

[2010] Revised, hyväksytty 21. sessiossa, 18–20 lokakuuta 2011). Julistuksessa todetaan, että ihmisoikeuksien suojelu ja edistäminen Euroopan neuvoston jäsenvaltioissa on kaikkien eri tason viranomaisten vastuulla, ja että kansalaisten ja heitä edustavien valtuutettujen läheisestä suhteesta paikallisella ja alueellisella tasolla johtuen tämän tason viranomaisilla on parhaat edellytykset analysoida ihmisoikeustilannetta, identifioida relevantteja ongelmia ja ryhtyä toimenpiteisiin niiden ratkaisemiseksi (3 artikla). Kongressi kehottaakin kaikkia paikallisia ja alueellisia viranomaisia perustamaan tarpeellisia elimiä ja menettelytapoja ihmisoikeuksien tehokkaaksi toimeenpanemiseksi ja ihmisoikeustilanteen seuraamiseksi, sekä sellaisten tilanteiden korjaamiseksi, joissa perusoikeuksia ei täysimääräisesti kunnioiteta, erityisesti mitä tulee julkisiin palveluihin paikallisella tasolla (art. 8). Tässä tarkoituksessa julistuksessa kehoitetaan edelleen mm. edistämään paikallisten virkamiesten ja luottamushenkilöiden ihmisoikeuskoulutusta, niin että he pystyvät identifioimaan ja käsittelemään ihmisoikeusasioita oman toimintansa puitteissa (9(d)). (Ks. myös Recommendation rev. 280 [2011].)

Mitä tulee virkamiehiä koskevaan lainsäädäntöön, viitattiin jo edellä perustuslain 22 §:ään, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Perustuslaissa turvataan lisäksi oikeus hyvään hallintoon (21 § 2). Hyvän hallinnon oikeusperiaatteet (mm. tasapuolisuus) määritellään hallintolain 2 luvussa, jonka yleisperusteissa (HE 72/2002) viitataan Suomea sitovien kansainvälisten velvoitteiden, erityisesti EY-oikeuden ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen kansalliselle hallinnolle asettamiin laadullisiin lisävaatimuksiin. Lainsäädännössä ei kuitenkaan aseteta erityisiä vaatimuksia virkamiesten osamiselle tai kelpoisuudelle tällä alueella. Perustuslain 125 §:n mukaan yleiset nimitysperusteet julkisiin virkoihin ovat taito, kyky ja koeteltu kansalaiskunto, eikä valtion virkamieslaissa (750/1994), laissa kunnallisesta viranhaltijasta (304/2003) tai virkaehtosopimuslaeissa edelly-

tetä perus- tai ihmisoikeusosaamista tai sitoutumista näiden kunnioittamiseen. (Ks. myös Valtion ylimmän johdon valintaperusteiden määrittely, VM/728/00.00.00/2011, 6.5.2011.)

Suomalaisten virkamiesten ihmisoikeuskoulutuksen vahvistamisen tarpeeseen ovat kiinnittäneet eri yhteyksissä huomiota useat eri tahot, niin asiantuntijat, kansalaisjärjestöt kuin eduskunta ja hallituskin. Eduskunnan entinen oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio toteaa artikkelissaan *Eduskunnan oikeusasiamies 90 vuotta* -juhlakirjassa olevan tärkeää, että julkisen vallan toimijat kaikilla hallinnon tasoilla sitoutuvat edistämään perus- ja ihmisoikeuksia, painottaen myös kunnallisten luottamushenkilöiden ja virkamiesten tarvetta ymmärtää perus- ja ihmisoikeuksien mukanaan tuomat velvoitteet. Paunio huomauttaa, että hallinnon osaamisen, sitoutumisen ja sisäisen valvonnan alueella olisi runsaasti tehtävää, ja toteaaakin, että luottamus hallintoon ja viranomaistoimintaan murtuu, ellei ihmisten oikeuksia oteta vakavasti. Paunio näkee perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen turvaamisveloitteeseen liittyvän myös hallitusvallan velvollisuuden ohjauksen, neuvonnan ja koulutuksen sekä hallinnon sisäisen valvonnan keinoin varmistua siitä, että hallinnossa on riittävästi tietoa ja osaamista niistä velvoitteista, joita kansainväliset ja kansalliset sitoumukset edellyttävät perus- ja ihmisoikeuksien toteutukseksi, ja että näitä velvoitteita noudatetaan.” (Paunio 2010, 7-16.)

Myös Suomen ensimmäisessä perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa on identifioitu tarve vahvistaa oikeusperustaista ajattelua hallinnossa ja hallinnon omistajuutta perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisesta, etenkin alue- ja paikallisviranomaisten osalta. Hallituksen mielestä ihmisoikeusloukkausten ennaltaehkäisemistä tulee tehostaa myös kytkemällä paikallistaso, kuten kunnat, tiiviimmin mukaan perus- ja ihmisoikeuskeskusteluun. Hallitus nimeää julkisten palveluiden yksityistämisen esimerkiksi ajankohtaisesta alueesta, joka vaatii tarkastelua perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta. (Kansallinen perus- ja ihmisoikeus-

keustoimintaohjelma 2012-2013). Seuraavassa siirrytään tarkastelemaan sitä, miten ihmisoikeuskoulutus on huomioitu valtionhallinnon ja kunnallishallinnon virkamiesten tämänhetkessä täydennyskoulutuksessa.

13.3 Ihmisoikeuskoulutus valtionhallinnossa

Valtionhallinnossa on käytössä yhteinen perehdyttämisohjelma nk. Valtioneuvostopassi, joka on tarkoitettu kaikille valtioneuvostoon, tasavallan presidentin kansliaan ja oikeuskanslerin virastoon rekrytoitaville virkamiehille, joiden palvelussuhde on pitempi kuin 6 kk. Valtionhallinnon virkamiespassiin ei sisälly nimenomaista perus- tai ihmisoikeusosiota, mutta esimerkiksi tasa-arvo ja yhdenvertaisuuskysymykset tulevat esiin osana virkamiehen velvollisuuksien, hallintolain ja valtionhallinnon arvojen käsittelyä. Perehdyttämisohjelmaan osallistujille etukäteislukemisenä jaettavassa *Arvot arjessa - Virkamiehen etiikka* -julkaisussa (Valtionhallinnon käsikirja, Edita, 2005, löytyy myös netistä) valtionhallinnon arvojen määrittelyä rakentuvan demokraattisen oikeusvaltion ja pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan arvopohjalle kansainvälistyvässä ympäristössä. Julkaisussa viitataan lakien ja hyvän hallinnon noudattamiseen, samoin syrjinnän kieltoon ja tasa-arvoon, mutta ei näiden perustuslailliseen tai kansainvälisoikeudelliseen perustaan. Ohjelman taustalukemistoon sisältyy myös HAUSin (HAUS Valtionhallinnon Kehittämiskeskus Oy) julkaisema *Valtionhallinnon perusteet*, jossa joitain ihmisoikeusaiheita on käsitelty lyhyesti.

Valtionhallinnon virkamiesten täydennyskoulutusta koordinoivat ministeriöiden kehityksiköt. Osa koulutuksista järjestetään itse, osa ostetaan ulkopuolelta. Ministeriöt ovat myös järjestäneet yhteisiä koulutuksia kaikille virkamiehille yhteisistä aiheista. Ministeriöiden kehittämis- ja koulutuspäälliköillä on lisäksi yhteinen koordinaatiotyöryhmä (KEHIKKO), joka kokoontuu kuukausittain. Säännöllistä perus- tai ihmisoikeuskoulutusta järjestetään lähinnä osalle Oikeusministeriön (OM), Sisäasi-

ainministeriön (SM), ja Ulkoasiainministeriön (UM) virkamiehistä. Lisäksi HAUS on järjestänyt Perus- ja ihmisoikeudet EU:ssa -koulutuksia vuodesta 2007 lähtien. HAUSin koulutusten osanottajamäärä on kuitenkin jäänyt verrattain vähäiseksi.

Oikeusministeriön henkilöstön henkilöstökoulutuksesta vastaa ministeriön hallintoyksikkö, jonka toimialaan kuuluvat kieli-, atk-, ja viestintä-koulutukset. Ministeriön hallinnonalan henkilöstön koulutuksesta vastaavat OM:n oikeushallinto-osaston koulutusyksikkö, valtakunnansyyttäjänviraston ohjaus- ja kehittämissyksikkö, valtakunnanvoudinviraston ohjaus- ja kehittämissyksikkö sekä Rikosseuraamusalan osalta Rikosseuraamuslaitoksen (RISE) koulutuskeskus. Oikeushallinto-osaston koulutusyksikkö järjestää oikeushallinnonalan henkilöstölle vuosittain kolmipäiväisen *Perusoikeudet ja ihmisoikeudet lainkäytössä* -koulutustilaisuuden, jonka kouluttajina toimivat Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) tuomarit, kokeneet ihmisoikeusasioita soveltaneet tuomarit ja asiantuntijat. Koulutukset ovat olleet koulutusohjelmassa yli 10 vuotta ja niihin on tähän mennessä osallistunut noin 400 tuomaria ja oikeusavustajaa. Lisäksi perus- ja ihmisoikeuksia käsitellään systemaattisesti johtoseminaareissa sekä erityisesti rikosoikeudellisissa koulutuksissa. Myös yksittäisistä ihmisoikeusaiheista järjestettyjä koulutustilaisuuksia on ollut useita. Näiden teemoina ovat olleet erityisesti tasa-arvo, syrjintä, yhdenvertaisuus, ihmiskauppa, vammaisten henkilöiden oikeudet ja lapsen oikeudet. Lisäksi on järjestetty Lapsioikeusseminaareja noin kymmenen vuoden ajan 1-2 kertaa vuodessa.

Sisäasiainministeriössä (SM) järjestetään säännöllistä koulutusta perustuslakikysymyksistä, lähinnä kuitenkin lainsäädäntönäkökulmasta. Koulutukset ovat kaikille avoimia, ml. määräaikaisten työntekijät. Lisäksi ministeriössä on toteutettu ja toteutetaan yksittäisiä perusoikeuksia koskevia koulutuksia tai koulutussarjoja, kuten oikeudellisia kysymyksiä käsittelevä koulutussarja vuonna 2011-2012, johon sisältyi oikeusvaltion ja hyvän hallinnon periaatteet, pe-

rusoikeuksien rajoittamista koskevat periaatteet ja käytännöt, yksityiselämän suoja ja yhdenvertaisuus, sekä ihmisoikeussopimuksia ja EU:n oikeudellista aineistoa verkossa koskeva yksittäinen koulutus. Myös nämä koulutukset ovat olleet avoimia koko ministeriön henkilöstölle. Perus- ja ihmisoikeusosaamista pyritään lisäksi tukemaan säännöllisellä tiedottamisella. Sisäasiainministeriön oikeusyksikkö kokoaa noin kerran kuukaudessa tiedotemuotoisen yhteenvedon perustuslakivaliokunnan lausunnoista ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ja Euroopan unionin tuomioistuimen relevanteista ratkaisuista. Tiedotetta jaetaan sähköpostitse ja julkaistaan ministeriön intranetissä, johon on koottu muutakin perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvää tietoa ja ohjeistusta. Myös säädösvalmistelun kehittämistyöryhmän jäsenet välittävät alueen ajankohtaista tietoa omilla osastoillaan. Lisäksi oikeusyksikkö tarjoaa neuvonta- ja tukipalveluja yksittäisten hankkeiden yhdenvertaisuus- ja tasa-arvovaiikutusten arvioinnissa. Oikeusyksikkö on myös ohjeistanut, kouluttanut ja tiedottanut eri hallinnonalojen viranomaisia yhdenvertaisuussuunnitelmien laadinnassa, mukaan lukien kunta- ja aluehallintoviranomaiset.

Ulkoasiainministeriön virkamiehille ei järjestetä erillistä kattavaa ja säännöllistä ihmisoikeus- tai perusoikeuskoulutuskokonaisuutta. Ulkoasianhallinnon virkoihin valmentavaan Kansainvälisten asioiden valmennuskurssiin (KAVAKU) sisältyy kuitenkin ihmisoikeusosio, ja henkilöstövaihdosten yhteydessä tapahtuvaan siirtokoulutukseen sisältyy ihmisoikeuskoulutusta. Myös ministeriön kehitysyksikön järjestämiin yleisiin koulutuksiin sisältyy ihmisoikeuksia ja esim. lainsäädäntökysymykset sisältyvät osin henkilökunnalle annettavaan ammatilliseen erityiskoulutukseen. Lisäksi ihmisoikeuspolitiikan yksikkö ja oikeuspalvelu järjestävät erityisaiheisia koulutuksia sekä räätälöityjä yksikkökohtaisia koulutuksia. Ihmisoikeudet sisältyvät myös kehityspoliittiseen koulutukseen osana täydentävää koulutusta (ihmisoikeusperustaisuus).

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriössä järjestetään perus- ja ihmisoikeuksia koskevia koulutuksia,

mutta ei systemaattisesti. Uusille työntekijöille järjestettävällä perehdytyskursilla yhtenä aiheena on tasa-arvo ja yhdenvertaisuus. Myös ministeriön sisäisessä kansainvälistymiskoulutuksessa käsitellään vaihtelevasti perus- ja ihmisoikeuksiin liittyviä aiheita, kuten köyhyys, syrjäytyminen ja tasa-arvo. Lisäksi sukupuolivaikeutusten arviointi on osa säädösvalmisteluun liittyvä arviointia, ja sitä koskevaa koulutusta on järjestetty niin omille kuin muidenkin ministeriöiden lainvalmistelijoille. Ministeriössä toteutettiin myös joitain vuosia sitten koko henkilöstölle avoin luentosarja perus- ja ihmisoikeuksista. Muuten täydennyskoulutus tapahtuu koulutussuunnitelman pohjalta, ja yksilöllinen koulutuksen tarve arvioidaan kehityskeskusteluissa. Valtaosa koulutuksista ostetaan ulkopuolisilta tahoilta. Koulutusten pääaihealueita ovat atk, kielet, kansainvälistyminen, säädösvalmistelu ja johtaminen.

Systemaattista ihmisoikeuskoulutusta ei järjestetä myöskään *opetus- ja kulttuuriministeriössä*, *puolustusministeriössä* eikä *maa- ja metsätalousministeriössä*. OKM:ssä on valmisteltu lainsäädäntöä koskevat koulutuspaketit, jotka kattavat hallinto- ja kielilain, ja tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslainsäädännön. Koulutuspaketit on periaatteessa tarkoitettu säännöllisesti toteutettaviksi, mutta resurssipulan takia tämä ei kuitenkaan ole käytännössä toteutunut. MMM:ssä perustuslain soveltamiseen liittyvä koulutusta on järjestetty osana säädösvalmistelijoiden tapaamisia, minkä lisäksi asiantuntijat ovat voineet osallistua HAUSin kurseille perusoikeuksien rajoittamisen edellytyksistä sekä yksittäisiin ihmisoikeuskoulutuksiin, esimerkiksi koskien alkuperäiskansojen oikeuksia. PM:n virkamiehiä puolestaan on osallistunut yksittäisiin ihmisoikeusaihepiiriä käsitteleviin ulkopuolisten järjestämiin tilaisuuksiin. Työ- ja elinkeinoministeriön (TEM) täydennyskoulutuksiin ei sisälly lainkaan perus- ja ihmisoikeuksia, ei erillisenä kokonaisuutena eikä yksittäisistä valikoiduista aiheista. Yleisesti ministeriöiden täydennyskoulutukseen voi hakeutua kehityskeskustelujen yhteydessä tehtävien kartoitusten

kautta kaikki vakinaisessa ja määräaikaisessa virkasuhteessa olevat työntekijät.

Valtion aluehallinto toimii linkkinä keskuhallinnon ja paikallishallinnon välillä ja tästä näkökulmasta aluehallinnon roolin ihmisoikeusajattelun juurruttamisessa paikallistasolle voi ajatella olevan potentiaalisesti tärkeän. Aluehallintovirastojen (AVI) keskeiset tehtävät liittyvät hallinnolliseen ohjaukseen, seurantaan ja valvontaan, kantelujen käsittely mukaan lukien, minkä lisäksi ne toimivat lupaviranomaisina. Eriyisesti aluehallintovirastojen *Peruspalvelut, oikeusturva ja luvat* -vastuualueen tehtävät liittyvät kiinteästi ihmisoikeuksien toteutumiseen. Po. vastuualueiden tehtäväksi on määritelty edistää kansalaisten hyvinvointiin ja terveydentilaan vaikuttavien perusoikeuksien ja oikeusturvan toteutumista (ihmisoikeuksia ei ole siten määritelmällisesti nimenomaisesti huomioitu). Ne ohjaavat ja valvovat kunnallista ja yksityistä sosiaali- ja terveydenhuoltoa ja myöntävät luvat yksityisille sosiaali- ja terveystalvelujen tuottajille. Vastuualueiden tehtävänä on myös edistää oppilaiden oikeusturvan toteutumista informatio-ohjauksella ja toimimalla muutoksenhakuviranomaisena. Tehtäviin kuuluu lisäksi lyhytkestoisen täydennyskoulutuksen järjestäminen opetustoimen henkilöstölle sekä osallistuminen kansainväliseen ja lähialueyhteistyöhön (sitien esim. EN). Vastuualue käsittelee kanteluita ja arvioi vuosittain peruspalvelujen saatavuuden lain mukaista ja yhdenvertaista toteutumista. (www.avi.fi)

AVIt järjestävät koulutus- ja tiedotustilaisuuksia ja alue- ja paikallistason viranomaisten yhteistapaamisia eri toiminta-alueilla osana ohjaustoimintaansa. Esim. uutta lainsäädäntöä ja lainsäädännöllisiä muutoksia ja niiden toimeenpanoa koskevia koulutuksia AVIt järjestävät usein yhteistyössä ministeriöiden tai esim. THL:n ja Kuntaliiton kanssa. Koulutusten kohderyhminä ovat yleensä johtavissa asemissa olevat virkamiehet, mutta myös luottamushenkilöt. Aluehallintovirastojen koulutuskalenterit, sisällöt ja osittain myös oppimateriaalit ovat esillä virastojen nettisivuilla (www.avi.fi). Kou-

lutussivustojen läpikäynnin perusteella (sivut kattavat kolme viimeistä kalenterivuotta) vaikuttaa siltä, ettei systemaattisia ja nimenomaisia ihmisoikeuskoulutuksia järjestetä. Ihmisoikeusaiheisista koulutuksista ja kokouksista esimerkkinä voidaan mainita Lapin aluehallintoviraston järjestämä työkokous naisiin kohdistuvan väkivallan ehkäisyyn ja ehkäisevän päihdetyön ajankohtaisista valtakunnallisista linjauksista, kohderyhmänä olivat kuntien johtavat viranhaltijat sekä ehkäisevän päihdetyön, lähisuhde- ja perheväkivaltatyön ja terveyden edistämisen yhdyshenkilöt. Yksittäisissä koulutuksissa saattaa myös löytyä joitain ihmisoikeusperustaisia esimerkkejä, mutta nämä ovat poikkeuksia. Siten esim. Etelä-Suomen aluehallintovirasto on järjestänyt sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan itsemääräämisoikeuden vahvistamista ja rajoittamista koskevia koulutuksia, joissa aiheeseen on omaksuttu oikeusperustainen, ihmisoikeuslähtöinen näkökulma, mukaan lukien viittaukset kansainvälisiin sopimuksiin kuten vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimukseen (CPRD), Euroopan neuvoston koulutuksen vastaisen komitean suosituksiin, ja YK:n koulutuksen vastaisen komitean raporttiin (CAT).

Aluehallintovirastot järjestävät myös viranomaisten yhteistapaamisia mm. terveydenhuollon johtavien viranhaltijoiden ja aluehallinnon yhteisiä verkostotapaamisia ja sosiaali- ja terveydenhoidon yhdyshenkilöpäiviä, joiden materiaaleja on (vaihtelevasti) tarjolla verkossa. Esim. Pohjois-Suomen aluehallintovirasto on järjestänyt sosiaali- ja terveydenhuollon johdon, esimiesten ja luottamushenkilöiden yhteisen hallintopäivän teemalla ”Peruspalvelujen varmistaminen muuttuvissa hallintorakenteissa”. Varsinaisten koulutusten ohella myös tämänkaltaisiin verkostoitumista ja tiedonvaihtoa koskeviin tapahtumiin, jotka ovat selkeästi ihmisoikeusaiheisia, olisi luontevaa integroida perus- ja ihmisoikeusnäkökulma. Yksittäisiä ihmiskoulutuksia yhdessä viranomaisten kanssa saattavat järjestää myös kolmannen sektorin toimijat. Esim. Suomen sosiaalioikeuksien seura (ssos.nettisivu.org) järjesti vuoden 2010

lokakuussa yhdessä Kelan tutkimusosaston kanssa tilaisuuden ”*Kansainvälistyvä sosiaalioikeus*”, jossa selvitettiin kansainvälisen oikeuden ja sen kehityksen heijastuksia Suomen sosiaalioikeuteen. (www.kela.fi)

13.4 Kunnallisten viranhaltijoiden ihmisoikeuskoulutus

Tarpeeseen ja veloitteeseen vahvistaa kunnallisten virkamiesten osaamista perus- ja ihmisoikeuksista on edellä viitattu jo useampaan kertaan. Peruspalvelujen suunnittelun ja toteuttamisen lisäksi kunnallisten viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden vastuulla on muitakin ihmisoikeusnäkökulmasta tärkeitä tehtäviä kuten mm. tasa-arvo ja yhdenvertaisuussuunnitelmien laatiminen ja seuranta. Toisaalta kunnallisilla viranomaisilla on ainutlaatuinen näköalapaikka perus- ja ihmisoikeustilanteeseen paikallisella tasolla, ja tätä kautta saatavilla olevaan tietoa olisi tarkoituksenmukaista hyödyntää systemaattisemmin yleisen perus- ja ihmisoikeusvalvonnan ja seurannan käyttöön.

Kunnallisten viranhaltijoiden täydennyskoulutus on kuntien vastuulla. Sosiaali- ja terveydenhuollon alueella henkilöstön täydennyskoulutuksen järjestäminen on kuntien lakisääteinen velvoite (5 § terveydenhuoltolaki, 53 § sosiaalihuoltolaki). Asetuksen terveydenhuollon täydennyskoulutuksesta (1194/2003) 1 §:n mukaan täydennyskoulutuksella tarkoitetaan väestön terveystarpeisiin ja muuttuviin hoitokäytäntöihin pohjautuvaa sekä terveydenhuollon henkilöstön täydennyskoulutustarpeen arviointiin perustuvaa suunnitelmallista koulutusta, jonka tarkoituksena on lisätä ja ylläpitää työntekijän ammattitaitoa ja osaamista sekä tukea terveydenhuollon toimintayksiköiden toimintaa ja sen kehittämistä terveyden edistämisessä sekä sairauksien ehkäisyssä ja hoidossa. Täydennyskoulutusta tulee järjestää terveydenhuollon ammattihenkilöille ja muille terveydenhuollon toimintaan osallistuville terveydenhuollon toimintayksikön työntekijöille. Seuranta (5 §) on terveydenhuollon toimintayk-

siköiden vastuulla ja kunnallinen työmarkkin-alaitos, KT Kuntatyöntajat, kokoaa seuranta koskevat tilastotiedot valtakunnallista seuranta varten raportoiden sosiaali- ja terveystoimi-steriölle. Sosiaalihuoltolain täydennyskoulutusta koskevan pykälän (53 §) mukaan työnanta-jan tulee huolehtia siitä, että sosiaalihuollon henkilöstö osallistuu riittävästi sille järjestettyyn koulutukseen. Koulutusten toteutus- ja kustan-nusvastuu on kunnilla, mutta valtio tukee niiden järjestämistä korotetulla valtionosuudella. (Sosiaaliportti, www.sosiaaliportti.fi)

Täydennyskoulutusten järjestämis- ja to- teuttamistapa on, myös lakisääteisten koulu- tusten osalta, kuntien päätettävissä. (Ks. esim. 1194/2003, 4 §) Käytännössä koulutuksia järjestävät monet eri tahot, yksittäisten kuntien lisäksi mm. kuntien yhteistyöelimet, kuntayhty- mät ja liikelaitokset, sairaanhoitopiirit, maakun- taliitot alueelliset sosiaalialan osaamiskeskukset, aluehallintoviranomaiset, Kuntaliitto ja erilaiset koulutus- ja konsulttipalvelut, kuten Finnish Consulting Group (FCG). Terveystoimihenkilö- stön täydennyskoulutusta järjestävät pääasias- sa yliopistot, ammattikorkeakoulut, ammatilliset oppilaitokset, ammatilliset aikuiskoulutuskes- kukset, ammatilliset järjestöt, yksityiset koulu- tuksen järjestäjät, työnantajat, lääketeollisuus ja eräät muut tahot. (HE 65/2003) Kunnallisten luottamushenkilöiden suunnattuja yleisiä, ja eri lautakuntien jäsenille räätälöityjä perehdyttämis- koulutuksia järjestävät mm. Kuntaliitto ja FCG.

Myös perus- ja ihmisoikeuksien alueen oikeusturvan näkökulmasta erityisasemassa olevien *potilas- ja sosiaaliasiamiesten* täyden- nyskoulutus on kuntien vastuulla. Aluehallin- toviranomaisten järjestämien ensisijaisesti lainsäädäntömuutoksia koskevien koulutusten lisäksi esim. Sosiaaliasiamiehet ry järjestää eri- laisia koulutustilaisuuksia. Säännöllistä täyden- nyskoulutusta sosiaaliasiamiehille ei kuitenkaan järjestetä, vaan täydennyskoulutus näyttäisi perustuvan enemmänkin oma-aloitteeseen tiedonhankintaan ja kouluttautumiseen sekä verkostojen kautta tapahtuvaan tiedonhankin- taan ja viranomaiskonsultaatioihin (ks. esim.

Oulun seutukunnan potilasiasiamiesten selvitys 2012, www.ouka.fi) Sosiaaliasiamiestoiminnan kehittämisraportin mukaan Efeko Oy on tarjon- nut sosiaaliasiamiehille koulutuspäiviä, mutta vähäisen osallistujamäärän vuoksi ne eivät ole vakiinnuttaneet asemaansa (Sosiaaliasia- miestoiminnan kehittäminen 2008). Toisaalta sosiaaliasiamiesten koulutustaustan vaihtelevuuteen ja täydennyskoulutuksen tarpeeseen on kiinnitetty huomiota. Siten esim. Stakesin arviointitutkimuksessa sosiaaliasiamiehet koki- vat suurimpia osaamisvajaita sosiaalihuollon oi- keusturvakysymyksissä ja hallinto-oikeudellisiin kysymyksiin perehtymisessä. (Ks. myös Jämsä 2010.).

Koordinoitua tietoa kunnallisten viranhalti- joiden ja luottamushenkilöiden täydennyskou- lutuksista ja niiden sisällöistä ei ole saatavilla. Tilanteen kartoittamista vaikeuttaa kentän ja rakenteiden hajanaisuus, toimijoiden moni- naisuus ja erilaisten ostopalvelujen käyttö. Eri lähteistä kootun sirpaleisen tiedon perusteella näyttäisi kuitenkin ilmeiseltä, ettei nimenomais- ta ja/tai systemaattista ihmisoikeuskoulutusta kunnallisella tasolla järjestetä, sen enempää virkamiehille kuin luottamushenkilöillekään. Yksittäisiä ihmisoikeusaiheisia koulutuksia saatetaan järjestää lähinnä uuteen lainsäädän- töön liittyen ja esim. yhdenvertaisuuskysymyk- sissä. Myös esim. lääkärijärjestöjen perustama yhdistys, *Promedico*, joka koordinoi lääkärien täydennyskoulutusta ja ammatillista kehit- tymistä, järjestää koulutuksia, joihin sisältyy ammatillisen lääketieteellisen koulutuksen lisäksi ammattitoimintaa koskeviin säännöksiin ja määräyksiin perehtymistä. ([www.promedico. fi](http://www.promedico.fi)). FCG:n järjestämiin luottamushenkilöille suunnattuihin yleisiin koulutuksiin sisältyy myös säädösperustaa koskeva osio, mutta tähän ei ainakaan eksplisiittisesti sisälly perus- tai ihmis- oikeuksia.

Yleisenä huomiona voidaan lisäksi todeta, että kunnallisella sektorilla vaikuttaa olevan käynnissä runsaasti henkilöstöhallinnon ja joh- tamisen kehittämishankkeita ja strategia-työtä, jotka painottuvat tuloksellisuuden ja tehokkuu-

den edistämiseen. Esim. *Kunnallisen henkilöstön osaamisen kehittämistä koskeva suositus sekä työ- ja virkaehtosopimus ammattiyhdistyskoulutuksesta* (7.8.2008, www.kuntatyönantajat.fi) johdanto-osassa määritellään osaamisen kehittämisen tavoitteeksi palvelutuotannon tulokellisuuden ja työelämän laadun samanaikainen kehittäminen; asiakkaiden oikeuksien paremman toteutumisen näkökulmaa ei huomioida.

13.5 Ohjeistus ja tiedottaminen

Koulutusten lisäksi virkamiehillä on käytettävissään erilaisia ylempien viranomaisten tuottamia ohjeistuksia, oppaita ja tietopalveluja, joihin sisältyy vaihtelevassa määrin myös ihmisoikeuksia ja perusoikeuksia koskevaa tai ihmisoikeusaiheista tietoa. Esim. STM julkaisee kuntainfoja (www.stm.fi/tiedotteet/kuntainfot) ja uutiskirjeitä, joilla se tiedottaa kunnille sosiaali- ja terveydenhuollossa tapahtuneista merkittävistä uudistuksista, mukaan lukien lainsäädännön muutokset. Esimerkkinä hyvästä käytännöstä ihmisoikeustiedottamisen alueella voidaan mainita SM:n oikeusyksikön (noin) kuukausittain julkaisemat ja sähköpostitse jakamat tiedotteet, joihin kootaan yhteenvetoja perustuslakivaliokunnan lausunnoista ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ja Euroopan unionin tuomioistuimen relevanteista ratkaisuista. Tiedote julkaistaan myös ministeriön intranetissä, johon on koottu muutakin perus- ja ihmisoikeuksiin liittyvää tietoa ja ohjeistusta.

Nettipohjaisista ihmisoikeusaiheisista tietopalveluista voidaan mainita sisäasiainministeriön oikeusyksikön yhdenvertaisuustiimin ylläpitämä yhdenvertaisuus.fi -sivusto, jolta löytyy tietoa yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä koskevasta lainsäädännöstä ja tutkimuksista, mutta myös ohjeistusta ja työkaluja yhdenvertaisuussuunnitteluun. Lisäksi sivuille on kerätty koulutusmateriaaleja sekä tietoa ajankohtaisista tapahtumista ja meneillään olevista kampanjoista. Sivustoon sisältyy myös syrjinnän seurantarhman ylläpitämä syrjinnän seurantasivu, jo-

hon kerätään tutkimus/selvitys- ja tilastotietoja syrjinnän määrästä, laadusta, syistä ja seurauksista Suomessa. Yhdenvertaisuus identifioidaan sivustossa lähtökohtaisesti perusoikeudeksi ja syrjinnän seuranta osaksi perusoikeuksien toteutumisen seurantaa ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten toimeenpanoa. Tietoa ihmisoikeusnormeista tai ihmisoikeuksien kansainvälisistä valvontamekanismeista ei sivustolta kuitenkaan löydy, ainoastaan linkki kansalaisjärjestöjen yhteistyöhankkeena ylläpitämälle ja opetusministeriön, opetushallituksen ja ulkoasiainministeriön rahoittamalle ihmisoikeudet.net -sivustolle. Yhdenvertaisuus.fi -sivusto on rakennettu osana Euroopan komission rahoittamaa syrjinnän vastaista toimintaohjelmaa.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen (THL) ylläpitämä *Kaventaja*-sivusto (www.thl.fi/fi_FI/web/kaventaja-fi) tarjoaa tietoa hyvinvointi- ja terveyseroista, niihin vaikuttavista tekijöistä sekä keinoista erojen kaventamiseksi. Se on suunnattu nimenomaisesti viranomaiskäyttöön päätöksenteon ja suunnittelun tueksi kunta-, alue- ja valtiotasolla. Erojen kaventamisen perusteluiksi nimetään eettisyys, normit ja taloudellisuus. Normiperustan osalta todetaan Suomen valtion ja kuntien sitoutuneen vähentämään hyvinvointi- ja terveyseroja useissa laeissa, ohjelmissa ja strategioissa. Kansainvälisiin ihmisoikeusvelvoitteisiin ei kuitenkaan viitata. THL:n ylläpitämä *Sosiaaliportti* puolestaan on ammattilaisille, kehittäjille ja sosiaalijohdolle suunnattu sivusto, joka tarjoaa monipuolista sosiaalialan tietoa, tutkimusta, työvälineitä ja konsultointipalvelua. Ihmisoikeuksia koskevaa tietoa ei sivustolla ole suoraan saatavissa, mutta haun kautta tarjotaan linkkejä mm. UM:n ihmisoikeussivustolle, Ihmisoikeuskeskuksen sivuille ja kansainvälisten järjestöjen sivuille. THL:n alainen Tasa-arvotiedon keskus *Minna* ylläpitää laajalle kohderyhmälle, viranomaiset ja poliitikot mukaan lukien, suunnattua sukupuolten tasa-arvo-tietosivustoa (minna.fi), johon koottu aiheeseen liittyvää ajankohtaista tietoa, tilastoja ja tutkimusta ensisijaisesti sukupuolten tutkimuksen ja naistutkimuksen näkökulmasta. Sivustoa rahoittaa STM.

Erilliset ihmisoikeussivut löytyvät ainoastaan ulkoministeriöltä, joka tarjoaa perustietoa ihmisoikeuksista, ihmisoikeussopimuksista, sopimusten kansainvälisistä seurantamekanismeista ja Suomen ihmisoikeuspolitiikasta osoitteessa www.formin.finland.fi. Sivustolta löytyy myös ihmisoikeusaiheisia linkkejä niin kansallisiin kuin kansainvälisiin lähteisiin ja ihmisoikeustiedon hakuvälineisiin. Ihmisoikeustietoa on tarjolla lisäksi Ihmisoikeuskeskuksen sivuilla.

13.6 Yhteenveto

Edeltävän tarkastelun pohjalta on ilmeistä, ettei valtiollisten ja kunnallisten virkamiesten ihmisoikeuskoulutus toteudu Suomessa kansainvälisten veloitteiden ja suositusten näkökulmasta riittäväällä tavalla. Valtion virkamiesten osalta tilanne on kokonaisuutena kuitenkin parempi kuin mitä kunnallisten viranhaltijoiden, joskin valtionhallinnon eri hallinnonalojen välillä on tässä suhteessa suuria eroja. Systemaattista ja nimenomaista perus- tai ihmisoikeuskoulutusta tarjotaan ainoastaan oikeusministeriön oikeushallinnon virkamiehille ja perustuslakia koskien lainsäädännön näkökulmasta sisäministeriön virkamiehille, sekä osalle ulkoasiainministeriön virkamiehistä. Kaikille valtion virkamiehille yhteiseen perehdyttämiskoulutukseen eli nk. Valtioneuvostopassin ei nimenomaista perus- tai ihmisoikeuskoulutusosiota sisälly, mutta kuitenkin jossain määrin tasa-arvo ja yhdenvertaisuussisältöjä. Yksittäisiä ihmisoikeusaiheisia koulutuksia erityisesti tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden alueella on kuitenkin järjestetty useammilla hallinnonaloilla, maa- ja metsätalousministeriötä ja puolustushallintoa lukuun ottamatta. Vastuu täydennyskoulutusten järjestämisestä kunnallisille viranhaltijoille on kunnilla. Koordinoitua tietoa kunnallisella puolella järjestettävistä täydennyskoulutuksista ja niiden sisällöistä ei ole saatavilla. Eri lähteistä kootun sirpaleisen tiedon perusteella vaikuttaa kuitenkin ilmeiseltä, ettei ihmisoikeuskoulutusta kunnallisille viranhaltijoille ja luottamushenkilöille järjestetä, mahdollisia yksittäisiä poikkeuksia lukuun

ottamatta. Ihmisoikeusaiheista koulutusta on tarjolla satunnaisesti esim. aluehallintoviranomaisten järjestämänä. Viranomaisille suunnattujen tietopalvelujen osalta voidaan todeta, että nimenomaista ihmisoikeustietopalvelua ei ole tarjolla, mutta ihmisoikeusaiheista tietoa on saatavilla eri hallinnonaloilla vaihtelevassa määrin, joskaan ei välttämättä oikeusperustaisessa muodossa. Lisäksi ulkoministeriön ja ihmisoikeuskeskuksen sivuilta löytyy yleistä ihmisoikeustietoa, kuten tietoa ihmisoikeussopimuksista ja niiden kansainvälisistä valvontamekanismeista sekä Suomen ihmisoikeussitoumuksista ja niiden toimeenpanosta.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Ihmisoikeudet on integroitava valtionhallinnon viranhaltijoille järjestettävään täydennyskoulutukseen

Ihmisoikeudet tulee integroida valtion viranhaltijoiden perehdyttämiskoulutukseen, osaksi nk. Valtioneuvostopassia, niin että perustiedot ihmisoikeuksista, sisältäen arvot, normit ja mekanismit, välittyvät kaikille valtion viranhaltijoille yhdenmukaisella tavalla. Valtionhallinnon nykyisille viranhaltijoille tulee järjestää yhteinen, esim. ministeriöiden koulutus- ja kehittämisyhdyshenkilöverkoston (KEHIKKO) koordinoima arvot, normit ja mekanismit kattava ihmisoikeuskoulutus. Lisäksi ministeriöiden tulee ottaa vastuulle hallinnonalakohtaiset jatkokoulutukset, joissa keskitytään alakohtaisen sovellettavan tiedon tarjoamiseen. Lisäkoulutuksia tulee järjestää tarpeen mukaan myös esim. merkittävien sopimusten ratifiointien yhteydessä.

2. Ihmisoikeudet on integroitava alue- ja paikallishallinnon viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden täydennyskoulutukseen

Ihmisoikeuskoulutus tulee integroida osaksi aluehallintovirastoissa (avi) työskentelevien viranhaltijoiden täydennyskoulutusta, sekä avien koulutustarjontaa. Kunnallisten viran-

haltijoiden ja luottamushenkilöiden osalta on varmistettava, että vähintäänkin kunnan ja kuntayhtymien johtajat, eri hallinnonalojen johtajat, viranhaltijat ja keskeiset luottamushenkilöt, kuten valtuuston, hallituksen ja lautakuntien puheenjohtajat ja erityisesti esim. sosiaali- ja potilasasiamiehet saavat riittävät perustiedot ihmisoikeuksista. Lisäksi ihmisoikeudet tulee integroida osaksi kunnallisten viranhaltijoiden lakisääteistä täydennyskoulutusta, sekä viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden perehdyttämisohjelmia.

3. Ihmisoikeusperustaisuutta on vahvistettava kaikessa perus- ja ihmisoikeusaiheisessa koulutuksessa ja tiedottamisessa

Ihmisoikeusperustaisuutta tulee vahvistaa läpileikkaavasti kaikessa viranhaltijoille suunnatussa perus- ja ihmisoikeusaiheisessa koulutuksessa ja tiedottamisessa ja ulottaa normiperusta myös kansainväliseen oikeuteen esim. lainsäädäntöä koskevissa koulutuksissa. Näin myös linkki kansainvälisiin velvoitteisiin konkretisoituu nykyistä paremmin.

4. Koulutuksia koskevaa tietoa tulee kerätä systemaattisesti ja koordinoitusti

Tietoa viranhaltijoille suunnatuista valtion ja kunnallisen tason ihmisoikeuskoulutuksista, sisällöt mukaan lukien, tulee kerätä systemaattisesti ja koordinoitusti. Tämä edellyttää tarvittavan vastuutahon identifioimista.

5. Ihmisoikeuksia koskevaa tiedottamista tulee vahvistaa ja tietopalveluja kehittää

Viranhaltijoilla tulee olla saatavilla enemmän ja systemaattisempaa sekä hallinnonalakohtaisesti sovellettavissa olevaa ihmisoikeustietoa. Yhteisen tietopalvelun kehittämistä ja ylläpitoa varten tulee identifioida vastuuministeriö. Olemassa olevien tietopalveluiden oikeusperustaisuutta tulee vahvistaa erityisesti kansainvälisen ihmisoikeusnormiston osalta ja ihmisoikeudet integroida mukaan perusoikeusnäkökulman rinnalle. Erillisten ihmisoikeusoppaiden tuottaminen valtionhallinnon ja kunnallisten viranhaltijoiden ja luottamushenkilöiden käyttöön on suositeltavaa.

14 Vapaa sivistystyö

14.1 Vapaa sivistystyö ja sen erityispiirteitä

Tässä artikkelissa tarkastellaan ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteutumista vapaan sivistystyön alueella oppilaitoksille suunnatun verkkokyselyn tulosten valossa. Tätä ennen luodaan katsaus vapaan sivistystyön organisaatioon ja sitä koskevaan sääntelyyn.

Suomessa vapaa sivistystyö alkoi muotoutua 1800-luvun lopun kansansivistystyöstä. Tuolloin perustettiin ensimmäiset pohjoismaisten mallien mukaiset kansanopistot maaseudun nuorison sivistystarpeita täyttämään sekä ensimmäiset työväenopistot kaupunkeihin. 1900-luvulla oppilaitosten lukumäärä kasvoi vähitellen ja saavutti huippunsa 1990-luvulla. Kansansivistystyön asema vakiintui osana kehittyvää kansalaisyhteiskuntaa. Kansanopistot, opintokeskukset, työväen- ja kansalaisopistot muodostivat kansalaisyhteiskunnan oppilaitosverkoston, joka toimii virallisen, tutkintoihin johtavan koulutusjärjestelmän rinnalla ja sitä täydentäen. Vapaa kansansivistystyö korvattiin hallintokielessä käsitteellä vapaa sivistystyö 1960-luvulla.

Vapaa sivistystyö jäsentyy toimintakenttänä osaksi aikuiskoulutuksen kenttää. Lapsille ja nuorille suunnatun koulutuksen osuus on kuitenkin lisääntynyt oppilaitoksissa 2000-luvulla. Aikaisemmista ikämäärittelyistä on luovuttu elinikäisen oppimisen nimissä. Joillakin paikkakunnilla vapaan sivistystyön oppilaitos saattaa kuitenkin olla seudun ainoa aikuisopintoja tarjoava oppilaitos, millä on merkitystä koulutuksellisen tasa-arvon toteutumisen näkökulmasta.

Vapaan sivistystyön oppilaitosmuotoja on viisi: kansalaisopisto, kansanopisto, opintokeskus, kesäyliopisto ja liikunnan koulutuskeskus.

Oppilaitoksia on nyt yhteensä 323. Vaikka lukumäärä on parhaillaan vauhdikkaasti vähenevässä muun muassa kuntien palvelurakenteen ja oppilaitosten ylläpitäjärakenteen kehittämisen myötä, kattaa verkosto ja sen opintotarjonta edelleen koko maan.

Koulutus on pääosin tutkintoon johtamaton, omaehtoista sivistystyötä. Suosituimmat oppiaineryhmät ovat käden taidot, taideaineet, kielet, musiikki, liikunta ja tietotekniikka. Vuonna 2010 opetustunteja oli 2,88 miljoonaa, joista kulttuurialan koulutusta 49 %, humanistisen ja kasvatusalan koulutusta 21 % ja sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan koulutusta 17 %. Opinnot ovat matalan kynnyksen koulutusta, sillä ne ovat kaikille avoimia. Lisäksi opintomaksut ovat pääasiassa pieniä ja koulutusta järjestetään jokaisen kotinurkilla.

14.1.1 Laki ja asetus vapaasta sivistystyöstä

Vapaan sivistystyön oppilaitosten toimintaa säätelee Laki vapaasta sivistystyöstä (21.8.1998/632), jossa määritellään muun muassa toiminnan tarkoitus ja tavoitteet. Vapaan sivistystyön tarkoitus on ”järjestää elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta”. Koulutuksen tavoitteena on ”edistää ihmisten monipuolista kehittymistä, hyvinvointia sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden toteutumista. Vapaassa sivistystyössä korostuu omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus.” (Laki vapaasta

sivistystyöstä 21.8.1998/632.) Lakia täydentää Asetus vapaasta sivistystyöstä (6.11.1998/805), jossa säädetään muun muassa ylläpitämisluvan hakemisesta, suoritteista ja yksikköhinnoista.

14.1.2 Oppilaitosmuotojen profiilit

Oppilaitosmuotojen erot perustuvat niiden laissa määriteltyyn tehtävään ja tarkoitukseen sekä toisaalta kohderyhmiin, ylläpitäjärakenteeseen ja opintojen osa-/kokoaikaisuuteen. Näitä seikkoja on koottu taulukkoon 1.

Kurssimuotoinen, osa-aikainen opiskelu kuuluu kaikkien oppilaitosmuotojen tarjontaan.

Lain mukaan vapaan sivistystyön oppilaitokset voivat koulutustehtävässään painottaa myös arvo- ja aatetaustaansa, kasvatustavoitteitaan tai erityisiä koulutustehtäviään. Tämä näkyy erityisesti kansanopistojen ja opintokeskusten toiminnassa. Kansanopistoissa ja liikunnan koulutuskeskuksissa järjestetään myös ammatillista koulutusta ja kansanopistoissa perusopetusta, perusopetuksen lisäopetusta ja lukio-opetusta, joita säätelee omat lainsäädäntönsä. Kahdelle kansanopistolle on myönnetty erityisoppilaitoksen status.

Oppilaitosten toimintamuotoja, -mahdollisuuksia ja koulutustarjontaa määrittelevät myös paikalliset ja alueelliset (sivistys)tarpeet, taustayhteisön tarpeet ja resurssit, sekä maantieteellinen sijainti. Tämä tuottaa toisinaan suuria eroja yksittäisten oppilaitosten välille myös oppilaitosmuotojen sisällä.

Kullakin viidellä oppilaitosmuodolla on oma edunvalvontaa hoitava keskusjärjestönsä: Kansalaisopistojen Liitto, Suomen Kansanopistoyhdistys, Suomen kesäyliopistot, Opintokeskukset ja Urheiluopistojen Yhdistys. Ruotsinkielisen vapaan sivistystyön keskusjärjestö on Bildningsalliansen. Keskusjärjestöjen yhteistyö organisoidaan Vapaan sivistystyön yhteisjärjestön kautta.

14.1.3 Vapaan sivistystyön rahoitus

Vapaan sivistystyön rahoitus koostuu valtionrahoituksesta, ylläpitäjän maksamasta osuu-

desta ja mahdollisista opiskelijamaksuista. Valtionosuus maksetaan oppilaitoksen ylläpitäjälle. Valtionosuudesta määrätään vapaan sivistystyön laissa (Laki vapaasta sivistystyöstä 632/1998). Valtionosuuden määrä on kansanopistoissa, kansalaisopistoissa ja kesäyliopistoissa 57 % ja valtakunnallisissa liikunnan koulutuskeskuksissa ja opintokeskuksissa 65 % valtionosuuden laskennallisesta perusteesta. Laskennallisen perustan muodostaa suorite ja sille laskettu yksikköhinta. Suorite on kansalaisopistoissa, opintokeskuksissa ja kesäyliopistoissa opetustunti, kansanopistoissa opiskelijaviikko, valtakunnallisessa liikunnan koulutuskeskuksessa opiskelijavuorokausi ja alueellisissa liikunnan koulutuskeskuksissa opiskelijapäivä.

Valtiovalta voi antaa vapaalle sivistystyölle yhteiskunnallisia erityistehtäviä ja osoittaa niihin varoja. Viime vuosina oppilaitokset ovat voineet hakea opintosetelityyppistä avustusta koulutuksen järjestämiseen tietyille, koulutuspoliittisin perustein määritellyille kohderyhmille. Näitä ryhmiä ovat olleet muun muassa maahanmuuttajat, ikäihmiset, työttömät ja oppimisvaikeuksia kokevat. Opintoseteliavustusta on käytetty kattamaan opintomaksuja tai niitä alentamaan, jolloin koulutus on osallistujille maksutonta tai hyvin edullista. Vuonna 2007 jaetusta avustuksesta käytettiin 29 % senioreiden, 25 % maahanmuuttajien, 15 % oppimisvaikeuksia kokevien ja 10 % työttömien koulutukseen (Saloheimo & Kaarlela, 2010). Nuorisotakuun toteuttamiseen myönnettävä avustus on vapaassa sivistystyössä suunnattu vuosina 2012 ja 2013 nuorisotakuun piirissä oleville maahanmuuttaja-taustaisille nuorille aikuisille.

14.1.4 Vapaan sivistystyön oppilaitoshenkilöstö

Vapaan sivistystyön rehtorien ja päätoimisten opettajien kelpoisuus määritellään asetuksessa (14.12.1998/986). Kelpoisuus koostuu korkeakoulututkinnosta, pedagogisista aineopinnoista sekä opetusalaan liittyvistä vaatimuksista. Rehtorilta edellytetään lisäksi opetushallinnon

Taulukko 1. Vapaan sivistystyön oppilaitokset, vertailu

	Kansalais- opisto	Kansanopisto	Kesäyliopisto	Liikunnan koulutus- keskus	Opintokeskus
Lukumäärä	189	89	20	14	11
Sivistystarve, johon vastaa (laissa vapaasta sivistystyöstä)	paikallinen, alueellinen	alueellinen, valtakunnallinen	alueellinen	valtakunnallinen alueellinen	valtakunnallinen
Tarkoitus (laissa vapaasta sivistystyöstä)	omaehtoinen oppiminen, kansalaisvalmiuksien kehittäminen	omaehtoinen oppiminen, opiskeluvalmiuksien oppiminen, yksilöinä ja yhteiskunnan jäsenenä kasvamisen	avoin korkeakouluopetus, alueen muihin osaamis- ja sivistystarpeisiin vastaaminen	liikuntaharrastusta, hyvinvointia ja terveyttä edistävä koulutus, liikunnan järjestö- ja seuratoimintaa palveleva koulutus ja valmennustoiminta	elinikäisen oppimisen, hyvinvoinnin ja aktiivisen kansalaisuuden sekä demokration ja kansalaisyhteiskunnan toiminnan edistäminen
Pääasiallinen osallistujaryhmä	kuntalaiset	nuoret, aikuiset	korkeakoulu- tettu väestö	koko väestö	kansalaisjärjestöjen jäsenet
Ylläpitäjä	julkinen yksityinen	yksityinen julkinen	yksityinen, julkinen	yksityinen	yksityinen
Aatetausta	sitoutumaton	arvoperustainen/ aatteellinen	sitoutumaton	sitoutumaton/ arvoperustainen	poliittinen/ sitoutumaton
Opiskelu	osa-aikaista	kokopäiväistä	osa-aikaista	kokopäiväistä	osa-aikaista
Erityispiirre	toimii kaikissa kunnissa	internaatti		internaatti	järjestää opintoja itse sekä yhdessä kansalaisjärjestöjen kanssa

tutkimta tai vastaavia tietoja. Yleinen opettajakoulutus yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa tuottaa kelpoisuuden vapaan sivistystyön opetustehtäviin.

Koulutuksen arviointineuvosto toteutti vuonna 2008 arvioinnin, jossa selvitettiin vapaan sivistystyön opetushenkilöstön kelpoisuutta, osaamista ja työoloja (Poikela ym. 2009). Alalla arvioidaan työskentelevän 1

700 - 2 000 päätoimista ja kymmeniä tuhansia osa-aikaisia/sivutoimisia tuntiopettajia. Noin 90 prosentilla arviointikyselyyn vastanneesta päätoimisesta henkilöstöstä oli opettajan kelpoisuus.

Merkittävä osa opetuksesta toteutetaan tuntiopettajavoimin, esimerkiksi kansalaisopistojen kohdalla kaksi kolmasosaa. Tuntiopettajilla ei ole kelpoisuusvaatimuksia eikä heiltä

yleensä edellytetä pedagogisia opintoja. Tuntiopettajien työsuhte on aina määräaikainen, pisimmillään syyslukukauden alusta kevätlukukauden loppuun kestävä. Arviointikyselyyn vastanneista vähintään kuusi viikkotuntia opettavista tuntiopettajista puolella näyttää olevan opettajakoulutus tai suppeampia pedagogisia opintoja (Poikela ym. 2009), mutta valtaosa erityisesti muutamia viikkotunteja pitävistä opettajista työskentelee ilman pedagogista koulutusta.

Arviointitulosten (Poikela ym. 2009) mukaan sekä päätoiminen henkilöstö että tuntiopettajat ovat hyvin motivoituneita ja identifioituvat opetustyöntekijöinä juuri vapaan sivistystyön tekijöiksi. Toisaalta he kokivat osaamisvajetta esimerkiksi aikuispedagogiikan, verkko-opetuksen ja monikulttuurisen toiminnan alueilla. Opettajista kolmannes arvioi opiskelijoiden erilaisten lähtökohtien tunnistamisen sujuvan heiltä hyvin.

Opetushenkilöstön lisäksi oppilaitoksissa työskentelee vaihtelevia määriä hallinto- ja tukipalveluhenkilökuntaa. Kansalaisopistoissa kaikki virat ja toimet voivat olla jaettuja kunnan muun sivistystoimen kanssa.

14.1.5 Opetussuunnitelmat vapaassa sivistystyössä

Vapaan sivistystyön koulutus toteutetaan paikallisten opetussuunnitelmien pohjalta. Opetussuunnitelmat tehdään esimerkiksi ylläpitäjän, oppilaitoksen tai opintoryhmän tarpeista käsin. Valtakunnallisia opetussuunnitelmia tai opetussuunnitelman perusteita ei ole eikä niiden käytölle ole lakisääteisiä perusteita. Muun muassa opintokeskusten omat opetussuunnitelmat ovat sikäli valtakunnallisia, että niiden toimintaluettua on koko maa.

Oppilaitokset voivat kuitenkin käyttää koulutuksessaan myös valtakunnallisia opetussuunnitelmia tai niiden perusteita. Käytössä ovat muun muassa tietoyhteiskuntavalmiuksiin liittyvien korttitutkintojen opetussuunnitelmia, taiteen perusopetuksen opetussuunnitelmia

sekä aikuisten maahanmuuttajien kotoutuskoulutuksen sekä luku- ja kirjoitustaidon koulutuksen opetussuunnitelman perusteet. Valtakunnallisten suunnitelmien käyttö on perusteltua erityisesti silloin, kun pyritään helpottamaan opiskelijoiden liikkumista eri koulutusmuotojen sekä koulutuksen ja työelämän välillä.

Lisäksi on syytä mainita, että joissakin vapaan sivistystyön oppilaitoksissa (osa kansanopistoista ja liikunnan koulutuskeskuksista) järjestettävää yleissivistävää peruskoulutusta ja ammatillista koulutusta säätelevät valtakunnalliset opetussuunnitelmat.

14.1.6 Vapaan sivistystyön opiskelijat

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistuu vuosittain noin miljoona kansalaista - vuonna 2011 lukema oli 990 000 (Tilastokeskus 2012). Näistä noin 600 000 opiskelee kansalaisopistoissa. Opiskelijoista noin 70 % on naisia. Suurin osa opiskelijoista on aikuisia, mutta lasten ja nuorten osuus on kasvava.

Maahanmuuttajat ovat tulleet erityisenä kohderyhmänä vapaan sivistystyön oppilaitokseen 2000-luvulla ja heille suunnattu koulutus on lisääntynyt ja vahvistunut erityisesti viime vuosina. (Mm. Anderzén 2011.) Tarkkoja lukuja maahanmuuttajaopiskelijoidenkaan määrästä ei ole käytettävissä, sillä opiskelijoita ei oppilaitoksissa tilastoida kansallisuuden mukaan. Varovaisen arvion mukaan vuonna 2010 vapaan sivistystyön oppilaitosten opiskelijoista oli maahanmuuttajia 3-5 %. Näin ollen Suomessa asuvien ulkomaiden kansalaisten osuus koko väestöstä ja arvio vapaan sivistystyön oppilaitoksissa opiskelevan ulkomaalaistaustaisten osuudesta koko opiskelijamäärästä ovat lähellä toisiaan.

14.1.7 Tutkimusta vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen vaikutuksista ja osallistumisen esteistä

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen vaikutuksia ja osallistumisen esteitä on sel-

vitetty jonkin verran. Jyri Manninen ja Saara Luukannel (2008) selvittivät laajalla kyselytutkimuksella osallistujien kokemuksia vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen merkityksistä ja vaikutuksista. He totesivat, että vapaassa sivistystyössä korostuu oppimisen omaehtoisuus ja myös opiskelun itseisarvoisuus, vaikka opiskelulla voi olla myös hyöty- tai viihtymispainotteisia tavoitteita. Selvityksen tilastollisen aineiston päätulos oli, että aikuisopiskelu vaikuttaa innostukseen jatkaa opiskelua (93 % vastaajista). Lisäksi sillä on vaikutuksia osaamiseen (84 %), hyvinvointiin (88 %), aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvien taitojen ja ominaisuuksien kehittymiseen (81%) sekä työhön ja toimeentuloon (33 %).

Vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisella on tutkijoiden mukaan myös selvästi vaikutusta yleisten aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvien taitojen ja asenteiden kehittymiseen, yhteisöihin liittymiseen ja yhteisöllisyyteen sekä verkostojen syntymiseen. Tulostensa pohjalta tutkijat tekevät johtopäätöksiä myös vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen myönteisistä heijastusvaikutuksista perheiden, työyhteisöjen ja yhteiskunnan hyvinvointiin. (Manninen, Luukannel 2008.)

Kansalais- ja kansanopistojen esteettömyyttä vammaisten ja oppimisvaikeuksia kokevien ihmisten näkökulmasta selvitettiin vuosina 2010–2012 toteutetussa hankkeessa (Laitinen & Nurmi 2013). Tutkimuksen lähtökohdaksi otettiin YK:n vuonna 2006 hyväksymä vammaisten ihmisoikeussopimus, johon Suomikin on sitoutunut. Esteettömyys ymmärrettiin suhdekäsitteenä, jonka jäseninä ovat opistossa toimivat ihmiset, opiston tarjoama opiskeluympäristö ja toiminnassa noudatetut käytänteet. Esteettömyys toteutuu, kun toiminnassa hyödynnetään myös vammaisten ja oppimisvaikeuksia kokevien kannalta parhaita toimintatapoja, välineitä ja palveluja. Tästä hyötyvät kaikki opistoyhteisön jäsenet.

Esteettömyystutkimus osoitti, että opistoissa on selviä puutteita vammaisten henkilöiden näkökulmasta. Puutteet liittyivät erityisesti rakennetun ympäristön esteettömyyteen. Oppimisvaikeuksia kokevien kohdalla tulokset olivat

moniselitteisempiä. Muun muassa oppilaitoshenkilökunnan halukkuus ottaa vammaisudesta tai oppimisvaikeuksista johtuvat tarpeet huomioon todettiin hyväksi. Esteettömyyden huomioon ottaminen näkyi kuitenkin heikosti opistojen hallinnossa, erityisesti opetushenkilöstön koulutuksessa, ohjeistuksessa ja tiedotuksessa. Esteettömän opetuksen toteuttamisen tuki ei ollut riittävää kaikissa opistoissa. (Laitinen & Nurmi 2013.) Tuore tutkimushanke on vaikuttanut siihen, että aikaisempaa useammasa vapaan sivistystyön oppilaitoksissa on herkistytty esteettömyyskysymyksille. Se heijastuu myös tekemämme kyselyn vastauksista.

14.2 Ihmisoikeuskasvatus vapaassa sivistystyössä

Vapaan sivistystyön oppilaitoksissa toteutettava ihmisoikeuskasvatusta ei ole tutkittu eikä siitä ole aiemmin kerätty järjestelmällistä tietoa. Tätä selvitystä varten tehtiin verkkokysely vapaan sivistystyön oppilaitoksille. Raportoimme kyselyn tulokset tässä ja seuraavissa luvuissa.

14.2.1 Kyselyn toteutus

Ihmisoikeuskasvatusta kartoittava suomenkielinen kysely toteutettiin Webropol-verkkotyökalun avulla ja se lähetettiin kaikkiin vapaan sivistystyön oppilaitoksiin (N=323). Opintokeskuksia pyydettiin halutessaan välittämään kysely omiin jäsenjärjestöihinsä. Vastausaikaa oli noin 1,5 kuukautta.

Kyselylomake oli jaettu osioihin. Kysymyksiä esitettiin ihmisoikeuskasvatuksen toteutumises- ta, ihmisoikeuslähtöisistä toimintamalleista sekä henkilöstön tiedoista, taidoista ja täydennyskoulutustarpeista tässä aihepiirissä.

Kyselyssä ihmisoikeuskasvatus määriteltiin seuraavasti:

Ihmisoikeuskasvatuksella tarkoitetaan erilaisin muodoin (kurssit, opintokerhot, tapahtumat, tempaukset jne.) toteutettavaa opetusta, jossa käsitellään *suoraan ihmisoikeuksia*. Ihmiso-

keuskasvatusta voidaan järjestää joko omana kokonaisuutenaan tai osana globaali-, kansalais-, rauhan-, ympäristö-, tasa-arvo- tai syrjimättömyyskasvatusta. Keskeistä on, että opetus käsittelee nimenomaisesti ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä näihin liittyviä arvoja (mm. yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys). Esimerkiksi vammaisten tai alkuperäiskansojen oikeuksia käsittelevää opetusta voidaan pitää ihmisoikeuskasvatuksena silloin, kun aihetta tarkastellaan *ihmisoikeuslähtöisesti*. Huom! Kansainvälisyys- ja globalisaatiokasvatukseen, etiikkaan ja monikulttuurisuuskasvatukseen tms. liittyvän tarjonnan voi mainita silloin, kun näiden sisällöissä on suoraan tietoa ihmisoikeuksista.

Ihmisoikeuslähtöisyys organisaation toimintamalleissa määriteltiin puolestaan seuraavasti:

”Osion tavoitteena on saada tietoa siitä, miten ihmisoikeudet otetaan huomioon oppilaitoksen/järjestön toiminnassa, esimerkiksi koulutuksen suunnittelussa, opetuksen järjestämisessä ja tiedottamisessa. Ihmisoikeuksia kunnioittavat toimintamallit sekä ihmisoikeuksien toteutuminen opetuksessa ankkuroituvat ihmisoikeuksien peruseriaateisiin, eli yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen. Yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä voidaan edistää oppilaitoksissa mm. parantamalla saavutettavuutta. Saavutettavuutta voidaan lisätä poistamalla osallistumisen esteitä, jotka liittyvät aisteihin, tiedotukseen, ymmärtämisen vaikeuteen, asenteisiin, fyysisiin tai taloudellisiin tekijöihin sekä päätöksentekoon.”

Vastauksia saatiin yhteensä 93 kappaletta: kansalaisopistoista 54, kansanopistoista 26, kesäyliopistoista 2, liikunnan koulutuskeskuksista 2 ja opintokeskuksista ja niiden jäsenjärjestöistä 9. Vastanneista 90 on oppilaitoksia – noin kolmannes oppilaitosten kokonaismäärästä (322) – ja kolme opintokeskusten jäsenjärjestöjä. Oppilaitosten kokonaislukumääriin suhteutettuna kansanopistojen, kansalaisopistojen ja opintokeskusten vastaukset ovat hivenen yliedustettuna aineistossa. Kyselylomake oli vain suomeksi,

mistä johtuen ruotsinkielisistä oppilaitoksista saatiin lukumääriin suhteutettuna vähemmän vastauksia kuin suomenkielisistä. On huomattava, että kyselyyn vastasi yleensä yksi henkilö – usein rehtori – kustakin oppilaitoksessa, joten tietoa ja osaamista saattaa olla enemmän kuin mitä saadut vastaukset kertovat. Myös päinvastainen tulkinta on mahdollinen: on mahdollista, että kyselyyn vastasivat nimenomaan ihmisoikeuksista kiinnostuneet ja niistä tietävät henkilöt.

Kyselyn vaatimattomasta vastausprosentista ja muista puutteista huolimatta saatu aineisto antaa uskottavan kuvan ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisesta vapaan sivistystyön oppilaitoksissa sekä tarjoaa valaisevia esimerkkejä. Vastaukset tuovat esiin erityisesti oppilaitosten toiminnan moninaisuuden, mikä on ominaista vapaalle sivistystyölle. Tässä artikkelissa vastauksia tarkastellaan pääasiassa koko vapaan sivistystyön näkökulmasta, mutta esiin nostetaan myös oppilaitosmuodoille tyypillisiä piirteitä sekä näiden välisiä eroja. Kun oppilaitostyyppillä on merkitystä, se mainitaan erikseen. Vastajiin viitataan tekstin luettavuuden vuoksi oppilaitoksina – vaikka mukana on myös järjestöjä.

Tekstin lomaan on nostettu joitakin yksittäisiä poimintoja saaduista vastauksista, ja näiden kohdalla mainitaan oppilaitostyyppi. Saatuja vastauksia on myös täydennetty kolmella esimerkkitapauksella, jotka kuvaavat eri näkökulmista ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamista vapaan sivistystyön oppilaitoksissa.

14.2.2 Laajuus ja muodot

Kyselyn vastaajista (n=93) lähes 60 % ilmoitti järjestäneensä ihmisoikeuskasvatusta vuosina 2010-2012. Valtaosa kertoi järjestäneensä alle kolme ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää opetustapahtumaa (kurssit, luennot, tapahtumat, opintopiirit jne.) kyseisellä ajanjaksolla. Noin neljäsosa vastanneista puolestaan järjesti 4-10 opetustapahtumaa. Pienellä vähemmistöllä oli tarjolla yli kymmenen ihmisoikeuskasvatukseen liittyvää opetustapahtumaa. Viimeksi mainittuun lukuun on luultavasti laskettu

mukaan myös sellaiset kurssit, luennot, tapahtumat jne., joissa vain sivutaan ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja.

Vastaukset osoittavat, että ihmisoikeuskasvatusta järjestetään vapaan sivistystyön oppilaitoksissa kaikissa kyselyssä mainituissa muodoissa: (1) kursseina (yli 10 t), (2) lyhyinä kursseina (enintään 10 t), (3) opintopiireinä, (4) tapahtumina, juhlina, tempauksina, (5) osana muuta koulutusta. Monet oppilaitokset olivat valinneet useamman vaihtoehdon.

Eniten vastauksia kertyi vaihtoehtoihin 5 ('osana muuta koulutusta') ja 6 ('muussa muodossa'), joita sai tarkentaa avoimissa kentissä. Useat vastaajat kertoivat, että ihmisoikeuksiin liittyvä opetus tapahtuu erilaisten yleisluentojen kautta. Monissa oppilaitoksissa ihmisoikeuskasvatusta toteutetaan osana maahanmuuttajien kotoutumiskoulutusta tai muuta maahanmuuttajille suunnattua opetustarjontaa. Lisäksi monet kertoivat, että ihmisoikeuskasvatusta toteutetaan "läpäisyperiaatteella". Vastausten perusteella vaikuttaa siltä, etteivät ihmisoikeudet näissä tapauksissa muodosta omaa kokonaisuuttaan opetustarjonnassa, vaan niitä käsitellään joidenkin kurssien, luentojen tai muiden vastaavien yhteydessä joko suoraan tai välillisesti.

Yllä esitettyjen lisäksi vastauksissa mainittiin seuraavat aihepiirit/ kokonaisuudet, joiden osana ihmisoikeuksia käsitellään: yhteiskunnallinen opetus, monikulttuurisuuskasvatus, kansainvälisyys- ja globalisaatiokasvatus, uskonnon opetus, etiikka, esteettömyyskoulutus, opintokerhot, ikäihmisten yliopiston opetus ja avoimen yliopiston tarjonta. Erikseen nimeltä mainittiin muun muassa soveltava liikuntakasvatus (liikunnan koulutuskeskus), yhdenvertaisuus työelämässä -kurssi (opintokeskus) sekä kehitys yhteistyöhanke Afrikassa (kansanopisto).

Vastaajat antoivat monia esimerkkejä siitä, millä tavoin ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä niihin liittyviä periaatteita käsitellään. Ihmisoikeudet nostetaan esiin muun muassa YK:n päivänä ja Ihmisoikeuksien päivänä. Yhdessä oppilaitoksessa aiheesta järjestetään teemapäiviä kaikille perusoppijakson opiskeli-

joille (kansanopisto). Muutama oppilaitos kertoi järjestäneensä ihmisoikeuksiin liittyvän luentosarjan tai kutsuneensa vierailevia asiantuntijoita luennoimaan ihmisoikeusteemoista. Joissakin oppilaitoksissa opiskelijat järjestävät ihmisoikeuksiin liittyviä tapahtumia.

Ihmisoikeuksia voidaan käsitellä YK:n vuosittuhattavoitteiden yhteydessä, kansainvälisen oikeuden kursseilla sekä sota- ja konfliktialueisiin liittyvän koulutuksen yhteydessä. Ihmisoikeuksista puhutaan myös erilaisissa kampanjoissa ja tempauksissa, joilla edistetään rasminvastaisuutta, yhdenvertaisuutta ja/tai syrjimättömyyttä. Näiden lisäksi ihmisoikeudet on nostettu esiin kestävän kehityksen yhteydessä sekä puhuttaessa ympäristön terveydestä ja hyvinvoinnista. Yksi oppilaitos kertoi käyttäneensä Talvivaaraa esimerkkinä viimeksi mainitusta tematiikasta. Erään oppilaitoksen yhteydessä toimivassa ikäihmisten yliopistossa ihmisoikeuksia käsitellään välillisesti silloin, kun aiheena on naisten ja lasten asema Intiassa.

Kansanopistoissa ihmisoikeuskasvatus voi nivoutua osaksi ammatillisten perustutkintolinjojen tai ammattitutkintoihin valmentavan koulutuksen opetustarjontaa (mm. humanistiset ja kasvatustieteelliset alat, sosiaali- ja terveysala sekä lähetys- ja kehitys yhteistyötehtäviin valmentava koulutus). Näiden lisäksi joissakin kansanopistoissa ihmisoikeuskasvatusta tarjotaan perusopetuksessa ja perusopetuksen lisäopetuksessa esimerkiksi yhteiskuntaopin ja etiikan opetuksen yhteydessä. Näissä tapauksissa kyse ei ole vapaan sivistystyön opinnoista, vaikka järjestäjänä on vapaan sivistystyön oppilaitos.

14.2.3 Ihmisoikeuskasvatuksen sisällöt

Oppilaitoksia pyydettiin kertomaan tarkemmin ihmisoikeuskasvatuksen sisällöistä. Tarkoituksena oli saada tietoa siitä, mitä ihmisoikeusnormeja ja -mekanismeja sekä niihin liittyviä arvoja/periaatteita koulutuksessa käsitellään. Vastaajia pyydettiin myös antamaan esimerkkejä koulutuksesta.

Osa vastaajista kuvaili ihmisoikeuksiin liitty-

vää koulutusta hyvin yleisluontoisesti. Vastauksissa mainittiin muun muassa, että koulutusta järjestetään ”yleisellä tasolla” tai ”läpäisyperiaatteella”. Jotkut kertoivat, että ihmisoikeuskoulutuksessa käsitellään ”kaikkia ihmisoikeuksia” tai ”koko skaalaa”. Näiden vastausten pohjalta on vaikea arvioida, mitä ihmisoikeuksiin liittyviä tekijöitä tarkalleen ottaen käsitellään ja mistä näkökulmasta.

Osa vastaajista nimesi myös tarkemmin tiettyjä ihmisoikeuksia tai teemoja. Joidenkin ammattiliittoihin sidoksissa olevien opintokusten opinnoissa korostuvat työhön ja työn tekoon liittyvät oikeudet, kuten oikeus työhön ja oikeudenmukaisiin työehtoihin, yhdenvertaisuus työhönotossa ja työssä, sekä oikeus kohtuulliseen palkkaan.

Ihmisoikeuskasvatus kytkeytyy usein maahanmuuttajille suunnattuun opetukseen, esimerkiksi kotoutumiskoulutukseen liittyvään yhteiskunta- ja kulttuurikoulutukseen. Käsiteltäviä aihepiirejä ovat muun muassa työhön liittyvät oikeudet, kansalaisoikeudet ja -velvollisuudet ja yhdenvertaisuuslaki. Tavoitteena on tällöin kertoa suomalaisen yhteiskunnan laeista ja normeista sekä tarjota maahanmuuttajille valmiuksia pärjätä esimerkiksi suomalaisessa työelämässä. Näissä tapauksissa voidaan sanoa, että ihmisoikeuksiin ja perusoikeuksiin liittyvä opetus leikkaavat.

Edellä mainittujen lisäksi nimettiin tiettyjä ”erityisryhmiä”, joiden oikeuksia käsitellään ihmisoikeuskasvatuksen puitteissa. Näitä ovat muun muassa lapset, vammaiset, kielivähemmistöt, vanukset, maahanmuuttajat ja naiset. Erityisesti lapsen oikeudet ja naisten oikeudet mainittiin useaan otteeseen. Yhden kansanopistovastauksen mukaan koulutuksessa käsitellään naisten oikeutta opiskeluun ja omasta kehosta päättämiseen sekä pohditaan naisten silpomisperinnettä ja siitä irrottautumista ”naisten kesken”. Kyseessä lienee maahanmuuttajanaisen ryhmä.

Muita mainittuja oikeuksia tai ihmisoikeuksiin liittyviä teemoja olivat: ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus, uskonnonvapaus, mielipiteen- ja sananvapaus, kokoontumis- ja

yhdistymisvapaus, ympäristö, kestävä kehitys, perustuslain mukaiset oikeudet ja humanitaarinen oikeus. Näiden esimerkkien kohdalla suurin osa vastaajista ei kuvannut tarkemmin opetuksen sisältöjä.

Monissa tapauksissa ihmisoikeuskasvatus käsittelee arvoja/periaatteita, jotka muodostavat ihmisoikeusnormien ja -mekanismien lujan ytimen. Näistä mainittiin erityisesti tasa-arvo, syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Syrjimättömyys linkitetään muun muassa työelämään liittyviin kysymyksiin, suvaitsevaisuuteen sekä rasismien ehkäisemiseen. Yhdenvertaisuus puolestaan yhdistetään muun muassa vammaisten ja maahanmuuttajien asemaan sekä toisaalta työhönottoon ja kansalaisuuteen liittyviin teki- jöihin. Monista vastauksista ei kuitenkaan käynyt ilmi, millaisissa yhteyksissä näitä periaatteita käsitellään. On mahdollista, ettei näihin liittyvä opetus kaikissa tapauksissa nivoudu suoraan ihmisoikeustematiikkaan.

Moni opintokeskus mainitsi, etteivät he itse järjestä paljoa tämän tyyppistä koulutusta. Sen sijaan niiden jäsenjärjestöt tarjoavat ihmisoikeuskasvatusta monissa muodoissa.

14.2.4 Kohderyhmät

Ihmisoikeuskasvatuksen kohderyhmät suhteutuvat opetuksen sisältöihin. Lukuisissa vastauksissa kohderyhmäksi mainittiin maahanmuuttajat tai kotoutumiskoulutuksessa olevat maahanmuuttajat. Tämän lisäksi jotkut kansanopistot kertoivat suuntaavansa tämän tyyppistä koulutusta ammatillisten perustutkintojen opiskelijoille (esim. nuoriso- ja vapaa-ajanohjaajat, kehitysvammaisten erityislinja). Opintokeskuksista osa mainitsi kohderyhmäksi ammattiliittojen asiantuntijat ja henkilöstön.

Kohderyhmiksi mainittiin myös seuraavat ryhmät: kehitysvammaiset, pitkäaikaistyöttömät, vapaan sivistystyön linjojen opiskelijat (kansanopisto), kymppiluokkalaiset (kansanopisto), lukiolaiset (kansanopisto), peruskoulun oppilaat (kansanopisto) ja kansalaisjärjestöjen vapaaehtoiset (opintokeskus).

Monet vastaajat kertoivat, että ihmisoikeuskasvatukseen liittyvä tarjonta on avointa kaikille opiskelijoille. Tilanne on mahdollisesti sama useassa muussakin oppilaitoksessa – tämä saatettiin jättää mainitsematta, koska kyseessä ei varsinaisesti ole ”kohderyhmä”.

14.2.5 Yhteistyö ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisessa

Hieman yli puolet kyselyyn vastanneista vapaan sivistystyön oppilaitoksista kertoi tekevänsä yhteistyötä ihmisoikeuskasvatuksen toteuttamisessa. Erilaisten yhteistyökumppanien kirjo on laaja ja siihen mahtuu toimijoita yhteiskunnan eri sektoreilta.

Yhteistyökumppaneiksi mainittiin muut vapaan sivistystyön oppilaitokset sekä muut (oman alueen) oppilaitokset kuten yliopistot. Näiden lisäksi yhteistyötä tehdään erilaisten kunnallisten ja valtiollisten toimijoiden kanssa. Erikseen mainittiin muun muassa vastaanotto-keskus, vanhusten hoitolaitokset sekä Kuntaliito ja Ulkoasianministeriö.

Jotkut oppilaitokset tekevät yhteistyötä paikallisen seurakunnan kanssa. Lisäksi järjestöjen kanssa tehtävä yhteistyö mainittiin useaan otteeseen. Järjestöistä nimettiin muun muassa SPR, VAU ry, PoPLi ry, Unifem, Pelastakaa lapset ry, Mannerheimin lastensuojeluliitto, Fida International, Rauhankasvatusinstituutti, YK-liitto, vammaisjärjestöt, ystävyyssurat, monikulttuurisuusyhdistys, sote-järjestöt ja Amnesty International.

Edellä mainittujen tahojen lisäksi yhteistyökumppaneiksi nimettiin teatteriryhmät ja paikallinen taitokeskus. Opintokeskukset puolestaan tekevät luontevasti yhteistyötä omien jäsenjärjestöjensä kanssa tämän tyyppisen koulutuksen järjestämisessä.

14.2.6 Case: Jamilahden kansanopistossa ihmisoikeudet on integroitu opiston toimintaan

Jamilahden kansanopisto on perustettu vuonna 1920 Laatokan rannalle, lähelle Sortavalaa.

Opiston ylläpitäjä on Karjalan Evankelinen Seura. Opiston opiskelijat olivat aluksi (pakolais) naisia Suomen, Inkerin, Vienan ja Aunuksen Karjalan alueelta. Toisen maailmansodan jälkeen opisto siirtyi Vehkalahdelle. Nykyisin opistossa toimii erityislinja kehitysvammaisille ja musiikki-teatterilinja sekä monta suomen kielen kurssia maahanmuuttajille.

Ihmisoikeuskasvatusta järjestetään opistossa tapahtumien muodossa. Se on myös osa kehitysvammaisten linjan opetustarjontaa ja maahanmuuttajien suomen kielen opetusta. Lisäksi ihmisoikeuskasvatus sisältyy henkilökunnan osaamisen kehittämiseen henkilökunnan palaverissa. Opetuksen lähtökohtana on opiskelijaryhmä (7–10 henkilöä) ja heidän tarpeistaan nousevat kysymykset – oikeudet, velvollisuudet ja verkostot. Lisäksi opetellaan yhteisöllisyyttä ja yhdessä toimimisen pelisääntöjä kaikkia ihmisiä kunnioittavasta yhdenvertaisuusnäkökulmasta. Erityisopettaja sisällyttää ihmisoikeuksiin liittyvää selkomateriaalia oppimistehtäviin, pajoihin ja yhteistyökuvioihin. Asiat tulevat luonnolliseen yhteyteen arkipäivän tilanteissa ”yhdessä olemme enemmän” -ajatuksella ja esimerkiksi ilmaisutaidon yhteisissä harjoituksissa ja esityksissä. Internaattiopiskelu ja vapaa sivistystyön viitekehys antavat ihmisoikeuslähtöisyydelle hyvät puitteet. Yhteistyötä tehdään alueen maahanmuuttaja- ja kehitysvammaistyön toimijoitten kanssa.

Ihmisoikeuksiin liittyviä periaatteita on kirjattu opiston kehittämissuunnitelmaan ja työsuojelu- ja työhyvinvointisuunnitelmiin. Periaatteena on, että jokainen opistossa opiskeleva, työtä tekevä tai vieraileva ihminen tulee nähdä, kuulla ja ymmärretä. Kunnioittaminen näkyy tekoina arjen työssä. Opiskelijoilta saadaan tästä palautetta.

14.2.7 Case: OK-opintokeskus tekee ihmisoikeuskasvatusta jäsenjärjestöjensä kanssa

OK-opintokeskus on valtakunnallinen poliittisesti sitoutumaton 67 suomalaisen kansalaisjär-

jestön ylläpitämän vapaan sivistystyön oppilaitos. Opintokeskusten tarjoamasta koulutuksesta suuri osa toteutetaan yhteistyössä niiden jäsenjärjestöjen kanssa. Koulutus suuntautuu usein tietyille kohderyhmälle kuten järjestön omille vapaaehtoisille. Järjestöissä tapahtuvan koulutuksen funktio on usein muuta kasvatus-toimintaa toiminnallisempi: siinä on oleellista, että sisältö on siirrettävissä suoraan esimerkiksi vapaaehtoistoimintaan.

OK-opintokeskuksen jäsenjärjestöt järjestävät opintokeskuksen pedagogisesti tukevana monenlaista ihmisoikeuksiin suoraan tai välillisesti liittyvää koulutusta. Jäsenjärjestöissä halutaan edistää erityisesti moninaisuutta ja monikulttuurisuutta. Näihin teemoihin liittyviin kursseihin kuuluvat ihmisoikeudet sekä erillisinä sisältöinä että esimerkiksi syrjimättömyyttä käsittelevien harjoitusten kautta. Tämän lisäksi ne järjestävät yhteistyössä opintokeskuksen kanssa esimerkiksi humanitaarisen oikeuden kursseja ja koulutuksia, joissa vapaaehtoisia valmennetaan puhumaan vammaisten oikeuksista erilaisissa oppilaitoksissa. Koulutusten sisältöjä on kehitetty yhteisten hankkeiden avulla.

Useat jäsenjärjestöt ovat vammais- tai potilasjärjestöjä, joten saavutettavuus, esteettömyys ja syrjimättömyys ovat tärkeitä arvoja. Käytännössä näitä asioita pyritään ottamaan huomioon esimerkiksi koulutustilojen valinnassa ja sähköisen viestinnän suunnittelussa. Tänä vuonna koko henkilöstö perehdytetään saavutettavuuden perusteisiin. Varsinkin fyysisen toimintaympäristön asettamien esteiden takia tehtävää riittää.

Periaatteena on, että koulutukseen osallistuminen tehdään kaikille mahdolliseksi. Järjestöt voivat viedä koulutusta sinne, missä ihmiset ovat, ja ottaa heidän erityistarpeensa huomioon. Esimerkiksi koulutuksen hinta ei saa olla este osallistumiselle. Käytössä ovat opintosevelit, joiden avulla voidaan tukea esimerkiksi maahan muuttaneiden henkilöiden osallistumista kansalaisjärjestöjen monipuoliseen kurssitoimintaan.

Opintokeskuksen pedagoginen asiantuntemus yhdistettynä kansalaisjärjestöjen usein

varsin spesifiin ihmisoikeusosaamiseen on hyvä lähtökohta hedelmälliselle ihmisoikeuskasvatukselle. Koulutetut vapaaehtoiset ja järjestöjen työntekijät vievät kampanjoiden ja kouluvierailuiden avulla ihmisoikeuksia myös suuren yleisön tietoon. Tällaisen ihmisoikeuskasvatuksen vaikutukset voivat olla hyvinkin laajat.

14.3 Ihmisoikeuksien toteutuminen vapaassa sivistystyössä

14.3.1 Ihmisoikeudet ja näiden keskeiset periaatteet oppilaitosten asiakirjoissa

Kyselyn avulla pyrittiin saamaan tietoa myös siitä, millä tavoin ihmisoikeudet otetaan huomioon opetuksen järjestämisessä ja oppilaitosten toimintakulttuurissa. Vastaajia pyydettiin kertomaan, ovatko ihmisoikeudet ja/tai näiden peruseriaatteet (kuten syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus) kirjattu oppilaitosten toimintaa ohjaaviin asiakirjoihin. Lisäksi heitä pyydettiin antamaan esimerkkejä käytännön toimista, joilla ihmisoikeuksien toteutumista edistetään oppilaitosten arjessa.

Hieman yli 60 % vastanneista kertoi, että ihmisoikeudet on otettu huomioon organisaation asiakirjoissa. Monissa oppilaitoksissa ihmisoikeudet ja/tai näiden keskeiset periaatteet on kirjattu toiminta- tai kehittämissuunnitelmaan. Useissa oppilaitoksissa nämä on sisällytetty strategia-asiakirjaan, opetussuunnitelmaan/-ohjelmaan, kurssiohjelmaan tai markkinointimateriaaliin. Hieman harvempien kohdalla ihmisoikeudet näkyvät laatuksikirjassa tai henkilöstön perehdytysmateriaalissa. Monet olivat valinneet useamman vaihtoehdon.

Annettujen vaihtoehtojen lisäksi vastauksissa lueteltiin muita oppilaitosten toiminnan kannalta keskeisiä asiakirjoja, kuten tasa-arvosuunnitelma, työsuojelun toimintaohjelma, työhyvinvointisuunnitelma, monimuotoisuus-suunnitelma, henkilöstösuunnitelma ja palvelusuunnitelma. Lisäksi mainittiin oppilaitoksen ylläpitämislupa, arvot, kotouttamisohjelma sekä ”suunnitteilla olevat saavutettavuusohjeet”.

Jotkut oppilaitokset kertoivat, että ihmisoikeudet ja/tai näiden keskeiset periaatteet on kirjattu oppilaitosta ylläpitävän kaupungin tai kunnan tasa-arvosuunnitelmaan tai yhdistyksen sääntöihin. Yksi kristillistaustainen kansanopisto mainitsi, että ihmisoikeudet on otettu välillisesti huomioon monissa opiston asiakirjoissa. Samasta opistosta kerrottiin, että ”opiston arvopohjan muodostaa Raamattu, josta löytyy kaikki ihmisoikeuksiin liittyvät periaatteet”.

Vastaaaja pyydettiin selittämään tarkemmin, mitä ihmisoikeuksia ja/tai näiden keskeisiä periaatteita edellä mainittuihin asiakirjoihin on kirjattu ja miten. Selvästi useitten mainittiin syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Vastausten mukaan ne molemmat kytkeytyvät erityisesti opetuksen saavutettavuuteen sekä eri väestö- ja ikäryhmien tasavertaiseen huomioimiseen opetuksen järjestämisessä. Ne ilmenevät myös henkilöstön tasavertaisessa kohtelussa. (Vrt. seuraava alaluku.)

Syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden lisäksi erikseen mainittiin tasa-arvo, moniarvoisuus, syrjäytymisen ehkäisy, kansanvaltaisuus, oikeudenmukaisuus, kestävä kehitys, sekä omaehtoisen oppimisen, yhteisöllisyyden ja osallisuuden edistäminen. Yksi vastaaja viittasi vapaan sivistystyön toiminnan taustalla vaikuttavaan eetokseen, jossa korostuvat ”tasa-arvo, matala kynnyks, helppo saavutettavuus, inhimillinen lämpö ja ihmisystävällinen meininki”. Lisäksi huomautettiin, että vapaan sivistystyön laki velvoittaa oppilaitoksia ottamaan toiminnassaan huomioon periaatteita, jotka vaikuttavat myös ihmisoikeuksien taustalla (vrt. edellä luku 1).

14.3.2 Konkreettisia toimenpiteitä

Valtaosa 93 vastaajasta kertoi oppilaitoksensa edistävän ihmisoikeuksien toteutumista konkreettisin toimenpitein. Ihmisoikeuksia on toisin sanoen sisällytetty useimpien oppilaitosten toimintamalleihin ja arjen käytänteisiin monin tavoin.

Vastauksissa korostui yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden tavoite niin koulutukseen osal-

listumisessa, koulutuksen järjestämisessä kuin henkilöstön toiminnassa. Ensinnäkin koulutus on pääsääntöisesti avointa kaikille halukkaille riippumatta iästä, koulutustaustasta, kansalaisuudesta, sukupuolesta tai fyysisistä/psyykkisistä rajoitteista. Toisekseen vapaan sivistystyön oppilaitosten kurssimaksut ovat matalia, mikä osaltaan lisää koulutuksen saavutettavuutta. Lisäksi koulutusta on tarjolla kaikilla alueilla eri puolilla Suomea – esimerkiksi kansalaisopistoissa korostuu lähipalveluajattelu ja ne pyrkivät tarjoamaan opintoja myös haja-asutusalueilla. Näiden ohella saavutettavuutta edistävät monien oppilaitosten tarjoamat etäopiskelumahdollisuudet.

Monissa oppilaitoksissa on käytössä erilaisia toimintamalleja ja käytäntöjä, joilla pyritään saamaan aikuiskoulutuksessa aliedustettuja ryhmiä tasavertaisesti mukaan koulutukseen. Yksi merkittävä toimenpide on alennettu kurssimaksu tai täysi vapautus maksusta. Monissa oppilaitoksissa käytetään opintoseteleitä, jotka mahdollistavat yhteiskunnallisesti heikossa asemassa oleville ihmisille edullisen tai ilmaisen opiskelun. Joissakin oppilaitoksissa tarjotaan muutoin ilmaisia kursseja tai luentoja. (Vrt. edellä luku 1.)

Erilaiset ”erityisryhmät” otetaan huomioon myös opetuksen järjestämisessä. Monissa oppilaitoksissa on tarjolla esimerkiksi maahanmuuttajille, vammaisille ja/tai syrjäytymisvaarassa oleville nuorille kohdennettua koulutusta. Toisaalta moni vastaaja kertoi, että koulutuksen suunnittelussa pyritään tekemään erityisjärjestelyitä, jotta kaikki halukkaat voisivat tasavertaisesti osallistua ”normaaliin” koulutustarjontaan. Molempien ratkaisujen katsotaan edistävän yhdenvertaisuutta, koulutuksellista tasa-arvoa ja osallisuutta. On oletettavaa, että monissa oppilaitoksissa suositetaan molempia.

Yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä edistetään oppilaitosten toiminnassa myös palkkaamalla tai ottamalla harjoitteluun erityisryhmien edustajia. Monille oppilaitoksissa tämä on vakiintunut toimintamalli – esimerkiksi maahanmuuttajataustaiset opettajat ovat jo pitkään olleet osa näiden henkilökuntaa. Lisäksi useissa oppilaitoksissa pyritään erilaisin toimenpitein,

kuten henkilöstökoulutuksen avulla, tuomaan esiin yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyviä kysymyksiä koko henkilökunnan kesken. Ainakin yksi oppilaitos on julistautunut syrjinnästä vapaaksi alueeksi, mistä tiedotetaan oppilaitoksen tiloihin levitetyn kuvallisen materiaalin keinoin.

Useissa oppilaitoksissa kiinnitetään huomiota tilojen ja viestinnän esteettömyyteen. Tiloja on muokattu esimerkiksi siten, että pyörätuolilla on helpompi liikkua. Esteettömyyteen on panostettu myös asiakaspalvelussa. Asiakaspalvelua on muutoinkin pyritty joissakin oppilaitoksissa eriyttämään esimerkiksi siten, että maahanmuuttajille ja ikäihmisille tarjotaan erityisiä palveluita tai tukea. Tämä näkyy muun muassa joustona kurssi-ilmoittautumiskäytänteissä.

Maahanmuuttajaopiskelijoiden huomioon ottaminen nousi esiin useissa kohdissa (kts. myös luku 2). Edellä mainittujen toimenpiteiden lisäksi monissa oppilaitoksissa järjestetään monikulttuurisia tilaisuuksia, jotka tarjoavat kantaväestölle ja maahanmuuttajille luontevan tavan kohdata toisiaan. Tämän katsotaan lisäävän suvaitsevaisuutta sekä ehkäisevän arkipäivän rasismia ja ennakkoluuloja. Yhdestä oppilaitoksesta myös kerrottiin, että maahanmuuttajien ruokaan liittyvät arvot ja tavat otetaan huomioon ruokailussa (kansanopisto).

Edellä mainittujen toimien lisäksi vastauksista nousi esiin myös muita esimerkkejä, joilla ihmisoikeuslähtöisyyttä edistetään. Yksi näistä on avoin vuorovaikutus opiskelijoiden ja henkilöstön kesken, mikä näkyy esimerkiksi opiskelijoiden mahdollisuutena vaikuttaa opetuksen sisältöihin ja muotoon. Lisäksi mainittiin, että taloudelliset leikkaukset pyritään jakamaan tasapuolisesti, jottei mikään tietty opiskelijaryhmä tai tietyn alueen asukkaat joudu suhteettomasti kärsimään leikkauksista. Ruotsinkielisellä puolella pyritään edistämään kielivähemmistön oikeuksia.

14.3.3 CASE: Vaasa-opistossa ihmisoikeudet näkyvät arjessa

Vaasa-opisto on Vaasan alueella toimiva kunnallinen kansalaisopisto, joka pyrkii eri tavoin

edistämään ihmisoikeuksien toteutumista toimintamalliansa ja arjen tekojen kautta.

Opisto on pyrkinyt rakentamaan tiloistaan esteettömät ja laatimaan tiedotusmateriaalinsa esteettömäksi. Tekeillä on myös erityinen monikulttuurisuusstrategia. Aliedustettujen ryhmien opiskelua tuetaan opintoseteleillä ja työttömät saavat opiskella puoleen hintaan. Peruspäivärahalla ja työmarkkinatuella eläville henkilöille ja näiden työelämän ulkopuolella oleville perheenjäsenille opinnot ovat ilmaisia - näin esimerkiksi lapset voivat osallistua ilmaiseksi taiteen perusopetukseen.

Opistossa on järjestetty henkilökunnalle koulutusta ja tiedotustilaisuuksia monikulttuurisuudesta ja eri kulttuureista tulevien asiakkaiden kohtaamisesta. Yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys otetaan huomioon myös henkilökunnan perehdytyksessä. Aina ei ole helppoa löytää konkreettisia toimintakeinoja,.

Vaasa-opisto on tehnyt yhteistyötä ihmisoikeusystävällisten toimintamallien edistämiseksi muun muassa maahanmuuttajien kanssa toimivien tahojen ja potilas- ja vammaisjärjestöjen kanssa. Aikaisemmin opiston yhteydessä toimi Amnesty Internationalin toimintaryhmä. Nykyinen Vaasan kehitysmaaseura aloitti toimintansa opiston kehitysmaapiirinä.

14.4 Henkilöstön ihmisoikeusosaaminen ja täydennyskoulutustarpeet

Oppilaitoksilta kysyttiin, onko niiden henkilöstöllä ihmisoikeuksia koskevaa asiantuntemusta. Vastaajista vajaa puolet ilmoitti, ettei asiantuntemusta ole, ja reilu puolet kertoi asiantuntemusta löytyvän. Vastaajia pyydettiin myös kuvaamaan, millaista ihmisoikeuksiin liittyvää asiantuntemusta henkilöstöllä on. Erityisinä osaamisalueina mainittiin muun muassa esteettömyyden, syrjimättömyyden, yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon edistäminen. Osaamisalueiksi listattiin myös työelämän normit, lapsityövoiman käyttöä koskeva normisto, monikulttuurisuus, kotoutumiskoulutus, sekä erityisryhmien kuten erilaisten oppijoiden tai

liikuntarajoitteisten opiskelijoiden opettaminen.

Tarkemmin määrittelemättömänä asian-tuntemuksena mainittiin koulutuksen (kuten juridinen tai pedagoginen) kautta saavutettu tietotaito, johon liittyy ihmisoikeusosaamista. Ihmisoikeuksiin/ihmisoikeuskasvatukseen liittyvä osaaminen voi vastaajien mukaan sisältyä myös muuhun ammattiosaamiseen, työ- ja elämäntekemukseen, sivistyneisyyteen, humanistiseen suuntautumiseen tai kansalaisosaamiseen.

Tarkemmin erittelemättömästä ihmisoikeus-asiatuntemuksesta on saatu myös perehtymällä oppilaitoksen perusasiakirjoihin tai laatutyöhön, osallistumalla niiden valmisteluun, tai toteuttamalla niiden sisältöjä omassa toiminnassa. Ihmisoikeusosaamista on voitu saada myös (ulkomaalaisten) opiskelijoiden tai työtovereiden kokemusten kautta. Asiantuntemus voi myös perustua harrastuneisuuteen tai henkilökohtaiseen kiinnostukseen. Muutamissa vastauksissa todettiin, että ihmisoikeudet kuuluvat itsestään selvästi vapaan sivistystyön eetokseen.

Vastaajista viidesosa ilmoitti, että oppilaitoksen henkilöstö oli osallistunut ihmisoikeuksia koskevaan täydennyskoulutukseen. Kansalaisopistovastaajat mainitsivat kotoutumiskoulutukseen liittyvän täydennyskoulutukset, kestävän kehityksen koulutuksen, tarkemmin erittelemättömiä koulutuksia sekä sisäisen koulutuksen. Kansanopistoista oli osallistuttu lasten ja vähemmistöjen oikeuksia, pakolaisuutta, uskonnon- ja sananvapautta sekä suvaitsevaisuutta koskeviin koulutuksiin. Opintokeskuksien vastaajat mainitsivat työläis-säädäntöä, esteettömyyttä ja saavutettavuutta, selkokieltä sekä lasten ihmisoikeuskasvatuksen käsikirjaa (Compasito) koskevan koulutuksen. Kaikkien oppilaitosmuotojen vastauksissa mainitaan monikulttuurisuuteen liittyvä täydennyskoulutus.

Vajaa puolet vastanneista totesi, että oppilaitoksessa on tarvetta täydennyskoulutukselle.

Täydennyskoulutustarpeet liittyvät ihmisoikeuksiin liittyvään perustietämykseen sekä ihmisoikeuksien soveltamiseen oppilaitoksen

toiminnassa ja opetuksessa. Vastauksissa mainittiin myös kansainvälisyyden, globaalin liikkuvuuden, humanitaarisen ja vapaaehtoisuuden sekä kestävän kehityksen näkökulmat ihmisoikeuksien käsittelyssä. Myös kotoutumiskoulutukseen ja maahanmuuttajien oikeuksiin liittyvän osaamisen tarve nostettiin esiin. Täydennyskoulutusta kaivataan lisäksi ihmisoikeuksien kytkemiseksi sivistystyön konseptiin sekä ihmisoikeusystävällisen oppilaitoksen kehittämiseen.

Yksi vastaaja totesi, ettei täydennyskoulutukselle ole tarvetta ”kunhan ollaan ihmisiksi”; toinen oli sitä mieltä, että ottamalla aikaa oman talon väen ja verkostojen osaamisen kokoamiseen päästään jo pitkälle.

14.5 Esteet, haasteet ja mahdollisuudet

14.5.1 Esteet ja haasteet

Kyselyvastausten mukaan ihmisoikeuskasvatusta pidetään pääsääntöisesti tärkeänä asiana vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Vastauksista kumpusi kuitenkin joitakin haasteita ja esteitä, joiden katsotaan hidastavat ihmisoikeuksien kytkemistä osaksi opintotarjontaa tai oppilaitosten toimintatapoja.

Monet vastaajat mainitsivat, ettei ihmisoikeuksia käsittelevälle koulutukselle ole kysyntää. Vapaa sivistystyö on kysyntälähtöistä koulutusta, johon opiskelijat tulevat omaehtoisesti kiinnostuksensa mukaan. Jos koulutukseen ei ole riittävästi tulijoita, koulusta ei voida järjestää tai toiminnasta tulee taloudellisesti kannattamatonta. Tämä on huolena erityisesti kansalaisopistoissa, joissa osallistujat osallistuvat pääasiassa yksittäisille kursseille. Syyksi tarjonnan vähäisyydelle tai puuttumiselle ilmoitettiin muun muassa se, ettei ihmisoikeuskasvatus erillisenä aihepiirinä ole riittävän kiinnostava opiskelijoiden näkökulmasta. Käsitys saattaa perustua kokemukseen, mutta vastausten perusteella ihmisoikeuskasvatus nähdään monesti myös aihealueena, joka ei ole ”tavallisten” suomalaisten kannalta

olennaista tai tarpeellista. Useiden vastaajien mukaan ihmisoikeuskasvatusta tulisi ottaa jollain ”kiinnostavalla” tai ”käytännönläheisellä tavalla” osaksi muuta opetustarjontaa siten, että se tulisi lähemmäksi kaikenlaisten opiskelijoiden arkea.

Yhdeksi haasteeksi mainittiin myös henkilöstön vähäinen ihmisoikeustuntemus. Monet kertoivat, ettei omassa oppilaitoksessa ole opettajia, joilla olisi riittävästi tietoa ja osaamista ihmisoikeuksista. Myös soveltuvan materiaalin puutetta pidettiin ongelmana. Yksi kansalaisopisto huomautti, että suurin osa henkilöstöstä on tuntiopettajia, minkä vuoksi osaamista ei pystytä määrätietoisesti kehittämään. Pienillä paikkakunnilla esteeksi saattaa nousta myös sopivien yhteistyökumppaneiden puuttuminen.

Vastausten mukaan ihmisoikeuskasvatusta on usein vaikeaa nähdä konkreettisenä toimintana. Yhtäältä monet vastaajat kokivat, että ihmisoikeudet ja niiden keskeiset periaatteet ovat itsestään selvästi osa oppilaitosten toimintaa – niistä ei vain puhuta nimenomaisesti ihmisoikeuksien viitekehyksessä tai sen ”kielellä”. Toisaalta ihmisoikeuksien katsotaan muodostavan niin laajan, abstraktin ja hahmottoman kokonaisuuden, että varsin monenlaiset periaatteet tai toimintamallit ovat liitettävissä siihen. Vaikka periaatteiden ja toimintamallien tärkeys tunnustetaan, liiallinen väljyys vie terävimmän kärjen ihmisoikeuspohjaiselta lähestymistavalta ja tekee ihmisoikeuskasvatuksen täysimääräisen soveltamisen hankalaksi.

Edellä mainittujen seikkojen lisäksi vastauksista ilmeni muita tekijöitä, jotka vaikeuttavat ihmisoikeuksia kunnioittavan toimintaympäristön rakentamista. Monet näistä liittyivät toimitilojen esteettömyyteen (vrt. Laitinen & Nurmi 2013). Monet vastaajat kertoivat, että esteettömän ympäristön luomiselle haasteita asettavat muun muassa vanhat rakennukset, joissa monet oppilaitokset toimivat. Tämän lisäksi huomautettiin, että taannoiset valtionavustuksen leikkaukset aiheuttavat painetta korottaa kurssimaksuja ja nostaa opintoryhmien vähimmäiskokoa. Tämän

katsottiin heikentävän koulutuksellisen tasearvon toteutumista.

14.5.2 Mahdollisuudet

Vapaan sivistystyön oppilaitosten yhteenlaskettu vuosittainen opiskelijamäärä on noin miljoona opiskelijaa. Vapaa sivistystyö tavoittaa siis merkittävän osan suomalaisista joka vuosi. Ihmisoikeuskasvatuksen vahvistaminen näissä oppilaitoksissa takaisi, että yhä useampi aikuisopiskelija saisi tietoa ihmisoikeuksista. Kyselyyn saadut vastaukset osoittavat, että tähän on hyvät mahdollisuudet: monissa oppilaitoksissa asiaa pidetään tärkeänä ja ihmisoikeuksiin liittyvää osaamista ja käytänteitä halutaan vahvistaa.

Saatujen vastausten mukaan monissa oppilaitoksissa on positiivisia kokemuksia ihmisoikeuskasvatuksen järjestämisestä, ja sen edistämiseksi tehdään töitä. Opiskelijoilta saatu palaute on ollut kannustavaa. Myös henkilökunta suhtautuu myönteisesti ihmisoikeuksia edistävien toimintamallien nivomiseen osaksi oppilaitoksen rakenteita ja jokapäiväisiä käytänteitä. Jotkut vastaajista kertoivat, että ihmisoikeuskasvatuksen tulokset ovat konkreettisesti nähtävissä esimerkiksi ihmisten välisessä kanssakäymisessä ja suhtautumisessa toisiinsa.

Vastauksien esimerkit osoittavat, että ihmisoikeuskasvatusta olisi kyettävä hyödyntämään vapaan sivistystyön oppilaitosten opintotarjontaan. Kaikilla oppilaitosmuodoilla on omat erityispiirteensä, minkä vuoksi mahdollisia lähestymistapoja on monenlaisia. Kansanopistoissa ihmisoikeussisältöjen linkittäminen eri opintolinjojen tarjontaan on luontevaa, sillä näissä muutoinkin käsitellään monenlaisia aihealueita. Opintokeskuksien kohdalla tiivis yhteistyö näiden jäsenjärjestöjen kanssa tuo mahdollisuuksia ihmisoikeuskasvatuksen kehittämiseen. Kansalaisopistoilla puolestaan vahvuutena ovat esimerkiksi vahvat paikallistason verkostot ja joustavuus opinto-ohjelman suunnittelussa. Ihmisoikeuskasvatusta edistämiseen kaivataan kuitenkin lisää tietoa ja osaamista.

Monet kyselyyn vastanneista totesivat, että ihmisoikeuskasvatus sopii hyvin vapaan sivistystyön profiiliin, arvoihin ja perustehtäviin. Muun muassa yhdenvertaisuus, moniarvoisuus ja koulutuksellisen tasa-arvon edistäminen ovat useimpien vapaan sivistystyön oppilaitosten ja näiden jäsenjärjestöjen toiminnan ytimessä. Monia ihmisoikeuksien kannalta keskeisiä periaatteita on myös kirjattu toimintaa ohjaavaan lakiin.

14.6 Yhteenveto

Selvitys osoittaa, että joissakin vapaan sivistystyön oppilaitoksissa ihmisoikeuskasvatus on jo vakiintunut osaksi koulutustarjontaa, osassa se on satunnaista. Vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei tämän tyyppinen koulutus ole löytänyt laajasti paikkaansa vapaan sivistystyön oppilaitoksissa.

Oppilaitosmuotojen välillä on nähtävissä joitakin määrällisiä eroja. Kyselyyn vastanneissa kansanopistoissa ja opintokeskuksissa ihmisoikeuskasvatusta oli jonkin verran enemmän tarjolla kuin esimerkiksi kansalaisopistoissa. Opintokeskusten lukuisat jäsenjärjestöt järjestävät paljon ihmisoikeuskasvatusta. Tässä kyselyssä ei kuitenkaan voitu paneutua tarkemmin järjestötoiminnan erityispiireisiin. Kesäyliopistojen ja liikunnan koulutuskeskusten koulutuksista on vaikea tehdä johtopäätöksiä pienen vastausmäärän pohjalta, mutta arviomme mukaan ihmisoikeuskasvatus on niissä vähäistä.

Niissä opintokeskuksissa ja kansanopistoissa, joissa ihmisoikeuskasvatusta on tavalla tai toisella tarjolla, se nivoutuu yleensä osaksi oppilaitosmuodolle tyypillistä opetustarjontaa ja/tai on kohdennettu tietyille ryhmille. Kansalaisopistoissa tämän tyyppinen koulutus on usein osa näiden ”perustarjontaa”, eli avointa kaikille kiinnostuneille. Kyselyn pohjalta ei voida arvioida, onko oppilaitoksen koolla tai sijainnilla vaikutusta esimerkiksi ihmisoikeuskasvatuksen laajuuteen tai sen kohdentamiseen.

Opetuksen sisällöt ovat kirjavia. Ne liittyvät tiettyihin oikeuksiin (esim. naisten tai lasten oikeudet) tai ihmisoikeuksien kannalta keskeisiin

aiheisiin (mm. kestävän kehityksen tematiikka). Monesti ihmisoikeuskasvatuksen puitteissa käsitellään ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita ja arvoja, kuten suvaitsevaisuus, tasa-arvo, syrjimättömyys ja yhdenvertaisuus. Samoja aihepiirejä saatetaan tosin käsitellä myös muuten kuin ihmisoikeuksien kontekstissa. Systemaattista ihmisoikeuskoulutusta, joka kattaisi kaikki YK:n ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen kriteerit, ei vastausten perusteella näytä olevan tarjolla.

Ihmisoikeuksiin ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvät käsitteet näyttävät olevan oppilaitosväelle suhteellisen vieraita (vrt. Matilainen 2011, 137) ja aiheeseen liittyvä asiantuntemus melko vähäistä (ks. myös luku 4). Ihmisoikeudet nähdään jollain tapaa abstraktina ja etäisenä asiana ja kokonaiskuva opetuksen sisältöihin integroidusta ihmisoikeuskasvatuksesta on hankalasti hahmottuva. Lisäksi ihmisoikeuskasvatus sekoittuu helposti esimerkiksi kansainvälisyyss- tai monikulttuurisuuskasvatukseen. Kyselyn vastauksiin oli kirjattu esimerkkejä monenlaisesta opetuksesta ja sisällöistä, joiden vähänkin ajateltiin viittaavan ihmisoikeuksiin tai niiden keskeisiin periaatteisiin.

Vapaata sivistystyötä ohjaavaan lakiin on kirjattu monia ihmisoikeuksien kannalta keskeisiä ja niitä tukevia periaatteita, kuten ihmisten monipuolisen kehittymisen, hyvinvoinnin sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden edistäminen, sekä omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus (Laki vapaasta sivistystyöstä 21.8.1998/632). Oppilaitokset toteuttavat lakisääteistä tehtävänsä ja edistävät näitä periaatteita, arvoja ja tavoitteita omassa toiminnassaan. Monet näistä periaatteista ovat vaikuttaneet vapaan sivistystyön toiminnan taustalla vahvasti jo ennen nykyisen lain voimaantumista; ne muodostavat vapaan sivistystyön ytimen (mm. Niemelä 2011). Voitanee todeta, että nämä tekijät heijastuvat myös kyselystä saatuihin vastauksiin: valtaosa vastanneista kertoi, että ihmisoikeuksien keskeisiä periaatteita löytyy

oppilaitosten toimintaa ohjaavista asiakirjoista ja ne on integroitu oppilaitosten toimintamalleihin sekä arjen käytäntöihin.

Toisaalta kysely myös osoitti, että monille vastaajille on vierasta tarkastella oppilaitoksen toimintaa ihmisoikeuksien näkökulmasta. Muun muassa yhdenvertaisuus ja syrjimättömyys koetaan itsestään selvinä asioina tai sisäänrakennettuina periaatteina - ei välttämättä tietoisina toimina edistää juuri ihmisoikeuksia vahvistavaa toimintakulttuuria. Lisäksi ihmisoikeudet ja ihmisoikeuskasvatus nähdään monesti niin laajoina ja abstrakteina asioina, että helposti ajatellaan kaiken toiminnan olevan ihmisoikeuslähtöistä. Ihmisoikeuskasvatuksen tavoitteiden suhde vapaan sivistystyön tavoitteisiin vaatisi kirkastamista ja niiden konkretisointi työstämistä vapaan sivistystyön kontekstissa.

Kyselyn vastauksista on selkeästi luettavissa, että vapaassa sivistystyössä ihmisoikeuskasvatus käsittelee usein ”erityisryhmien” oikeuksia ja on monesti myös kohdennettu tietyille ryhmille, kuten maahanmuuttajille tai vammaisille. Kenties taustalla piilee ajatus siitä, että ihmisoikeuksiin liittyvät kysymykset koskettavat enemmän joitakin muita ihmisiä tai ryhmiä kuin ”tavallisia” suomalaisia. Näin ihmisoikeuksien käsittely laajemmin ei välttämättä tunnu tarpeelliselta tai ajankohtaiselta. (Vrt. Matilainen 2011, 141.) Tämä havainto saa vahvistusta myös Mannisen (2010) huomiosta, jonka mukaan suurin osa vapaan sivistystyön opetuksesta on nykyisellään sopeuttavaa. Sen tavoitteena on sopeuttaa yksilöitä tai yhteisöjä vallitseviin olosuhteisiin ja nykyiseen tilanteeseen, esimerkiksi tarjoamalla selviytymistä ja sopeutumista tukevia taitoja ja tietoja. Ulottuvuuden toisessa päässä on Mannisen mukaan muutosta tuottava koulutus, jonka tavoitteena on aikaansaada muutosta yksilön tai yhteisön ajattelu- ja toimintatavoissa tai olemassa olevissa rakenteissa. Ihmisoikeuskasvatukseen liittyvä muutosta tuottava elementti.

Maahanmuuttajista on tullut keskeinen ”erityisryhmä” myös vapaan sivistystyön oppilaitoksissa. Vapaan sivistystyön maahanmuut-

tajakoulutusta kartoittaneesta selvityksestä käy ilmi, että vapaan sivistystyön oppilaitoksissa on paljon tälle väestöryhmälle kohdennettua tarjontaa ja heidän prosentuaalinen osuutensa oppilaitosten opiskelijamääristä on lähellä maahanmuuttajien osuutta maan koko väestöstä (Anderzén 2011). Tämä näkyy myös kyselyn vastauksissa. Toinen aineistossamme useaan kertaan mainittu ”erityisryhmä” ovat vammaiset, joiden näkökulmasta on selvitetty vapaan sivistystyön esteettömyyttä toisaalla (Laitinen & Nurmi 2013). Selvityksen mukaan esteettömyys otetaan huomioon monien kansalaisopistojen ja kansanopistojen toiminnassa. Myönteisestä kehityksestä huolimatta esteettömyydessä on kuitenkin edelleen puutteita, mikä vaikeuttaa erilaisten ihmisten yhdenvertaista osallistumista toimintaan. Tämä tuli esiin myös tämän kyselyn vastauksissa.

Kyselyn yksi tulos on, että monien vapaan sivistystyön oppilaitoksien, erityisesti kansalaisopistojen edustajien, mukaan ihmisoikeuskasvatukselle ei ole vapaassa sivistystyössä kysyntää. Tämä liittyy tulkintamme mukaan vapaan sivistystyön kysyntälähtöisyyden lisäksi sen sopeuttavaan luonteeseen (vrt. Manninen 2010). Ihmisoikeuskoulutuksen houkuttelevuuden lisääminen tässä toimintaympäristössä vaatisi uudenlaista paneutumista ja luovaa otetta. Siihen ei kyselyn myötä saadussa aineistossa vielä löydy ratkaisumalleja.

Selvitys osoittaa, että kaikissa vastaajaoppilaitoksissa ihmisoikeuksia pidetään tärkeinä ja niiden nähdään olevan lähellä vapaan sivistystyön arvomaailmaa. Saamiemme vastausten mukaan monissa oppilaitoksissa toimitaan ihmisoikeuksien tiettyjen keskeisten periaatteiden, kuten syrjimättömyyden ja yhdenvertaisuuden, mukaisesti ja niitä kunnioittaen. Sama saattaa päteä valtaosaan kaikista vapaan sivistystyön oppilaitoksista - niissä ei vain kenties osata sanoittaa toimintamalleja ja arjen käytäntöjä ihmisoikeuksien kontekstissa.

Tulkintamme mukaan kehittämistyölle on olemassa hedelmällinen kasvualusta, ja vapaa sivistystyö voisi näyttää hyvää esimerkkiä ih-

misoikeuskasvatuksen kehittäjänä ja vakiinnuttajana Suomen koulutuskentällä. Ihmisoikeusopimusten velvoittavuus edellyttää kuitenkin selkeyttä ja eksplisiittisyyttä, tietoista toimintaa sekä koko oppilaitoskentän mukaan saamista. Peruskäsitteet täytyy kirkastaa ja operationalisoida toimintaperiaatteiksi ja -tavoiksi sekä hyviksi käytänteiksi vapaan sivistystyön eri oppilaitos- ja toimintamuodoissa. Tarvitaan myös oppilaitoshenkilöstön määrätietoista täydennyskoulutusta ihmisoikeuksien suhteen.

TOIMENPIDE-EHDOTUKSET

1. Vapaasta sivistystyöstä aikuisten ihmisoikeuskasvattaja

Vapaa sivistystyö tavoittaa merkittävän määrän sellaisia aikuisia, jotka eivät ole aikaisemmissa opinnoissaan olleet tekemisissä ihmisoikeuskasvatuksen kanssa tai pääsee siitä osalliseksi muilla tavoin. Eduskunnan tulee lisätä ihmisoikeudet vapaan sivistystyön lain tarkoituksipykälään yhteiskunnan eheyden, tasa-arvon ja aktiivisen kansalaisuuden rinnalle. Ihmisoikeuskasvatus tulee ottaa osaksi yliopistojen tuottamia aikuispedagogisia opintoja.

2. Ihmisoikeusperustaisuudesta tietoinen osa vapaan sivistystyön oppilaitosten toimintaa

Vapaan sivistystyön järjestöjen ja oppilaitosten tulee ottaa ihmisoikeudet osaksi strategiatyötään. Oppilaitosten työyhteisöjen tulee määrittellä ihmisoikeuksien paikka ja merkitys oppilaitosten toiminnassa ja kehittää omaleimaisia ratkaisuja ihmisoikeuksien toteuttamiseen. Samalla ne kirkastavat ihmisoikeuksiin liittyvien periaatteiden ja vapaan sivistystyön arvojen välistä suhdetta. Ihmisoikeuskasva-

tuksen kiinnostavuutta tulee lisätä oppilaitosten toimintaympäristöön ja eri osallistujaryhmille sopivilla tavoilla.

3. Ihmisoikeuskasvatus sisällöksi täydennyskoulutukseen ja kehittämishankkeisiin

Opetushallinnon tulee tukea oppilaitoksissa tehtävää kehittämistyötä täydennyskoulutuksella ja kehittämishankkeilla. Opetushenkilöstölle ja oppilaitosjohtolle suunnattua täydennyskoulutusta ihmisoikeuksista ja ihmisoikeuskasvatuksesta tulee lisätä. Ihmisoikeuksien opetusta tulee kehittää sekä omina koulutuskokonaisuuksinaan että muun koulutustarjonnan läpäisevänä sisältönä omaehtoisen aikuiskoulutuksen tarpeisiin.

4. Verkostoitumisesta ja kumppanuuksista uutta voimaa

Vapaan sivistystyön (ja muiden koulutusmuotojen) ihmisoikeuskasvatuksen kehittämisestä kiinnostuneiden toimijoiden tulee vahvistaa keskinäistä verkostoitumistaan ja hakea aiempaa rohkeammin kumppanuuksia muiden tahojen kanssa.

5. Ihmisoikeuskasvatuksen infopankki

Eri koulutusalojen ja opetushallinnon tulee koota ihmisoikeuskasvatuksen infopankki, johon kerätään alueeseen liittyviä hyviä käytänteitä, oppimismenettelmällistä tietoa, materiaaleja sekä tietoa ihmisoikeuksiin ja ihmisoikeuskasvatukseen liittyvistä tapahtumista ja koulutuksista. Materiaaleissa ja oppimismenettelmissä tulee ottaa huomioon myös aikuisoppijan näkökulma ja tarpeet. Infopankin kokoamisessa tulee tehdä myös kansainvälistä yhteistyötä.

Liitteet

15 Kirjoittajien esittelyt

Janica Anderzén

FM Janica Anderzén on järjestötyöntekijä, joka on tutustunut ihmisoikeuskysymyksiin töiden, opintojen ja vapaaehtoistöiden kautta. Hän on kiinnostunut erityisesti vähemmistöjen oikeuksista ja unelmoi oikeudenmukaisemmasta maailmasta.

Elina Hakala

YTM Elina Hakala on Ihmisoikeuskeskuksen määräaikainen avustava asiantuntija. Tämän selvityksen valtion koulutuslaitoksia ja korkeakouluja käsittelevä artikkeli oli myös osa hänen kansainvälisen politiikan pro gradu -tutkielmaansa. Opintoissaan Hakala on perehtynyt erityisesti rauhantutkimukseen ja ihmisoikeuksiin.

Jarkko Korpela

VTK Jarkko Korpela työskentelee projektisih- teerinä Opetushallituksen amatillisen perus- koulutuksen yksikössä. Pääaineessaan filosofi- assa hän on keskittynyt etiikkaan ja yhteiskunta- filosofiaan sekä erityisesti ammattietiikkaan.

Johanna Lampinen

KM ja erityisluokanopettaja Johanna Lampinen on työskennellyt opettajana ja kouluttajana Ihmisoikeusliitossa sekä koulutukseen liittyvissä kehitysyhteistyötehtävissä. Hänellä on koke- musta ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen

järjestämisestä opettajille, virkamiehille sekä eri alojen opiskelijoille. Lisäksi hän on toiminut ihmisoikeus- ja globaalikasvatusta tekevissä kansalaisjärjestöissä 1990-luvulta lähtien.

Tiina-Maria Levamo

VTM, sosiologi Tiina-Maria Levamo on tehnyt ihmisoikeuksia ja erityisesti lasten oikeuksia, edistävää työtä viimeiset 16 vuotta. Tällä hetkel- lä hän valmistelee lasten osallistumisoikeuksien sosiokulttuurisia ja poliittisia merkityksiä ana- lysoivaa väitöskirjaansa. Levamon vakituinen työ on Plan Suomi Säätiön kansainvälisessä ohjelmatiimissä ja lisäksi hänellä on ammatti- opetukseen ja -korkeakouluun soveltuva opet- tajan pätevyys. Aiemmin hän on työskennellyt erityisasiantuntijana Euroopan neuvoston lasten oikeuksien ohjelmassa "Building a Europe for and with children" sekä luennoinut ihmisoike- uksiin, lasten oikeuksiin ja kehitykseen liittyvistä teemoista ammattikorkeakouluissa ja Helsingin yliopistossa.

Mia Matilainen

FT Mia Matilainen on tehnyt vuonna 2011 val- mistuneen kasvatustieteen väitöstutkimuksen ihmisoikeuskasvatuksesta lukiassa ja jatkanut sen jälkeen tutkimuksen tekoa kiinnostuksen kohteinaan ihmisoikeuskasvatus, ihmisoikeus- kasvatus katsomusaineissa ja monikulttuuri-

suuskasvatus. Matilainen on toiminut lukion katsomusaineiden ja psykologian opettajana, oppimateriaalin tekijänä, Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tohtorikoulutettavana, tutkijatohtorina ja yliopistonlehtorina sekä syyslukukauden 2013 vierailevana post doc -tutkijana Warwickin yliopistossa, Englannissa.

Merja Pentikäinen

OTT, tutkija Merja Pentikäinen erikoistui oikeustieteen opinnoissaan kansainväliseen oikeuteen. Hän on opettanut laajasti kansainvälisen oikeuden kysymyksistä ja tutkimuksissaan hän on käsitellyt erityisesti ihmisoikeuskysymyksiä.

Erja Rusanen

KT, lapsen varhaiskehityksen ja päivähoidon asiantuntija Erja Rusanen on kirjoittanut lapsen näkökulmasta neljä teosta sekä osallistunut laajan, monitieteellisen ”Lapsen oikeudet” -opintokokonaisuuden suunnitteluun ja vastannut sen yhden ”Lapsen osallisuus” -nimisen opintojakson toteutuksesta Helsingin yliopiston Avoimesa yliopistossa. Hänen teoreettinen perustansa asettuu kehityspsykologiaan ja attachment- eli kiintymyssuhdetutkimustraditioon.

Leena Saloheimo

KTeO, KM Leena Saloheimo on toiminut yli kolmekymmentä vuotta vapaan sivistystyön opetus- ja kehittämistehtävissä. Hänen mukaan-

sa ihmisoikeuskasvatusta tarvitaan rakentamaan sivistyksen tukevaa perustaa sekä tasa-arvoista dialogia ja lisäämään tietoisuutta kaikkien ihmisten yhdenvertaisuudesta.

Reetta Toivanen

PhD, Sosiaali- ja kulttuuriantropologian dosentti Reetta Toivanen on akatemitutkija Erik Castrén -instituutissa Helsingin yliopistossa. Hän on sekä tutkinut ihmisoikeuskasvatusta Suomessa että aktiivisesti pyrkinyt edistämään ihmisoikeusosaamisen lisäämistä yliopistoissa. Hän on myös Ihmisoikeusliiton varapuheenjohtaja.

Kristiina Vainio

VTM (kansainvälinen oikeus, ÅA) Kristiina Vainio on toiminut pitkään Kansalaisjärjestöjen ihmisoikeussäätiön Etelä-Aasia -koordinaattorina ja aiemmin erilaisissa projektiluonteisissa työtehtävissä Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutissa ja oikeustieteen laitoksella. Tällä hetkellä hän työskentelee ma. asiantuntijana Ihmisoikeuskeskuksessa. Vainiolla on pitkäaikainen kokemus ihmisoikeuksista, erityisesti ihmisoikeusperustaisuudesta ja ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen liittyvistä kysymyksistä niin kansainvälisestä kuin kansallises-takin näkökulmasta. Hän on myös suorittanut lapsen oikeuksien opinto-kokonaisuuden HY:n avoimessa yliopistossa.

16 Lyhenteet

- CAT** Kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen ja halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)
- CEDAW** Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)
- CFREU** Euroopan unionin perusoikeuskirja (Charter of Fundamental Rights of the European Union)
- CRC** Yleissopimus lapsen oikeuksista (Convention on the Rights of the Child)
- CRPD** Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)
- ECHR** Euroopan ihmisoikeussopimus, yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (European Convention on Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)
- ECRML** Euroopan neuvoston alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä koskeva kieliperuskirja (European Charter for Regional or Minority Languages)
- ESC** Euroopan sosiaalinen peruskirja (ESP European Social Charter)
- CCPR** Kansalaisyhteisö- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (International Covenant on Civil and Political Rights)
- ICERD** Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)
- ICESCR** Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)
- ICPPED** Yleissopimus kaikkien ihmisten suojelemiseksi tahdonvastaiselta katoamiselta (International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance)
- ICRMW** Siirtotyöläisten ja heidän perheenjäsentensä oikeuksien suojaamista koskeva kansainvälinen yleissopimus (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families)
- UDHR** Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (Universal Declaration of Human Rights)

17 Sopimukset, säädökset ja muut asiakirjat

17.1 Kansainväliset ihmisoikeussopimukset

Alkuperäis- ja heimokansojen oikeuksia koskeva ILO:n yleissopimus nro 169 (1989).

Euroopan ihmisoikeussopimus (yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi) sellaisena kuin se on muutettuna yhdennellätoista pöytäkirjalla (1999) SopS 63/1999.

Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskeva yleissopimus (1979) SopS 67-68/1986
- valinnainen pöytäkirja (1999) SopS 20-21/2001.

Kaikkinaisen rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus (1965) SopS 37/1970.

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966) SopS 7-8/1976
- valinnainen pöytäkirja (1966) SopS 7-8/1976
- toinen valinnainen pöytäkirja kuolemanrangaistuksen poistamisesta (1989) SopS 48-49/1991.

Kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus (1984) SopS 59-60/1989
- valinnainen pöytäkirja (2002) - Suomi allekirjoitti 23.9.2003, HE 182/2012.

Siirtotyöläisten ja heidän perheenjäsentensä oikeuksien suojaamista koskeva kansainvälinen yleissopimus (1990). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/45/158.

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (1966) SopS 6/1976
- valinnainen pöytäkirja (2008) - Suomi allekirjoitti 24.9.2009, HE 74/2012. Pöytäkirja astui kansainvälisesti voimaan 5.5.2013.

Uudistettu Euroopan sosiaalinen peruskirja (1996) SopS 78, 80/2002.

Yleissopimus kaikkien ihmisten suojelemiseksi tahdonvastaiselta katoamiselta (2006)
- Suomi allekirjoitti sopimuksen 6.2.2007.

Yleissopimus lapsen oikeuksista (1989) SopS 59-60/1991
- valinnainen pöytäkirja lasten osallistumisesta aseellisiin selkkauksiin (2000) SopS 30-31/2002
- valinnainen pöytäkirja lasten myynnistä, lapsiprostitutiosta ja lapsipornografiasta (2000) SopS 40-41/2012
- valinnainen pöytäkirja valitusmenettelystä (2011). Suomi allekirjoitti 28.2.2012.

Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista (2006)
- valinnainen pöytäkirja (2006)
- Suomi allekirjoitti yleissopimuksen ja valinnaisen pöytäkirjan 30.3.2007.

17.2 Julistukset ja muut asiakirjat

Euroopan neuvoston demokratia- ja ihmisoikeuskasvatusta koskeva peruskirja (2010). Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus CM/Rec(2010)7.

Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus (1948). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 217 A (III).

Ihmisoikeuskasvatusohjelma (2004). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/59/113.

Ihmisoikeuskasvatusta- ja koulutusta koskeva julistus (2011). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/66/137.

Ihmisoikeuskasvatusta koskeva vuosikymmen (1994). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/49/184.

Ihmisoikeuspuolustajia koskeva julistus (julistus yksilöiden, ryhmien ja yhteiskuntaelinten oikeudesta ja velvollisuudesta edistää ja suojella yleismaailmallisesti tunnustettuja ihmisoikeuksia ja perusvapauksia) (1998). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/53/144.

Kansainvälisen työjärjestön (ILO) julistus työelämänperuseriaatteista ja -oikeuksista (1998) SopS 63/2000.

Montrealin ihmisoikeus- ja demokratiakasvatuksen toimintaohjelma ja -suunnitelma (UNESCO, 1993).

Pariisin periaatteet (Ihmisoikeuksien suojeluun ja edistämiseen tarkoitettujen kansallisten instituutioiden asemaa ja toimintaa koskevat periaatteet) (1994). YK:n yleiskokouksen päätöslauselma A/RES/48/134.

UNESCO:n kansainvälisyyskasvatusta koskeva suositus (Kasvatusta kansainväliseen ymmärrykseen, yhteistyöhön ja rauhaan sekä ihmisoikeuksien ja perusvapauksien opetusta koskeva suositus) (1974). UNESCO:n yleiskokous, 18. istunto.

UPR-työryhmän raportti Suomen vuoropuhelusta (2012a). Ihmisoikeusneuvoston 21.istunto, yleismaailmallinen määräaikaistarkastelu A/HRC/21/8.

UPR-työryhmän raportti Suomen vuoropuhelusta (2012b). Liite: Suomen antamat vastaukset. Ihmisoikeusneuvoston 21.istunto, yleismaailmallinen määräaikaistarkastelu A/HRC/21/8/Add.1.

17.3 Kansallinen lainsäädäntö

Ammattikorkeakoululaki 9.5.2003/351.

Laki ammatillisesta koulutuksesta 21.8.1998/630.

Laki ammatillisesta opettajankoulutuksesta 9.5.2003/356.

Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain muuttamisesta 20.5.2011/ 535. Luku 3 a - Ihmisoikeuskeskus.

Laki vapaasta sivistystyöstä 21.8.1998/632.

Lukioasetus 6.11.1998/810.

Lukiolaki 21.8.1998/629.

Perusopetuslaki 21.8.1998/628.

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.

Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 14.11.2002/955.

Yliopistolaki 24.7.2009/558.

17.4 Määräykset

Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2003. Opetushallituksen määräys 33/011/2003.

Nuorille tarkoitetun lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteiden 2003 täydentäminen. Opetushallituksen määräys 42/022/2010.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004. Opetushallituksen määräys 1/011/2004.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen. Opetushallituksen määräys 41/011/2010.

17.5 Valtioneuvoston ja ministeriöiden ohjelmat ja ohjeet

Demokratiakasvatusselvitys (2011). Opetushallituksen raportit ja selvitykset 2011:27. Helsinki.

Kansainvälisyyskasvatusero-ohjelma 2010 (2007). Opetusministeriön julkaisuja 2007:11. Helsinki.

Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma 2012-2013 (2012). Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 18/2012. Helsinki.

Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen 2007–2009 (2010). Globaalivastuuprojektin ohjausryhmän loppuraportti. Opetusministeriön julkaisuja 2010:9. Helsinki.

Koulutus ja tutkimus vuosina 2011-2016. Kehittämissuunnitelma (KESU) (2012). Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:1. Helsinki.

Lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia. Oikeuksista on vähän käyttöä ihmisille, jos he eivät tiedä niistä (2010). Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:14. Helsinki.

Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämisohjelma 2012-2015 (2012). Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:6. Helsinki.

Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma (2011). Valtioneuvoston kanslia. Helsinki.

Turvallisempi huominen - Sisäisen turvallisuuden ohjelma (2012). Sisäasiainministeriön julkaisusarja 26/2012. Helsinki.

Valtioneuvoston periaatepäätös demokratian edistämisestä Suomessa (2010). Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 17/2010. Helsinki.

Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen tasa-arvo-ohjelmasta 2012-2015 (2012). Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:10. Helsinki.

Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta (2010). Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:8. Helsinki.

Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta 7/2009. Helsinki.150

17.6 Yhdistyneet kansakunnat

A/RES/66/137
 Jakelu: Yleinen
 16. helmikuuta 2012

Yleiskokous
 66. istunto
 Agendan kohta 64

Yleiskokouksen 19. joulukuuta 2011 hyväksymä päätöslauselma nro 66/137 kolmannen komitean raportista (A/66/457)

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskasvatusta koskeva julistus¹

Yleiskokous, joka panee tyytyväisenä merkille sen, että ihmisoikeusneuvosto hyväksyi 23. maaliskuuta 2011 antamassaan päätöslauselmassa nro 16/1² Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen,

hyväksyy Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskasvatusta koskevan julistuksen, joka on tämän päätöslauselman liitteenä,

kehottaa hallituksia, Yhdistyneiden kansakuntien järjestelmään kuuluvia järjestöjä sekä hallitusten välisiä järjestöjä ja kansalaisjärjestöjä tehostamaan pyrkimyksiään tämän julistuksen levittämiseksi ja sen yleismaailmallisen kunnioittamisen ja tuntemuksen edistämiseksi ja pyytää pääsihteeriä sisällyttämään julistuksen tekstin "Human Rights: A Compilation of International Instruments" -kokoelmateoksen seuraavaan painokseen.

89. täysistunto
 19. joulukuuta 2011

Liite

Yhdistyneiden kansakuntien ihmisoikeuskasvatusta koskeva julistus

Yleiskokous, joka

vahvistaa Yhdistyneiden kansakuntien peruskirjan tavoitteet ja periaatteet, jotka koskevat kaikille rotuun, sukupuoleen, kieleen tai uskontoon katsomatta kuuluvien kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamisen edistämistä ja tukemista,

vahvistaa myös sen, että jokaisen henkilön ja yhteiskunnallisen toimijan on pyrittävä opetuksen ja kasvatuksen avulla edistämään ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamista,

vahvistaa lisäksi sen, että jokaisella on oikeus koulutukseen ja että koulutuksen on pyrittävä ihmisen persoonallisuuden ja sen arvon tajuamisen täyteen kehittämiseen ja että koulutuksen on tehtävä mahdolliseksi jokaiselle suorittaa hyödyllinen panos vapaassa yhteiskunnassa, edistettävä ymmärtämystä, suvaitsevaisuutta ja ystävyyttä kaikkien kansakuntien ja kaikkien rodullisten, etnisten tai uskonnollisten ryhmien kesken sekä tuettava Yhdistyneiden kansakuntien toimintaa rauhan ja turvallisuuden säilyttämiseksi ja kehityksen ja ihmisoikeuksien edistämiseksi,

¹ Tämä käännös on Ihmisoikeuskeskuksen teettämä epävirallinen käännös
² Ks. Yleiskokouksen pöytäkirjat, 66. istunto, liite nro 53 (A/66/53), luku I

vahvistaa, että valtioiden velvollisuutena on varmistaa, että koulutuksella pyritään vahvistamaan ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamista, kuten määrätään Ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa³, Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa kansainvälisessä yleissopimuksessa⁴ ja muissa ihmisoikeussopimuksissa,

tunnustaa ihmisoikeuskasvatuksen olennaisen merkityksen kaikkien ihmisoikeuksien edistämiseksi, suojelemisessa ja tehokkaan toteutumisen varmistamisessa,

vahvistaa Wienissä vuonna 1993 pidetyssä ihmisoikeuksien maailmankonferenssissa kaikille valtioille ja instituutioille esitetyn kehotuksen sisällyttää ihmisoikeudet, humanitaarinen oikeus, demokratia ja oikeusvaltioperiaate kaikkien oppilaitosten opetussuunnitelmiin sekä konferenssissa esitetyn lausunnon siitä, että ihmisoikeuskasvatuksen aihealueisiin tulisi sisältyä rauha, demokratia, kehitys ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus, kuten on esitetty kansainvälisissä ja alueellisissa ihmisoikeussopimuksissa, jotta voidaan saavuttaa yhteisymmärrys ja tietoisuus ihmisoikeuksia koskevan yleismaailmallisen sitoutumisen vahvistamiseksi⁵,

palauttaa mieliin vuonna 2005 pidetyn maailman huippukokouksen päätösasiakirjan, jossa valtioiden ja hallitusten päämiehet ilmaisivat tukensa ihmisoikeuskasvatuksen ja -opetuksen edistämiseksi kaikilla tasoilla toimeenpanemalla muun muassa ihmisoikeuskasvatuksen maailmanohjelma, ja jossa kaikkia valtioita kannustettiin kehittämään aloitteita tässä asiassa⁶,

halua antaa kansainväliselle yhteisölle vahvan viestin siitä, että kaikkia ihmisoikeuskasvatukseen liittyviä pyrkimyksiä olisi vahvistettava kaikkien sidosryhmien yhteisellä sitoumuksella, julistaa seuraavaa:

1 artikla

1. Jokaisella on oikeus olla tietoinen kaikista ihmisoikeuksista ja perusvapauksista sekä etsiä ja saada tietoa niistä, ja jokaisella tulisi olla pääsy ihmisoikeuskasvatuksen piiriin.
2. Ihmisoikeuskasvatus on olennaista kaikille kuuluvien kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien yleismaailmallisen kunnioittamisen ja noudattamisen edistämiseksi ihmisoikeuksien yleismaailmallisuuden, jakamattomuuden ja keskinäisen riippuvuuden periaatteiden mukaisesti.
3. Mahdollisuus nauttia täysimääräisesti kaikista ihmisoikeuksista, erityisesti oikeudesta koulutukseen ja tiedonsaantioikeudesta, mahdollistaa pääsyn ihmisoikeuskasvatukseen ja -koulutukseen piiriin.

2 artikla

Ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus käsittää kaikki kasvatus-, koulutus-, tiedotus- ja opetustoimet sekä tietoisuuden lisäämistoimet, joiden tavoitteena on edistää kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien yleismaailmallista kunnioittamista ja noudattamista ja jotka näin ollen auttavat muun muassa torjumaan ihmisoikeusloukkauksia ja väärinkäytöksiä antamalla ihmisille tietoja, taitoja ja ymmärrystä ja kehittämällä heidän asenteitaan ja toimintatapojaan heidän voimaannuttamiseksi yleismaailmallisen ihmisoikeuskulttuurin rakentamiseen ja edistämiseen.

3 Päätöslauselma nro 217 A (III).

4 Ks. päätöslauselma nro 2200 A (XXI), liite.

5 Ks. A/CONF.157/24 (osa I), luku III, kohta II.D, alakohtat 79 ja 80.

6 Ks. päätöslauselma nro 60/1, alakohta 131.

2. Ihmisoikeuskasvatus käsittää:

- a. ihmisoikeuksia koskevan kasvatuksen, johon kuuluu tietojen ja ymmärryksen antaminen ihmisoikeusnormeista ja -periaatteista, niiden perustana olevista arvoista ja niiden suojelemiseen tarkoitettuista mekanismeista,
- b. ihmisoikeuksien avulla tapahtuvan kasvatuksen, johon kuuluu oppiminen ja opettaminen sekä kouluttajia että oppijoita kunnioittavalla tavalla;
- c. ihmisoikeuksia varten tapahtuvan kasvatuksen, johon kuuluu ihmisten voimaannuttaminen siten, että he voivat nauttia omista oikeuksistaan ja käyttää niitä sekä kunnioittaa ja puolustaa muiden oikeuksia.

3 artikla

1. Ihmisoikeuskasvatus on elinikäinen prosessi, joka koskee kaikenikäisiä ihmisiä.
2. Ihmisoikeuskasvatus koskee kaikkia yhteiskunnan osia kaikilla tasoilla, mukaan luettuina esiasteen koulutus, perusasteen koulutus, keskiasteen koulutus ja korkea-asteen koulutus, jossa soveltuvin osin otetaan huomioon akateeminen vapaus, ja kaikkia kasvatus-, koulutus- ja opetusmuotoja riippumatta siitä, ovatko kyseessä julkiset vai yksityiset puitteet tai viralliset, epäviralliset vai epämuodolliset puitteet. Ihmisoikeuskasvatus sisältää muun muassa ammattikoulutuksen, erityisesti kouluttajien, opettajien ja valtion virkamiesten koulutuksen, jatkokoulutuksen, valistuksen sekä tiedotus- ja tietoisuuden lisäämistoimet.
3. Ihmisoikeuskasvatuksessa tulisi käyttää kohderyhmille sopivaa kieltä ja menetelmiä ottaen huomioon niiden erityistarpeet ja -olosuhteet.

4 artikla

Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tulisi perustua Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen ja asiaankuuluvien sopimusten ja asiakirjojen periaatteisiin tavoitteena:

- a. lisätä tietoisuutta ja ymmärrystä yleismaailmallisista ihmisoikeusstandardeista ja -periaatteista ja edistää niiden hyväksymistä sekä lisätä takeita ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojelemiseksi kansainvälisellä, alueellisella ja kansallisella tasolla;
- b. kehittää yleismaailmallinen ihmisoikeuskulttuuri, jossa jokainen on tietoinen omista oikeuksistaan ja vastuustaan kunnioittaa toisten oikeuksia, ja edistää yksilön kehitystä vapaan, rauhanomaisen, pluralistisen ja osallistavan yhteiskunnan jäsenenä,
- c. pyrkiä kaikkien ihmisoikeuksien tehokkaaseen toteutumiseen ja edistää suvaitsevaisuutta, syrjimättömyyttä ja tasa-arvoa,
- d. varmistaa kaikille yhtäläiset mahdollisuudet tarjoamalla pääsy laadukkaaseen ihmisoikeuskasvatukseen piiriin ilman minkäänlaista syrjintää,
- e. edistää ihmisoikeusloukkausten ja väärinkäytösten ehkäisyä ja kaikenlaisen syrjinnän, rasismien, stereotyyppien ja vihaan yllyttämisen sekä näiden taustalla olevien vahingollisten asenteiden ja ennakkoluulojen torjuntaa.

5 artikla

1. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tulisi perustua tasa-arvoisuuden ja erityisesti tyttöjen ja poikien sekä miesten ja naisten tasa-arvoisuuden periaatteelle sekä ihmisarvon, osallisuuden ja syrjimättömyyden periaatteille riippumatta siitä, tarjoaako ihmisoikeuskasvatusta julkinen vai yksityinen toimija.
2. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tulisi olla kaikkien saatavilla ja käytettävissä ja siinä tulisi ottaa huomioon erityisesti ne haasteet ja esteet, joita haavoittuvassa ja epäsuotuisassa asemassa

olevat henkilöt ja ryhmät, myös vammaiset henkilöt, kohtaavat, sekä näiden henkilöiden ja ryhmien tarpeet ja odotukset, jotta voitaisiin edistää voimaantumista ja ihmisen kehitystä ja edesauttaa syrjäytymisen taustalla olevien syiden poistamista sekä antaa jokaiselle mahdollisuus käyttää kaikkia oikeuksiaan.

3. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tulisi tukea ja rikastuttaa sivilisaatioiden, uskontojen, kulttuurien ja eri maiden perinteiden monimuotoisuutta ja hakea siitä innoitusta, sillä monimuotoisuus heijastuu ihmisoikeuksien yleismaailmallisuudessa.
4. Ihmisoikeuskasvatuksessa ja -koulutuksessa tulisi ottaa huomioon erilaiset taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset olosuhteet ja samalla edistettävä paikallisia aloitteita, jotta voidaan tukea sitoutumista yhteiseen tavoitteeseen kaikille kuuluvien kaikkien ihmisoikeuksien toteutumisesta.

6 artikla

1. Ihmisoikeuskasvatuksessa ja -koulutuksessa tulisi hyödyntää uutta tieto- ja viestintätekniikkaa sekä tiedotusvälineitä kaikkien ihmisoikeuksien ja perusvapauksien edistämiseksi.
2. Taiteita tulisi tukea koulutuksen välineenä ja keinona lisätä tietoisuutta ihmisoikeuksien alalla.

7 artikla

1. Valtiot ja soveltuvin osin asiaankuuluvat viranomaiset ovat pääasiallisessa vastuussa ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämisestä ja sen varmistamisesta, että ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta kehitetään ja toteutetaan osallistumisen, osallisuuden ja vastuullisuuden hengessä.
2. Valtioiden tulisi luoda turvallinen ympäristö, joka mahdollistaa kansalaisyhteiskunnan, yksityisen sektorin ja muiden asiaankuuluvien sidosryhmien osallistumisen ihmisoikeuskasvatukseen ja jossa kaikkien, myös prosessiin osallistuvien toimijoiden, ihmisoikeuksia ja perusvapauksia suojellaan täysimääräisesti.
3. Valtioiden tulisi ryhtyä itsenäisesti ja kansainvälisen tuen ja yhteistyön avulla toimiin varmistukseen ihmisoikeuskasvatuksen asteittainen toteuttaminen kaikkia saatavilla olevia resursseja hyödyntäen ja asianmukaisin keinoin, joihin kuuluu lainsäädännöllisten ja hallinnollisten toimien ja menettelytapojen käyttöönotto.
4. Valtioiden ja soveltuvin osin asiaankuuluvien valtion viranomaisten tulisi varmistaa riittävä koulutus ihmisoikeuksien alalla ja tarvittaessa kansainvälisen humanitaarisen oikeuden ja kansainvälisen rikosoikeuden aloilla valtion virkamiehille, tuomareille, lainvalvontaviranomaisille ja sotilashenkilöille sekä edistettävä riittävän koulutuksen antamista ihmisoikeuksien alalla opettajille, kouluttajille ja muille kasvattajille sekä valtion nimissä toimiville yksityishenkilöille.

8 artikla

1. Valtioiden olisi kehitettävä sopivan tason strategioita ja menettelytapoja ja tarvittaessa toimintasuunnitelmia ja ohjelmia tai edistettävä näiden kehittämistä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toimeenpanemiseksi sisällyttämällä ihmisoikeuskasvatus esimerkiksi koulutus- ja opetussuunnitelmiin. Valtioiden olisi tällöin otettava huomioon ihmisoikeuskasvatuksen maailmanohjelma sekä kansalliset ja paikalliset erityistarpeet ja prioriteetit.
2. Kaikki asiaankuuluvat sidosryhmät, mukaan luettuina yksityisen sektorin ja kansalaisyhteiskunnan toimijat ja kansalliset ihmisoikeusinstituutiot, tulisi ottaa mukaan tällaisten strategioiden, toimintasuunnitelmien, menettelytapojen ja ohjelmien laadintaan, toteuttamiseen, arviointiin ja seurantaan ja tarvittaessa tulisi edistää usean sidosryhmän yhteisiä aloitteita.

9 artikla

Valtioiden tulisi edistää tehokkaiden ja riippumattomien kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden perustamista, kehittämistä ja vahvistamista noudattaen periaatteita ("Pariisin periaatteet") (7), jotka koskevat ihmisoikeuksien edistämiseen ja suojelemiseen tarkoitettujen kansallisten instituutioiden asemaa, ja tunnustettava, että kansallisilla ihmisoikeusinstituutioilla voi olla merkittävä tehtävä ja tarvittaessa myös koordinoitettava ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämässä lisäämällä muun muassa tietoisuutta ja mobilisoimalla asiaankuuluvia julkisia ja yksityisiä toimijoita.

10 artikla

1. Erilaisilla yhteiskunnallisilla toimijoilla, muun muassa koulutuslaitoksilla, tiedotusvälineillä, perheillä, paikallisyhteisöillä ja kansalaisyhteiskunnan instituutioilla, joihin kuuluvat kansalaisjärjestöt, ihmisoikeuksien puolustajat ja yksityisen sektorin toimijat, on tärkeä tehtävä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen edistämässä ja toteuttamisessa.
2. Kansalaisyhteiskunnan instituutioita, yksityisen sektorin toimijoita ja muita asiaankuuluvia sidosryhmiä kannustetaan varmistamaan, että niiden henkilökunnalla on riittävä ihmisoikeuskasvatus.

11 artikla

Yhdistyneiden kansakuntien ja kansainvälisten ja alueellisten järjestöjen tulisi tarjota ihmisoikeuskasvatusta ja -koulutusta siviilihenkilöilleen ja niiden valtuuttamina palveleville sotilas- ja poliisihenkilöille.

12 artikla

1. Kansainvälisen yhteistyön tulisi tukea ja vahvistaa kansallisia pyrkimyksiä ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen toteuttamiseksi kaikilla tasoilla ja tarvittaessa myös paikallisella tasolla.
2. Ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen tehokkaampaa toteuttamista voidaan edistää täydentävillä ja koordinoituilla kansainvälisen, alueellisen, kansallisen ja paikallisen tason pyrkimyksillä.
3. Ihmisoikeuskasvatushankkeiden ja -aloitteiden vapaaehtoista rahoittamista tulisi tukea.

13 artikla

1. Kansainvälisten ja alueellisten ihmisoikeusmekanismien tulisi ottaa ihmisoikeuskasvatus ja -koulutus huomioon omassa työssään toimivaltuuksiensa puitteissa.
2. Valtioita kannustetaan tarvittaessa sisällyttämään asiaankuuluville ihmisoikeusmekanismeille tarkoitettuihin raportteihinsa tietoja toimenpiteistä, joihin ne ovat ryhtyneet ihmisoikeuskasvatuksen ja -koulutuksen alalla.

14 artikla

Valtioiden tulisi ryhtyä asianmukaisiin toimenpiteisiin tämän julistuksen tehokkaan toimeenpanon ja seurannan varmistamiseksi ja järjestää tähän tarvittavat resurssit.

18 Lähteet

Ihmisoikeuskasvatus valtioneuvoston koulutusta ja lapsi- ja nuorisotyötä ohjaavissa ohjelmissa

- Asetus koulutuksen ja yliopistoissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelmasta 14.12.1998/987. Kansallisen ihmisoikeustoimintaohjelman valmistelutyöryhmä (2012). *Kansallinen perus- ja jaihmisoikeustoimintaohjelma 2012-2013*. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 18/2012. Helsinki.
- Lapsiasiavaltuutetun internet-sivut. Saatavissa: www.lapsiasia.fi.
- Ministeriöiden demokratiaverkosto (2010). *Valtioneuvoston periaatepäätös demokratian edistämisestä Suomessa*. Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja 17/2010. Helsinki.
- Nuorisolaki 27.1.2006/72.
- Opetushallitus (2011). *Demokratiakasvatusselvitys*. Raportit ja selvitykset 2011:27. Helsinki.
- Opetusministeriö (2007). *Kansainvälisyyskasvatusohjelma 2010*. Opetusministeriön julkaisuja 2007:11. Helsinki.
- Opetusministeriö (2010). *Lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia*. Oikeuksista on vähän käyttöä ihmisille, jos he eivät tiedä niistä. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:14. Helsinki.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012a). *Koulutus ja tutkimus vuosina 2011-2016. Kehittämissuunnitelma (KESU)*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:1. Helsinki.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012b). *Lapsi- ja nuorisopolitiikan kehittämissuunnitelma 2012-2015*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:6. Helsinki.
- Räsänen, Rauni (2011). *Kansainvälisyyskasvatus 2010-ohjelman arviointi*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:13. Helsinki.
- Sisäasiainministeriö (2012). *Turvallisempi huominen - Sisäisen turvallisuuden ohjelma*. Sisäasiainministeriön julkaisusarja 26/2012. Helsinki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö (2010). *Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2010:8. Helsinki.
- Valtioneuvosto (2012). *Valtioneuvoston periaatepäätös hallituksen tasa-arvo-ohjelmasta 2012-2015*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2012:10. Helsinki.
- Valtioneuvoston kanslia (2011). *Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma*. Helsinki.
- YK (1996). *Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004)*. Teoksessa Spiliopoulou Åkermark, Sia (toim.), *Human Rights Education: Achievements and Challenges*. Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University in Collaboration with The Finnish National Commission for UNESCO and UNESCO.
- YK (2005). *Revised Draft Plan of Action for the First Phase (2005-2007) of the World Programme for Human Rights Education*. A/59/525/Rev.1.
- YK (2012). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training*. General Assembly resolution A/RES/66/137.
- YK (2012). *Normative Action for Quality Education*, Report of the Special Rapporteur on the right to education, Kishore Singh. A/HRC/20/21.
- YK (2013). *Consideration of reports submitted by State Parties under article 40 of the Covenant. Concluding Observations of the Human Rights Committee. Finland*. CCPR/C/FIN/CO/6.

Varhaiskasvatus

- Bernier, Anne & Larose, Simon & Boivin, Michel (1998). L'organisation cognitive du système d'attachement et la prédiction des perceptions et des comportements de soutien social à l'adolescence. *Revue Canadienne des Sciences du Comportement* 2.
- Booth-Laforce, Cathryn & Oh, Wonjung & Kim, Angel Hayoung & Rubin, Kenneth H. & Rose-Krasnor, Linda & Burgess, Kim (2006). Attachment, selfworth, and peer-group functioning in middle childhood. *Attachment & Human Development* 4.
- Bowlby, John (1991a). *Attachment and Loss. Volume 1. Attachment*. Lontoo: Penguin Books. Alkuperäispainos 1969.
- Bowlby, John (1991b). *Attachment and Loss. Volume 2. Separation. Anxiety and Anger*. Lontoo: Penguin Books. Alkuperäispainos 1973.
- Bowlby, John (1991c). *Attachment and Loss. Volume 3. Loss. Sadness and Depression*. Lontoo: Penguin Books. Alkuperäispainos 1980.
- Boykin McElhaney, Kathleen & Immele, Annalies & Smith, Felicia D. & Allen, Joseph P. (2006). Attachment organization as a moderator of the link between friendship quality and adolescent delinquency. *Attachment & Human Development* 1.
- Brudevold, Anne (2011). *Psykopatene blant oss*. Oslo: HippieMedia AS.
- Bureau, Jean-François & Béliveau, Marie-Julie & Moss, Ellen & Lépine, Suzanne (2006). Association entre l'attachement mère-enfant et les récits d'attachement à la période scolaire. *Revue Canadienne des Sciences du Comportement* 1.
- Böhm, Rainer (2013). *The dark side of childhood*. Saatavissa: http://www.fachportal-bildung-und-seelische-gesundheit.de/index.php?option=com_content&view=article&layout=edit&id=10.
- Côté, Sylvana M. & Borge, Anne I. & Geoffroy, Marie-Claude & Rutter, Michael & Tremblay, Richard E. (2008). Nonmaternal care in infancy and emotional/behavioral difficulties at 4 years old: Moderation by family risk characteristics. *Developmental Psychology* 1.
- Cugmas, Zlatka (2008). Child's attachment to his/her mother, father and kindergarten teacher. *Early Child Development and Care* 4.
- Cyr, Chantal & Dubois-Comtois, Karine & Moss, Ellen (2008). Les conversations mère-enfant et l'attachement des enfants à la période préscolaire. *Revue Canadienne des Sciences du Comportement* 3.
- Dahlström, Annica (2007). *Könet sitter i hjärnan*. Göteborg: Corpus Gullers.
- Dickerson Peck, Sheryl (2003). Measuring sensitivity moment-by-moment: A microanalytic look at the transmission of attachment. *Attachment & Human Development* 1.
- Gosselin, Catherine & Parent, Sophie & Moss, Ellen (1999). Les représentations mentales des pratiques de socialisation des mères et la qualité de l'attachement des enfants en début de scolarisation. *Revue Canadienne des Sciences du Comportement* 1.
- Dykas, Matthew J. & Ziv, Yair & Cassidy, Jude (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment & Human Development* 2.
- Feng, Xin & Shaw, Daniel S. & Skuban, Emily M. & Lane, Tonya (2007). Emotional exchange in mother-child dyads: Stability, mutual influence and associations with maternal depression and child problem behavior. *Journal of Family Psychology* 4.
- Forbes, Lincey M. & Evans, Elspeth M. & Moran, Gregory A. & Pederson, David R. (2007). Change in atypical maternal behavior predicts change in attachment disorganization from 12 to 24 months in high-risk sample. *Child Development* 3.
- Gunnar, Megan, R. & Herrera, Adriana & Hostinar, Camelia (2009). Stress et développement précoce du cerveau. Saatavissa *Encyclopédie sur le développement des jeunes enfants* -sivustolta (thème: cerveau): <http://www.enfant-encyclopedie.com/fr-ca/accueil.html>.
- Gunnar, Megan R. & Kryzer, Erin & Van Ryzin, Mark J. & Phillips, Deborah A. (2010). The rise in cortisol in family day care: Associations with aspects of care quality. *Child Development* 3.
- Hautamäki, Airi & Hautamäki, Laura & Maliniemi-Piispainen, Sinikka & Neuvonen, Leena (2008). Kiintymyssuhteen välittyminen kolmessa sukupolvessa - äidinaitien paluu? *Psykologia* 6.
- Heim, Christine (2009). Traumatisme dans l'enfance et sensibilité au stress à l'âge adulte. Saatavissa *Encyclopédie sur le développement des jeunes enfants* -sivustolta (thème: cerveau): <http://www.enfant-encyclopedie.com/fr-ca/accueil.html>.

- Jaakkola, Irma & Kanerva, Kaisa & Kyttälä, Minna (2012). Lasten työmuistin kehitys ja arviointimenetelmät. *Psykologia* 4.
- Kanninen, Katri & Sigfrids, Arja & Backman, Ann (2009). *Med barnögon. Egenvårdarmodellen - ett verktyg till en trygg och trivsamt dagvård*. Helsingfors: FSKC Rapport 4.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (1985). *Aggressiivinen lapsi. Miten ohjata lapsen persoonallisuuden kehitystä?* Helsinki: Otava.
- Keltikangas-Järvinen, Liisa (2012). *Pienen lapsen sosiaalisuus*. Helsinki: WSOY.
- Kokkonen, Maija (2010). *Ihastuttavat, vihastuttavat tunteet. Opi tunteiden säätelyn taito*. Juva: PS-kustannus.
- Kosonen, Kari (1997). Lasten käsitys mielestä. *Psykologia* 1.
- Kosonen, Kari (2002). Mielen teoria -testi 3-5-vuotiaiden lasten psyykkisen kehityksen arvioinnin välineenä. *Psykologia* 1.
- Lahikainen, Anja Riitta & Asikainen, Mervi (1983). Äidin kotona hoitamien kaksivuotiaiden sosiaalinen kehitys John Bowlbyn kiintymysteorian kannalta. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 1. Helsinki.
- Lahikainen, Anja Riitta & Rusanen, Erja (1991). *Uuteen päivähoitoon?* Helsinki: Gaudeamus.
- Lahikainen, Anja Riitta & Sundqvist, Salme (1979). *Kolmevuotiaiden ja sitä nuorempien lasten reaktiot päivähoitoon*. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 1. Helsinki.
- Lahti, Marius (2013). *Kehitys ennen syntymää. Psykologisen kehityksen varhainen ohjelmoituminen*. Luento-materiaali 29.1.2013. Kasvun haasteet. Helsinki: Avoim yliopisto.
- Lipponen, Lasse & Adje, Regine & Lastikka, Anna-Leena & Luotola, Linda & Ojala, Mikko & Hytönen, Juhani & Keltikangas-Järvinen, Liisa (2010). Omahoitajakokeilu, päiväkodin melutaso ja lasten sitoutuminen toimitaan. *Psykologia* 4.
- Mahler, Margaret S. & Pine, Fred & Bergman, Anni (2002). *The psychological birth of the human infant. Symbiosis and Individuation*. London: Karnac. Alkuperäispainos Mahler.
- Matilainen, Mia (2011). *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa - outoa ja itsestään selvää*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 326. Helsinki: Yliopistopaino.
- McEwen, Bruce S. (2010). *Le cerveau: organe central du stress et de l'adaptation tout au long de vie*. Saatavissa Encyclopédie sur le développement des jeunes enfants -sivustolta (thème: cerveau): <http://www.enfant-encyclopedie.com/fr-ca/accueil.html>.
- Moss, Ellen & Smolla, Nicole & Guerra, Isabelle & Mazzarello, Tania & Chayer, Daniel & Berthiaume, Claude (2006). Attachement et problèmes de comportements intèrises et extèriorisès auto-rapportès à la période scolaire. *Revue Canadienne des Sciences du Comportement* 2.
- Mäkelä, Jukka (2003). Piirteitä aivojen varhaisesta kehityksestä. Teoksessa Niemelä, Pirkko & Siltala, Pirkko & Tamminen, Tuula (toim.), Äidin ja vauvan varhainen vuorovaikutus. Helsinki: WSOY.
- Mäntymaa, Mirjami & Luoma, Ilona & Puura, Kaija & Tamminen, Tuula (2003). Tunteit, varhainen vuorovaikutus ja aivojen toiminnallinen kehitys. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 6.
- Paus, Tomas (2011). L'imagerie du cerveau au cours de sa croissance. Saatavissa Encyclopédie sur le développement des jeunes enfants -sivustolta (thème: cerveau): <http://www.enfant-encyclopedie.com/fr-ca/accueil.html>.
- Raikes, H. Abigail & Thompson, Ross A. (2008). Attachment security and parenting quality predict children's problem-solving, attributions, and loneliness with peers. *Attachment & Human Development* 3.
- Rusanen, Erja (1995). *Ongelmalapset päivähoitossa? Tutkimus kasvatuskäytäntöjen kehittämistä päiväkodissa ja perhepäivähoitossa*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Rusanen, Erja (2008). *Esiopetus lapsen silmin. Tutkimus kokemuksesta, tiedon transferoitumisesta ja metatietoisuudesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Rusanen, Erja (2011). *Hoiva, kiintymys ja lapsen kehitys*. Helsinki: Finn Lectura.
- Salmi, Minna & Lammi-Taskula, Johanna (2010). *6+6+6+ -malli vanhempainvapaan uudistamiseksi*. THL - Päätösten tueksi 1/2010.
- Sroufe, L. Alan (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development* 4.
- Säkkinen, Salla & Kuoppala, Tuula (2011). *Lasten päivähoito 2011*. Tilastoraportti 30/2012. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL).
- Sörlie Ekström, Christian (2012). *Hur mår egentligen våra barn?* Malmö: Anomar.

- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014). *Vaikuta varhaiskasvatukseen. Vanhempien kuuleminen varhaiskasvatuksen lainsäädäntöprosessissa*. Alustavia tuloksia 4.2.2014.
- Valkonen, Satu (2012). Television merkitys lasten arjessa. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Walsh, Trudi M. & Symons, Douglas K. & Mcgrath, Patrick J. (2004). Relations between young children's responses to the depiction of separation and pain experiences. *Attachment & Human Development 1*.
- Wayment, Heidi A. (2006). Attachment style, empathy, and helping following a collective loss: Evidence from the September 11 terrorist attacks. *Attachment & Human Development 1*.
- YK (1948). YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus. Teoksessa Haapea, Arto (2002, toim.), *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto & Edita.
- YK (1989). Yleissopimus lapsen oikeuksista. Teoksessa Haapea, Arto (2002, toim.), *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto & Edita.

Perusopetus

- Alatupa, Saija (toim.) & Karppinen, Krister & Keltinkan-gas-Järvinen, Liisa & Savioja, Hannele (2007). *Koulu, syrjäytyminen ja sosiaalinen pääoma – Löytyykö huono-osaisuuden syy koulusta vai oppilaasta?* Sitran raportteja 75. Helsinki.
- Arffman, Inga & Harju-Luukkainen, Heidi & Kupari, Pekka & Nissinen, Kari & Puhakka, Eija & Reinikainen, Pasi & Sulkunen, Sari & Välijärvi, Jouni (2010). *PISA 2009 ensituloksia*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:12. Helsinki.
- Eriytisopetuksen kehittämisen ohjausryhmä (2007). *Eriytisopetuksen strategia*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2007:47. Helsinki.
- Haapasalo, Ilona & Kannas, Lasse & Kämppi, Katriina & Ojala, Kristiina & Tynjälä, Jorma & Villberg, Jari & Välimaa, Raili (2012). *Koulukokemusten kansainvälistä vertailua 2010 sekä muutokset Suomessa ja Pohjoismaissa 1994–2010. WHO koululaistutkimus (HBSC-study)*. Koulutuksen seurantaraportit 2012:8. Helsinki: Opetushallitus.
- Hakalehto-Wainio, Suvianne (2012). *Oppilaan oikeudet opetustoimessa*. Helsinki: Helsingin Kamari Oy.
- Harinen, Päivi & Halme, Juha (2012). *Hyvä, paha koulu. Kouluyhvinvointia hakemassa*. Suomen UNICEF, Opetus- ja kulttuuriministeriö, Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, verkkojulkaisuja 56. Helsinki.
- Harinen, Päivi & Kankkunen, Paula & Nivala, Elina & Tapio, Mari (2010). *Kuka ei kuulu joukkoon? Lasten ja nuorten kokemaa syrjintä Suomessa*. Sisäasiainministeriön julkaisut 38:2010. Helsinki.
- Juusola, Mervi (2013). *Joka viides lapsi jää yksin*. Helsingin Sanomat 28.3.2013.
- Kivelä, Jonna & Mäntylä, Niina & Ollila, Seija & Perttola, Laura (2013). *Pelastakaa koulukiusattu! – koulun vastuun, puuttumisen muodot ja ongelmat oikeudellisessa tarkastelussa*. Osa tutkimushanketta "Lasten oikeudet ja yhdenvertaisuus perusopetuksessa". Kunnallissalan kehittämissäätien (KAKS) Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 70. Helsinki.
- Korkeakoski, Esko (2008). *Tavoitteista vuorovaikutukseen. Perusopetuksen pedagogiikan arvioinnin tulosten tiivistelmä ja kehittämisehdotukset*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 32. Jyväskylä.
- Kumpulainen, Timo (2011, toim.). *Opettajat Suomessa 2010*. Koulutuksen seurantaraportit 2011:6. Helsinki: Opetushallitus.
- Lampinen, Johanna (2009). *Kasvatusta kansainväliseen ymmärrykseen, yhteistyöhön ja rauhaan*. Teoksessa Lampinen, Johanna & Melén-Paaso, Monica (toim.), *Tulevaisuus meissä. Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen*. Opetusministeriön julkaisuja 40:2009. Helsinki.
- Lampinen, Laura (2008). *Ihmisoikeudet koulun arjessa – OPS:sta koulun käytäville*. Oulun yliopiston opettajan-koulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Laki perusopetuslain muuttamisesta 14.6.2003/477.
- Lapsen oikeuksien komitea (2011). *Sopimusvaltioiden yleissopimuksen 44. artiklan mukaisesti antamien raporttien käsittely. Päätelmät: SUOMI. CRC/C/FIN/CO/4*. Unicefin epävirallinen käännös.
- Matilainen, Mia (2011). *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 326. Helsinki: Yliopistopaino.
- Niemi, Eero K. (2012, toim.). *Aihokokonaisuuksien tavoitteiden toteutumisen seuranta-arvio 2010*. Koulutuksen seurantaraportit 2012:1. Helsinki: Opetushallitus.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011). *Selvitys opettajan-koulutuksesta 14.11.2011*. Helsinki.
- Opetusalan ammattijärjestö (2006). *OAJ:n ohjeet koulukiusaamisen ja väkivallan ehkäisemiseksi*. Saatavissa: http://www.oaj.fi/portal/page?_pageid=515,710881&_dad=portal&_schema=PORTAL.
- Opetusministeriö (2010). *Lapsen oikeuksien kansallinen viestintästrategia. Oikeuksista on vähän käyttöä ihmisille, jos he eivät tiedä niistä*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2010:14. Helsinki.
- Opetusministeriön asetus yliopistojen koulutusvastuun täsmentämisestä, yliopistojen koulutusohjelmista ja erikoistumiskoulutuksista 1.8.2005/568.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallituksen määräys 1/011/2004.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden 2004 täydentäminen*. Opetushallituksen määräys 41/011/2010.
- Perusopetuslaki 21.8.1998/628.
- Räsänen, Rauni (2011). *Kansainvälisyyskasvatus 2010 -ohjelman arviointi*. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:13. Helsinki.

- Saloviita, Timo (2012). *Inklusio eli osallistava "kasvatus". Lähteitä sekä 13 perustetta inklusiota vastaan*. 20.3.2012. Saatavissa: <http://users.jyu.fi/~saloviit/tutkimus/inclusion.html>.
- Sarras, Riitta (1998). *Puheenvuoroja opettajan etiikasta*. Helsinki: Opetusalan ammattijärjestö (OAJ).
- Suomen Unesco-toimikunta (2000). *Ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja. Kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan*. Elo, P. & Hakala, O & Häkkinen, K. & Savolainen, J. & Toppinen, T. (toim. & käännös). Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja 78. Helsinki: Meripaino.
- Toivanen, Reetta (2007). *Education on Human Rights - a Method of Including Global Critical Thinking*. Teoksessa Kaivola, Taina & Melén-Paaso, Monica (toim.), *Education for Global Responsibility - Finnish Perspectives*. Opetusministeriön julkaisuja 2007:13. Helsinki.
- Ulkoasiainministeriö (2012). *YK:n ihmisoikeusneuvoston yleismaailmallinen määräaikaistarkastelu - UPR, Suomen toinen kansallinen raportti 29.2.2012*. Helsinki.
- Unesco (1994). *Salaman can julistus erityisopetuksen periaatteista, toimintatavoista ja käytännöstä & puiteohjelma erityisopetusta varten*. Erityisopetuksen maailmankonferenssi 7-10.6.1994. Valtakunnallisen vammaisneuvoston epävirallinen käännös saatavissa: <http://www.vane.to/salamanca.htm>.
- Unesco (2009). *Policy Guidelines on Inclusion in Education*. Pariisi.
- Unicef (2007). *Tutkimus yläkoululaisten ihmis- ja lapsen oikeuskäsityksistä*. TSN Gallup 2006.
- Unicef (2013). *Hallituksen esitysluonnos laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain, ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain ja kunnan peruspalveluiden valtionosuudesta annetun lain muutoksesta*. Suomen UNICEFin lausunto /Lausuntopyyntö 8/010/2013.
- Valtioneuvosto (2009). *Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta*. VNS 7/2009.
- Valtioneuvoston asetus perusopetuslaissa tarkoitettujen opetuksen valtakunnallista tavoitteista ja perusopetuksen tuntijaosta 28.6.2012/422.
- Valtioneuvoston asetus yliopistojen tutkinnoista 19.8.2004/794.
- YK (1989). *Yleissopimus lapsen oikeuksista*. Teoksessa Haapea, Arto (2002, toim.), *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto & Edita.
- YK (1993). *Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet*. YK yleiskokouksen hyväksymä päätöslauselma A/RES/48/96. Valtakunnallisen vammaisneuvoston epävirallinen käännös saatavissa: http://www.vane.to/index.php?option=com_content&view=article&id=81:vammaisten-henkilöiden-mahdollisuuksien-yhdenvertaistamista-koskevat-yleisohjeet&catid=3.
- YK (2012). *YK:n yleismaailmallisen määräaikaistarkastelun työryhmän 25.5.2012 hyväksymät suositukset Suomelle*. Ihmisoikeusneuvosto A/HRC/WG.6/13/L6. Ulkoasiainministeriön epävirallinen käännös.

Lukiokoulutus

- Allahwerdi, Helena (2001). *Kansainvälisyyskasvatuksen suosituksista maailmankansalaisen kypsyysskoekeseen: Suomen YK-liitto kansainvälisyyskasvattajana 1970-2000*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 230. Helsinki: Hakapaino.
- Euroopan neuvosto (2008). *Recommendation CM/Rec (2008) 12 of the Committee of Ministers to member states on the dimension of religions and non-religious convictions within intercultural education*. Saatavissa: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec\(2008\)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorIntranet=DBGDF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CM/Rec(2008)12&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorIntranet=DBGDF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864).
- Hakalehto-Wainio, Suvianna (2010). *Opettajillekin opetusta perus- ja ihmisoikeuksista*. Helsingin Sanomat 24.8.2010. C6, D.
- Hanhimäki, Eija & Holm, Kristiina & Tirri, Kirsi (2008). How are human rights observed in urban schools? Teoksessa Tirri, Kirsi (toim.), *Educating moral sensibilities in urban schools*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Höylä, Sari (2007). *Ihmisoikeuskasvatus suomalaisessa nuorisotyössä*. Kuopion yliopiston sosiaalityön ja sosiaalipedagogiikan laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Jackson, Robert (2007). European institutions and the contribution of studies of religious diversity to education for democratic citizenship. Teoksessa Jackson, Robert & Miedema, Siebren & Weisse, Wolfram & Willaime, Jean Paul (toim.), *Religion and Education in Europe: Developments, Contexts and Debates*. Münster: Waxmann.
- Jackson, Robert (2012). *Learning about Religions and Non-religious Worldviews: European Research Findings and Ongoing Policy Development in the Council of Europe*. Presentation at International Seminar on Religious Education and Values (ISREV) Conference, Turku, Finland 2.8.2012.
- Lampinen, Laura (2008). *Ihmisoikeudet koulun arjessa - OPS:sta koulun käytäville*. Oulun yliopiston opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma.
- Lukiolaki 21.8.1998/629.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994*. Opetushallituksen määräys 2/011/1994.
- Lyhykäinen, Kaarina & Matilainen, Mia & Salmenkivi, Eero (tekeillä). *Never again - Holocaust Education in Finnish textbooks*.
- Matilainen, Mia (2004). *Ihmisoikeudet lukion uskonnon ja elämäntutkimuksen oppikirjoissa*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Opinnäytetyö.
- Matilainen, Mia (2011). *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 326. Helsinki: Yliopistopaino.
- Matilainen, Mia & Kallioniemi, Arto (2012a). Human Rights Education in Religious Education in Finnish Upper Secondary School. *Religious Education Journal of Australia* 1/2012.
- Matilainen, Mia & Kallioniemi, Arto (2012b). Uskonnon-opetus ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmasta - yhtymäkohtia ja tulevaisuuden mahdollisuuksia. *Teologin Aikakauskirja* 2/2012.
- Nuorille tarkoitettujen lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteet 2003. Opetushallituksen määräys 33/011/2003.
- Opetushallitus (2010a). *Nuorille tarkoitettujen lukiokoulutuksen opetussuunnitelman perusteiden täydentäminen*. Saatavissa: http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/lukiokoulutus.
- OSCE & ODIHR (2007, toim.). *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*. Warsaw: OSCE. Saatavissa: <http://www.osce.org/odihr/29154>.
- Savolainen, Janne (2009). *Suosituksia yläkoulun ja lukion opetussuunnitelman, oppimateriaalin ja opetusmenetelmien uudistamiseksi*. Helsinki: Suomen YK-liitto.
- Sarras, Riitta (1998). *Puheenvuoroja opettajan etiikasta*. Helsinki: Opetusalan ammattijärjestö (OAJ).
- Suomen Unesco-toimikunta (2000). *Ihmisoikeuskasvatuksen käsikirja. Kaikki ihmiset syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan*. Elo, P. & Hakala, O. & K. Häkkinen, K. & Savolainen, J. & Toppinen, T. (toim. & käännös). Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja 78. Helsinki: Meripaino.
- Toivanen, Reetta (2007). Education on Human Rights - a Method for Inducing Global Critical Thinking. Teoksessa Kaivola, Taina & Melén-Paaso, Monica (toim.), *Education for Global Responsibility - Finnish Perspectives*. Opetusministeriön julkaisuja 2007:13. Helsinki.
- Täydennys perusopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin ihmisoikeuksien ja holokaustin osalta. Opetushallituksen määräys 41/011/2010.

- Unicef (2007). *Tutkimus yläkouluikäisten ihmis- ja lapsen oikeuskäsityksistä*. TNS Gallup 2006.
- Valtioneuvosto (2009). Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta. VNS 7/2009.
- Valtioneuvoston asetus lukiokoulutuksen yleisistä valtakunnallisista tavoitteista ja tuntijaosta 14.11.2002/955.
- YK (1989). Yleissopimus lapsen oikeuksista. Teoksessa Haapea, Arto (2002, toim.), *Ihmisoikeudet 2000-luvulla. Sopimuksia ja asiakirjoja*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto & Edita.
- YK (1996). Plan of Action for the United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004). Teoksessa Spiliopoulou Åkermark, Sia (toim.), *Human Rights Education: Achievements and Challenges*. Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University in Collaboration with The Finnish National Commission for UNESCO and UNESCO.
- YK (1997). Guidelines for National Plans of Action for Human Rights Education. Teoksessa Spiliopoulou Åkermark, Sia (toim.), *Human Rights Education: Achievements and Challenges*. Turku: Institute for Human Rights, Åbo Akademi University in Collaboration with The Finnish National Commission for UNESCO and UNESCO.
- YK (1999). *Human Rights. The Right to Human Rights Education. The United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004) No 3. A compilation of provisions of international and regional instruments dealing with human rights education*. United Nations publications (HR/PUB/DECADE/1999/2). New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.

Ammatillinen koulutus

Ammatilliseen peruskoulutukseen ohjaava ja valmistava koulutus - opetussuunnitelman perusteet. Opetushallituksen määräys 15/011/2010.

Kotilousopetus - opetussuunnitelman perusteet. Opetushallituksen määräys 20/011/2010.

Kysely neljälle kokeneelle opettajalle ihmisoikeuskasvatuksen toteutumisesta käytännön koulutuksessa. Toteutettu sähköpostitse marraskuussa 2012 ja tammikuussa 2013.

Laki ammatillisesta koulutuksesta 21.8.1998/630.

Lapsi- ja perhetyön perustutkinto - ammatillisen perustutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 18/011/2009.

Lasten ja nuorten erityisohjaajan ammattitutkinto - näyttötutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 7/011/2012.

Maahanmuuttajien ammatilliseen peruskoulutukseen valmistava koulutus - opetussuunnitelman perusteet. Opetushallituksen määräys 7/011/2008.

Nuoriso- ja vapaa-ajanohjauksen perustutkinto - ammatillisen perustutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 17/011/2009.

Opetusministeriön asetus ammatillisista perustutkinnoista 11.1.2011/3.

Opetus- ja kulttuuriministeriön asetus ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetussa laissa tarkoitettusta tutkintorakenteesta 47/2012.

Puhevammaisten tulkin erikoisammattitutkinto - näyttötutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 60/011/2010.

Sosiaali- ja terveysalan perustutkinto - ammatillisen perustutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 17/011/2010.

Turvallisuusalan perustutkinto - ammatillisen perustutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 18/011/2010.

Työvalmennuksen erikoisammattitutkinto - näyttötutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 33/011/2011.

Vammaisten opiskelijoiden valmentava ja kuntouttava opetus ja ohjaus ammatillisessa peruskoulutuksessa - opetussuunnitelman perusteet. Opetushallituksen määräys 9/011/2010.

Viittomakielisen ohjauksen perustutkinto - ammatillisen perustutkinnon perusteet. Opetushallituksen määräys 57/011/2010.

Ammattikorkeakoulut

- Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto ARENE ry (2010). *Suositus tutkintojen kansallisen viitekehyksen (NQF) ja tutkintojen yhteisten kompetenssien soveltamisesta ammattikorkeakouluissa*. Työryhmä: Auvinen, Pekka & Heikkilä, Johanna & Ilola, Hanna & Kallioinen, Outi & Luopajarvi, Timo & Raji, Katariina & Roslöf, Janne.
- Ammattikorkeakoululaki 9.5.2003/351.
- Asetus korkeakoulututkintojen järjestelmästä 18.6.1998/464.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi ammattikorkeakoululain muuttamisesta sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 9/2013 vp.
- Jalonen, Riikka (2011). *Lapsen oikeuksien sopimuksen ja sen näkökulmien sisältyminen korkeakouluopintoihin Suomessa*. Humanistisen ammattikorkeakoulun julkaisusarja B, Projektiraportit ja selvitykset 21, 2011. Helsinki.
- Jäntti, Jonna & Kanto-Ronkainen, Anne (2010, toim.). *Esteetön opintopolku korkeakoulutuksessa*. Julkaisusarja D2/1/2010. Kuopio: Savonia-ammattikorkeakoulu.
- Jyväskylän ammattikorkeakoulu (2010). *Jyväskylän ammattikorkeakoulun eettiset periaatteet*. Hyväksytty 7.12.2010. Jyväskylä.
- Korkeakoulujen arviointineuvosto (2010). *Korkeakoulujen arviointineuvoston toimintasuunnitelma 2010-2013*. Korkeakoulujen arviointineuvoston julkaisuja 8:2010. Helsinki.
- Lahden ammattikorkeakoulu (2012). *Lasten oikeudet puhuttivat kansainvälisellä intensiiviviikolla*. Uutinen. Saatavissa: <http://www.lamk.fi/ajankohtaista/Sivut/lasten-oikeudet-puhuttivat.aspx>.
- Laki ammatillisesta opettajankoulutuksesta 9.5.2003/356.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 8.8.1986/609.
- Laki opiskelijavalintarekisteristä ja ylioppilastutkintorekisteristä 18.12.1998/1058.
- Lämsä, Anna-Maija (2004). Johtajuuteen kouluttaminen eettisestä näkökulmasta. Teoksessa Opetusministeriö (toim.), *Ammattikorkeakouluetiikka*. Opetusministeriön julkaisuja 2004:30. Helsinki.
- Metropolia ammattikorkeakoulu (2013a). Metropolian opiskelijakunnan hankkeelle ministeriön tuki. Uutinen. Saatavissa: http://www.metropolia.fi/ajankohtaista/uutiset/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=4069&cHash=43d9fa14007b295227ef258cee319938.
- Metropolia ammattikorkeakoulu (2013b). Kaveriohjausta maahanmuuttajille - KAMU. Projektin esittely. Saatavissa: <http://www.metropolia.fi/tutkimus-ja-kehitys/hankkeet/hyvinvointi-ja-toimintakyky/kamu/>.
- Nummela, Pekka (2004). *Ammattietiikan, etiikan ja filosofian opetus ammattikorkeakouluissa vuosina 1994-2004*. Teoksessa Opetusministeriö (toim.), *Ammattikorkeakouluetiikka*. Opetusministeriön julkaisuja 2004:30. Helsinki.
- Opetusministeriö (2007, käännös). *Lontoon julkilausuma: Kohti eurooppalaista korkeakoulutusalueita: haasteisiin vastaaminen maailmanlaajuisessa toimintaympäristössä* 18.5.2007. Bolognan prosessi. Helsinki: Opetusministeriö.
- Opetusministeriö (2009). *Korkeakoulujen kansainvälistymisstrategia 2009-2015*. Opetusministeriön julkaisuja 2009:21. Helsinki.
- Opetusministeriön asetus eräiden opintojen tuottamasta kelpoisuudesta ammattikorkeakouluopintoihin 11.12.2009/1080.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011). *Ammattikorkeakoululaitoksen uudistamisen suuntaviivat*. Muistio 6.9.2011. Helsinki.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013a). *Opiskelu ja tutkimus ammattikorkeakouluissa*. Saatavissa: http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/ammattikorkeakoulutus/opiskelu_ja_tutkinnot/.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013b). *Monipuoliset sujuvat opintopolut*. Korkeakoulujen koulutusrakenteiden kehittämistyöryhmän muistio. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2013:2. Helsinki.
- Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca (2013). Luettelo opinnäytetöistä. Saatavissa: http://www.socca.fi/kehittaminen/varhaiskasvatus_vkk-metro/julkaisuja_ja_materiaaleja/opinnaytetaita.
- Valtioneuvoston asetus ammatillisesta opettajankoulutuksesta 15.5.2003/357.
- Valtioneuvoston asetus ammattikorkeakoulujen toiminnasta perittävistä maksuista 22.12.2009/1230.
- Valtioneuvoston asetus ammattikorkeakoulujen yhteishauasta 10.12.2009/1044.
- Valtioneuvoston asetus ammattikorkeakouluista 15.5.2003/352.

Yliopistot

- Hallituksen esitys eduskunnalle yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. HE 07/2009 vp.
- Helsingin yliopisto (2008). *Tutkimuspoliittinen linjaus*. Hyväksytty 9.12.2008. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2010a). *Oikeustieteellisen tiedekunnan henkilöstöstrategia (2010–2013)*. Hyväksytty 28.9.2010. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2010b). Tutkimuksen painoalat oikeustieteellisessä tiedekunnassa. Hyväksytty 28.09.2010. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2012a). *Oikeustieteellisen tiedekunnan opinto-opas*. Helsingin yliopiston ohjelma 2012–2013. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2012b). *Maailman parhaaksi - Helsingin yliopiston strategia vuosille 2013–2016*. Yliopiston hallituksen 18.1.2012 hyväksymä. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2012c). Helsingin yliopiston tasa-arvo- ja yhdenvertaisuusstrategia 2013–2016. Rehtorin päätös 2012/243. Helsinki.
- Helsingin yliopisto (2012d). *Käyttätymistieteellisen tiedekunnan tavoiteohjelma*. Luonnos 30.9.2012. Helsinki.
- Itä-Suomen yliopisto (2010a). *Tulevaisuuden yliopisto ajassa. Itä-Suomen yliopiston strategia*. Hyväksytty 22.3.2010. Joensuu & Kuopio & Savonlinna.
- Itä-Suomen yliopisto (2010b). *Oikeustieteiden laitoksen strategia vuoteen 2020. Toimenpideohjelma vuosille 2010–2015*. Hyväksytty 30.9.2010. Saatavissa: <http://www.uef.fi/fi/oikeustieteet/strategia2020>.
- Itä-Suomen yliopisto (2010c). *Filosofisen tiedekunnan strategia 2010–2015*. Hyväksytty 15.09.2010. Joensuu & Kuopio & Savonlinna.
- Itä-Suomen yliopisto (2012a). *Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta. Opinto-opas 2012–2013*. Joensuu & Kuopio.
- Itä-Suomen yliopisto (2012b). *Filosofinen tiedekunta. Opinto-opas 2012–2013. Kasvatustieteiden ja psykologian osasto*. Joensuu.
- Itä-Suomen yliopisto (2012c). *Filosofinen tiedekunta. Soveltavan kasvatustieteen ja opettajankoulutuksen osasto. Opinto-opas 2012–2013*. Joensuu.
- Itä-Suomen yliopisto (2012d). *Yhteiskuntatieteiden laitoksen yhteiskuntapolitiikan maisteritutkinnon opinto-opas 2012–13*. Joensuu & Kuopio.
- Jyväskylän yliopisto (2010). *Laatua ja liikettä. Jyväskylän yliopisto 2017*. Hyväksytty 23.5.2010. Jyväskylä.
- Koulutuksen ja yliopistoissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelmasta annettu asetus 14.12.1998/987.
- Lapin yliopisto (2007). *Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimusstrategia 2020*. Rovaniemi.
- Lapin yliopisto (2010). *Lapin yliopiston strategia 2020. Pohjoisen puolesta - maailmaa varten*. Saatavissa: http://www.ulapland.fi/Suomeksi/Tietoa_yliopistosta/Strategia.iw3.
- Lapin yliopisto (2012). *Lapin yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta. Opinto-opas 2012–2014*. Rovaniemi: Yliopistopaino.
- Lapin yliopiston oikeustieteiden tiedekunta (2012). *Toimintakäsikirja*. Rovaniemi.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012). *Koulutus ja tutkimus vuosina 2011–2016. Kehittämissuunnitelma* (KESU). Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:1. Helsinki.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013). *Hallitus esittää yliopistojen koulutusvastuita koskevan sääntelyn uudistamista*. Tiedote 04.04.2013. Saatavissa: http://www.minedu.fi/OPM/Tiedotteet/2013/04/Hallitus_esittaa_koulutusvastuiden_saantelyn_uudistamista.html?lang=sv&extra_locale=fi.
- Oulun yliopisto (2012). *Oulun yliopiston tasa-arvosuunnitelma 2012*. Oulu.
- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.
- Tampereen teknillinen yliopisto (2012). *Tekniikkaa ihmisen ja ympäristön hyväksi. Tampereen teknillisen yliopiston strategia 2013–2016*. Hyväksytty 21.11.2012. Tampere.
- Tampereen yliopisto (2010). *Tehdään tulevaisuus! Tampereen yliopiston muutos 2010–2015*. Tampereen yliopiston strategia, hyväksytty 15.2.2010. Tampere.
- Tampereen yliopisto (2012). *Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelma*. Hyväksytty 27.11.2012. Tampere.
- Turun yliopisto (2010). Turun yliopiston yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma 2011–2013. Hyväksytty 8.3.2011. Turku.
- Turun yliopisto (2012). *Strategia 2013–2016*. Turku.

- Turun yliopisto (2013). Kasvatustieteiden tiedekunnan sähköinen opinto-opas 2011-2014. Saatavissa: <https://nettiopsu.utu.fi/opas/tiedekunta.htm?opsId=179&uiLang=fi&lang=fi&lvv=2013>.
- Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta (2012). *Opinto-opas 2012-2013*. Turku: Lex Libri Oy.
- Valtioneuvosto (2009). *Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta*. VNS 7/2009.
- Valtioneuvoston asetus korkeakoulujen arviointineuvostosta 15.10.2009/794.
- Valtioneuvoston kanslia (2011). *Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma*. Helsinki.
- YK (2009). *World Programme for Human Rights Education*. Human Rights Council Resolution A/HRC/RES/12/4.
- YK (2012a). *Report on the working group on the Universal Periodic Review. Finland*. Human Rights Council A/HRC/21/8.
- YK (2012b). *Report on the working group on the Universal Periodic Review Finland. Finland. Addendum. Views on conclusions and/or recommendations, voluntary commitments and replies presented by the State under review*. Human Rights Council A/HRC/21/8/Add.1.
- YK (2012c). *World Programme for Human Rights Education. Second phase. Plan of action*. United Nations Publications HR/PUB/12/3. New York & Geneva: United Nations & OHCHR & UNESCO.
- Yliopistolaki 24.7.2009/558.
- Åbo Akademi (2010a). *Mål och Strategier 2010-2019 för Åbo Akademi*. Åbo.
- Åbo Akademi (2010b). *Rättsvetenskapliga Institutionen: Strategi 2010-2019*. Fastställt 12.10.2010. Åbo.
- Åbo Akademi (2010c). *Pedagogiska fakultetens strategi*. Fastställt 15.12.2010. Åbo.
- Åbo Akademi (2013). *Undervisning vid rättsvetenskapliga institutionen 2012-2013*. Updaterad 27.2.2013. Åbo.

Valtion omat koulutuslaitokset ja korkeakoulut

- Agrast, Mark David & Botero, Juan Carlos & Ponce, Alejandro & Martinez, Joel & Pratt, Christine S. (2012). *The World Justice Project: The Rule of Law Index®* 2012-2013. Washington D.C.
- Ammattikorkeakoululaki 9.5.2003/351.
- Asevelvollisuuslaki 28.12.2007/1438.
- Autio, Hanna-Leena & Leinonen, Minna & Nikkanen, Risto & Otonkorpi-Lehtoranta, Katri & Syrjä, Sannu & Uosukainen, Katja (2010). *Naisten ja miesten työhyvinvointi ja tasa-arvo rikosseuraamusallalla*. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 3/2010. Helsinki.
- Eduskunnan oikeusasiamies (2013). Kantelut ja ratkaisut 2012. Saatavissa: <http://www.oikeusasiamies.fi/Resource.phx/ea/oikeusasiamies/kantelutjaratkaisut.htx>.
- Eduskunnan oikeusasiamies (2011). *Hätäkeskuspäivystäjän käyttäytyminen ei ollut asianmukaista*. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu. Dno 2700/4/10.
- Eduskunnan oikeusasiamies (2011). *Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2010*. Helsinki.
- Eduskunnan oikeusasiamies (2012). *Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2011*. Helsinki.
- Ekholm, Elina & Isoaho, Eemeli (2012). *Eri tausta, sama tahti - monimuotoisuus Puolustusvoimissa*. Puolustusvoimien julkaisuja. Helsinki.
- Ellonen, Erkki & Eränkö, Tiina & Hemminki, Kari & Kalliokoski, Tapio & Kolehmainen, Seppo & Kuha, Sauli & Luoma, Markku & Mankkinen, Tarja & Nyyssönen, Timo & Raivola, Petri & Santalahti, Kari & Väänänen, Mikko (2008). *Puheenvuoroja poliisin ammattietiikasta*. Poliisin ylijohdon julkaisuja 3/2008. Helsinki: Sisäasiainministeriö.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Kansallisesta koulutuksen arviointikeskuksesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 117/2013 vp.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Poliisiammattikorkeakoulusta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 64/2013 vp.
- Huhta, Helena (2012). *Maahanmuuttajana suomalaisessa vankilassa. Etnografinen tutkimus vankila-arjesta*. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 5/2012. Helsinki.
- Huotari, Vesa (2009). *Seksuaalinen häirintä poliisin perustutkintokoulutuksen aikana*. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 77/2009. Tampere.
- Kidutuksen vastainen komitea (2011). *Yleissopimuksen 19.artiklan mukaisesti annettujen sopimusvaltioiden raporttien käsittely: Kidutuksen vastaisen komitean loppupäätelmät*. Suomi. CAT/C/SR. 1011 & CAT/C/SR. 1012. Ulkoasiainministeriön epävirallinen käännös.
- Laki ammatillisesta aikuiskoulutuksesta 21.8.1998/631.
- Laki Maanpuolustuskorkeakoulusta 30.12.2008/1121.
- Laki poliisikoulutuksesta 4.2.2005/68.
- Laki Puolustusvoimien virka-avusta poliisille 5.12.1980/781.
- Laki rajavartiolaitoksen hallinnosta 15.7.2005/577.
- Leinonen, Minna & Nikkanen, Risto & Otonkorpi-Lehtoranta, Katri (2012). *Sukupuolten tasa-arvo Puolustusvoimissa - Kehittämistarpeiden näkökulma asepalvelusta suorittavien ja henkilöstön kokemuksiin*. Työelämän tutkimuskeskuksen työraportteja: 88/2012. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Maanpuolustuskorkeakoulun internet-sivut. Saatavissa: <http://www.puolustusvoimat.fi/fi/maanpuolustuskorkeakoulu/etusivu>.
- Maanpuolustuskorkeakoulun opintoasiainosasto (2012). *Opinto-opas 2012: Sotatieteiden kandidaatin tutkinto, 99./82.kadettikurssi*. Helsinki.
- Maanpuolustuskorkeakoulun opintoasiainosasto (2012). *Opinto-opas 2012: Sotatieteiden maisterin tutkinto, SM3-kurssi, SMSIV, SMOHJ12-kurssi*. Helsinki.
- Maasotakoulu (2012). 97. *Kadettikurssin sotatieteiden kandidaatin tutkinnon jääkäri-, kranaatinheitin- ja tiedusteluopintosuunnan sotilasammattillisten opintojen pedagogiset käsikirjoitukset 2012–2013*. Lappeenranta.
- Maavoimien internet-sivut. Saatavissa: <http://www.puolustusvoimat.fi/fi/Maavoimat/Etusivu/?urile=wcm%3Apath%3A/su%20puolustusvoimat.fi/Puolustusvoimat.fi/Maavoimat/Etusivu/>.
- Opetushallitus & Sisäasiainministeriön poliisiosasto (2007). *Poliisi ja syrjintä*. Helsinki.
- Opetushallitus, Romaniväestön koulutustiimi & Sisäasiainministeriön poliisiosasto (2007). *Poliisin ja romanin kohdatessa*. Helsinki.
- Opetushallitus (2010). *Näyttötutkinnon perusteet: Tullialan ammattitutkinto 2009*. Helsinki.

- Poliisiammattikorkeakoulun internet-sivut. Saatavissa: <http://www.polamk.fi/poliisi/poliisioppilaitos/home.nsf/pages/indexfin?opendocument>.
- Pelastusopisto (2011). *Pelastusopisto: oppilaitoksen toiminnallinen tasa-arvosuunnitelma vuosille 2012–2014*. Kuopio.
- Pelastusopisto (2012a). *Hätäkeskuspäivystäjän koulutusohjelma 90 op. Hätäkeskuspäivystäjän tutkinto. Opetussuunnitelma häke 24*. Kuopio.
- Pelastusopisto (2012b). *Pelastajan koulutusohjelma. Pelastajatutkinto. Opetussuunnitelma 90 op pe 82–85*. Kuopio.
- Pelastusopiston internet-sivut. Saatavissa: <http://www.pelastusopisto.fi/pelastus/home.nsf/page/s/6B99D3A36BC3FAF8C22571B8002345C4?opendocument>.
- Poliisiammattikorkeakoulu (2012). *Poliisin perustutkinto: opinto-opas 2012–2013*. Tampere.
- Poliisin internet-sivut (2013). *Poliisin eettinen vala*. Saatavissa: <http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/0/8513B97634BFF2D8C2256BC7002C3C44?OpenDocument>.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2009a). *PVHSM Kirkollinen ala 018 - PEHENKOS. Osallistuminen kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin*. Määräys HF15/26.10.2009. Helsinki.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2009b). *Varusmiesten johtaja- ja kouluttajakoulutuksen opetussuunnitelma (30 op)*. Helsinki.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2009c). *Yleinen palvelusohje (YLPALVO)*. Helsinki.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2011). *Maanpuolustuskorkeakoulun johtosääntö*. Määräys HH208/ 25.02.2011. Helsinki.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2012). *PVHSMK Koulutus 016 –PEHENKOS. Varusmiehille yhteisesti koulutettavat asiat. Liite 1, Yhteisesti koulutettavat asiat peruskoulutuskaudella*. Määräys HF 306/9.3.2009. Helsinki.
- Puolustusvoimien pääesikunnan henkilöstöosasto (2013). *Varusmieskoulutusta ohjaavat normit - Keskeisimmät muutokset*. Moniste. Helsinki.
- Raja- ja merivartiokoulu (2010). *Rajavartijan peruskurssin opetussuunnitelma 2010. Liite 3, opintojen yksityiskohdalliset tavoitteet*. Espoo.
- Raja- ja merivartiokoulu (2011). *Raja- ja merivartiokoulun opetussuunnitelmaprosessi*. Moniste. Helsinki: Rajavartiolaitos.
- Raja- ja merivartiokoulu (2012). *Mahdollisuuksien raja, Rajavartijan peruskurssin hakuesite 2013*. Espoo.
- Raja- ja merivartiokoulun internet-sivut. Saatavissa: http://www.raja.fi/download/37635_Rajavartioiden_koulutusjarjestelma.pdf & http://www.raja.fi/rmvk/haku_oppilaitokseen.
- Rikosseuraamusalan koulutuskeskus (2012). *Vankeinhoiton perustutkinto: opetussuunnitelma 2013–2014*. Vantaa.
- Rohima Mylläri, Anu & Terävä, Sirkku (2010). *Monimuotoisuus varuskunnassa - kampanja vai toiminnan perusta? Teoksessa Jukarainen, Pirjo & Terävä, Sirkku (toim.), Tasa-arvoinen turvallisuus? Sukupuolten yhdenvertaisuus suomalaisessa maanpuolustuksessa ja kriisinhallinnassa*. Helsinki: Minerva kustannus Oy.
- Rotusyrjinnän poistamista käsittelevä komitea (2012). *Yleissopimuksen 9. artiklan mukaisesti annettujen sopimusvaltioiden raporttien käsittely. Rotusyrjinnän poistamista käsittelevän komitean loppupäätelmät. Suomi*. CERD/C/FIN/CO/20-22. Ulkoasiainministeriön epävirallinen käänös.
- Tasa-arvovaltuutettu (2012a). *Lausunto Maanpuolustuskorkeakoulun tasa-arvosuunnitelmasta 14.12.2011*. Dnro TAS 65/2011.
- Tasa-arvovaltuutettu (2012b). *Tasa-arvovaltuutetun vuosikertomus 2011. Tasa-arvovaltuutetun julkaisuja 2012*. Helsinki.
- Terävä, Sirkku (2011). *Varjoraportti Suomen kansallisen 1325-toimintaohjelman "Naiset, rauha ja turvallisuus" toteuttamisesta vuosina 2008 - 2011*. Saatavissa Suomen 1325-verkoston internet-sivuilta: http://www.1325.fi/fi/tutkimuksia_ja_julkaisuja/.
- Tullin internet-sivut. Saatavissa: [ww://www.tulli.fi/fi/suomen_tulli/tulli_tutuksi/index.jsp](http://www.tulli.fi/fi/suomen_tulli/tulli_tutuksi/index.jsp).
- Tullin koulutus (2012). *Tullialan peruskoulutuksen, TPK:n, opetussuunnitelma (62 op)*. Versio 1.0. Helsinki. Vain Tullin sisäiseen käyttöön.
- Tullin koulutus (2013). *Tullialan ammattitutkinto - Tullipalvelujen osaamisala. Tutkintoon valmistavan koulutuksen opetussuunnitelma. Versio 1.0*. Helsinki. Vain Tullin sisäiseen käyttöön.
- Tullin tasa-arvotyöryhmä (2009). *Tullin tasa-arvosuunnitelma 2010–2012*. Helsinki.
- Valmiuslaki 29.12.2011/1552.
- Valtioneuvoston asetus ammatillisesta aikuiskoulutuksesta 6.11.1998/812.

Valtioneuvoston asetus poliisikoulutuksesta 12.5.2005/283.

Valtioneuvoston asetus rajavartiolaitoksesta 25.8.2005/651.

Vuorensyrjä, Matti (2011). *Poliisin perustutkintokoulutuksen vaikuttavuus. Vuonna 2009 kursseilta P126-P129 valmistuneiden poliisien ja heidän lähiesimiestensä arviot poliisikoulutuksen tuottamista valmiuksista ja osaamisesta*. Poliisiammattikorkeakoulun raportteja 96. Tampere.

Vapaa-ajattelijain liitto ry (2013). Kirkkoon kuulumattomien syrjintä puolustusvoimissa lopetettava. Kehittämissesitys 8.8.2011. Saatavissa: <http://vapaa-ajattelijat.fi/lausunnot/kehpuolustusvoimat>.

Vähemmistövaltuutettu (2012). *Vähemmistövaltuutun vuosikertomus 2011*. Helsinki.

YK (2000). *Resolution 1325 (2000)*. Security Council S/RES/1325.

YK (2012). *World Programme for Human Rights Education. Second phase. Plan of action*. United Nations Publications HR/PUB/12/3. New York & Geneva: United Nations & OHCHR & UNESCO.

Haastatellut:

Azaize, Kirsi 15.1.2013. Tullikoulun opettaja.

Järvenpää, Raija 8.1.2013. Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen koulutuspäällikkö.

Korpi, Esa 16.1.2013. Raja- ja merivartiokoulun oikeusopin opettaja ja kapteeni.

Kukkola, Meeri 24.1.2013. Maasotakoulun sosiaalkuraattori.

Lyyra, Mari 18.2.2013. Pelastusopiston hallinnon yliopettaja.

Mäkitalo, Janne 24.1.2013. Maasotakoulun koulutuspäällikkö ja everstilutnantti.

Niskanen, Heli 8.1.2013. Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen koulutussuunnittelija.

Paalanen, Riitta 15.1.2013. Tullikoulun koulutuspäällikkö.

Pekurinen, Tomi 24.1.2013. Maasotakoulun taktiikan pääopettaja ja majuri.

Pöllänen, Jukka-Pekka 24.1.2013. Maasotakoulun johtamisen pääopettaja ja majuri.

Salo, Eero 5.12.2012. Poliisiammattikorkeakoulun koulutuspäällikkö.

Venho, Inka 18.1.2013. Maanpuolustuskorkeakoulun koulutussuunnittelija.

Kirjallisia vastauksia ja lisätietoja antaneet:

Alakärppä, Mikko 5.3.2013. Tullin rikostorjunnan opettaja.

Kyrönviita, Mika 14.12.2012. Ylikomisario, Poliisiammattikorkeakoulun perustutkintokoulutus ja kenttätoiminta.

Lehti, Terttu 21.2.2013. Tullikoulun koulutussuunnittelija.

Lempinen Miko 15.5.2013. Ylitarkastaja, tasa-arvovaltuutetun toimisto.

Parviainen, Mervi 1.3.2013. Pelastusopiston rehtori.

Ritala, Marjo, 31.1.2013. Poliisiammattikorkeakoulun opiskelijapalveluiden hallintosihteeri.

Takamaa, Kari 16.1.2013. Maanpuolustuskorkeakoulun johtava sotilaslakimies.

Timonen, Sanna 17.1.2013. Maasotakoulun sotilaspastori.

Viranhaltijoiden täydennyskoulutus

- Aluehallintoviraston internet-sivut. Saatavissa: www.avi.fi.
- Etelälähti, Pekka & Kiviniemi, Markku & Strömberg, Erik & Vehkamäki, Pirjo (2008). *Valtionhallinnon perusteet*. Helsinki: HAUS kehittämiskeskus Oy.
- Euroopan neuvoston paikallisia ja alueellisia viranomaisia koskeva kongressi (2011). *The Role of local and regional authorities in the implementation of human rights*. Resolution 296 [2010] Revised.
- Hallintolaki 6.6.2003/434.
- Hallituksen esitys eduskunnalle hallintolaiksi ja laiksi hallintolainkäyttölain muuttamisesta. HE 72/2002 vp.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kansanterveyslain ja erikoissairaanhoidon lain 10 §:n muuttamisesta. HE 65/2003 vp.
- Ihmisoikeuskomitea (2004). *The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant*. General Comment No. 31 [80]. CCPR/C/21/Rev.1/Add. 13.
- Jämsä, Ville (2010). Oikeusturvahavaintoja sosiaaliamiehen työssä. Teoksessa Pajukoski, Marja (toim.), *Pääseekö asiakas oikeuksiinsa? Sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuoliset tekijät -työryhmä*. Raportti III. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL).
- Kansallisen ihmisoikeustoimintaohjelman valmistelutyöryhmä (2012). *Kansallinen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelma 2012-2013*. Oikeusministeriön selvityksiä ja ohjeita 18/2012. Helsinki.
- Kaventaja-verkkopalvelu. Saatavissa: www.thl.fi/fi/FI/web/kaventaja-fi.
- KELA (2010). Luettelo esityksistä, luennoista ja seminaareista. Saatavissa: <http://archive-fi.com/page/732/2012-05-08/http://www.kela.fi/in/internet/suomi.nsf/NET/111010131535HJ?OpenDocument>.
- Koivunen, Kati & Luukkonen, Mari (2012). *Potilasiamiehen selvitys 2012*. Oulun seutukunta.
- Kunnallinen virkaehtosopimuslaki 6.11.1970/669.
- Kunnallisen henkilöstön osaamisen kehittämistä koskeva suositus sekä työ- ja virkaehtosopimus ammattiyhdistyskoulutuksesta 7.8.2008. Saatavissa Kuntatyönantajien internet-sivuilla: <http://www.kuntatyönantajat.fi/fi/sopimukset/tyoelaman-kehittaminen/henkilostojohtaminen-tuloksellisuus-ja-osaaminen/Sivut/osaamisen-kehittamista-koskeva-suositus.aspx>.
- Lääkärijärjestöjen perustaman yhdistyksen, Pro Medicon internet-sivut. Saatavissa: www.promedico.fi.
- Laki kunnallisesta viranhaltijasta 11.4.2003/304.
- Paunio, Riitta-Leena (2010). Tavoitteita ja haasteita - oikeusasiamiehen laillisuusvalvontaa 90 vuotta. Teoksessa *Eduskunnan oikeusasiamies 90 vuotta*. Helsinki: Eduskunnan oikeusasiamies.
- Sosiaali- ja terveysministeriön asetus terveydenhuollon henkilöstön täydennyskoulutuksesta 15.12.2003/1194.
- Sosiaaliamiestoiminnan kehittämisen työryhmä (2008). *Sosiaaliamiestoiminnan kehittäminen*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2008:17. Helsinki.
- Sosiaalihuoltolaki 17.9.1982/710.
- Sosiaaliportti-verkkopalvelu. Saatavissa: <http://www.sosiaaliportti.fi/>.
- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.
- Suomen sosiaalioikeudellinen seura ry (2010). Luettelo seuran tilaisuuksista. Saatavissa: <http://ssos.nettisivu.org/seuran-tilaisuudet/>.
- Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitea (1998). *The Role of National Human Rights Institutions in the Protection of Economic, Social and Cultural Rights*. General Comment No. 10. E/C.12/1998/25.
- Tasa-arvotiedon keskus Minnan internet-sivut. Saatavissa: www.minna.fi.
- Terveydenhuoltolaki 30.12.2010/1326.
- Ulkoasiainministeriön internet-sivut. Saatavissa: www.formin.fi.
- Valtion työmarkkinalaitos (2005). *Arvot arjessa - Virkamiehen etiikka*. *Valtionhallinnon käsikirja*. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Valtion virkaehtosopimuslaki 6.11.1970/664.
- Valtion virkamieslaki 19.8.1994/750.
- Yhdenvertaisuus.fi -sivusto. Saatavissa: <http://www.yhdenvertaisuus.fi/>.
- YK (1999). *Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms* (Declaration on Human Rights Defenders). General Assembly resolution A/RES/53/144.

Vapaa sivistystyö

- Asetus opetustoimen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 14.12.1998/986.
- Asetus vapaasta sivistystyöstä 6.11.1998/805.
- Anderzén, Janica (2011). *Maahanmuuttajakoulutus vapaan sivistystyön oppilaitoksissa 2010*. Raportit ja selvitykset 2011:14. Helsinki: Opetushallitus.
- Laitinen, Matti & Nurmi, Kari E. (2013). *Sivistystä vapaasti kaikille? Tutkimus kansalaisopistojen ja kansanopistojen esteettömyydestä*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2013: 3. Helsinki.
- Laki vapaasta sivistystyöstä 21.8.1998/632.
- Manninen, Jyri (2010). Sopeuttavaa sivistystyötä? *Aikuis- kasvatus 3/2010*.
- Manninen, Jyri & Luukannel, Sari (2008). *Omaehtoisen aikuisopiskelun vaikutukset. Vapaan sivistystyön opintojen merkitys ja vaikutukset aikuisten elämässä*. Helsinki: Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö.
- Matilainen Mia (2011). *Ihmisoikeuskasvatus lukiossa – outoa ja itsestään selvää*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 326. Helsinki: Yliopistopaino.
- Niemelä, Seppo (2011). *Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa*. Helsinki & Kuopio: Kansanvalistusseura ja Snellman-insituutti.
- Poikela, Esa & Granö, Matts & Keurulainen, Harri & Kuusipalo, Paula & Silvennoinen, Pentti & Jokinen, Jyrki & Knubb-Manninen, Gunnel & Silvennoinen, Heikki (2009). *Vapaan sivistystyön opetushenkilöstön kelpoisuus, osaaminen ja työolot*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 42. Jyväskylä.
- Saloheimo, Leena & Kaarlela, Marika (2010). *Vapaan sivistystyö - opintosevelityyppinen avustus 2007. Selvitys avustuksen käytöstä*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.
- Tilastokeskus (2012). Oppilaitosten aikuiskoulutus 2011. Saatavissa: <http://www.stat.fi/til/oiop/>.
- Kynnys ry (2013). Vapaan sivistystyön esteettömyys -hankkeen (Helsingin yliopisto, Kynnys ry., Kansalaisopistojen Liitto, Suomen Kansanopistoyhdistys) internet-sivut. Saatavissa: <http://www.kynnys.fi/vse/>.
- Muuta aiheeseen liittyvää kirjallisuutta:
- Fields, Marion (2013). Ihmisoikeuskasvatuksen näkökulmia vapaaseen sivistystyöhön. Teoksessa Anderzén, Janica & Vesalainen, Elina (toim.), Yhdessä moniäänisesti. *Kirjoituksia vapaan sivistystyön arvoista*. Kansalaisopistojen liiton julkaisuja I. Helsinki.
- Vaherva, Tapio & Malinen, Anita & Moisio, Antti & Raivola, Reijo & Salo, Petri & Kantasalmi, Kari & Kamppi, Päivi & Silvennoinen, Heikki (2006). *Vapaan sivistystyön oppilaitosrakenne ja palvelukyky*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 16. Jyväskylä.
- Vaherva, Tapio & Malinen, Anita & Moisio, Antti & Raivola, Reijo & Salo, Petri & Kuusipalo, Paula & Silvennoinen, Heikki & Vaahtera, Kaisa (2007). *Vapaan sivistystyön vaikuttavuus ja suuntaviivaopinnot*. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 25. Jyväskylä.

IHMISOIKEUSKESKUS
MÄNNISKORÄTTSCENTRET
HUMAN RIGHTS CENTRE



00102 Eduskunta, Helsinki
www.ihmisoikeuskeskus.fi

00102 Riksdagen, Helsingfors
www.manniskorattscentret.fi